

jonathan barnes

sokrates öncesi yunan felsefesi

Türkçesi : Hüsen Portakal

cem yayınevi

SOKRATES ÖNCESİ YUNAN FELSEFESİ

FELSEFE DİZİSİ

SOKRATES ÖNCESİ YUNAN FELSEFESİ
Türkçesi: Hüsen Portakal
Özgün adı: Early Greek Philosophy
© Jonathan Barnes, 1987
© Cem Yayınevi, 2004
1.Basım: Haziran, 2004
ISBN 975-406-792-9

Dizgi: Mustafa Balaban
Baskı: Umut Matbaası
(212) 637 09 34
Cem Yayınevi: İpek Sokağı No: 10
34433 Beyoğlu - İstanbul
Tel: (212) 293 41 70 Faks: 244 15 33

JONATHAN BARNES

Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi

Türkçesi: Hüsen Portakal

cem yayınevi

İÇİNDEKİLER

Harita 8
Giriş 9
Yunan Felsefesi Üzerine Bir Özetleme 37
Okuyucuya Notlar 53

Bölüm I
1 Öncüler 57
2 Thales 64
3 Anaximander 75
4 Anaximenes 81
5 Pythagoras 85
6 Alcmaeon 94
7 Xenophanes 98
8 Herakleitus 106

Bölüm II
9 Parmenides 137
10 Melissus 153
11 Zenon 161

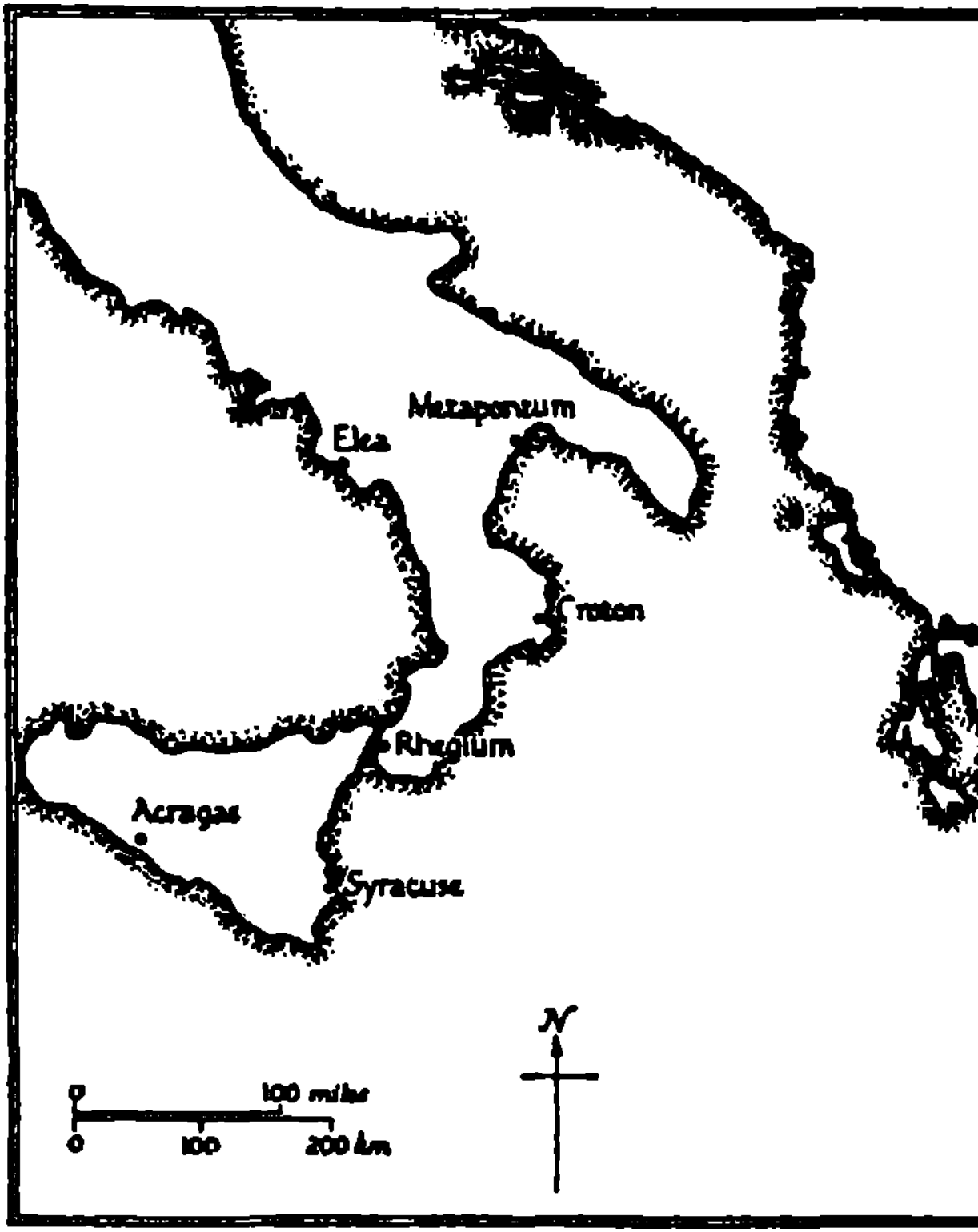
Bölüm III
12 Empedockles 173
13 V. Yüzyıl Pythagorasçılık 222
14 Hippasus 234
15 Philolaus 236
16 Sakız Adalı Ion 243
17 Hippo 244
18 Anaxagoras 246
19 Archelaus 261

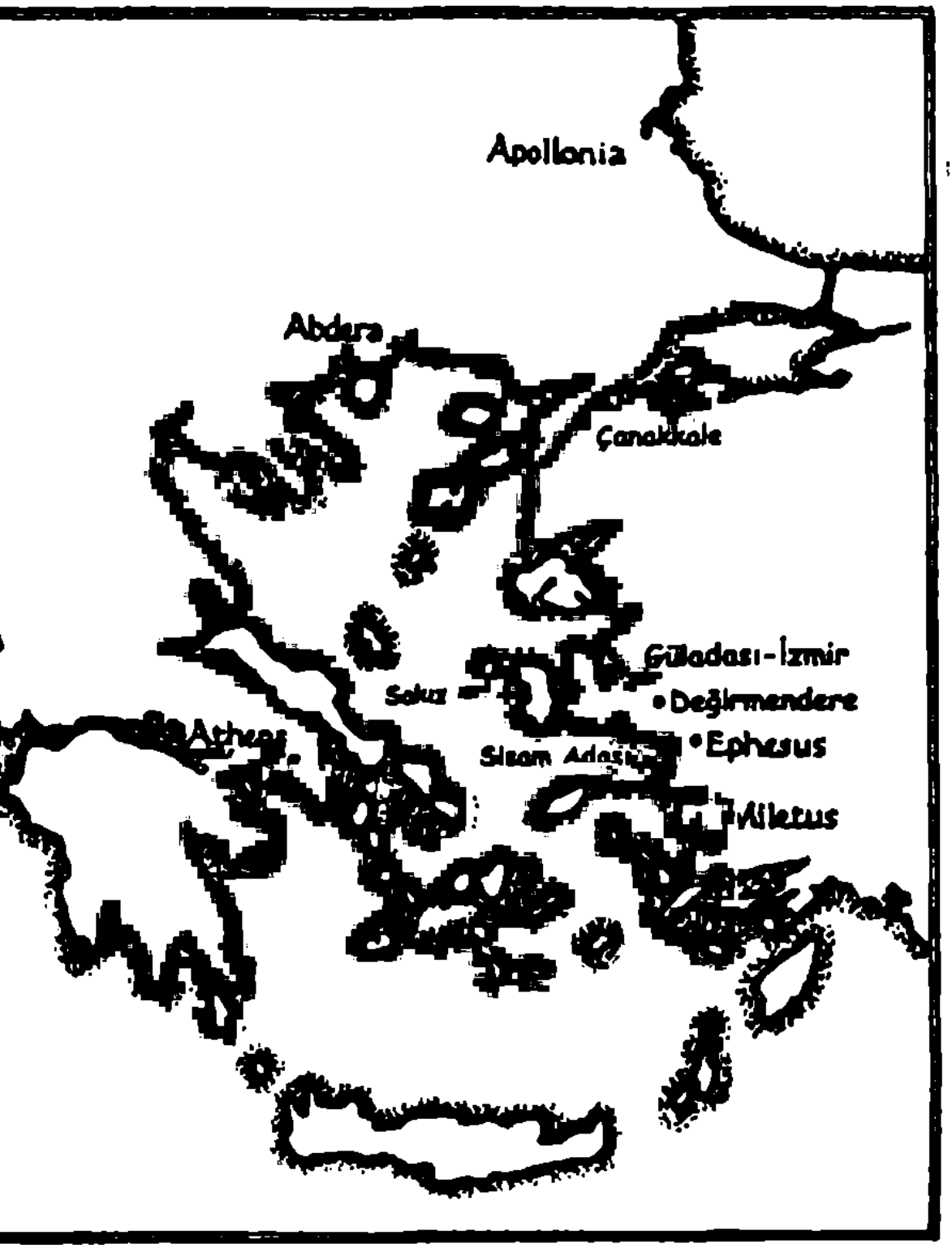
20 Leukippus 263
21 Demokritus 265
22 Apollonyalı Diogenes 315
Ek: Kaynaklar 323

Şiddeti yangından daha ivedi önlemelisin.

İnsanlar kentin duvarları için nasıl savaşıyorsa,
yasalar için de öyle savaşmalıdır.
Tanrılar ve insanlar, savaştaki kıyımı onurlandırıyorlar.

Herakleitos

Metaponteum
Elea
roton
Rhegium
Acragas
Syracuse
N
100 miles
0
100
200 km

Apollonia
Abdera
Çanakkale
Güllodası - İzmir
Değirmendere
Ephesus
Miletus
Athens
Sisam Adası

GİRİŞ

İlk Filozoflar

Geleneğe göre Yunan felsefesi İÖ 585'te başladı. IS 529'da sona erdi. İlk Yunan filozofu Miletuslu Thales, bir güneş tutulmasını önceden bildiği zaman, bu felsefe başlamış oldu. Roma'nın Hıristiyan imparatoru Justinianus Atina Üniversitesi'nde pagan felsefenin öğretilmesini yasakladığında da bu dönem kapanmış oldu. Yunanlılar, Thales'in güneş tutulmasını önceden bildiği tarihten başlayarak felsefeyi kendilerine uğraşı edindiler ve Justinianus'un buyruğu –ereği ne olursa olsun– pagan felsefesini birden durdurmadı. Geleneksel tarihler, eski felsefenin elverişli ve unutulmaz sınırlarını ayakta tuttu.

Bu felsefe yaşamı, birbirine eşit olmayan üç döneme ayrılır. Birincisi İÖ 585'ten başlayarak aşağı yukarı İÖ 400'e kadar süren karışık yıllardır: Peşpeşe gelen yeni ve üstün yetenekli bireyler, felsefenin sorunlarını bir amaç olarak belirledikleri, onun kavramsal donanımını geliştirdikleri ve yapısını saptadıkları zaman başlamış oldu. İkinci dönem, okul dönemidir; bu okulun içinde Platon'un, Aristoteles'in, Epikurosçular'ın, Stoikler'in ve Kuşkucular'ın okulları yer alır. Geliştirilerek ortaya çıkarılan felsefe sistemleri, bir eleştiri çabası güder. Bu ikinci dönem İÖ 100 yılında sona ermiştir. Uzun süren üçüncü dönem, temelde okullarıyla ve zıt görüşlerin bir araya gelme çabalarıyla kendini gösterir: Bu dönem filozofları, kendi öncellerini usanmadan incelemişler, yorumlamışlar, açıklamalar yapmışlardır; erken felsefe öğretileri içinde en iyilerini tutarlı bir şekilde özetlemeye ve bir sistem içinde birleştirmeye çalışmışlardır.

Elimizdeki kitap, Erken Yunan Felsefesiyle birlikte üç dönemden birincisiyle ilgilidir. Genelde bu dönem, Yunan dü-

şüncesinin "Sokrates Öncesi" dönemi adım alır. Bu nitelendirme doğru değildir, çünkü Sokrates İÖ 470'te doğmuş ve 399'da ölmüştür. Sokrates öncesi filozofların çoğu ise, gerçekte onun çağdaşlarıdır. Ama etiket iyi tutmuştur ve açıklığa kavuşturmak bir işe yaramayacaktır.

Sokrates öncesi dönemin kendisi üç bölüme ayrılır. Birincisi, gözüpek ve yaratıcı düşünce. Bundan sonraki ilk serüvenler, sıkı bir mantık eleştirisini amaçlar: Düzmece bir şafağın müjdecisi olmanın yanında, buluşları düşseldi, umutları aldatıcıydı. Sonuçta bu yıllar, sağlamlaştırma ve birikim yılları oldu; bu dönemin birbirinden çok ayrı kanılarını taşıyan filozoflar, kendi ardıllarının güçlü eleştirileriyle ilk düşünürlerin umutlarını uzlaştırmaya giriştiler.

Bu şemalar gerçekte bizi akışkan ve düzensiz (düşünceleri) saptamaya götürüyor. Yunanlıların kendileri de düşünce tarihlerini yazmaya kalktıkları zaman, daha şematik oluyorlar. "Okullar" ve "Peş peşe gelen düşünceler" üzerine konuşmayı seviyorlar. Bunların her birinin içinde bir hoca, bir öğrenci var, her filozof değişmeyen bir yere sahip. Bu sınıflandırmalar her ne kadar yapay da olsa, bu olmadan da bir düşünce tarihinin kolayca anlaşılamayacağı entelektüel bir şebekeye gereksinim var. Ayrıca Sokrates öncesi dönemin birlikçi bir küme oluşturduğu en azından yaklaşık olarak doğrudur; bunlar hem filozof olmayan öncellerinden, hem de büyük ardıllarından temelde ayrılırlar; bu zaman içinde düşünce birikimleri birbirinden ayırt edilebilen üç temel döneme ayrılır.

Böyle bir salt soyutlama, kendine uygun bir tarihsel giysi ister.

Biz Yunanistan'ı düşündüğümüz zaman, bir alışkanlık olarak önce Atina'yı göz önüne getiririz; Pericles'in ve Parthenon'un, Sokrates'in ve Aristophanes'in kentini, sanat, düşünce ve politik bakımdan Yunan dünyasının merkezi ve odağı sayarız. Gerçekte ilk Yunan filozoflarının hiçbirisi Atinalı değildir. Felsefe önce Ege'nin doğu kıyılarında, o sıralarda Atina ile po-

litik bağlantısı olmayan, bağımsız küçük kentlerde gelişti. O yıllarda Küçük Asya'nın (Modern Türkiye'nin) güneybatı kıyılarında bulunan İyonya Yunan devletleri, iç çekişmelerle ve dış düşmanların tehditleriyle parçalanmıştı. Ama İÖ 650'den İÖ 500 yılına kadar önemli bir gelişmenin tadını çıkarmışlardı: Politik olarak filiz vermişler, sanatta ve edebiyatta gelişmişler, görkemli bir mimari yaratmışlar, soylu heykelcilik, nefis şiirler, ince boyalı vazolar ortaya koymuşlardı.

Yunan felsefesi, İyonya'nın güneyindeki Miletus'ta doğdu. Miletusluların diğerlerine göre durumları çok ayrıydı. İçerde, politik durum çok karışıktı – bölünmeler, çekişmeler ve kanlı devrimler vardı. Dışarıda iki güçlü imparatorlukla çevriliydiler: Lidyalılarla kolay olmayan bir ortak yaşam sürdürmüşlerdi ve İÖ 546'dan sonra Perslerle başlayan kavga, İÖ 495'te yıkımla son buldu. Uygun olmayan koşullara karşın, Miletuslular ticarette yorulmak bilmiyorlardı. Yalnız Doğu ile ticaret yapmıyorlar, ayrıca Mısır'da da, Nil deltasında da bir ticaret merkezi kurmuşlardı. Ayrıca Trakya'da, Boğaz'da ve Karadeniz'de kıyı boyunca çok sayıda ticaret kolonileri kurdular. Yine Güney İtalya'da Sibaritlerle de bağlantıları vardı. Bu güzel kentte, ilk üç filozof olan Thales, Anaximander ve Anaximanes yaşadı ve çalıştı.

Bunların çalışmaları ne kadar kısa sürede ve geniş çapta tanındı acaba? Burasını bilemiyoruz. Ama öncülük ettikleri entelektüel etkinlikler kısa sürede yayıldı. Herakleitos, gelişmiş bir kent olan Efesus'tan geldi. Xenophanes, Colophon(*) yakınlarında bir yerden (Atina'ya) geldi. Pythagoras, Samos(*) Adası'ndan geldi. Daha sonra Anaxagoras, Clazomenae'den(*) geldi; Melissus, Sisam Adası'ndan, Demokritus, Yunanistan'ın kuzeydoğusunda kalan Abdera'dan geldi.

Batının da kendi katkısı oldu. Pythagoras, Güney İtalya'da, bir Yunan kolonisi olan Croton'dan Yunanistan'a göç

(*) Colophon, bugünkü Değirmendere (İzmir), Samos: Sisam Adası, Clazomenae: Güladası (İzmir).

etti. Alcmaeon, Croton doğumluydu. Parmenides ve Zenon, İtalya'nın batı kıyısında bulunan Elea'da doğdular. Empedokles, Sicilya Adası'ndan geldi.

Bu coğrafi ayrılık, Sokrates öncesi filozofların birbirinden bağımsız çalıştığını, birbirlerinin düşüncelerini bilmedikleri anlamına gelmez. Her ne kadar arada kurulan iletişim yavaş yürüse de ve genelde tehlikeli olsa da, ilk filozofların çoğu yer yer dolaşıyorlardı. Örneğin Platon'a göre Parmenides ve Zenon Atina'yı ziyaret etmişlerdi. Anaxagoras, Troad'da sürgün yaşamına çekilmeden önce, yaşamının çoğunu Atina'da geçirmişti. Çeşitli filozoflar arasında verimli entelektüel konuşmaların geçtiği açık bir gerçek olduğu gibi, bilginlerin yaygın olarak benimsediği karşılıklı etkiler de, spekülatiftir (düşünsel düzeydedir). Ama bu zihinsel tartışmalar akla uygundur. Sokrates öncesi tarihteki düşüncenin çoğu, karşılıklı ilişkilerin varsayımını çok anlaşılır bir şekilde göstermektedir.

Özel bir durumu anmaya değer. Melissus Sisam Adası'ndan, yani Batı Ege'den geldi; Parmenides ise, Batı İtalya'daki Elea'dan geldi. Melissus'un çalışmaları en çok on yıl kadar Parmenides'ten daha sonradır. Demek ki Parmenides'in yapıtlarını iyice yakından biliyordu. Ya Parmenides ile karşılaştı, ya onun yapıtlarının bir örneğini buldu, ya da üçüncü bir elden öğrendi. Bir Eleacı 'okul' olmadı: Parmenides, Zenon ve Melissus düzenli bir şekilde buluşmadı. Düşüncelerini birlikte tartışmadı, ders vermedi, öğrencileri olmadı, seminerler düzenlemedi. Bununla birlikte, tek başlarına da çalışmadılar, tek başlarına düşünmediler.

Şimdi bu filozofların ya da düşünürlerin durumuna biraz daha yakından bakalım. "Philosoph" (felsefe), Yunanca bir sözcüktür, sözcüğün kök anlamı "akıl sevgisi"dir. Bununla birlikte Yunanlıların kendileri bunu daha geniş bir anlamda kullanma eğilimindedir; daha çok bugün bizim bilimler ve özgür sanatlar kavramını kapsamaktadır. İkinci dönemin okul filozofları, kendi konularını düzenli bir şekilde üçe bölmüşlerdi:

Mantık, etik ve fizik. Mantık ise, dil çalışmaları içinde yer alıyordu ve düşünsel çalışma kadar uslamlama anlamına geliyordu. Etik, ahlakı ve politika kuramını içeriyordu, ama aynı zamanda, şimdi sosyoloji ile etnografyanın alanına giren konuları da içeriyordu. Fizik, çok genel bir kapsam içinde tanımlanıyordu: Doğanın incelenmesi kadar, doğal dünyanın tüm olgularını da inceliyordu.

Bu üç bölümün içinde Sokrates öncesi filozoflar öncelikle 'fizik'le ilgileniyorlardı. Gerçi çalışmalarının kimi bölümlerinde etik ve mantık vardı, ama başlıca ilgileri fizikti. Aristoteles buna *'phusikoi'*, bu alandaki çalışmalara da *'phusiologia'* diyordu. Onlar 'doğanın öğrencileri'ydi ve konuları da 'doğanın incelenmesi'ydi. Modern okuyucu bunu felsefeden çok, fizik gibi anlar. Ama (daha sonraki) akademik uzmanlaşma ile entelektüel sınırlar, bunu böyle düşünmeyince, ampirik bilimle, düşünsel felsefe arasındaki modern ayrım, Batı düşüncesinin ilk evresine pek de seve seve uygulanmadı.

Buna göre Thales ilk *phusikos* (fizikçi) ve ilk 'doğa öğrencisi' ya da 'doğa filozofu'ydu. Önceki düşünürlerin yazılı yapıtları genelde Doğa üzerine adlar taşımaktadır; her ne kadar bu adlandırmayı yapan yazarların kendileri değil de, daha sonraki bilginler olsa da, geniş ölçüde benimsendi. İlk filozofların genel girişimi, 'doğa üzerine' tüm gerçekleri söylemekti: Betimlemek, örgütlemek, evreni ve içeriğini açıklamak. Merdivenin bir ucunda girişim, çok sayıda doğal olayları ayrıntılarıyla kapsıyordu – ay ve güneş tutulmaları, gök cisimlerinin hareketleri, şimşek, yağmur ve dolu, rüzgâr, genelde atmosfer olayları, mineraller, bitkiler ve hayvanlar – bunların üremesi, büyümesi, beslenmesi ve ölmesi –; insan yaşamının da biyolojik, fizyolojik, toplumsal, politik, kültürel ve entelektüel yönleri. Tüm bunlara biz haklı olarak 'bilim' diyebiliriz ve Sokrates öncesine, maddi dünyanın ilk araştırmacıları diyebiliriz, çünkü bunlar astronominin, fiziğin, kimyanın, zoolojinin, botaniğin, psikolojinin ve diğerlerinin özel konularını inceliyorlardı. Öte

yandan Sokrates öncesi girişim, 'felsefi sorunları' daha geniş ölçüde ve daha açıkça çözdü: Evrenin bir başlangıcı var mı? Eğer varsa, ne zaman başladı? Evrenin temel öğeleri nelerdir? Niçin hareket eder ve gelişir? En genel anlamıyla evrenin doğası ve birliği nedir? Bunları öğrenme konusunda neler umut edebiliriz?

Bununla birlikte, bu dönemin filozoflarının hepsi tüm bu soruları sormadılar, 'doğa üzerine' de bu anlayışla yazmadılar. Ama hepsi de bu genel taslak içinde yazdılar ve *phusikos*'un onursal niteliğini korudular. Şimdi biz onlara filozof ya da bilimci, ya da ikisini birden diyelim, önemli değil.Sokrates öncesi felsefe, *ex nihilo*'dan (hiçten) var olmadı. İyonya ve Ortadoğu ile olan ticari ve politik ilişkiler, kültürel bağlantıları da birlikte getirdi. Bununla birlikte, gözlemcilerin hepsi bu bağları onaylamaz.

Bu kitabın kahramanları olan *phusikoi*'un izleyicileri, erken dönem Yunanistan'ın yalnızca entelektüel serüvencileri değildi – gerçekte, yalnız *phusiologia*'ya bağlanmış düşünürler değildi. Dönemin öğretici şairleri, kimi kez felsefi düşünce içinde görüldü. V. yüzyılın oyun yazarları, felsefe konularına geniş ölçüde değiniyorlar. Örneğin tragedya yazarı Euripides, Sokrates öncesi düşüncelere çok ilgi gösterdiği gibi, komedya şairi Aristophanes, felsefi parodiye ve bilimsel kavramlara eğilim gösterdi.

Büyük tarihçilerden Herodotus ve Thucydides, felsefi düşünceyle ilişki kurdu. Hippokrates'in adıyla bağlantılı olan erken tıp yazılarının çoğu, kendi alanlarında tümüyle Sokrates öncesi döneme aittir. "Sofist" adı verilen ve V. yüzyılın ikinci yarısındaki –Protagoras, Gorgias, Hippias gibi insanlar– retorik, erdem ve pratik başarı dersleri verdiler ve felsefe geleneğine yakından bağlıydılar. Demek ki, Sokrates öncesi *phusiologia* tarihi, tüm olarak erken Yunan düşüncesi tarihinde yer almadı. Bununla birlikte, Aristoteles'in de gördüğü gibi, Sokrates öncesi filozoflar, erken dönemin en önemli ve en etkili fi-

lozoflarıydı: Bunlar felsefeyi başlattılar, Platon'u hazırladılar ve sonraki kuşakların büyük felsefe okullarını hazırladılar.

Phylarchus'a göre Colophonlular ilk başta çetin bir yaşam biçimi sürüyorlardı, ama Lidyalılarla yakın bağlar ve bağlantılar kurunca, lükse döndüler, saçlarını uzattılar ve başlarını altınlarla süslediler. Xenophanes de benzer şeyi söylüyor:

Nefretle dolu despotluktan uzak oldukları halde,
Lidyalılardan yararsız yumuşak giysileri aldılar,
En az bin kişi birden, mor giysiler içinde,
Kasabanın meydanına indiler.
Modaya göre kesilmiş saçlarıyla, burunları havada,
Baştan ayağa yapay yağ kokularıyla.

Bu kadınsı eğilimler yalnız Lidyalıların armağanı değildi. Ayrıca bir yandan İyonya'nın çömlekçiliği ve heykelciliği ile, öte yandan Lidya'nın sanatı arasında açık bir bağ vardı. Lidya'nın dili, İyonya şiiri üzerine belli ölçüde etkili oldu. Hem eski, hem yeni bilginler, erken Yunan düşüncesi ile Doğu imparatorlukları arasında bir bağın varlığını varsayıyorlardı.

Örneğin Babil'in ileri gökbilimi, herhalde Küçük Asya kıyılarında biliniyordu ve İyonyalıları, kendileri için gökbilimi çalışmaya teşvik etmişti. Thales İÖ 585'te güneş tutulmasının bilgisini, Babil bilgisinden türetmiş olmalıdır. Daha düşünsel olan diğer Sokrates öncesi kısımlar, Batılı metinlerde başka bir yola paraleldir. Ayrıca Mısır bağlantısı vardır. Yunanlıların kendileri, daha sonraları, kendi felsefelerinin Firavun ülkesine çok şey borçlu olduğunu varsaymışlardır. Bununla birlikte, her ne kadar Doğu aşısı pek yadsınmazsa da, bu alandaki kanıtlar, insanı şaşırtacak kadar azdır ve kesinlikten uzaktır. Ayrıca erken Yunan düşüncesinin birçok nitelikleri ve önemli özellikleri, Doğu kültürleri içinde öncellerine sahip değildir.

Oysa Yunan filozofları, kendi Yunanlı öncellerine sahiptirler. İlk Yunan şairleri, doğa ve evrenin kökeni üzerine yaz-

dılar, Zeus'un Yer'le nasıl evlendiğini, doğal dünyayı nasıl ürettiklerini, insan soyunun mitsel öykülerini sunduklarını anlattılar.(*) Bu ilk öykülerin kimi yönleriyle, ilk yazılı felsefenin kimi yönleri arasında bir benzerlik bulunur. Bununla birlikte Aristoteles, mitolojicilerle, filozoflar arasında kesin bir ayrım yapar. Doğrusunu isterseniz, aradaki ayrımlar, benzerliklerden daha belirgindir.

İlk filozoflar nasıl evrenin kökenlerini araştırdılarsa, daha sonra gelen bilginler de, bu ilk düşüncelerin evrenle olan düşüncelerini araştırdılar. Sokrates öncesi filozofların tümüyle yeni şeylerden başladıklarını, tarihte entelektüel çabaların daha önce hiç olmadığını ileri sürmek, elbette aptalca olur. Ama en iyi araştırmacı bilginlerin, öncekilerden az bir şeyi ortaya çıkardıkları da bir gerçektir. Ne olursa olsun, İÖ VI. yüzyılda bu Miletus'un bilimin ve felsefenin doğuşuna tanık olduğu sonucuna varmak, akla uygundur. Bu sonuç, Thales'e ve onun çalışma arkadaşlarına doğaüstü bir yetenek yüklemez. Bunların yalnızca üstün yetenekli insanlar olduğu varsayılabilir.

İlk Felsefe

Bunların yetenekleri nereden ileri geliyordu? Bu yeni bilgi dalını tanımlayan nitelikler nelerdi? Bunları öncellerinden ayıran üç özel nitelik vardır.

Birincisi ve en basiti, Sokrates öncesiler, bilimin ve felsefenin kendisini ortaya koydular. Dünyaya bilimsel ya da rasyonel yoldan tam bir bakış getirdiler. Dünyayı düzenli ve akılla anlaşılabilir bir şey olarak gördüler; bu dünyanın tarihi, açıklanabilir bir gidişi izliyordu ve birbirinden ayrı bölümleri, kimi anlaşılabilir bir sistem içinde düzenlenmişti. Dünya, parçaların rastgele bir toplamı olmadığı gibi, onun tarihi de, bir dizi keyfi olaylar değildi.

(*) Bu şairler Homeros ile Hesiodos olmalı.

Dahası, tanrıların arzusuna –ya da gel geç heveslerine– göre belirlenmiş bir olaylar dizisi de değildi. Sokrates'ten öncekiler, bildiğimiz kadarıyla tanrısız değildiler: Yeni cesur dünyalarının içine tanrıları almışlardı ve bunların kimisi, Pantheon Olimpiyad'ının tanrısal insanbiçimliliğinin yerine rasyonel bir tanrıbilimi üretme girişiminde bulunmuşlardı. Bununla birlikte, tanrılardan kimi geleneksel işlevleri aldılar. Örneğin gökgürültüsü, kendi doğal terimleri içinde bilimsel olarak açıklanıyordu – artık korkutucu bir Zeus'un yaptığı gürültü değildi. İris gökkuşağı tanrıçasıydı, ama Xenophanes, İris'in ya da ebemkuşağının gerçekte çok renkli bir buluttan başka bir şey olmadığı konusunda ısrar ediyordu. Daha önemlisi, Sokrates öncesi tanrılar –Aristoteles'in tanrıları ve en büyük tanrıcı Platon'un tanrıları bile– doğal dünyaya karışmıyorlardı.

Dünya, tanrısal gidişten ayrı bir düzene sahipti. Onun düzeni akla uygundur: Doğanın iç ilkeleri, onun yapısını ve tarihini açıklamaya yeterlidir. Dünyanın tarihini oluşturan olaylar, yalnızca kaba olaylar değildir, önceden kayıtlı ve hayran olunacak olaylar değildir. Birlikte uyum sağlayan ve kendi aralarında bağlantılı olayları yapısallaştırmışlardır. Kendi iç bağlantı örnekleri, dünyanın gerçek keşif değerini kanıtlar.

Aristoteles, Metafizik'in ilk kitabında, erken Yunan filozoflarının kısa bir öyküsünü yazdı. Konuyu yalnızca açıklayıcı terimlerle ya da nedenlerine dayanarak tartıştı. Ona göre birbirinden ayrı dört tip açıklama (ya da 'dört neden') vardı ve bunları kendinden önce gelenlerin tek tek ve yavaş yavaş ortaya çıkarmış olduklarını düşünmüştü. Böylece felsefe tarihi, açıklamalı şemaların kavramsal olarak anlaşılmasının tarihi oluyordu. Aristoteles'in bu tarih değerlendirmesi, yanlı ve kısmi diye eleştirilmiştir. Ama temelde Aristoteles haklıydı, çünkü ne olursa olsun, bu kavram açıklamasının gelişimi içinde, Sokrates öncesi felsefenin ilk özelliklerini görebiliyoruz.

Sokrates öncesi açıklamaların birkaç temel niteliği vardır. Bunlar, daha önce söylediğim gibi, *iç niteliklerdir:* Evreni ken-

di içinde, kendi kurucu özelliklerinin terimleriyle açıklarlar ve bunlar olmadan keyfi müdahalelere başvurmazlar. *Sistematiktirler:* Doğal olayların tümünü, aynı terimlerle ve aynı yöntemlerle açıklarlar. Böylece dünyanın kökenlerini araştırmak için kullandıkları genel ilkeler, depremleri, doluyu, güneş tutulmasını, bulaşıcı hastalıkları ya da doğal olmayan doğumları açıklamaya da uygulanır. Son olarak, Sokrates öncesi açıklamalar *ekonomik*tir: Çok az terimleri kullanırlar, az işlemlere başvururlar, çok az 'bilinmeyenler'le uğraşırlar. Örneğin Anaximenes, her şeyi bir tek maddi öğeyle ve bir çift eşgüdümlü işlemle (yoğunlaşma ve seyrekleşme) açıklamayı düşünür. Doğal dünya, olağanüstü çeşitlilikte olguları ve olayları sergiler. Çeşitlilik düzene indirgenmiş ve düzen de basit olmalıdır – anlaşılır olana bu yolla varılır. Sokrates öncesi filozoflar en aşırı sadelik girişiminde bulundular. Bunların girişimleri, modern bilimin yapısal gelişimiyle karşılaştırıldığı zaman kimi kez gülünç görünse de, aynı arzu –elden geldiğince en az terimlerle açıklama arzusu– eski ve yeni araştırmacıların ortak öğrenme çabasıdır.

*
* *

Günümüzün bilimi, artık kendi özel diline ve kendi özel kavramlarına sahiptir – kitle, güç, atom, öğe, doku, sinir, paralax,(*) güneş ve ay tutulması vd. Terminoloji ve kavramsal donanım tanrı vergisi değildir: Bunların insan aklıyla türetilmesi gerekmiştir. Sokrates öncesi düşünürler, ilk buluşçular arasındadır. Açıkçası, kimi kavramların gerektirdiği bilimsel açıklamaları bulma girişiminde bulunmuşlardır; bu girişimi ileri götürme, diğer kavramların doğmasına da yol açmıştır. Süreç bir

(*) *Parallax:* Bir gök cısmının merkezından ötekı gök cisminin üzerinde herhangi bir noktada bulunan bir gözlemcinin gözünden çekilen iki çizginin gök cisimlerinin birinin merkezinde birleşerek oluşturdukları dik açı.

öz bilinç işi değildir – ya da her zaman değildir Bilim adamları pek böyle bir şey demezler: "İşte ilginç bir olay; bunu anlamak için yeni bir kavram geliştirmeliyiz ve bunu dile getirmek için yeni adlar bulmalıyız." Ama kavramların oluşması ve teknik bir söz haznesinin zorunlu gelişimi, bilimsel bir mücadelenin değişmez sonucudur.

İzin verirseniz, dört ana örnekle bu noktayı kısaca betimleyelim.

Birincisi, evrenın ya da dünyanın kendi kavramı vardır. Buna Yunanlılar *kosmos*, biz ise 'cosmos' ve 'cosmology' diyoruz. Bu kavramı kuşkusuz Herakleitos kullandı ve belki de ilk Miletuslu filozoflar da kullanmışlardır.

Bu düşünürlerin evreni – her şeyi, tüm dünyayı tasarlamak için böyle bir sözcüğü kullanma gereksinimi duymaları yeterince dikkat çekicidir. Çünkü günlük konuşmalar ve olağan iş konuşmaları, her şey üzerine konuşmayı ya da tümel bir kavram ya da her şeyin evreni kavramını oluşturmayı gerektirmez. Bununla birlikte, evreni belirtmek için *kosmos* sözcüğünün seçilmesi çok daha dikkate değer. *Kosmos* adı, 'düzene koymak', 'düzenlemek', 'sıraya koymak' anlamına gelen bir fiilden türetilmiştir – bunu Homeros, Yunanlıların genelde askeri birliklerini sıraya koyma fiilinde kullanmıştır. Dahası, güzel bir düzenlemedir: Yunanlılarda günlük anlamda yalnızca düzenleme değil ama aynı zamanda süsleme, kimi kez güzel ve görmesi hoşa giden (İngilizcede 'cosmetic' sözcüğü buradan gelir) anlamına da gelir.(*)

Kosmos, evrendir, şeylerin tümüdür, ama aynı zamanda evrenin düzene konulmasıdır, *zarif* evrendir. Kosmos kavramı, estetik bir görünüme sahiptir (Gerçekte kimi kez dendiği gibi, Yunanlıların belirgin özelliğidir). Ayrıca ve bizim açımızdan daha önemlisi, temelde bilimsel bir yanı olmasıdır: Kosmos zorunlu olarak düzenlidir – öyleyse temelde açıklanması gerekir.

(*) *Kosmos, kaos* un karşıtıdır. Başlangıçta evren bir kaos halindeydi. Yunan tanrıları bu kaos'a son verdi, evreni canavarlardan temizledi ve yaşanılır bir ortam haline getirdi. (ç.n.)

İkinci terim 'phusis' ya da 'doğa'dır. Sokrates'ten öncekiler daha sonra bunu *phusikoi* diye değerlendirdiler ve çalışmalarına genelde *Peri Phuseos* adını verdiler. Kendileri *phusis* terimini kullandılar: Herakleitos'un yazı parçalarında yer yer görülür ve Miletusluların da bu kavramı kullanmış olması akla uygundur.

Bu sözcük 'büyümek' (to grow) fiilinden türemiştir. Doğa kavramının önemi, kısmen doğa ile yapay dünya arasında, 'büyüyen'le yapılmış şeyler arasında açıkça bir ayrım yapmaya bağlıdır. Örneğin masa, araba ve saban (belki toplumlar, yasalar ve adalet) insan eliyle yapılmıştır. İnsanlar önce bunların tasarımını hazırlamıştır (bu durumda insan tasarımcıları) ve doğal değildir (doğada bulunmazlar). Bunların doğası yoktur, bu nedenle büyümezler. Öte yandan ağaçlar, bitkiler, yılanlar (belki yağmur, bulutlar ve dağlar da) yapılmamışlardır; sanat işi değildir, doğal nesnelerdir – büyürler, bir doğaya sahiptirler.

Bununla birlikte, doğal ile yapay arasındaki ayrım (Yunanca'da *phusis* ile *techne*(*) arasında), doğa kavramının tüm anlamını bize vermez. Bir anlamda 'doğa' sözcüğü, doğal nesnelerin ve doğal olayların tümünü belirtir; bu anlamda 'Doğa Üzerine' konuşmak, doğal dünyanın tümü üzerine konuşmaktır – *phusis* ve kosmos aynı anlama gelirler. Ama başka ve daha önemli bir anlamda bu sözcük, her doğal nesne içindeki kimi şeyleri anlatmaya hizmet eder: Herakleitus'un ilk yazısında *phusis* terimi, tüm kosmos'u değil, ama daha çok kosmos'un her doğal parçası içindeki bir ilkeyi belirtir. Sokrates'ten öncekiler 'doğayı' araştırdıkları zaman, *şeylerin* doğası'nı araştırıyorlardı.

Herhangi bir doğal nesne –yapılmayan, kendi başına büyüyen bir şey– bilindiği gibi, kendi doğasına sahiptir. Onun doğası, onun iç özelliğidir; temel bir özelliğidir – onunla ilgili rastlantısal bir gerçek değildir. Bundan başka, açıklanabilir bir

(*) Bizim dilimize de geçmiş bulunan teknik, mekanık, makine terimleri, bu *techne*'den türemişlerdir. (ç.n.)

özelliktir: Bir nesnenin doğası, niçin böyle davranır, niçin çeşitli rastlantısal özelliklere sahiptir diye açıklanabilir.

Bu anlamda tüm bilimciler şeylerin *Phusis*'i ile ilgilenmişlerdir. Örneğin bir maddeyi inceleyen kımyacı –bu madde altın olsun–, altının temel özellikleriyle ilgilenir. Belki de altının temel özellikleri onun atom ağırlığı ile ilgilidir. Böylece bu özellikler altının niçin işlenebilir ve tel haline getirilebilir (haddeden geçirilebilir) olduğunu, niçin yumuşak ve sarı renk taşıdığını, niçin kükürt asidinde çözüldüğünü açıklar. Kimyacı, altının 'temel özelliklerini', onun 'özünü' araştırır – onun 'doğasını' ya da *phusis*'ini araştırır. Kaçınılmaz olan bu bilimsel kavramı ilkin Sokrates öncesi düşünürler yerleştirdi.

Doğa, büyümenin ilkesi ve kökenidir. Bu ilke (temel) ve köken kavramları, bize üçüncü bir Sokrates öncesi kavramı getirir: *Arche.* Bu sözcüğü önce Anaximander kullanmıştır. Bizim dilimize (İngilizceye) çevirmesi zor bir terimdir. Fiilin kökü 'başlamak', 'açmak' ya da 'karar vermek', 'yönetmek' anlamına gelebilir. Böylece bir *arche,* bir başlangıç ya da kökendir; ayrıca bir kural ya da bir karar ilkesidir. Eski felsefe üzerine yazanlar, *arche*'nin karşılığını vermek için sık sık 'ilke' ya da 'ilk ilke' sözlerini kullanırlar, ben de bu uygulamayı izleyeceğim.

Şeylerin doğasını araştırmak, bizi kolayca ilkeleri araştırmaya götürür. Doğa büyümedir, öyleyse büyüme nereden başlar? Büyümenin ilkeleri, doğal olayların kökenleri nelerdir? Benzer sorular, tüm evrene kolayca sorulabilir: Evren ne zaman başladı? Onun ilk ilkeleri nelerdir? Onu yapan temel öğeler ve onun yapısını, gidişini belirleyen temel işlemler nelerdir?

Archai'yi araştırma, bu anlamda kosmoloji ile ve ayrıca soyut fizik ya da kimya ile yakından bağlantılıdır. Evrenin 'ilkeleri', onun temel dokusunu ya da dokularını içerir. Ama hiç kuşkusuz her şey, evrenin temel dokusundan ya da dokularından yapılmalıdır. Böylece kosmosun ilkelerini araştırmak, tüm doğal nesnelerin yapıcı temelini araştırmaktır. Sokrates öncesi araştırmaların eksikliği kaçınılmazdı. Eğer biz daha sonraki tanıklıkla-

ra inanacak olursak, Thales her şeyin sudan yapıldığını söylemiş. Kosmos'un *arche*'si sudur (belki de sıvı), böylece evrende her şey, aslında sudan yapılmıştır (Hıyar, modern mutfak bilginlerinin dediği gibi yüzde 99 değil, yüzde 100 sudur). Bizim gördüğümüz ve duyumsadığımız birbirinden ayrı maddeler, Thales'in görüşündeki gibi suyun biçim değiştirmesi değildir, – elmasın ve kömürün, karbonun biçim değiştirmesi kadar bile değildir. Gerçekte Thales'in ileri sürdüğü yanlıştır, ama ilke olarak aptalca değildir – tersine, tümüyle bilimsel anlayışa uygundur.

Benim betimleyeceğim dördüncü örnek, *logos* kavramıdır. *Logos*'u günümüz diline çevirmek, *arche*'den daha zordur. *Legein* fiiliyle aynı köktendir ve normal olarak 'söylemek' ya da 'dile getirmek' anlamına gelir. Böylece logos kimi kez söylemek ya da anlatmak anlamındadır. Herakleitus kendi kitabına 'logos'a gönderme yaparak başladığı zaman, belki de 'bu anlatım' ya da 'bu açıklama' demek istemiştir: Diyeceklerimin *logos*'u basittir. Bununla birlikte, sözcük bundan daha geniş bir anlam taşır. Bir şeyin *logos*'unu vermek ya da hesabını vermek, onu açıklamak, *niçin* öyle olduğunu söylemektir. Böylece çoğu zaman *logos,* akıldır (nedendir). Platon, zeki bir insanın bir şeyin *logos*'unu verebileceğini söylediği zaman, o zeki bir insanın, bir şeyi betimleyebileceğini söylemek istemiyor, ama daha çok bir şeyi *açıklayabileceğini* ya da onun *nedenini açıklayacağını* söylemek istiyor. O halde zekice anlatmada, *logos,* insan aklıyla bir şeyin nedenini açıklamaktır. Bu anlamda *logos,* algılamayla karşıt olabilir; örneğin Parmenides okuyucularını, kendi uslamlamalarını kendi duyularıyla değil, *logos*'la, akılla sınamalarını ister (İngilizcedeki 'logic', Fransızcadaki 'logique', daha sonra Yunancadaki *logos*'un *logike* şeklini almış biçiminden gelmedir. Biz bunu Türkçeye 'mantık' diye çeviriyoruz).

Sokrates öncesi filozofların, *logos* terimine basit-açık bir anlam kazandırdıkları ya da akıl, akılcılık kavramını ortaya çıkardıkları söylenemez. Ama onların kullandığı *logos* terimi, bi-

limin ve felsefenin merkezi olan kavramı yerleştirmeye doğru ilk adımı oluşturur.

*
* *

Logos terimi, Sokrates öncesi dönemin üç büyük başarısından üçüncüsüne beni götürüyor. Demek istediğim, aklı, akılcılığı, akıl ile tartmayı, uslamlamayı ve kanıtı kullanmayı vurguluyor.

Sokrates öncesi düşünürler dogmatik değildi. Doğal dünyayı açıklamak kadar, betimlemek için de kararlıydılar ve açıklamanın nedenleri gerektiğinin zekice bilincindeydiler. Bu, onların ileri sürdükleri çok garip ve az haklı göründüğü zaman bile, açıkça görünüyordu. Thales'in, her şeyin bir "ruha" sahip olduğunu ya da yaşadığını varsaydığı biliniyor. O yalnızca bu garip öğretiyi öne sürmekle kalmamıştı: O bunu manyetik duruma başvurarak ileri sürmüştü. İşte size bir parça taş – bundan cansız daha ne vardır? Mıknatıs diğer şeyleri *hareket ettirme* gücüne sahiptir, demir tozlarını kendine çeker; bu tozlar dışarıdan bir itme ya da çekme olmadan, mıknatısa doğru hareket ederler. Buna göre canlı şeylerin, hareket üretme yeteneğine sahip oldukları dikkate değer bir noktadır. (Daha sonra Aristoteles, bunu 'ruhlu' şeylerin ya da böyle devindiren bir güce sahip canlı şeylerin niteliklerinden birisi gibi tanımlıyor) Böylece Thales, mıknatısın (cansız) görünüşüne karşın, bir ruha sahip olduğu sonucuna varıyor.

Bu uslamlama bize çok etkileyici görünmeyebilir: Elbette biz mıknatısın canlı olduğuna inanmadığımız gibi, bir parça taşın çekici gücüne, yaşamın kanıtı gibi de bakamayız. Burada benim bakış açım, Sokrates'ten önce yaşayanların *iyi* (sağlam) kanıt sürmüş olmaları değil, ama onların yalnızca *kanıt sürmüş* olmalarıdır (bir uslamlama yapmış olmalarıdır). Sokrates öncesi ikinci evre düşünürlerinde, uslamlama sevgisi daha açıktır

ve daha belirgindir. Gerçekte, onlarda uslamlama gerçekliğin tek anlamı oluyor ve algılamaya, temelde bir yanılsama gibi bakıyorlar. Parmenides'in, Melissus'un, Zenon'un yazıları, kanıtlama zincirinden başka bir şey değildir.

Sokrates öncesi başarılar, kendi dillerinde açıklık kazanmıştır. Yunanca, ideal olarak usa uygun konuşmaya yatkındır. Edatları boldur ve düşüncenin nüanslarını (ince ayrımlarını), inceliklerini dile getirebilir. Oysa Latince ya da İngilizce, normal olarak ses tonuyla ya da konuşma tarzıyla aktarılır. Sokrates öncesi yazılar, kendi rasyonelliklerini, kendi gömleklerinin kolunda taşırlar.

Bu rasyonelliğin tam olarak ne anlama geldiğini görmek önemlidir. Daha önce de belirttiğim gibi, Sokrates'ten öncekiler kanıtlamada özel olarak sağlam değildi ya da düzenli olarak sağlam kanıtlar üretmediler. Tersine, onların kuramlarının çoğu yanlıştır ve kanıtlamalarının çoğu sağlam değildir. İkincisi, Sokrates öncesi düşünürler, mantık *incelemesi* yapmadılar ya da bir çıkarsama, kanıtlama *kuramı* geliştirmediler. Doğrusunu isterseniz, onların kimisi, insanın zihin gücünü doğaya yansıttılar ve insan bilgisinin alanını ve sınırlarını gösterdiler. Oysa mantık çalışmasını ortaya koyan Aristoteles'tir ve Aristoteles, rasyonel düşünceyi yöneten kuralları ve yöntemleri kendisinden önce hiç kimsenin açıkça ve sistemli bir biçimde ortaya koymaya girişmediğini övünerek söylerken, elbette haklıdır.

Üçüncüsü, Sokrates öncesi düşünürlerin, yeterli birer *eleştirici* düşünürler olduklarını da ileri sürmedim. Kimi kez, bilimin özünün eleştiri olduğu söylenir; sanki bilimsel yaşam, kuramların ve kanıtlamaların sürekli eleştirel değerlendirilmesiymiş gibi. Böyle ya da değil, Sokrates'ten öncekiler, eleştiriye düşkün değildiler. Her ne kadar biz Sokrates öncesi düşünürlerin birbirleri üzerine etkilerinden söz etsek de, (bildiğimiz kadarıyla) bunlar kendi öncellerinin görüşlerini açıklamada ve eleştiride hoşgörülü olmadılar. Örneğin Parmenides, kendi okuyucularını, kendi görüşlerini eleştirmeye teşvik eder, ama

bu teşvik yanıtsız kalır. Eleştirel düşünme, İÖ IV. yüzyıla kadar benimsenmemiştir.

Öyleyse Sokrates öncesi düşünürlerin akılda ve akılcılıkta öncü oldukları nasıl söylenebilir? Şöyle: Kendi görüşleri için nedenler sundular, kendi görüşleri için kanıtlar verdiler. *Yetkili olduklarını* resmen ileri sürmediler. Belki bu dikkat çekmeyen bir başarı gibi görünebilir, ama değil. Tersine, benim aktardığım üç başarıdan en önemlisi ve en övgüye değer olanıdır. XVIII. yüzyıl İskoç filozofu George Berkeley'in özlü deyişi bunu bize aktarabilir: Tüm insanların birer görüşü vardır, ama içlerinden çok azı düşünür.

Belgeler

Sokrates öncesi filozofların çok azı hiçbir şey yazmadı, ama çoğu kendi düşüncelerini yazıya döktü. Kimileri şiir yazdı, kimileri düzyazı. Kimisi tek bir kitap yazdı, kimisi birçok – Demokritos'un yapıtlarını, I. yüzyılda bilginler düzenlediler ve kataloğunu çıkardılar; bunlar elli kadar kitap oldu. Sokrates öncesi filozofların toplanan tüm kitapları, bir kitaplığın raflarına dizildiğinde, insan üzerinde etkileyici bir izlenim bırakır.

Tüm bu yapıtlar bize gelinceye kadar zarar görmekten kurtulamadı. Bunların kimileri hiç değilse bin yıl kadar yaşadı ve VI. yüzyılda Atina'da çalışan bilgin Simplicius, Parmenides'in, Melissus'un, Zenon'un, Anaxagoras'ın, Apollonialı Diogenes'in ve diğerlerinin yapıtlarını inceledi. Ama Simplicius, Parmenides'in kitabının seyrek bulunduğuna dikkat çekmişti ve onun döneminde, Sokrates öncesi yapıtların çoğunun gerçekte yok olduğunu düşünmek zor değildi. Bu filozofların kitapları çok satılmıyordu. Kitaplar kolayca tahrip olabiliyordu.

Platon ve Aristoteles gibi filozofları doğrudan kendi kitaplarından tanımamıza karşın, daha önceki filozofları dolaylı yol-

dan öğreniyoruz. Bunlar daha çok birbirinden ayrı iki tip bilgi kaynağından dolaylı olarak geliyor.

Birincisi, daha sonra yaşamış olan yazarların yapıtlarında kalan çok sayıda Sokrates öncesi kaynaklar. Bu kaynakların kimisi, özettir ve rastlantıya bağlı anıştırmalar yapmaktadır; başlıca amacı, ilk filozoflar üzerine başlıca tarihsel bilgileri aktarmamaktadır. Kaynakların çoğu, daha sonraki felsefi metinlerin içine konulmuştur – örneğin Aristoteles *Metafizik*'ine ve *Fizik*'ine. Bu açıklamaların tarihsel bir yararı vardır ve felsefi bir eğilimle yazılmışlardır. Ama 'felsefe tarihi' anlamına da gelmezler. Sonuç olarak, felsefe tarihi için içtenlikle atılmış bir adımdır. Şimdi biz böyle tarihleri özet el kitaplarında (örneğin *Felsefe Tarihi,* yanlışlıkla Calinos'un adıyla tanınmaktadır); Diogenes Laertius'un tutkulu, ama eleştirel olmayan *Filozofların Yaşamları*'nda, birçok Hıristiyan tartışmalarında (örneğin Hippolytos'un *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*'nde olduğu gibi) ve geç Antik dönemin bilginlerinin yazılarında (özellikle Simplicius'un yazdığı Aristoteles'in *Fizik*'i üzerine yorumlarda) okuyabiliriz.

Bu tarihler –ya da genelde adlandırıldığı gibi 'doxografiler'– bilginlerin(*) titizlikle yaptıkları araştırmalardır. Bunların kendi içlerinde kesin olmayan birer değerleri vardır. Bunlar kendi tarihlerinde düşünüldükten yüzyıllarca sonra yazılmışlardır ve ilgileri, bakışları birbirinden ayrı insanların ellerinden çıkmışlardır. Örneğin piskopos Hippolytos, kimi görüşleri Herakleitus'a mal ediyor, ama iki önemli soruya yanıt vermeden önce bizim ona inanmamız doğru olmaz. Birincisi, o bilgilerini hangi kaynaktan aldı? Çünkü Herakleitus'tan Hippolytos'a uzanan yol çok uzun ve böylesine uzun bir yolu geçen bilgiler kimi kez gerçek olmayan bilgilerle saptırılmadı mı ya da kirlenmedi mi diye kendimize sormalıyız. İkincisi, Hippolytos'un kendi felsefi eğilimleri nelerdi ve kitapları ne amaç taşıyordu?

(*) Burada *bilgin* sözü, daha çok felsefe ya da edebiyat incelemesi yapanlar için kullanılmıştır, yoksa doğabilimcileri için değil. (ç.n.)

Tüm bunlar onun çalışmalarını –bilerek ya da bilmeyerek– etkilemiş olabilir. Bu konudaki kanıtlar içinden çıkılır gibi değildir. Çok az yerde kesinlik taşır.

Daha sonraki kaynaklara ve raporlara ek olarak biz yine de kimi Sokrates öncesi özgün yapıtların gerçek yazı parçalarına sahibiz. 'Yazı parçası' (fragman) sözcüğü belki Sokrates öncesi bir kitaptan yırtılmış küçük bir yazı parçasını belirtebilir ve rastlantı sonucu zaman içinde yaşayakalmış olabilir. Oysa 'yazı parçası' sözcüğünün çok geniş anlamda kullanıldığı yerlerde, bizim bu tanımımız yerinde olmaz: Daha çok sözcük, tümce ve paragraflarda kalan Sokrates öncesi yazıların kendisinden kalan pasajlar, daha sonraki yazarların yazılarında *alıntılar* diye korunmuştur. Bu 'yazı parçaları' bu alandaki görüşlerin en değerli tanıklığını oluşturuyor. Bunların sayıları ve büyüklüğü bir düşünürden diğerine göre çok değişiyor. Bunlar kimi kez kısa ve dağınıktır. Çok az durumlarda özgün çalışmanın idesini belirlemek için yeterli yazı parçasına sahibiz. Fragman ne kadar çoksa, biz doxografikal materyale daha az güveniyoruz. Ama en uygun durumlarda bile, biz yine de bunlara gereksinim duyuyoruz: Doğrudan belgelerin olmadığı yerde, dolaylı belgeleri sunuyorlar ve fragmanların yorumlanmasında değerli yardımları oluyor.

*
* *

Bununla birlikte, bu yazı parçalarının, kendi bağlamlarından kolayca elde edildiği, kolayca anlaşıldığı ve yorumlandığı düşünülmemelidir. İlk dönem Yunan felsefesi üzerine çalışan herkesin hemen anlayabileceği gibi, bu alanda bir dizi güçlükler vardır. Bu güçlükler üzerine azıcık konuşmayı gerekli görüyoruz –ve herhangi bir durumda, gerçek yararları bulunur. Öyleyse özel örneklerin aracılığı ile genel durumları göz önüne alalım. Örneğin şu aşağıdaki pasajı:

Anaxagoras, Fizik'*in ilk kitabında, üniform maddenin niceliksel bakımından sonsuz, basit bir karışımla birbirlerinden ayrı, her şeyin bütünde var olduğunu ve bunların her birinin baskın çıkan öge ile nitelendiğini söylüyor. Bunu birinci* Fizik *kitabında ve sözlerinin başında açıklığa kavuşturuyor: Birlikte olanlar her şeydir, sonsuzluk hem niceliktedir, hem en küçükte...*

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum,* 155.23)

Simplicius, V. yüzyılın ikinci yarısında Kilikya'da doğdu. Önce İskenderiye'de, sonra Atina'da felsefe öğrenimi gördü ve orada, Yeni Platonculuğun önemli kişilerinden birisi oldu. Justinianus'un buyruğundan sonra (529) Atina'yı terk etti, birkaç çalışma arkadaşıyla birlikte İran krallık sarayına gitti, ama Doğudaki yaşam çekici değildi ve 533'te Atina'ya geri döndü. Orada araştırmalarını sürdürdü, Atina kitaplıklarının kaynaklarını kullanarak çok şeyler yazdı, Aristoteles üzerine yorumları öğrendi. *Fizik* üzerine yorumlarının 540'ta tamamlanmış olması olasıdır. Bin sayfayı aşan büyük bir çalışmadır bu; bu çalışmanın içinde Simplicius çok sayıda Sokrates öncesi yazı parçalarını korumuştur ve ayrıca ilk Yunan düşüncesi üzerine değerli doxografikal konular da bulunur.

Simplicius'un kendisi, Anaxagoras'tan bin yıl sonra ondan daha çok yazmıştır. Ama bizim Simplicius'un yazılarından okuduğumuz gibi, Anaxagoras'a olan uzaklığımızın tam ölçüsü değildir. Çünkü biz onun yorumlarının kendi kopyalarına sahip değiliz. Çalışmalarının altmış kadar elyazmasının kopyaları hâlâ duruyor, bunların en erken tarihleri XII. yüzyıldan kalma ve demek ki Simplicius'un metinlerinden altı yüzyıl kadar sonra. Tüm bu elyazmaları, eni sonu onun yaşamöyküsünden türetiliyor, ama bunlar kopyanın kopyasının kopyasıdır. Her kopyaya çekiş (bir yazımcı ne kadar özenli olursa olsun, herhalde yanlışlıklar yapacaktır), yanlışları da birlikte getirir ve iki elyazmasındaki sözlerden biri diğerini onaylamıyor. Öyley-

se birinci görev, bu sonraki ve tartışmalı belgelerin doğruluğunu ve hangisinin gerçekten Simplicius'un yazdığını belirlemektir. (Bizim betimleyici metnimizde, kimi elyazmaları Yunancayı 'basit bir karışım' diye veriyor, benim –J. Barnes– aktardıklarım bunlar; diğerleri Yunancaları 'biraz karışık' diye veriyor. Burada anlamda azıcık ayrım var, bunlar arasında seçim yapmak çok önemli değil. Bununla birlikte, birçok durumda, ayrı ayrı elyazmalarını okumak, temelde ayrı anlamları veriyor.) Metin eleştirisi disiplini, en iyi metinleri ya da yazarın özgün yazısına en yakın olanları üretmeyi amaçlayan süreçler ve tekniklerdir. Çoğu zaman birbirinden ayrı elyazmalarının bize sunduğu çeşitli okumalardan hangisinin özgün olduğuna karar vermek olasılığımız vardır. Ara sıra okunan yazıların hiçbiri doğru olmayabilir ve metin düzeltmesi, az çok akla uygun bir tahminle yapıldığında, özgün metni yeniden verebilir. Simplicius'un tam olarak hangi sözcükleri yazıya geçtiğini gerçekten bilemediğimizi sık sık itiraf etmek zorundayız.

Simplicius'un metni bir kez yerini bulunca, onun içinde yatan Anaxagoras'ın materyallerine başvurabiliriz. Burada birinci sorun, Simplicius'un Anaxagoras'tan *alıntı* yapmak isteyip istememesidir. Bu durum, Parmenides ve Empedokles'te olduğu gibi, şiir halinde yazan Sokrates öncesi durumda sorun çıkarmaz; örneğin eğer Simplicius derse 'Parmenides diyor ki...' ve bunu şiirle aktarırsa, bu *alıntının* Parmenides'ten yapıldığına emin olabiliriz ve bu pek de bir yoruma dayanmıyordur. Ama düz yazan yazarlar için sorun daha da zor. Ara sıra Simplicius bu sözcükleri 'X söylüyor...' diyebilir: biz de bir alıntının söz konusu olduğunu biliriz. Ama bu gibi açıklığa az rastlıyoruz. Diğer herhangi bir kaynakta olduğu gibi – o daha çok sadece 'X diyor ki...' diyecektir. İngilizcede olduğu gibi Yunancada da bu tümceler –yabancı bir yorumlama olsa bile– *verbatim* (olduğu gibi) bir alıntı diye alınır. Alıntıları yorumlardan ayırt etmek için çeşitli dil işaretleri kullanmak zorunda kalıyoruz. Örneğin eğer Simplicius 'Anaxagoras diyor ki...' diye yazıyorsa ve arka-

ik stilde bir düzyazı paragrafı ile onu izliyorsa, burada Anaxagoras'tan *alıntı* yapmak istediği düşünmek akla uygundur. Bizim betimleyici metinlerimiz de böyledir. Ama eğer kısaca söyleniyorsa, burada yorumdan ayırt etmek olası değildir.

Buna göre Simplicius'un metnini yeniden kurduğumuzu ve Anaxagoras'tan alıntı yaptığını belirlemiş olduğumuzu varsayalım. Simplicius kendi zamanından bin yıl önce yazılmış bir yapıttan alıntı yaptığını söylemek istediğinde, yanılmış olabilir. Alıntı yaptığı yapıt, düzmece olabilir: İlk metinlerdeki düzmecelikler, eski dünyada yaygın bir oyalanmaydı ve Sokrates öncesi Pythagorasçılarla hemen onun peşinden gelenler arasında birçok düzmece yapıtlar onlara mal edildi. Ayrıca bunlar basit bir yanlışlık da olabilir, çünkü Simplicius'un alıntı yaptığı kitap, yanlışlıkla etiketlenmiş ya da adlandırılmış olabilir. Kimi bilginler, Simplicius'un Anaxagoras'ın uygun bir kitabına sahip olmadığını düşünüyor; yaptığı alıntıların, onun kendi kitabından değil, Anaxagoras'ın daha sonra yapılan özetinden alıntı olduğunu sanıyorlar. Bu özel durumda, kuşkunun haklı çıktığını sanmıyorum, ama böyle bir yanlışlığın olasılığı, üzerinde düşünmeye değer.

Şimdi bizden önce Anaxagoras'tan gerçek bir alıntı yapıldığını varsayalım: Sonraki sorunlar bunun içeriği ile ilgilidir – ve birincisi, sözün tam anlamıyla onun içerikleri. Anaxagoras hangi sözcükleri kullandı? *Simplicius*'un sözcüklerinin, *Anaxagoras*'ın sözcüklerini gerçekten temsil etmek gerektiğini varsaymak için bir neden yoktur. Tersine, böyle olmadığını düşünmek için her neden vardır. Simplicius bellekten ya da yanlış anımsamadan alıntı yapmış olabilir, ya da gözlerinin önünde bulunan bir metinden alıntı yapmış olabilir – ve yanlış aktarmış olabilir. Bu iki tür yanlışlık kolayca yapılabilir ve yaygındır. Daha önemlisi, Simplicius gözlerinin önünde olan metinden doğru aktarma yapmış olsa bile, bu metnin aslına uygun olduğunu gösteren bir güvence bulunmaz. Simplicius'u Sokrates öncesi filozoflardan ayıran bin yıllık zaman içinde, Anaxa-

goras'ın yapıtları birçok kez çoğaltılmış olmalıdır. Biz sadece Simplicius'un yaşamöyküsündeki kopyanın kopyasını okuyoruz; oysa o Anaxagoras'ın kitaplarının kopyasının kopyasını okumuştur. Böylece Simplicius'un Anaxagoras'ın özgün metinlerini okuma olasılığı sıfırdır.

Konunun modern bir uzmanı bu konuda ne yapabilir? Kimi Sokrates öncesi yazılar birden çok alıntı yapılmıştır. Bizim betimleme metnimizdeki alıntının ilk tümcesi, Sokrates öncesi düşüncenin "olmak ya da olmamak" şeklinde olabilir, çünkü yirmi kadar yazar bunu altmış kez kadar anmıştır. Böyle bir durumda, metnin her zaman bir çeşitleme yorumu olur, ama bir yorumu diğerine yeğlemek için çok neden bulunabilir. Örneğin, kısa bir pasajı alıntı yapan bir yazar, bunu akıldan yapmış olabilir ve böylece özgün bir metinden uzun bir alıntı yapan yazara göre yanlışlığa düşmüş olabilir. Yine birbirinden ayrı alıntılara göre ayrı okumalar için akla uygun bir öyküyü kurabiliriz ve Sokrates öncesi gerçek bir metni kurmuş olabiliriz. Bizim betimleyici durumumuzda biz bu vasıtayla Anaxgoras'ın hangi sözcüklerle yazmış olduğuna güvenebiliriz.

Bununla birlikte, geri kalan yazıların çoğu yalnız bir kez alıntı yapılmıştır. Burada özgün metne geri dönme şansı daha azdır. Burada çeşitli felsefe testler ve teknikler uygulanmış olabilir. Örneğin kimi kez dilbilgisel bir zamandışılık ona ihanet etmiş olabilir ve biz açıklayıcı bir notun ya da yorumun metne karışmış olmasından kuşkulanabiliriz. Kimi kez eski metnin sonraki bağlama uygun bir şekilde girmiş olabileceğini tahmin edebiliriz - akıllıca tahminler kimi kez özgün okumaya denk gelebilir. Burada umutsuz durum çok azdır, ama her zaman için uzmanlık isteyen bir tanıyı gerektirir ve kimi kez usta bir sağaltım ister. Çoğu zaman biz kesinlikten çok eldeki şeylerle yetinmek zorunda kalırız.

Anaxagoras'ın bizden önceki sözcüklerine ya da bunların yaklaşık olanlarına bir kez varınca, ikinci olarak bunları anlamaya çalışırız. Bu görevin birbirinden ayrı, ama bağlantılı iki

görünümü vardır. Birincisi ve en açık olan, metin içermiş olduğu sözcüklerin ve tümcelerin anlamını veren birincil öğelerdir. Bunlar kimi kez beklenmedik kadar zordur. Anaxagoras'ın bütün olarak zeki bir yazar olduğu doğrudur, ama Sokrates öncesi tüm yazarlar için benzer şey söylenemez – onların kimisi (örneğin Herakleitus ve Empedokles) kimi kez çok karanlıktır. Bize göre onların karanlık oluşu kısmen zamanın getirdiği yıkımlar yüzünden olmuştur: Eğer erken dönem Yunanlıları daha çok yaşamış olsalardı, biz de daha çok materyal karşılaştırmasına ve böylece daha çok deneyime sahip olacaktık, Sokrates öncesi filozofları anlamak için de daha az güçlükle karşılaşacaktık. Bununla birlikte, karanlık durumun bir bölümü, metinlerin kendisinden geliyor: Sokrates öncesiler, yeni bir konu üzerine yeni bir deyişle yazıyorlardı – yalnız onlar kimi kez umulduğundan daha az saydam olmuşlardır.

İkincisi, bir yazı parçasının sözlerinin edebiyat düzeyinde ne demek istediğini kavrayabilsek bile, yine de pasajı anlamaktan uzak kalabiliriz. Bağlamın dışına çıkmış olan tümceleri çoğu zaman yorumlamak zordur, tek tek tümceler ise, gerçekten anlamsız kaçabilir. Diğer bir deyişle, yazı parçasının kendi özgün bağlamı içinde ne anlam taşıdığını, felsefe yapıtlarının genel tutumuna hangi katkıda bulunduğunu, kendi kanıtına ya da genel görüşlerin sergilenmesine nasıl uyduğunu öğrenmek gereksinimindeyiz.

Burası, ciddi felsefi yorumların başladığı noktadır. Bu bir sınama ve kavranılması zor bir iştir. Ayrıca dıştan gelen yardımlar da vardır. Özel olarak, yazı parçasının alındığı kısma uygunluk aranır. Kimi kez bu uygunluğun azıcık yararlı olduğu doğrudur. Örneğin John Stobaeus'un alıntı yaptığı yazı parçasını, onun bir antoloji içinde düzenlediği başlık bölümünde sürdürmek zorunda kaldık. Bağlam kimi kez gerçekten yanlış yönlendirilmiş olabilir. Sözgelimi İskenderiyeli Clement, kendi Hıristiyan amaçları için Sokrates öncesi paganları anıyor ve kanıt olarak aldığı pasajların özgün kuruluşunu korumak ama-

cını taşımıyor (nıçın öyle yapıyor?). Oysa bağlam kimi kez yardım edici. – Özellikle sanırım çok büyük bir bilge olan Simplicius'un durumunda. (Bununla ilgili iyi bir örnek, Aristoteles'in *Fizik*'i üzerine yorumun uzun bir pasajında görülür; bunlar Zenon'un yaşayakalan tüm yazı parçalarını içerir) En azından, alıntı yapılan bağlam, bir yazı parçasının kendi özgün yerinde nasıl işlev gördüğü konusunda bize bir fikir verecektir.

Ayrıca, bir yazı parçasının diğeriyle karşılaştırılması ve yine bu yazı parçalarının doxografikal gelenekle karşılaştırılması, daha çok belge verecektir. Yazı parçalarının düzenlenmesi çoğu zaman bir risk taşır: Gerçekte biz aslının yalnız küçük bir parçasını vermeye yetecek kadarına sahip olduğumuz zaman, özgün resmi yeniden kuracak parçalara yeterince sahip olduğumuzu çok kolayca düşünebiliriz (Anaxagoras'ın durumunda bu gerçekten geçerlidir, çünkü onun geri kalan nerdeyse tüm parçaları, onun kitabının ilk kısmından gelmektedir). Tehlikeler bilgili olmayı gerektirir. Kimi kez bunlar aşılabilir.

Sözün kısası, yorumlama ışı güçlüklerle doludur (Bu nedenle tümüyle tahrik edicidir). Kimi kez biz güzelce başarılı olabiliriz. Çoğu zaman bir İskoç sözüyle yetinmemiz gerekir: *non liquet* (açık değil). Ama bu sorunlar bizi bu kitabın amacının dışına götürür, çünkü bunun işlevi Sokrates öncesi düşüncenin yorumlamasını yapmak değil, ama bir yorumun dayanması gereken materyalleri sergilemektir.

Metinler

Bu kitap, Sokrates öncesi filozofların yaşayakalan felsefi yazı parçalarının İngilizce çevirilerini içermektedir. Her bölümdeki yazı parçaları, doxografikal materyallerden özetlenen parçalarla tümlenmiştir. Tam kapsamlı bir çeviri sıkıcı ve belirsiz kitapları kapsar. Burada seçilmiş olan metinler, doxografтan toplayabildiğimiz *tüm* ürünleri aktarmayı ileri sürmüyor,

ama bunların en önemlilerini içerme ve önemli olmayanların güzel örneklerini de içerme iddiasında bulunuyor.

Bu kitabın başlıca bölümleri, bizim sahip olduğumuz belgelere ilişkin konuların kısmi görüşlerini aktarmış oluyor. Ayrıca bunlar kaçınılmaz olarak özgün belgelerin toplamına ilişkin kısmi görüşleri sunuyor. Bunun için yaşayakalmış bilgilerin özgün yapıtlar arasında bir denge kurduğunu varsaymamak gerekir. Sokrates öncesi yazıların bir bölümü iyi aktarılmış; diğerleri yalnız taslak halinde betimlenmiş; başkaları ise tümüyle unutulmuş. Bunların yerini bulması için elimizden gelen çok az şey var.

Elimizde olan bilgiler, birbirinden ayrı ve dağınık metinleri içeriyor ve felsefelerin bunları betimlemesinin genelde ortaya çıkardığı birikimleri yeniden kurmak kolay değildir. Örneğin Herakleitus üzerine bölümde sergilenen materyal, onun düşüncesinin tüm şeklini ve ereğini genel bir izlenim içinde vermesi, kolay değildir. Sonraki bölüm, bu güçlüğü azaltmayı tasarlamıştır. Bu bölüm, bilindiği ölçüde, her düşünürün temel görüşünün kısa bir özetini vermektedir. Özetler, esas bölümlerdeki metinlerin yerlerini almazlar, kesin yorumları ya da karşı çıkılmaz gerçekleri aktarmayı amaçlamazlar. Daha çok, içinde metinlerin öncelikle okunabildiği ılımlı ve anlaşılabilir olmayı isterler. Umut ederim okuyucular, metinlerde kendi yollarını bulur bulmaz, bunları unuturlar. Bunlar çetin kayalıklara bağlanmış iplerdir, deneyimsiz tırmanıcılar için yerleştirilmişlerdir. Bir iki kez kullandıktan sonra, serbestçe tırmanabilirler.

*
* *

Yazı parçaları, korunmuş oldukları bağlamlar içinde sunuldular. Pek âdet olmayan bu sunuş biçiminin kimi zararlı yanları da vardır. Böylece yer yer yinelenmeler oluyor ve metinler standart modern basımlarına göre ayrı bir düzende orta-

ya çıkıyor. Ama bu zararları, sanırım yararlar açıkça dengeye getiriyor. Kendi bağlamlarından ayrılmış olarak sunulan metinler, bizim Sokrates öncesi filozofların anlaşılmasında tümüyle yanlış izlenimler verdi. Ayrıca daha önce de dikkat çektiğim gibi, bir alıntının uygunluğu, çoğu zaman yazı parçalarının daha iyi anlaşılmasına yardım ediyor. Ya da en azından eski yazarların onu nasıl anladığını gösteriyor. Her neyse, bağlamlar, ya da benim inandığım şekliyle, kendi uygun yerlerinde ilginçtirler.

*
* *

Her çevirinin, özellikle her felsefi metin çevirisinin iki amacı vardır. Kendi aslına bağlı kalmak ister: Neler aktarılmak istenirse, onları aktarır ve içerikle özgünlüğü kadar, biçimleri de yeniden üretir. Ama ayrıca kendi özgün dilinin okunabilirliğini ve ince tümcelerini de aktarır. Bu iki arzu genelde çatışmalıdır; çünkü ayrı diller ayrı deyimlere ve ayrı anlatım biçimlerine sahiptir. Aslına bağlılık, eğer sınırlar zorlanacak olursa, anlaşılmaz bir dille sonuçlanır. Bundan öte, birinci istek, aslında bizi memnun etmez. 'Çeviride bir şeyler yitirir' diye beylik bir söz vardır – bu beylik söz, düzyazılara şiirden daha az uygulanmaz. Bununla birlikte, çeviri eğer ayrı ayrı dillerdeki eşanlamlı sözlerle ve ses tonları aracılığı ile yapılabilirse, kendi aslına bir şeyler de katabilir.

Bir çeviri, bu güçlüklere karşın, kimi çalışma ilkelerini de benimsemiş olmalıdır. Genelde, ben birinciye ikinciden daha çok ağırlık verdim. İncelikten önce bağlılığa önem verdim ve okuyucuya estetik bir şölen çekmektense, Yunanca metinlerin *anlamını* aktarmakla ilgilendim.

Sonuç olarak benim çevirilerim kimi kez belirsiz ya da karanlıktır. Ama bu yersizliğin çeviride değişmez bir hata olmadığını da belirtmeliyim. Sokrates öncesi Yunanca kimi kez çar-

pıtılmıştır, çoğu zaman karanlık ve belirsizdir. Yazarın yapıtını cilalamak çevirmenin işi değildir. Tersine, metne bağlılık, çevirinin aslı kadar inceliksiz olmayı ister.

Aktarılan metinler, birbirine kısa köprülerle bağlanmıştır ve her bölüme kısa bir ya da iki paragrafla girilmiştir. Ama ben bu yayın işini en az sınırda tutmaya çalıştım. Basımda çok sayıda yorumlar yapılır; bu kitap ise geniş yazıma bir ek değildir.

Aktarılan her pasajın kaynağı verilmiştir. Kitabın sonuna doğru konulan *Ek: Kaynaklar* bölümü, tarihler ve Sokrates öncesi bilgilerin yaşamasını borçlu olduğumuz yazarların başlıca ilgileri üzerine kimi birincil bilgileri bütünlüyor.

(...)

Bu kitabın okuyucuları sanırım sık sık şaşkınlığa düşecekler ve ara sıra sıkılacaklar. Birçok parçaların yok olduğu ya da solduğu parçalı bulmacaya benzetilebilir bu. Ya da daha iyi bir benzetme yapacak olursak, bir kimsenin müzede ince bir porselen vazonun kırılan parçalarına bakması gibidir diyebiliriz. Parçaların çoğu küçüktür, kimileri yerlerine hiç uygun görünmez ve bu nedenle özgün vazoyu şekil bakımından göz önünde canlandırmak güçtür.

Bununla birlikte, okuyucuda ortaya çıkaracak kızgınlık, umut ederim, daha zevkli bir heyecanla dengeye gelir. Her şeyden önce güzel vazonun parçaları da, güzelliğin birer nesnesi olabilir. Hiç kuşkusuz kimi Sokrates öncesi metinler düşünceyi büyüleyen, uyaran parçalardır. Ayrıca, yazı parçalarının, bütünün sahip olmadığı bir uyarıcılığı vardır. Çünkü insanın düş gücüne seslenir, okuyucuyu, kimi resimleri kendi kafasında yeniden kurmaya iter.

Kendi adıma ben Sokrates öncesi konuları tükenmez ve tahrik edici zevkte buluyorum. Umut ederim bu kitabın okuyucuları, Batı'nın ilk bilim ve felsefe kahramanlarını düşünürken, benzer zevki duyacaklardır.

YUNAN FELSEFESİ ÜZERİNE BİR ÖZETLEME

I

Yunan felsefesi üç Miletuslu insanla başladı. THALES, pratikte bir devlet adamıydı ve belki de aynı zamanda bir geometriciydi. Felsefe konusunda söyledikleri belirli değildir: Mıknatısların 'ruha sahip' (yani canlı) olduğunu ileri sürmüştür ve ona göre her şey tanrılarla doludur. Dünyanın geniş bir su yatağı üzerinde yüzdüğünü ileri sürmüştür. Söylediklerinin içinde en ünlüsü, her şeyin sudan yapılmış olduğunu varsaymasıdır – her şey sudandır; su 'birincil maddedir' ya da her şeyin *arche*'sidir. Doğayla ilgili daha fazla bir araştırma yapıp yapmadığını bilmiyoruz.

ANAXİMANDER kuşkusuz safkan bir *phusikos*'tu ve elbette doğal şeylerin ilkesinden ya da *arche*'sinden söz etti. Ama bu temel ilkeyi, maddenin herhangi bir ailesiyle bir tutmadı: *Arche* yalnızca 'sonsuzluk' gibi betimlendi – sonsuzluk kendi niteliği içinde bir alandır ve ayrıca tanımlanmamıştır. Bu sonsuzluktan dünyanın bilinen maddeleri –yer, hava, su ve diğerleri– bir süreç içinde ortaya çıkmıştır ve bu süreçte sıcakla soğuk kavramları bir rol oynamıştır. Ortaya çıkan maddeler birbirlerinin sınırlarının içine girmişler ve zamanın gidişi içinde kendi 'haksızlıklarını' dengelemişlerdir (Yaz ile kışın, sıcakla kurunun, soğukla nemin sırasıyla birbirlerinin sınırlarını çiğnediklerini söyleyebiliriz). Böylece dünya yasa-yönetimidir. Anaximander ayrıca doğal olayların ayrıntılı bir değerlendirmesini yapmıştır. Önemli sayılabilecek iki değerlendirmeden birisi biyoloji ile ilgilidir (insanın kökenleri üzerine düşünce geliştirmiştir); ötekisi gökbilimi ile ilgilidir (göksel sistem üze-

rine çok yetenekli bir değerlendirme yapmış ve yer, gök'ün her noktasına eşit uzaklıkta olduğu için evrenin ortasında bir yere dayanmadan durduğunu ileri sürmüştür).

ANAXİMENES, Anaximander'in solgun bir yansımasıdır. O da doğanın ayrıntılı bir değerlendirmesini yapmış ve kimi noktalarda Anaximander'i doğrulamıştır. Ayrıca bir evrenbilimi önerisinde bulunmuştur. Onun *arche*'si de, tıpkı Anaximander'inki gibi sonsuzluktur, ama bu belirlenmemiştir: Dahası, bu sınırsız havadır. Yine Anaximenes bir çift işlemin –yoğunlaşma ve seyrekleşmenin– kökenden başlayarak ve havanın altında dünyayla ilgili tüm şeylerin ortaya çıkmak için yeterli olduğu (tezini) desteklemiştir.

PYTHAGORAS ile ayrı bir gelenek başladı. Gerçekte geniş bilgisiyle ün kazanmıştı, ama doğayla özel olarak ilgilenmiş görünmüyor. Onun ilgisi ruhtu. Ruhun ölümsüz olduğunu ve çeşitli tipteki yaratıklarda, bu ruhun sırayla yeniden ortaya çıktığını ileri sürdü (Daha sonra bu 'metempsychosis' – ruh göçü diye bilindi). Ayrıca bu süreç –ve dünyanın tüm olayları– sonsuzdur, değişmez, aynı şeyler kendilerini sonsuz bir yinelenme çemberi içinde yinelerler. Ruh göçü kuramına göre, tüm varlıklar, tür olarak temelde aynıdır, çünkü aynı ruhu barındırırlar. Pythagoras bunu belki de kimi perhizleri yaptırmak için ileri sürmüştür.

Pythagoras aynı zamanda belli bir ölçüde önemli bir politik kişiydi ve 'Pythagoras'ın yaşam yolu'nu izleyen bir yığın çömezi kendine çekti; bunlar bir tür gizli bir topluluk oluşturdu. Başka neler söylediğini bilmiyoruz. Şimdiki bilginler, kendine çeşitli matematik ve müzik buluşlarını bağlayan eski gelenek konusunda genelde kuşkulular.

ALCMAEON, Pythagorasçılarla ilişkiliydi. O da ruhun ölümsüz olduğu inancını destekledi ve bu inançla ilgili yeni kanıtlar geliştirdi. Doğayla, özellikle de insan doğasıyla ilgilenen bir doktordu – örneğin insanın duyu organlarının yapısı ve işleviyle ilgili düşünceler ileri sürdü. Öyle görünüyor ki, her şe-

yin –en azından insan yaşamındaki her şeyin– zıt terimleriyle açıklanabileceğini ileri sürdü: Sıcak-soğuk, aydınlık-karanlık, ıslak-kuru vd.

Şair XENOPHANES, Pythagoras'ı ve onun diğer Sokrates öncesi düşünürlerini biliyordu. Baştan sona kadar Miletuslu yoldan 'Doğa Üzerine' dönüşmüş olmasa bile, doğa üzerine araştırmaya katılmıştı. Şeylerin maddi arche'sinin, dünya olduğu (tezini) desteklemiş olabilir. Bununla birlikte, onun en özgün düşüncesi, diğer maddelerle ilgilidir. *Phusikoi*'nin yeni biliminin ileri sürdüklerini yansıtır ve insan bilgisi üzerine olası sınırları düşünmüştür. Daha sonraki gelenek, onun bir kuşkucu olduğunu destekliyor ve bir fragman (bir yazı parçası), onun çok kuşkucu bir tutum içinde olduğunu gösteriyor. Bununla birlikte, diğer metinler, onun derece derece ilerlemeden yana olduğunu gösteriyor: Elbette bilgiyi elde etmek kolay değildir, ama tüm güçlüklerin ötesinde de değildir.

Xenophanes'in ikinci istemi, doğal tanrıbilimi alanındaki özgünlüğünde yatar. Homeros'un ve diğer şairlerin ahlak dışı (davranan) tanrılarını eleştirir. Daha genelde, yerleşik dinsel inançlara temelsiz ve aptal gözüyle bakar. Bu aptallığın yerine, rasyonel tanrıbilimini sunar. Daha sonraki gelenek, çok daha açık bir sistemin ondan geldiğini bilir: Gelenek abartıya kaçmış olabilir, ama eldeki metinler, Xenophanes'in ahlakçı ve devinimsiz, her şeyi bilen ve her güce sahip tek bir tanrıya inandığını gösteriyor. Tanrı, insan-biçimli de değildir; soyut ve kişisel olmayan bir güce sahiptir; Olimpik Pantheon'unun bir tanrısı da değildir, İyonya filozoflarının yeni dünyasına uymuş bir tanrıdır.

Sokrates öncesi felsefenin ilk evresindeki en önemli kişi, HERAKLEİTUS'tur. Kimi yönleriyle şaşırtıcı bir düşünürdür ve henüz ilk yazıları onun karanlık (kapalı, anlaşılması güç) bir kimse olduğu konusunda ün yaptırmıştır. Onun tüm yapıtı yeni türden ya da bulmaca gibi değildir. İyonya geleneğine bağlı kalmıştır; ateşi, evrenin *arche*'si yapmıştır, doğanın ve doğal

dünyanın bir değerlendırmesini sunmuştur. Bu değerlendirme, yeni bir gökbilimini içerir ve 'soluğu' çok kullanmıştır; bununla birlikte, Miletuslu modeli izlemiştir –ve o da Anaximander gibi, evrenin yasa-yönetimli olduğu üzerinde durmuştur. Ayrıca Pythagorasçı denilen bir yana da sahiptir: Bu yazılar, ruh ve insan psikolojisi üzerine olan bir ilgiyi ele veriyor; bunların kimileri de, ölüm-sonrası ruhun varlığına anıştırmada bulunuyor. Kimi ahlaksal ve politik kavramlar ileri sürüyor ki bunlar belki bu ruh kavramıyla ilgili olabilir. Yine Herakleitus da Xenophanes gibi, benimsenmiş dinsel uygulamaları eleştiriyor, şimdi kozmik ateşle özdeşleşen yeni ve daha bilimsel bir tanrıyı sunuyor. Yine Xenophanes gibi, o da bilginin olasılığı üzerine düşünüyor: Şeylerin doğası üzerine olan bilgiyi düşünmenin doğru olarak elde etmenin kolay olmadığını düşünüyordu; kendi çağdaşlarının çoğu bilgisiz ve aptaldı; kendisinden önce gelenlerin çoğu kendini beğenmişti ve yanlış yola sapmıştı. Kendisi gerçekliğe vardığına inanıyordu; doğa kitabını insanların okuyabileceğini sanıyordu yeter ki, insanlar bu okumayı kendi duyuları ve kendi anlayışlarıyla yapsınlardı.

Herakleitus'un yeniliği, bizim metafizik diyebileceğimiz görüşlerinde yatar. İşte üzerinde durmaya değer üç özelliği. Birincisi, yaratılışı reddeder: Miletuslular dünyanın kökeni üzerine öyküler anlatmışlardır ve ona göre dünya hep vardı; söylenecek yaratılış öyküleri yoktur. İkincisi (onun en önemli kavramı), ona göre 'her şey akar': Dünya ve onun donanımı, sürekli akış halindedir. Dahası, şeyler kendi süreklilikleri ve kimlikleri için bu akışkanlığa bağlıdırlar. Örneğin eğer bir ırmağın akışı dururşa, o artık ırmak olmaktan çıkar. Sonuncusu ve –en tuhafı–, Herakleitus karşıtların birliğine inanır. Yokuş çıkmak, aşağı inmek gibidir ve genelde var olan şeyler, karşıt özelliklerinin çiftiyle nitelendirirler; bunların kavgacı ortak-varlığı, sürekli var olmaları için temel önem taşır.

Doğa üzerine temel gerçeklik şudur: Dünya, ateşin sonsuz ve her an değişen bir değişimidir; onun çeşitlemesi her birliği

içerir ve zıtlıkların dinamik gerilimini bir arada tutar Gerçeklik, olagelen her şey ile uyum içindeki ilişkidir ve doğanın her şeyini destekler, açıklar.

II

İlk filozoflar, bilim yolunda sendeleyerek yürüdüler. Xenophanes'in kuşkucu telkinleri belki onların araştırmaları üzerine küçük bir gölge saldı, ama Herakleitus'un güneşi, çok geçmeden bunu yakıp kül etti. İkinci evredeki felsefede kalın ve koyu bir bulut uzaktan göründü: Ampirik bilimden tüm ışıkları kesmekle tehdit etti ve nerdeyse anlaşılmaz göründü. Bulut Elea'dan geldi – Parmenides'ten, Melissus'tan, Zenon'dan.

PARMENİDES'in kendisi, belli bir ölçüde doğrudan doğruya doğa üzerine yazdı. İki ilkeye ya da *archai*'ye başvurarak yeni bir sistem geliştirdi, biyoloji ve astronomi üzerine ayrıntılı bir şekilde konuştu. (Dünyanın yuvarlak olduğunu söyleyen ilk Yunan filozofuydu, akşam ve sabah yıldızlarının da aynı olduğunu belki ilk kez o ortaya çıkardı) Bununla birlikte, doğa üzerine söylev, onun büyük şiirinin ikinci yarısını kaplar, Görüş Yolu'nu betimler ve kendi itirafına göre yanlış ve 'aldatıcıdır'. Şiirin ilk bölümü, Gerçeklik Yolu'na bir kılavuzdur ve bu Yol, garip ve kurak topraklara gider.

Parmenides, araştırmanın olası konularını göz önüne alarak başladı. Neler varsa, onları araştırabilirsin ya da olmayanları araştırabilirsin. Oysa gerçekte bu ikinci durum olası bir şey değildir – çünkü olmayan bir şeyi düşünemezsin, öyleyse araştıramazsın. Böylece araştırma konusu olan her şey var olmalı. Ama var olan her şey, Parmenides'in tartışmasından anlaşıldığı gibi, bir dizi özelliklere sahiptir: Doğmuş olmamalı ve yok olmamalıdır (aksi halde, kimi kez var olmaz – ama bu olanaksızdır). Sürekli olmalıdır –yer ve zaman aralığı olmadan; tümüyle değişiklik bilmemelidir– devinemez, değişemez, büyü-

yemez, küçülemez. Bir küre gibi sınırlı ya da sonlu olmalıdır. Akıl –tümdengelimin kaçınılmaz gücü mantık– bu gerçekliği gösteriyor, var olanlar işte böyle *olmalı*'dır: Eğer duyu-algı ayrı türden bir dünyayı önerirse, o zaman duyu-algı için çok fena.

MELİSSUS, Parmenides sistemini düz bir nesir içinde yeniden yazdı, ama özgünlüğü de yok değildi. Birincisi, Parmenides'in eski tutumları üzerine kimi yeni kanıtlar üretti – özellikle bir boşluğun mantıksal olarak olanaksızlığını tartıştı; dünya (evren denmek isteniyor H.P.) öyleyse doludur ve *Plenum*'dur ve bir *plenum*'un içinde devinim, açıkça olanaksızdır. İkincisi, hocasına göre iki önemli noktada ayrılır. Parmenides için dünya sınırlı iken, Melissus'a göre var olan her şey, sınırsız bir şekilde her yönde genişleyebilir. Bundan başka, varlık içinde en çok *bir* şeyin olabileceği sonucuna vardı. Yine Melissus, duygu-algı'nın yanılsama olduğunu ve dünyanın bizim duyularımıza görünenden çok ayrı olduğunu açık bir uslamlamayla sundu.

ZENON, sistematik bir felsefe üretmedi. Bir dizi (hepsi kırk tane) uslamlama kurdu; bunların her biri, çoğulluğun paradoksal(*) olduğu sonucuna vardı: Eğer birden çok şey var olsaydı, buna göre çelişkiler(*) birbirini izlerdi. Bu kırk uslamlamadan ikisi geriye kalmıştır. Bu uslamlamalarda Zenon, eğer birden çok şey varsa, buna göre bunlar hem büyük, hem küçük olmalıdır. Yine eğer birden çok şey varsa, o halde her ikisi de sınırlı ve sınırsız bir şekilde çok olmalıdır. Ayrıca Zenon, hareketin olanaksızlığından ileri gelen dört ünlü uslamlama düşünmüştür: Bunların çoğulluğa karşı olan kırk uslamlama arasında sayılıp sayılmadığı açık değildir.

Zenon'un bulmacası aynı zamanda hem eğlenceli, hem ciddidir. Onun uslamlamaları ilk bakışta sadece şakacı gibi gö-

(*) *Paradoxos* Ortak sanıya (kanıya, görüşe) aykırı. *Contradicto:* Tersini söyleme, çelişki: Bir bilginin aynı öğesini onaylayan ve yadsıyan iki terim arasındaki ilişki. Bu iki terimden biri kimi kez diğerinin yerine kullanılıyor. (ç.n.)

rülebilir, ama hepsi de kavramlarla ilgilidir –özellikle de sonsuzluk kavramı– ve filozofları şaşırtmayı, uğraştırmayı sürdürmektedir. Zenon'un kendi tasarımına göre, bulmacalar belirsizdir. Platon ona Eleacı tekçiliğin (monism) destekleyicisi gözüyle bakmıştır. Melissus, yalnız bir tek şeyin var olduğunu ileri sürmüştür; Zenon birden çok (şeyin) var olabileceğini yadsımıştır – bir paranın iki yanı gibi. Diğerleri ise, Zenon'un entelektüel bir *nihilist* (*nihil:* hiç) olduğundan kuşku duymuşlardır.

III

Sokrates öncesi felsefenin üçüncü evresi, en iyi şekilde, Parmenides'in tutumuna karşı bir tepki diye anlaşılmıştır. Eğer Elealılar haklıysa, buna göre bilim olanaksızdır. Sonraki Elealılar, çeşitli yollardan Parmenides'in kanıtlarını doğrulamaya çalışırken, bilim yolunu izlemeyi de sürdürmüşlerdir. Bu dönem üç önemli kişiyi ortaya çıkarmıştır (Empedokles, Anaxagoras, Demokritus); bunların yanında kimi ilginç, ama daha az önemli düşünürler de vardır.

EMPEDOKLES, okuyucularına bilgi sözü ve bunun yanında kimi garip güçler sözü vermiştir. Elealılara karşı, eğer duyular doğru olarak kullanılırsa, bilgiye giden yollar olacağı konusunda ısrar etmiştir. Parmenides ile birlikte, hiçbir şeyin gerçekte kendiliğinden var olmayacağı ya da yok olmayacağı konusunda görüş birliğine, *vacuum*'un (boşluk) olamayacağı konusunda da Melissus ile görüş birliğine varmıştır. Evren ölümsüz maddeyle doludur. Bununla birlikte Empedokles, devinimin olasılığını ileri sürmüştür; öyleyse değişim de olasıdır. Ölümsüz maddeler devinebilir ve birbirleriyle karışabilir; buna göre bizim gözlediğimiz değişimleri etkiler.

Empedokles'e göre temel maddeler dört tanedir: Yer, hava, ateş, su. Evrende her şey, bu dört 'kök' öğenin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Buna ek olarak iki karşıt güç vardır,

aşk ve çekişme ya da çekim ve itim; bunların işlemesine, maddelerin kendi doğal güçleri yardım eder ya da bir erek ve tanrısal kayra olmadan, rastlantının ve gerekliliğin güçleriyle yönetilir. Güçler, evrenin gelişimini belirler, bu gelişim dönümsel ve sonsuzdur. Sevgi ile çekişme arasındaki kavgada, her savaşçı, dönemsel olarak (sırasıyla) ağır basar: Sevginin egemenliği altında, tüm öğeler bir birlik kurar, türdeş bir küre oluşturur. Çekişme güç kazandığında, küre parçalanır, öğeler ayrılır ve (bir dizi karışık evrelerden sonra) bizim üstünde yaşadığımız dünya bir araya gelir. Demek tersinir bir süreç vardır: Çeşitli evrelerden sonra bir araya gelmiş olan dünya, yeniden türdeş küreyi oluşturur. Küre ile dünya, dünya ile küre arasındaki sonsuz gidip gelmeler, evrenin sonsuz ve asla değişmeyen tarihine işaret eder.

Empedokles'in *Doğa Üzerine* şiirlerinin çoğu, üzerinde yaşadığımız eklemli (birbirine bitişerek oluşmuş) dünyanın ayrıntılı betimlemesini verir. Bununla birlikte, onun inanışına göre, dünya şimdiki durumuna gelmeden önce, kosmik tarihin ilk evrelerinde çeşitli korkunçluklar ortaya çıkmıştır. Şimdiki dünyanın betimlemesi zengindir – gökbiliminden hayvanbilimine kadar konuları kapsar. Gözün yapısıyla soluk alma düzeneğinin uzun ilişkileri (dünyayla ilişkileri) yaşayakalmıştır. Empedokles'in en önemli özgünlüğü, tek ve genel bileşik bir kavramdan çok, açıkladıklarının ayrıntılarında yatar. Ona göre her şey her zaman dışarı 'yayılır' ve her şey kanallarla ya da gözeneklerle çeşitli şekilde ve büyüklükte delinmiştir. Bu yayılmalar ve gözenekler, Empedokles'in temel açıklayıcı kavramlarıdır: Bu yayılmalar, fiziksel ve kimyasal tepkilerin özel tiplerine, biyolojik ve psikolojik olgulara –algılamaya, mıknatıslığa, katırların kısırlığına– uygun düşer ya da düşmez.

Empedokles, doğa üzerine şiirinden ayrı olarak bir yapıt vermiş ve bu daha sonra *Arınma* adını almıştır. Şiirin öyküsü, Düşüş'ün öyküsüydü: İlk başta ruhlar mutlu bir yaşamın tadını çıkardılar; sonra günah işlediler. (Yanılgı özel olarak belli

değildi, ama genelde kan dökmek diye bilindi) Bunların cezası, hep yeniden diriliştir. Biz hepimiz, geçici olarak ve ceza gereği insan bedenine bürünmüşüz. Hayvanlar ve kimi bitkiler de düşmüş ruhlardır. (Empedokles'in kendisi, daha önce çalı, bir kuş ve bir balık olduğunu söylüyor. Ama şimdi, yeniden dirilişin en yüksek bir dönemine ulaşmıştır – artık yalnızca bir insan değil, ayrıca bir kâhin, bir tanrıdır) Pythagoras için olduğu gibi, Empedokles için de ruh göçü, ahlaksal içeriklere sahiptir. Hayvanlar (ve kimi bitkiler) bizim akrabamızdır; onları yemek, yamyamlıktır, öyleyse bundan özenle kaçmak gerekir. Düşüş acıklı olmuştur, bizim buradaki yaşamımız üzüntülüdür, ama gelecek parlaktır: Eğer biz Empedokles'in tavsiyesini izleyecek olursak, biz de tanrıların masasında şölen arkadaşı olmayı umut edebiliriz.

Arınma'nın *Doğa Üzerine* ile birlikte olup olmadığı çok tartışılmıştır; birçok parçanın güvenli bir şekilde her iki şiiri de göstermemesi, sorunu daha da karmaşık hale getirmiştir. Her iki şiir de, hem içerik, hem anlayış bakımından her halde çok ayrıdır. Bununla birlikte, her ikisi de elbette benzer genel düşünceyi kullanmıştır. Öyle ya da değil, biri diğerini kesin kes içermektedir; eski yorumcuların –belki Empedokles'in kendisi de– bunları bir tek bilimsel-gizemci sistemin ikiz bölümleri gibi düşündükleri açıktır.

Kimi kez ona Pythagorasçı denmiştir ve görüşleri onunla yakından bağlantılıdır. Pythagoras'ı izleyenler, çok geçmeden iki kümeye ayrılmıştır: Özlü sözcüler ve bilimciler. Özlü sözcüler, bizim biraz dikkatimizi çekecek durumdadır: Aklın –bununla Pythagoras'ın aklı demek istiyorlar–, güzel sözlerde saklı olduğuna inanmış görünüyorlar ve araştırma ya da düşünme arzusu taşımıyorlar. Bunların özlü sözlerinin çoğu, içe rik olarak dinle ya da dinsel törenlerle ilgili – perhiz, kurban ya da ölü gömme gibi; çoğunluğu da ya tuhaf, ya da aptalca. Bilimciler ayrı ayrı bölünmeler gösteriyorlar, ama matematiğin bilimsel ve felsefi önemine inanmakta birleşiyorlar. Mate-

matiksel uygulamaları bulunmuyor, ama dünyanın belli bir anlamda temelde sayılardan oluştuğunu var sayıyorlar: Sayılar ya da daha doğrusu sayıların ilkeleri, her şeyin ilkeleridir. Böyle bir görüş, saçmalığa varabilir; ama bilimin, temelde matematiğe uygulanabileceği görüşünü de temsil ediyor. Buna göre Pythagoras'ta akıllıca olanla, saçma olan eşit ölçüde temsil edilir.

Bu dönemin sahip olduğu tek Pythagorasçı kişi, PHİLOLAUS'tur. Eğer ondan kalan yazı parçaları gerçekse (bunların aslına uygunluğu genelde kuşkuludur), buna göre Philolaus, doğal bilimin Pythagorasçı yorumunu üretme girişiminde bulunmuştur; Eleacılar'ın karşı çıkmalarına karşı dayanıklı bir yorum.

Philolaus, dünya üzerine çok az şey bilebileceğimizi ileri sürer. Ama görebileceğimiz gibi, şeyler iki tipten kurulmuş olmalıdır – sınırsız şeyler ve sınırlanmış olanlar. (Kabaca, bunlar madde ve biçimdir: Örneğin bir bataklık, sınırsız maddeyi içerir; su, bir sınırla onun şeklini belirler.) Kimi şeyler –ne olduklarını tam olarak söyleyemediklerimiz şeyler– dünyayı oluşturmak için sınırla sınırsızlığı uyumlu hale getirmeyi gerektirir. Buraya kadar şema, biçim olarak aslında Miletusludur. Philolaus sayıları getirdiği zaman, Pythagorasçı öğeler sokulmuş olur: Dünya oluştuğunda, sayılarla belirlenmiştir, bu anlamda niceliksel terimlerle betimlenebilir; aksi halde biz dünyayı tanıyamazdık. Philolaus, bu temeller üzerine doğal bilimin yapısını yükseltmeyi umut eder. Onun görüşlerinden bize çok az ayrıntı kalmıştır: Biyoloji kuramları geliştirdiğini (hastalıkların niteliği üzerine olanlar da bunun içinde) ve bunun 'karşı-dünya' kuramını içerdiğini biliyoruz (başka bir gezegen dünyayı dengede tutar ve göksel cisimleri, yetkin sayı alan on'a ulaştırır). Bundan başka, doğa ve ruhun geleceği üzerine bir görüş de dile getirmiştir.

ANAXAGORAS da, Empedokles gibi Eleacı kanıtları kabul etmiştir: Buna göre oluşum ve yıkım üzerine etki ola-

naksızdır, ama devinimi sürdürmek yine de olasıdır; öyleyse dünyada değişim olabilir. Yine Empedokles gibi, eğer yeteneklerimiz gereği gibi kullanılabilirse, doğal dünya üzerine güvenilir bilgiler elde edebileceğine inanmaktadır. Bununla birlikte, onun şeylerin niteliği üzerine olan algılaması, temelde Empedokles'ten ayrılır.

Anaxagoras, her özdek'in ya da maddenin ölümsüz olduğuna inanır: Onun temel maddeler ve öğeler üzerine bir kuramı yoktur. Yalnız Parmenides gibi yoktan bir şey çıkamayacağını (ya da hiçten hiç çıkacağını) göstermiştir. Böylece her şey her zaman vardı. Buna göre başlargıçta 'her şey', sınırsız bir gaz karmaşası içinde 'birlikte' vardı; orada her şey vardı, ama hiçbir şey açık (belli) değildi. (Anaxagoras, 'her şey' ile, belki de 'tüm maddeleri ve nitelikleri' anlatmak istiyordu – toprak, altın, beden, peynir gibi maddeler; nitelikler de sıcak, soğuk, tatlı, acı gibi madde olarak algılanıyordu) Maddeler ve şeyler, bu ayrışmamış kitleden derece derece ayrıldığı zaman, kosmos (düzenli evren) oluştu. İşte burada Anaxagoras'ın iki en özgün ve etkili öğretisi ortaya çıkar.

Birincisi, özgün kosmogonikal (evrenin var oluşu) gücünün akıl olduğunu ileri sürer. "Akıl," diyor, "her ne kadar tüm diğer şeylerden ayrı ve onlarla karışmamış olmakla birlikte, yine de her şeyin içine dolmuştur ve her şeyden sorumludur." Daha sonraki düşünürler, bunu ileri doğru büyük bir atılım diye görmüşlerdir. Onlara göre Anaxagoras, evrenin zekice bir tasarımının planlandığını görmüştür. Bununla birlikte, daha sonra Anaxagoras'ı kusurlu bulmuşlar ve onun özel bilimsel açıklamalar düzeyinde akla başvurmadığından yakınmışlardır – o bu aşamada, yani maddi güçlerin açıklanmasında, İyonyalı ölçülerle yetinmiştir. Anaxagoras'ın akıl'ının hangi derecede kişisel bir düşünce olduğu, dünya tarihini yetenekli bir planla gönüllüce belirlediği yada en azından bir ereğe bağlı olduğu belli değildir: Belki de bu (akıl), Empedokles'ın sevgi ve kavgasıyla karşılaştırılabilecek kişisel bir güçtü.

Anaxagoras'ın ikinci buluşu, onun madde kavramıyla ilgilidir. Madde ayrıştırıldığı zaman, *tümüyle* asla ayırt edilemez, *saf* madde asla ortaya çıkmaz. Gerçekte, maddenin her parçası, diğer her maddenin bir parçasını içerir. Bizim 'altın' dediğimiz, tümüyle altından yapılmış değildir: Daha doğrusu, biz 'altın' diye, altının *ağır bastığı* madde yığınına diyoruz. Anaxagoras'ın desteklediği bu öğreti zemini tartışılmıştır: Yalnız onun iki sonucu açıktır. Anaxagoras'ın kendisi birinci sonucu betimliyor: Maddenin herhangi bir şekilde en küçük parçası yoktur – (örneğin) altının küçük bir parçasını alsanız bile, ondan daha küçük bir parçası her zaman olacaktır; sizin altın parçanızın içinde, diyelim ki kan (kürecik) bulunur – ve bu kanın kendisi, altının daha küçük bir parçasını içerir. İkinci sonuç, yazılarında açıkça yoktur: Maddeler parçacıkları içeremezler ya da birbirinden ayrı türdeki tohumların bir paket içinde karışabileceği gibi, biri diğerinin 'içinde' olamaz; daha doğrusu, Anaxagoras'ın görüşü, maddelerin iç içe karışmasını istemektedir. Diğer bir deyişle, fiziksel birliktelikten çok, kimyasal bireşim gibi bir şeyler içinde bir arada bulunurlar.

ARCHELAUS, Anaxagoras'ın görüşünü geniş ölçüde benimsemiştir ve onu Anaximander'in yanına koymuştur. Bununla birlikte Archelaus, etik üzerine ilk kez düşünen filozof olmakla ün yapmıştır. Ahlaksal niteliklerin –hangi zeminde olduğunu bilmediğimiz– doğal değil de, toplumsal olduğunu ileri sürmüştür.

Uzun erim içinde Anaxagoras'ın fiziği verimsiz bulunmuştur. İki atomcu olan DEMOKRİTUS ile LEUKİPPUS'un görüşleri ise daha uzun süre etkili olmuştur. Parmenides ile doğrudan çatışıyorlar (hiç uzlaşamıyorlar). Bunlara göre olmayanı yadsımak, düşünülemez – gerçekte, var olmayanın, var olandan daha az gerçek olmadığını yeterince çelişkili bir şekilde desteklemişlerdir. Olmayan (şey), boştur, boş uzamdır. Var olanlar, cisimdir; şeyler, bir yer tutar, onun boşluğu içinde devinir. Boşluk, alan içinde sınırsızdır; cisimler

sayıca sınırsızdır. Gerçek anlamda cisimler atomiktir ya da bölünmezler. Atomcular, bölünmez cisimlerin olması *gerektiğini* ileri sürmüşlerdir. Onların düşüncesine göre cisimlerin *ad infinitum* –sonsuza kadar– bölünebilir olabileceğini düşünmek, bizi çelişkiye götürür. Bu bölünmezler, çok küçüktür, katıdır, herhangi bir 'niteliğe' sahip değildir: Bunlar, 'birinci' nitelik diyebileceğimiz hacme, şekle, sertliğe ya da sağlamlığa sahiptir, ama 'ikinci' nitelikleri –renk, koku, tat vd.– eksiktir. Atomlar her zaman vardır ve değişmezler. Her atomun bu durumu, Parmenides'te de aynıdır. Oysa atomlar devinir – gerçekte sürekli devinir ve *sonsuza kadar*(*) devineceklerdir.

Atomsal devinmeler dünyayı yaratırlar. Atomlar kimi kez çarpışırlar; bu çarpışmalardan sonra, birbirlerine yapışırlar ve bir atom diğerine takıldığında, biri ötekinden gözle seçilemez. Bu yolla sonunda bileşik cisimler oluşurlar. Her şey mekanik rastlantıyla oluşur; ama verilmiş sınırsız uzam ve sınırsız zaman içinde, bizimle ilgili dünyanın yapısal karmaşıklığının, yalnız bir yerlerdeki bir zaman içinde oluşmuş olması umut edilmiştir.

Demokritus heyecanlı ve verimli bir bilimciydı. Çok çeşitli konularda yazdı ve kimi durumlarda kendi atomculuğunu, bilimsel açıklamalara ayrıntılarıyla uygulamaya girişti. Bunun en iyi örnekleri algılamada ve nesnelerin algılanmasında görülür. Onun bilimsel yazılarından çok azı geriye kalmıştır. Onun çalışmalarının belki de en ilginç bölümü, antropoloji ile ilgili olanıdır – toplumsal ve kültürel bir konu olarak insan soyunun tarihi üzerine çalışma ve betimleme gibi. Diğer şeyler arasında Demokritus dinin kökeni ile dilin doğasını tartışmıştır. Buradaki uyarıları nerdeyse tümüyle spekülatiftir (düşünsel plandadır, ve atom kuramıyla çok az bağlantılıdır) ama onun bu

(*) 'Sonsuza kadar' dediğimizde, sanki 'sonsuz' diye bir bitiş noktası varmış gibi bir anlatımla karşı karşıyayız. Herhalde 'sonsuzca', 'bitimsizce' demek daha yerinde olacak. (H.P.)

düşünceleri, oturulan yerden yapılan antropolojinin uzun bir geleneğini başlatmıştır.

Felsefe açısından en ilginç olanı, onun insan bilgisi üzerine olasılıkları araştırmış olmasıdır. Bilimsel tutkularına karşın, kuşkuculuğu en aşırı uca kadar götürmüş görünüyor. Bu konudaki düşünceleri genelde eksiktir, ama bunlardan kimisi, en azından atomculukla yakından bağlantılıdır. Tek gerçek şey, atomlar ve boşluktur, bunların ikisi de renkli olamaz. Demek ki renkler ve –diğer tüm ikincil özellikler– yanıltıcıdır. Buna göre dünya bizim duyularımızla algıladığımızdan çok ayrıdır ve bizim duyularımız temelde yanıltıcıdır. Peki ama eğer biz duyularımıza güvenmezsek, gerçekliğin yapısı üzerine nasıl konuşabiliriz? Atom kuramının kendisi, gerçi geniş ölçüde *önsel* yapıdadır, duyu-algılama'yı geçerli varsayar görünür ve algılama olaylarını açıklamak için onun yetkisine dayanır. Eğer atomculuk haklıysa (doğruysa), algılama yanılsamadır. Peki ama eğer algılama yanıltıcı ise, atomculuğu niçin içeriyor? Demokritus bu bulmacanın bilincindeydi. Ama bunu nasıl çözmeye çalıştığını bilmiyoruz

Sonunda Demokritus ahlak ve politika felsefesi üzerine uzun uzadıya yazıyor. Kimi bilginler onun etiği ile atomculuğu arasında bir bağlantı kurmaya çalıştı, ama böyle bir bağlantı olası değil. Kimi bilginler de, onun yazılarından bir ahlak sistemi çıkarmaya girişti. Onun bir tür hedonist (hazcı) olduğu açıktır: Yaşamın amacı memnun olmaktır ya da sarsılmazlıktır; kimi kez bu zevk ya da mutlulukla eş tutulur. Bütün olarak göz önüne alındığında Demokritus'un zevkleri kuru ve serttir; bedensel olmaktan çok, zihinseldir; o bir Riley yaşamının savunucusu değildir. Onu kısmi değerlendirmeden çok sistemli olarak ele almak belki yanlıştır. Bu yazılar daha çok özlü sözler gibi sunulmuştur ve bunlar sistemli bir düşünceyi tipik bir yoldan iletmezler. Özlü sözlerin kimisi akıllıca, kimisi eğlenceli, kimisi bayağı, kimisi de saldırgan ve yakışıksızdır. Gerçekte ahlakçı özlü sözlerin tipik bir derlemesidir.

DIOGENES, Sokrates öncesi filozofların sonuncusudur. Özgün bir yetenek değildir ve kimi kez haklı olarak bir seçmeci diye tanıtılır. Onun doğaya bakışı, birçok bakımdan ilk Miletuslulara yakındır. Bir tek *arche*'ye –havaya– bağlı kalır ve dünyayı, seyrekleşme-yoğunlaşmadan oluşturur. Çeşitli doğal olayları bu özgün maddeye ve onun birçok değişimine göre açıklar. Bunun yanında, Anaxagoras'ın kosmogonik aklını benimsemiştir. Ama Diogenes'in sistemi olan akıl, sonsuz, her şeyi bilen hava ile bir tutulmuştur, evrenin gücünü denetir ve yönetir. Kuşkusuz bizim Apollonyalı Diogenes, dünyanın iyi tasarımlandığını düşünür. Eğer o kökeninde kendi fiziğinde maddenin bir tek ya da bir *arche* olduğunu ileri sürüyorsa, her şey temelde aynı olmadıkça, bizim dünyada gözlediğimiz değişimlerin de, ortaya çıkamayacağını söylüyor.

Diogenes'in en dikkate değer çalışması, insanın kan damarlarının ayrıntılı bir betimlemesidir. Diğer Sokrates öncesi filozoflardan dolaylı yoldan bildiklerimizi, burada ilk elden okuyabiliriz: Fiziksel dünyanın yapısının ve örgütlenmesinin bilimsel bir betimlenmesi. Sokrates öncesiler filozoftu ve kendilerini en çok doğa ile evrenin kökenleri üzerine olan sorunlarla ilgili saydılar. Ama aynı zamanda bilimciydiler. Bunların evrenin yaratılışı ile ilgili düşünce soyutlamaları, özel betimleme ve açıklamalarının ayrıntılarıyla tamamlandı, bütünlendi. Bu anlamda Aristoteles'in öncüleriydiler ve onun aracılığı ile de modern bilimin ve felsefenin öncüleri oldular.

OKUYUCU İÇİN NOTLAR

Köşelik tırnak ışareti: '[...]' Yaymcının yaptığı önemsiz değişiklikler. Örneğin asıl metinde 'o' yerine, yazarın adının konması gibi. Ayrıca özgün basımında yaymcının yorumu gibi.

'<...>' işaretleri, Yunanca metinlerdeki boşlukları, eski yazmanların bilmeden atladıklarını gösteriyor. Bunun yerine tahmini bir metin konuyor

'*...*' yıldız işaretleri, Yunanca'dan daha sonra yapılan –ve aslı elde olmayan– belirsiz ya da tümüyle belirsiz pasajlardır.

Tüm bunlar asıl metni etkilemeyecek kadar azdır.

1

ÖNCÜLER

Thales, hiç kuşkusuz Sokrates öncesi filozofların ilk geleneksel çizgisi üzerinde bulunur; onun öncüleri ve diğer bilginler, kaynaklar üzerine çalıştılar ve onun arkasından etkili oldular. İki tür etkiyi seçebiliriz.

Birincisi, Yunan doğumlu öncekiler. Homeros'un şiirleri, Yunan yazınının yaşayan en eski yapıtlarıdır, daha sonra bilimsel ve felsefi olan kaynakları rastlantısal olarak içerir. Bu şiirler doğanın kimi belirsiz kavramını ve evrenin kökenlerini (nasıl olmaz ki?) önceden varsayar; bu kavram, Sokrates öncesi düşüncede, hem sözel, hem de öz olarak yankı bulmuştur. VII. yüzyıl şairi Hesiodos'un evrensel anlatım anlayışıyla, daha da açıklık kazandığı için, daha etkili olmuştur. Onun Theogonya'*sından (Tanrıların Doğumu'ndan) kısa bir alıntı yapmaya değer:*

Selam Zeus'un çocukları, tatlı bir şarkı söyleyin
ve ölümsüzlerin kutsal soyunu kutlayın – hiç
ölmeyenleri,
Dünyada doğanları, yıldızlı Gök'te doğanları,
Karanlık Gece'de doğanları ve tuzlu Deniz'in
büyüttüklerini.
Söyle, nasıl var oldu ilk tanrılar ve yeryüzü,
ve ırmaklar, kaynaşıp kabaran sınırsız deniz,
ve parlayan yıldızlar, yukarıda engin gök;
yine söyle, nasıl böldüler zenginliklerini,
nasıl paylaştılar onurlarını,
ve önce nasıl kazandılar Olympus'u, alanlarıyla birlikte.
Bana şunu söyleyin, evi Olympus'ta olan Sanat

Tanrıçaları,
ta başlangıçtan beri.
Hepsinden önce, Uçurum gelir; ve sonra Yer'in
geniş kucağı,
tüm ölümsüzlerin sonsuz güvenli konutu,
karlı Olympus'un en yüksek tepeleri,
ve geniş yollu ülkenin içlerindeki karanlık Tartarus
ve Aşk, ölümsüz tanrılar arasında en güzeli,
tüm tanrıların ve insanların kendi düşüncelerini
buldukları,
göğüslerinde akıllı öğütlerin ağır bastığı, rahat
organları.
Uçurumdan çıkar kara Karanlık ve Gece,
Gece'den çıkar Ether ve Gün,
Aşk'ı Karanlık'la karıştırdıktan sonra gebe kalır
ve doğurur.
Ona denk olan Yer doğar önce,
yıldızlı Gök onu her yerde örter
ve orada kutsal tanrılar için ölümsüz konutlar olmalı
Ve Dünya yüksek dağları doğurur, tanrıçaların
nazik ziyaret yerini;
ve ağaçlı tepelerde oturan Dağ perilerini.
Yine hiç durmadan kaynayan ve arzu edilmeyen
aşkıyla
doğurdu Deniz'i; ve sonra
Gökle aşk yatağına girdi,
doğurdu derinden kaynaşan Okyanus'u,(*)
ve Coius'u,(*) Creius'u, Hyperion'u,(*) Iapetus'u,(*)
Theia'yı,(*) Rheia'yı,(*) Doğru'yu, Bellek'i doğurdu;
altın taçlı Phoebe'u,(*) sevimli Tethys'i.(*)

(*) Okyanus (Okeanos): Titanların büyüğü, Uranus ile Gaia'nın oğlu; Coius, bir Titan; Hyperion, güneşin, ayın ve şafağın babası; Tethys, Okyanus'un eşi; Iapetus, Atlas'ın babası (Atlas, dünyayı omuzlarında taşır); Rheia, evrenin kraliçesi, Theia, ay ya da ayışığı; Phoebe, bir Titan.

Ve onlardan sonra, en genç, kurnaz Cronus(*) doğdu;
çocukların en korkuncu, güçlü babasından nefret etti.
(Hesiodos, *Theogonya.* 104-138)

Bu mitoloji, elbette bilimsel değil, ama bu haliyle bilimsel mit: Hesiod'un tanrılarının çoğu, doğal olayların ya da özelliklerin kişileştirilmesidir; tanrıların doğumunun anlatılması, evrenin kökeninin betimlemeli bir biçim içinde anlatılmasıdır.

Yunanlıların kendileri bunun iyice bilincindeydiler. Sicilyalı güldürücü şair Epicharmus, V. yüzyılın başında Hesiod'un mitolojisinin felsefi bir eleştirisini alaylıca yazdı, küçük bir diyalog içinde sundu. Bunu Diogenes Laertius(**) korudu:

– Tanrılar her zaman oradaydılar; hiçbir zaman eksik olmadılar. Bu şeyler her zaman oradaydılar, her zaman aynı ve aynı şekilde.

– Peki ama dendiğine göre, Uçurum ilk tanrıyı dünyaya getirdi.

– Nasıl olur bu? Eğer o ilkse, hiçbir yerden gelmez ve hiçbir yere gitmez.

– Öyleyse *hiçbir* şey önce gelmiyor mu?

– Hayır, hiçbir şey Zeus'tan sonra değil. Şimdi sözünü ettiğimiz şeyler, her zaman vardı.

(Diogenes Laertius, *Filozofların Yaşamları* III, 10)

Daha sonraki yüzyılın bir öyküsü anlatılmaya değer:

Şair yazıyor:

Hepsinden önce Uçurum geliyor ve sonra
Yerin geniş göğsü, tüm ... in konutu.

(*) Cronus: En önemli titan, Zeus'un babası.

(**) Diogenes Laertius: İS III. yüzyılda Kilikya'da yaşamış bir Yunan tarihçisi; filozofların yaşamöyküsünün yazarı.

Kendi kendini yalanlıyor. Eğer bir kimse Uçurum'un *nereden* geldiğini soracak olursa, yanıtını veremeyecektir. İşte bu nedenle kimileri Epikurus felsefenin yönünü değiştirdi diyor. Henüz çok gençken, aşağıdaki sözleri yüksek sesle okuyan öğretmenine sormuş:

Hepsinden önce Uçurum geliyor...

Eğer önce Uçurum ise, o nereden geliyor? Öğretmen bunun kendi işi olmadığı yanıtını vermiş; bu tür şeyleri öğreten filozofların işiymiş. "Öyleyse," demiş Epikurus, "ben de onların yanına gitmeliyim; bakalım şeylerle ilgili gerçeği bilen birisi var mı?"

(Sextus Empiricus,(*) *Matematikçilere Karşı* X 18-19)

Aristoteles, Metafizik'*in en son kitabında, dünyada 'iyinin ve güzelin' yerini tartışır. "Kimi düşünürler" diyor Aristoteles, "iyiliği ve güzelliği, dünyanın ilerleyişi olarak kendi görüşleri için destekliyorlar."*

Ve kimi ilk şairler, benzer şeyleri söylüyorlar: İlk gelenler –Gece ve Gök, Uçurum ya da Okyanus– Zeus'tan başkası yönetmedi, egemen olmadı. Ama gerçekte onların dünya kuralları –dünyanın yöneticisi– değişiyor: Her şeyi mitsel bir damar içinde değil – kendi aralarındaki *karışımdan* ilk çıkan kuşak en iyi şeyleri yaptı diyor kimileri, yani Pherecydes ve diğerleri

(Aristoteles, *Metafizik* 1091 b4-10)

Burada Aristoteles'in Hesiod'dan ve onun arkadaşlarından ayırt ettiği Pherecydes, İÖ VI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olabilir. Buna göre ilk Sokrates öncesi filozofların bir çağdaşıydı. Aristoteles'in yargısına göre bu bir melezleşmeydi, yani bun-

(*) Sextus Empiricus: III. yüzyılda yaşamış bir Yunan filozofu, doktoru ve gökbilimcisi. İskenderiye'de ve Atina'da yaşamış.

ların birazı mitologdu, birazı da doğal filozof, ama geri kalan yazılar bu gerçeği pek desteklemiyor. İşte size en 'felsefi' iki parça:

Pherecydes'in yazdığı kitap korunmuştur, işte şöyle başlıyor:

Zas ve Time vardı ve Chthonie de var olmuştu; ve Chthonie, Zas ona dünyayı düğün armağanı olarak verdiğinde Dünya adını aldı. [7 B 1]

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları* I, 119)

Syrus'lu Perecydes, Zas ve Time'nin ve Chthonie'nin başlıca ilk üç kaynak olarak her zaman var olduğunu söylüyor (ikiden önce bir, diyorum ve birden sonra iki). Time kendi öz tohumundan önce ateşi, havayı ve suyu yarattı (ben bunu akılla kavranılır doğanın üç katı diye alıyorum): Bunlar beş özel yere (belki de beş dünyaya anlamında) bölündüler ve bunlardan, tanrıların çok sayıdaki soylarının geri kalanı oluştu ve bunlara da beş soy adı verildi.

(Damascius, *İlkler Üzerine*, 124)

Pherecydes'in diğer çalışmaları, tuhaf bir mitolojiden başka bir şeyi içermiyor.

Yunanlıların çoğu, felsefenin 'barbarlar' arasında başladığına inanıyordu – Mısır'da, İran'da, Babil'de. Sokrates öncesi filozofların Mısır'a ve Yakındoğu'ya yaptıkları yolculuklarla, oralardan felsefe anılarıyla döndüklerine inandılar.

Yunanlılarla, Doğu komşuları arasında kimi entelektüel ilişkilerin olduğunu varsaymak akla uygundur. Bununla birlikte, felsefede ya da bilime kuramsal yaklaşımda, açıkça bir etkinin işaretini bulmak zordur. (Kimi bilginlerin Yunan ve Doğu metinleri arasında göze çarpar bir koşutluk gördükleri, diğerlerinin ise yüzeysel bir benzerlikten başka bir şey görmedikleri

söylenebilir) Burada biri Babil'den, öteki Mısır'dan doğu tarihlerinin yaratıcısı iki kısa yazı parçasını görmeye değer.

Babil'in yaratılış destanı olan Enuma Elishu, *belkilikle İÖ ikinci binin ilk dönemlerinde yazıldı. Aşağıda vereceğimiz gibi başlıyor:*

Henüz bir adı yokken üstteki göğün
aşağıda sert yer henüz bir adla çağrılmıyorken,
değersiz ama birincil Apsu, onların babası
ve Mummu-Tiamat, onların hepsini doğuran.
Onların suları, bir tek beden gibi birbirine karıştı:
Ne kamışla örtülü bir kulübe, ne sulak toprak
göründü;
Herhangi bir tanrı var olmamışken,
adları henüz yokken, yazgıları belirlenmemişken –
sonra onların içinde tanrılar oluştu.
Lahmu ve Lahamu doğdular, adlarıyla çağrıldılar.
onlardan öne büyüyen Anshar ve Kishar,
yaşça ve boyca oluştular; diğerlerini geçtiler.
Günleri uzattılar, yıllara eklediler.
Anu onların mirasçısıydı, babalarının rakibi;
doğru, Anshar'dan ilk doğan Anu, onun dengiydi
Onu onun Nudimmud imajında baba oldu.

(James B. Pritchard, *Eski Yakındoğu Metinleri*,
Princeton 3. baskı 1969, s. 61)

(Akkadian'da yazılan ve dizeler halinde çevrilen metin, birçok yerde belirsiz – ne olursa olsun, ayrı bilginler, birbirinden çok ayrı yorumlar yaptılar) Anu ve Nudimmud gök ve yerdir; apsu ve mummu-Tiamat, başlangıçta var olan sulardır – tatlı su ve deniz suyu. Diğer tanrıların kimlikleri belli değildir

Mısır'ın yaratılış miti, çeşitli biçimler adı altında bilinmektedir. Aşağıda vereceğimiz metinin İÖ 2000 tarihini taşıması olasıdır:

Ben Khepri'de var olmuşum (vücut bulmuşum). Ben var olduğumda, varlık ortaya çıktığında ve ben var olduktan sonra tüm varlıklar var olduğunda. Gök var olmadan önce, yer var olmadan önce, yer ve sürünen şeyler kendi yerlerinde yaratılmadan önce, çok şey benim ağzımdan çıkmış. Ben kalabileceğim bir yer bulamadan önce, onların kimilerini çok yorgun düşmüş kimseler olarak birlikte Nun'a koydum. Bu benim yüreğime daha yararlı göründü. Yüzümle tasarladım; ve ben yalnızken her şekli yaptım; Shu'yu ağzımdan tükürmeden önce; Tefnut'u ağzımdan çıkarmadan önce ve benimle hareket edebilecek başka birini ortaya koymadan önce.

Ben kendi yüreğimde tasarladım ve birçok biçim ve varlık var oldu; çocukların biçimleri ve onların çocuklarının biçimleri var oldu. Yumruğuyla cinsel birleşme yapan tek kimse bendim; kendi elimle mastürbasyon yaptım. Sonra kendi ağzımla kustum: Suyu ağzımla tükürdüm; Tefnut'u ağzımdan çıkardım. Onları büyüten benim babam Nun'du...

Sonra Shu ile Tefnut, Geb ile Nut'u dünyaya getirdi. Sonra Geb ile Nut, bedenlerinden Osiris'i, Horus Khenti en-irti'yi, Seth'i, İsis'i, Nephthys'i; bunların biri diğerinden sonra oldu ve bu ülkede çok sayıda doğum yaptılar.

(Pritchard, *Eski Yakındoğu Metinleri*, s. 6)

Konuşan Khepri, sabah güneş tanrısıdır. Nun, ilk sudur; Shu ile Tefnut, hava tanrısı ve su tanrıçasıdır. Geb ile Nut, yer ve göktür.

Hem Babil, hem Mısır öyküleri, Hesiod'un tanrıların doğuşu mitolojisiyle karşılaştırılır durumdadır. Birçok bilgin, öyküleri doğrudan doğruya Yunan felsefesiyle karşılaştırıyor ve (örneğin) Thales'in suyun önemi üzerindeki düşüncelerinin, Mummu-Tiamat ile Nun'un birincil öneminden türediğini varsayıyor. Haklı olabilirler, ama bana göre Thales, ayrı ve daha aydınlık bir dünyada yaşıyordu.

2

THALES

Aristoteles'e göre Miletuslu Thales, 'doğal felsefenin kurucusudur'. Güneş tutulmasının tarihini önceden saptamış ve çağımızın gökbilginleri bu tarihin 28 Mayıs 585'te olduğunu bildirmektedirler. Onun yaşamı ile ilgili diğer bilgiler, yaklaşık İÖ 625'te doğmuş olması ve yine yaklaşık 545'te ölmüş olmasıdır. Simplicius'un onunla ilgili aktardıkları:

Dendiğine göre Thales, ilk kez Yunanistan'a doğa incelemesini getirmiştir. Theophrastus'un kendisinin de kabul ettiği gibi, her ne kadar birçokları ona öncelik etmiş ise de, onları çok aşmış ve gölgede bırakmıştır. Ama dendiğine göre, ölürken arkasında *Deniz Astronomisi*'nden(*) başka yazılı bir şey bırakmamıştır.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum* 23. 29-33)

Ona mal edilen başka yazılar vardır ve herhalde eski çağda onun adına dolaşan kitaplar da bulunuyordu. Bununla birlikte, büyük olasılıkla hiçbir şey yazmadığı görülüyor – ya da en azından ondan Aristoteles'e ulaşan bir şey bulunmuyor. Onun görüşleriyle ilgili bilgilerimiz, tümüyle daha sonra aktarılanlara bağlıdır; bu aktarılanlar da, sözel geleneğe dayanmaktadır.

Thales yalnızca, hatta başlıca bir filozof değildi. Pratik bir bilgeydi; erken Yunan tarihinin Yedi Bilge'sinden birisiydi; sonrakilere göre bilime ve felsefeye yalnızca katkıda bulunmadı,

(*) *Deniz astronomisi:* Gemilerin yıldızlara bakarak yön bulması bilgisi.

ama ayrıca zeki bir devlet adamıydı. V. yuzyıl tarihçisi Herodotus, onun politikadaki zekâsını belirten birçok öykü anlatıyor.

Aslında ailesi Fenike'den gelen Miletuslu Thales, İyonya yıkılmadan önce bile, yararlı tavsiyelerde bulunmuştu. İyonyalıları, merkezdeki Teos'a kurulabilecek bir tek danışma odasına yerleşmeye teşvik etmişti. Gerçi diğer kentlerde de insanlar oturabilirdi, ama onlara merkeze bağlılarmış gibi davranılmalıydı.
(Herodotus, *Tarihler* I, 170.3)

Kresus, Halys Irmağı'na geldiği zaman –benim anımsadığıma göre– ordusunu daha önce var olan köprülerden geçirdi. Ama çoğu Yunanlılara göre, Miletuslu Thales, kralın ordusunu karşıya geçirdi. Dendiğine göre, o zaman köprüler yerinde yoktu ve Kresus'un ordusu karşıya nasıl geçeceğini bilmiyordu. Thales de kamptaydı; ordunun solundan akan ırmağı, ordunun sağından akıtmaya başladı, böylece kendi yollarına gittiler. Kampın bulunduğu yerde, ırmağın yukarı kısmından başlayarak, derin bir kanal kazdı, ona bir yarım ay şeklini verdi; böylece ırmak, kampın arkasından dolandı; su kendi yolundan ayrılarak kanala doğru aktı; sonra ordu geçince, yeniden eski haline getirdi. Böylece ırmak (ikiye) bölününce, hemen her iki yanından da, geçilebilir duruma geldi.
(*agy* I, 75.4-5)

Herodotus ayrıca şu ünlü güneş tutulması olayını da aktarıyor:

Lidyalılarla Persler arasındaki savaş, altıncı yılma kadar eşit bir durumda gidiyordu, ama savaş yeniden başladığı bir günde, gün birden bire geceye döndü. O günkü bu değişimi, Miletuslu Thales önceden söylemişti ve zamanını saptamıştı; onun dediği gibi gün değişti.
(*agy* I, 74.2)

(Günümüzün bilginleri, Thales'in Babilli gökbilginlerinden bir şeyler öğrenmiş olduğunu tahmin ediyorlar, ama böyle olsa bile, güneş tutulmasını önceden bilmiş olmasından genelde kuşku duyuyorlar.)

Thales'in bilimsel-felsefi öğretileri içinde en ünlüsü su ile ilgilidir. Dünyanın sular üzerinde durduğunu ileri sürmüştür (daha önce Mısırlılar da böyle bir inanışa sahipti). Aristoteles'in bununla ilgili eleştirisini aktarıyoruz:

Kimileri (dünyanın) sular üzerinde durduğunu söylüyor. Gerçekte bu, bize aktarılmış en eski bir görüştür; bu görüşü Thales'in ileri sürdüğünü söylüyorlar ve buna göre dünya bir kütük ya da ona benzer bir şey gibi su üzerinde yüzüyormuş (böyle hiçbir şey havada kalamaz, ama su üzerinde kalabilir) – sanki kendi kendine duran dünya, üzerinde suyu tutması gerektiği gibi değil.

(Aristoteles, *Gökler Üzerine*, 294 a28-34)

Oysa Thales, her şeyin sudan ya da bu sudan yapıldığını söylüyor; daha sonra Aristoteles'te bu, 'dünyanın başlıca maddesi' oluyor; bizim en iyi kaynağımız yine Aristoteles:

İlk filozofların çoğu, maddenin biçimindeki ilklerin, her şeyin tek ilkleri olduğunu düşünüyor. Onların dediğine göre eleman ve şeylerin ilk kaynağı vardı; bunların hepsi ve hepsinin biçimleri önce ortaya çıktı; sonunda bunlar tahrip oldular; öz maddeleri geriye kaldı ve özellikleri değişti... Başka şeylerin ortaya çıktığı, varlığını koruduğu, başka bir –bir ya da birden çok doğa– olmalı. Bununla birlikte, bu tür ilkin (ilk kaynağın) sayısına ve biçimine gelince, hepsi aslına uygun değildi. Bu tür felsefenin kurucusu olan Thales, bunun su olduğunu söylüyor (bu nedenle dünyanın su üzerinde durduğunu söylüyor). Belki o bu düşünceyi, her şeyin beslenmesinin nem (su)

olduğu inancından ediniyor; sıcağın kendisi de bundan geliyor ve bununla yaşıyor (bu nedenle ondan olanlar, ilk öğe sayılıyor) – o bu inanışa, bu nedenle varıyor, çünkü her şeyin tohumu, nemli bir doğaya sahiptir ve su ise, nemli her şeyin doğal öğesidir.

(Aristoteles, *Mezafizik*, 983 b6-11, 17-27)

Başka bir yerde Aristoteles, Thales'in ruhun doğası üzerine kimi görüşlerini aktarıyor:

Kimileri <ruh> tüm evrene karıştığını söylüyor. Belki bu nedenle olacak Thales, her şeyin tanrılarla dolu olduğunu düşünmüş.

(Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 411 a7-8)

Söylediklerine bakılırsa Thales, ruhun hareket üreten bir şeyler olduğuna inanmış görünüyor; tıpkı mıknatısın, demiri hareket ettirdiği için ruha sahip olduğunu söylemesi gibi.

(*agy*, 405 a19-21)

Thales'in geometrik buluşları olduğu konusunda kimi kanıtlar bulunuyor. Bununla ilgili kaynak, V. yüzyılda yazmış olan Proclus'tur, ama o, Aristoteles'in bir öğrencisi olan Eudemus'un çalışmasına dayanıyor. Bununla birlikte bilginler, Eudemus'un aktardığına güvenmekte gönülsüzdürler. İşte burada üzerinde durmaya değer sözkonusu dört alıntı.

Onların söylediğine göre, bir çemberi, kendi çapının ikiye böldüğünü ilk gösteren Thales'tir.

(Proclus, *Euclides Üzerine Yorum*, 157)

Birçok buluşlarından, özellikle de bu teoreminden dolayı biz yaşlı Thales'e çok şey borçluyuz; söylendiğine göre, her eşkenar üçgende, taban açıların birbirine eşit olduğunu ilk göste-

ren odur. Bu eşit açıların, ilkel stilde 'benzer' oldukları söylenmelidir.

(*agy*, 250.20-251.2)

Bu teorem, iki doğru, başka bir doğru ile kesiştiği zaman, tepedeki açıların eşit olduğunu kanıtlamaktadır. – Eudemus'a göre, Thales önce bunu kanıtlamıştır.

(*agy*, 299.1-4)

Eudemus, kendi *Geometri'nin Tarihi*'nde, bu teoremi Thales'in diye bilmektedir *[bir kenarı ve iki açısı eşit üçgenler, (birbirine) eşittir]*. Yine onun dediğine göre, o bunu, denizdeki bir geminin uzaklığını ölçmek için kullanmış olmalıdır.

(*agy*, 352.14-18)

Thales'in tartışmaları bölümünü, Diogenes Laertius'un Filozofların Yaşamları *kitabından alıyorum. Bu tartışmalarda kimi saptamalar elbette yanlış, diğer çoğu da, çok kuşkulu: Çünkü bunları, Thales'in görüşlerine kılavuzluk eden güvenilir birisi okumamıştır ama daha çok şimdi bizim Sokrates öncesi felsefeye bağlı olduğumuz bir tür materyal örneklerdir. Bu alıntılar, bizim Sokrates öncesine ait sahip olduğumuz kanıtların karmaşık ve tartışmalı bir betimlemesidir. Aynı zamanda kimi önemli ve güvenilir kimi bilgileri de içermektedir.*

Herodotus'a göre – Thales'in babası Examyes, annesi ise Cleobulina'dır. (Cadmus ile Agenor'un soyundan gelen en soylu Fenikelilerdi) Platon'a göre <Yedi Bilge'den birisiydi> ve Atina'da Damasias'ın ayan meclisi sırasında (İÖ 582-580), ilk kez ona Bilge denmişti. Fenike'den kovulan Neileus ile birlikte Miletus'a geldiğinde bir vatandaş olarak görev almıştı – birçok yetkililer de, onun Miletuslu ünlü bir aileden geldiğini söylemektedir.

Politik etkinliklerden sonra, bilimsel düşüncelere yönelmiştir. Kimilerine göre arkasında yazılı bir şey bırakmamıştır: Ona mal edilen *Deniz Astronomisi*, Sisamlı Phocus'undur. Bununla birlikte, Callimachus, Küçük Ayı yıldız kümesini onun ortaya çıkardığını biliyor, *Iambi*'sinde ondan şöyle söz ediyor:

> Ve dendiğine göre o Wain'in küçük yıldızlarını
> ölçmüş,
> Fenikeliler böylece denizde dolaşıyorlarmış.

Kimilerine göre iki yapıt bırakmış: *Gün Durumu* ve (yılda iki kez) *Gün-gece* eşitliği. Bunun dışında her şey bilinmez durumdaydı.

Eudemus'un, *Astronomi'nin Tarihi*'nde anlattığı gibi, gökbilimi üzerine ilk çalışan oydu; güneş tutulmasını, ne zaman gece ile gündüzün bir olacağını önceden bilen oydu – bu nedenle Xenophanes ile Heredotus ona hayrandılar. Herakleitus ile Demokritus da ondan övgü ile söz ediyorlar. Kimileri (bunlar arasında şair Choerilus da var) ruhun ölümsüz olduğunu ilk kez onun söylediğini aktarıyor. Bir gün eşitliğinden diğerine olan zaman aralığını ilk kez onun ortaya çıkardığını, yine kimine göre güneşin hacim durumunun, ayın yörüngesinin yedi yüz ve yirmi bölüm katı olduğunu ilk kez onun söylediğini aktarıyorlar. İlk kez o bir ayın son gününe, ayın otuz birinci günü diyor. Yine kimilerine göre doğa üzerine ilk kez o konuşuyor.

Aristoteles ve Hippias'ın dediğine göre, mıknatısı ve amberi kanıt göstererek, ruha da yaşamsız (cansız) nitelik veren odur.

Pamphila'nın aktardığına göre, geometriyi Mısırlılardan öğrenmişti ve ilk kez bir çemberin içine bir dik üçgen çizmişti; bu nedenle bir öküz kurban etmişti. (Apollodorus da içinde olmak üzere diğerleri, bunu Pythagoras'a veriyorlar, çünkü (matematikte) en büyük buluşları o yapmıştı; Callimachus ise bu-

nu Frigyalı Euphorbus'a vermektedir – örneğin eşkenar olmayan ve eşkenar üçgen ile geometriye ait olan ne varsa)

Ayrıca politika işlerinde çok yerinde tavsiyede bulunmak için düşünceleri de vardı. Örneğin Kresus, bir bağlaşıklık kurmak için Miletuslulara bir elçi gönderdiği zaman, bunu engelledi – Cyrus iktidara geldiği zaman kenti kurtarmış oldu. Bununla birlikte, kendisinin gerçekten dediği ve Heraclides'in aktardığı gibi, yalnız bir vatandaş olarak yaşadı. Kimilerine göre evlendi ve Cybistus adında bir oğlu vardı; başkaları ise kız kardeşinin oğlunu evlat edindiğini söylüyor – niçin çocukları olmadığını ona soruyorlar; o da "Çünkü çocukları seviyorum" karşılığını veriyor. Anlatıldığına göre, annesi onu evlenmesi için sıkıştırdığında, "Çok erken" yanıtını veriyor; sonra gençlik yılları geçince, annesi bir kez daha üsteliyor; bu kez "Çok geç" yanıtını veriyor. Rodoslu Hieronymus, yazdığı *Miscellanies*'in ikinci kitabında, onun zengin olmanın ne kadar kolay olduğunu göstermek istediğini söylüyor ve o yıl Thales zeytinin çok iyi ürün vereceğini önceden kestiriyor, yağ sıkma makinalarını kiralıyor ve çok büyük para kazanıyor.

Suyun her şeyin ilk maddesi (öğesi) olduğunu varsayıyor; ona göre dünyanın bir ruhu vardır ve ruhlarla doludur. Yine dendiğine göre yılın mevsimlerini saptamış ve bir yılı üç yüz altmış beş güne bölmüştür.

Mısır'a gitmiş ve orada rahiplerle kalmış olsa bile, kimse ona öğretmenlik yapmamıştır. Hieronymus'un aktardığına göre, <kendi gölgemiz> kendi boyumuz kadar olduğu zaman, piramitlerin yüksekliğini kendi gölgelerine göre gerçekten hesaplamıştır. Minyes'in aktardığına göre, Miletus'un yöneticisi Thrasybulus ile yaşamıştır.

Balıkçıların bulduğu ve Miletusluların Bilgeler'e gönderdiği ünlü bir sehpa öyküsü vardır. Dendiğine göre, İyonyalı birkaç genç, Miletuslu balıkçılardan bir ağ satın almış. Sehpa ağa takıldığında, Miletuslular Delphi'ye (tapınağa) gönderilinceye kadar tartışma sürmüş. Tanrı şu haberi vermiş:

Miletus'un çocukları, bir sehpa ile ilgili olarak Apollon'a soruyor musunuz? Bu sehpanın en akıllı kişiye ait olduğunu bildiriyorum.

Böylece onu Thales'e vermişler. Ama o bunu öteki Bilgeler'den birisine vermiş ve böylece Solon'a kadar dolaşmış. O da akılda birinci olanın tanrı olduğunu söylemiş ve Delphi'ye göndermiş. [Bu sehpa öyküsünün çok sayıda değişik anlatımları var]

Öte yandan Hermippus kendi yapıtı *Yaşamlar*'da, başkalarının Sokrates için söylediklerini, o Thales'e veriyor. Anlatıldığına göre o her zaman üç şey için Fortuna'ya (şans tanrıçasına) teşekkür edermiş: Birincisi, ben bir insanım ve bir hayvan değil; ikincisi, ben bir erkeğim ve bir kadın değil; üçüncüsü, ben bir Yunanlıyım ve bir yabancı değil.

Yine anlatıldığına göre, yaşlı bir kadın yıldızlara bakmak için gelmiş onu evinden almış ve (Thales) bir hendeğe yuvarlanmış: Oradan bağırınca, yaşlı kadın ona dönmüş: "Ayaklarının önünde ne olduğunu görmeden, Thales, gökte nelerin olduğunu öğreteceğini mi sanıyorsun?" Timon da onu bir gökbilimcisi olarak biliyor ve yazdığı *Silli*'de onu övüyor:

Yedi Bilgeler'den bir Thales vardı, akıllı gökbilimci.

Argoslu Lobon, onun yazılarının iki yüz satır genişliğinde olduğunu söylüyor; şu aşağıdaki epigram (anıt yazısı) onun anıtına yazılmış:

Bu, bir gökbilgini olarak yetişen ve görülen, tüm akılda en yüksek olan, Miletuslu Thales'tir.

Yine onun eklediğine göre, onun şiiri şu dizeleri içeriyor:

Zeki bir görüşü belirten çok sözcük yoktur:
bir tek akıllı şeyi araştır,

bir tek iyi şeyi seç;
geveze insanların durmayan dilini susturmak için.

Aşağıdaki özlüsöz de ondan biliniyor. Var olan şeylerden, tanrı en yaşlısıdır –o doğmamıştır. Dünya en güzel şeydir– bu nedenle tanrının yaratığıdır. Uzamdan daha genişi yoktur –bu nedenle her şeyi içerir. Akıl, en hızlı olandır– bu nedenle her şeyin içinden geçer. Gereksinim en güçlü olandır –bu nedenle her şeyi denetir. En akıllı zamandır– bu nedenle her şeyi ortaya çıkarır. Ölümün yaşamdan ayrı olmadığını söylüyor (Thales). "O halde niçin ölmüyorsun?" diye soruyor birisi. "Çünkü fark etmez," yanıtım veriyor. "Acaba önce gün mü geliyor, yoksa gece mi?" diye soruyor birisi. "Önce gece – bir günle birlikte" yanıtını veriyor. "Eğer bir insan yanlış yaparsa, tanrıların dikkatinden kaçar mı?" diye soruyor birisi. Şu yanıtı veriyor: "Hayır, yaptığının yanlış olduğunu *düşünüyorsa,* dikkatten kaçmaz." Evlilik dışı ilişki kuran birisi soruyor: "Eğer böyle bir şey yapmadım diye yemin edersem." O yanıt veriyor: "Yalan yere yemin, zinadan daha kötü değildir." "Zor olan nedir?" diye soruyorlar: "Kendini tanımak," yanıtını veriyor; "Peki kolay olan nedir?" "Başkalarına öğüt vermektir," diyor. "En zevkli şey nedir?" sorusuna ise, "Başarı" yanıtım veriyor. "Tanrı nedir?" sorusuna ise "Başlangıcı ve sonu olmayan" yanıtını veriyor. Görmüş olduğu en garip şeyin ne olduğu sorusuna ise, "Yaşlı bir tiran," karşılığım veriyor. "Peki, mutsuzluklarımıza en kolay şekilde nasıl dayanabiliriz?" sorusuna ise: "Düşmanlarımızın daha kötüye gittiğini görerek," diyor. "Daha iyi ve daha adil bir şekilde nasıl yaşabiliriz?" – Başkaları yaptığı için kınadığımız şeyleri kendimiz yapmazsak." "Kim mutludur?" "Sağlıklı bir bedene, iyi hazırlanmış bir ruha ve eğitilebilir bir doğaya sahip olan insan," yanıtını veriyor. "Dostlarımızı hem varlıklarında, hem de görmediğimiz zamanlar anımsamalıyız," diyor ve ekliyor: "Yüzümüzü güzelleştirmeliyiz, ama yaptığımız işlerde güzel olmalıyız." "Kötü yoldan

zengin olma" diyor. "Güvenini paylaştığın insanlarla bozuşma; annen-baban sana na iyilik yaptıysa, sen de çocuklarından aynısını bekle," diye sözlerini sürdürüyor.

Ve yine şunu söylüyor: "Ters yönde esen yeller, Nil'in akıntısını etkilediği zaman, bu nehir taşar."

Apollodorus, *Tarihsel Kayıtlar* kitabında onun, Otuz Dokuzuncu Olimpiyat'ın (İÖ 624) ilk yılında doğduğumu söylüyor. Yetmiş sekiz yaşında ölüyor. Kresus zamanında yaşadıktan sonra, Elli Sekizinci Olimpiyat sırasında [548-545] ölüyor. Kral döneminde, bir ırmağın yolunu değiştirerek, köprüsüz yerden karşıya geçme işini üstleniyor.

Magnesialı Demetrius'un *Homonyms* adlı incelemesine göre Thales adında –beş kişi– başkaları da vardır: Callatisli bir yoksul hatip; Sicyonlu ve büyük yetenek sahibi bir ressam; üçüncüsü, çok daha önce Homeros, Hesiod ve Lycurgus döneminde yaşamış; dördüncüsünden ise, Duris, *Resim Üzerine* adlı yapıtında söz ediyor. Beşincisi çok daha yeni, ama pek bilinmiyor, Dionysius *Eleştirel Denemeler*'inde ondan söz ediyor.

Bu bilge kişi, bir jimnastik yarışmasına bakarken sıcaktan, susuzluktan ve bedensel zayıflıktan ölüyor. Demek yaşlı bir insanmış. Mezar taşına yazılanlar:

> Mezarı küçük, ünü gökler kadar yüksek:
> Akıllı ve hünerli Thales'in mezarına bakınız.

Benim *Epigramlar*'ım ya da *Tüm Ölçülerde Şiirler*'imin ilk kitabında, onun üzerine bir epigram (kitabe) vardır:

> Bir keresinde jimnastik yarışlarına bakarken,
> ah sen, Güneş'in Zeus'u,
> çaldın Bilge Thales'i stadyumdan.
> Onu yanına alman için yakarıyorum, şu yaşlı adamı,
> artık yerden yıldızları görmesin diye.

Gerçi 'Kendini Bil' özel deyimi için Antisthenes kendi *Miraslar* kitabında bunun Phemonoe'e ait olduğunu söylüyor ve Chilon bunu onaylıyor.

(Diogenes Laertius, *Filozofların Yaşamları* I, 22-28, 33-40)

3

ANAXIMANDER

Anaximander, tıpkı Thales gibi Miletus'tan gelmiştir. Atinalı Apollodorus, Elli Sekizinci Olimpiyat'ın ikinci yılında onun altmış dört yaşında olduğunu Kronikler'inde söylüyor; bundan kısa bir süre sonra da ölüyor. Eğer Apollodorus haklıysa, Anaximander İÖ 610'da doğmuş ve 540'ta ölmüştür. O Thales gibi değildi, bir kitap yazmıştı, daha sonra bu kitap Doğa Üzerine *adı altında basılmış, okunmuştu. Ayrıca bir tane yıldızlar haritası, bir de dünyanın haritasını yapmıştı:*

Miletuslu Anaximander, Thales'in bir öğrencisiydi ve üzerinde insanların oturduğu dünyayı ilk kez bir tablete çizecek kadar yeterince yürekliydi. Ondan sonra yine Miletuslu ve büyük bir gezgin olan Hecataeus, gerçeğe daha yakın bir harita çizdi ve çok hayranlık uyandırdı.

(Agathemerus, *Coğrafya*, I i)

Anaximander'in Doğa Üzerine *yapıtının öncü düşüncelerini daha sonra bir doxograf*(*) *aşağıdaki gibi özetlemiştir.*

Anaximander, Thales'in bir öğrencisiydi – Praxiades'in oğlu ve bir Miletuslu. Ona göre belli sonsuz bir doğa, var olan şeylerin ilk ilkesidir. Gökler ve dünyalar ondan gelir. Sonu ve yaşı yoktur, tüm dünyaları içerir. Oluşumdan ve varlıktan beri olan zamandan ve belirli yıkımdan söz ediyor.

(*) "Theophrastos, doxograflar literatürü denilen türü başlatmıştır. Doxograflar, filozofların problemler bakımından görüşlerini anlatırlar." Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 17.

Anaximander, sonsuzluk, var olan şeylerin ilkesi ve öğesidir diyor; ilk varlığa ilke (ilk öğe) adını veriyor. Ayrıca içinde göklerin var olduğu sonsuz bir devinim vardır.

Dünya yüksektedir, hiçbir şeye dayanmaz, ama neredeyse orada durur, çünkü her şeye eşit uzaklıktadır. Şekli, bir taş sütun gibi yuvarlak, çemberseldir. Biz onun bir yüzeyinde dururken, bir başkası da karşı yüzeyindedir. Gök cisimleri, dünyadaki ateşten ayrılmış ve hava ile kapatılmış olarak bir ateş çemberi halinde var olurlar. Gök cisimlerinin içinde göründüğü (ortaya çıktığı) kimi tüp şeklinde kanallar ya da soluk delikleri bulunur. Böylece soluk delikleri tıkandığı zaman, güneş (ya da ay) tutulması olur; kanalın açık ya da kapalı olması durumuna göre ay ya büyümüş ya da küçülmüş olarak görünür. Güneşin çemberi, ayın çemberinden yirmi yedi kez büyüktür. Güneş en yüksektedir, sabit yıldızların çemberleri en aşağıdadır.

Hayvanlar, güneşin buharlaştırdığı <rutubetten> oluşur. Başlangıçta insanlar başka bir tip hayvana, yani balığa benzemişti.

Havanın en saf buharları birbirinden ayrıldığı, bir araya toplandığı ve hareket ettiği zaman, rüzgâr oluşur. Güneşin altındaki şeylerin (nemin) yükselmesiyle yağmur yağar. Rüzgâr yerinden çıktığı ve bulutlara gittiği zaman şimşek çakar.

Anaximander, Kırk İkinci Olimpiyat'ın otuzuncu yılında doğmuş. (İÖ 610-609).

(Hippolytus, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi* I VI 1-7)

Ikinci doxografikal bir tutanak, tamamlayıcı materyalleri içeriyor:

Thales'in bir arkadaşı olan Anaximander, sonsuzluğun, evrenin evrensel oluşum ve yıkım nedeni nedeni olduğunu söylüyor. Yine buradan birbirinden ayrılan göklerin ve genelde tüm dünyaların sayıca sonsuz olduğunu söylüyor. Yıkımın ve çok daha önce de oluşumun, bilinmeyecek kadar eski za-

manlarda olageldiğini, tüm aynı şeylerin yenilendiğini ileri sürüyor.

Yerin şekil bakımından silindirik derinliğinin ise genişliğine göre üç katı olduğunu söylüyor.

Bu dünya kuşağının sıcakla soğuğun birbirinden sonsuzca ayrılmasından, ve ondan bir alev topunun dünya üzerinde, tıpkı bir ağaç üzerindeki kabuk gibi, havaya dönüşmesinden üredığini söylüyor. Top (alev topu) patladığı ve kimi çemberlerin içine kapandığı zaman güneş, ay ve yıldızlar var oldu.

Ayrıca, ilk insanların ayrı bir türde hayvanlardan doğduğunu, çünkü tüm diğer hayvanların doğduktan sonra kendi kendilerine beslenebildiklerini, insanın ise beslenme için uzun bir döneme gereksinim duyduğunu söylüyor.

([Plutharkhos], *Miscellanies* fragman 179.2
Eusebius'un içinde *Duaya Hazırlık* 1 VII 16))

Anaximander'in en çarpıcı düşünceleri biyoloji, astronomi ve 'sonsuzluk' kavramı ile ilgilidir. Biyolojide Hippolitus'un ve yalancı-Plutharkhos'un işaret ettikleri, başka üç metinden çıkarılabilir:

Anaximander'in söylediğine göre ilk hayvanlar nemden doğdu; bunların dikenli örtüleri vardı. Büyüyünce, daha kuru bölümlerde göründüler, kabuk kırıldı, kısa bir süre için ayrı bir yaşam sürdüler.

([Plutharkhos], *Filozofların Bilimsel İnançları Üzerine*, 908D)

Miletuslu Anaximander, sıcak sudan ve yerden balığın ya da balık benzeri hayvanların çıktığını düşündüğünü söylüyor; insan da bunların içinde büyüdü; balık benzeri hayvanlar, içeride kalan embriyodan ergenlik çağına ulaşırken, erkekle kadınlar, kendi kendilerine bakacak duruma geldiler.

(Censorinus, *Doğum Günleri Üzerine* IV 7)

Yaşlı Helen'in soyundan gelenler, Ancestor'u (atalarını) gerçekten Poseidon'a kurban ederken, bu adamların gerçekten nemli maddelerden yetiştiğine inanıyorlardı – örneğin Suriyelilerin olduğu gibi. Bu nedenle, aynı türden varlıklar gibi ve onlar gibi beslendikleri için balığa saygı duyuyorlar. Bunların felsefesi, Anaximander'inkinden daha iyidir. O balığın ve insanların aynı ortamda doğduğunu söylemiyor, ama ilk insanlar balığın içinde var oldular ve orada beslendiler –tıpkı köpek balıkları gibi– ve kendi kendilerine beslenecek duruma gelince, karaya çıktılar. Tıpkı ateşin tutuşturduğu maddeyi tüketmesi gibi; böylece Anaximander, balığın bir zamanlar insanların annesi ve babası olduğunu açıkladı, bunları yemememiz için teşvik etti.

(Plutharkhos, *Masa Konuşması*, 730 DF)

Hippolytus'un betimlediği astronomi kuramı, bize biraz daha çok renk verebilir:

Anaximander'in ileri sürdüğüne göre, dünyadan yirmi sekiz kat daha büyük bir çember vardır. Kenarı ateşle çevrili bir araba tekerine benzer. Bunun belli bir noktasındaki ağzından, bir körüğün içinden çıkar gibi, ateş çıkar. İşte bu güneştir.

([Plutharkhos], *Filozofların Bilimsel İnançları Üzerine*, 889F)

Gök cisimleri, ortak bir teker boşluğuna sahiptirler, ateşle doludurlar ve sıra sıra deliktirler. Çemberi durağan bir yerdir. Aristoteles, Hippolytus'un yerin kararlığını değerlendirmesine şunu ekliyor:

Kimileri (yerin) benzerliği nedeniyle olduğu yerde durduğunu söylüyor (bu eskiler arasında Anaximander var). Onun ortada durmasının ve kenarlara ilişkin benzerliğinin, onu aşağı doğru çekmekten ya da yanlara çekmekten çok, yukarı doğru

hareket ettirmesinin nedeni değildir. Bununla birlikte, aynı zamanda zıt yönlere doğru hareket edemez. Böylece neredeyse, orada kalması zorunludur.

(Aristoteles, *Gökler Üzerine*, 295b II-16)

Sonsuz ilke ya da tüm şeylerin öğesi üzerine, Anaximander'den gelen ve Simplicius'un bir pasajında korunan birkaç sözcüğe sahibiz. Bunlar Batı felsefesinin ilk yaşayan sözcükleridir. Ne yazık ki, tam Simplicius'un alıntı yaptığı şekliyle kesin değildir – kimi bilginler buna karşı çıkmaktadırlar.

Anaximander, Miletusludur ve Thales'in bir öğrencisidir; bunlara göre birinci ilke tektir, devinir ve sonsuzdur; Anaximander ise, sonsuzluğun bir ilke ve var olan şeylerin öğesi olduğunu söylemektedir. '*İlke*' terimini ilk söyleyen odur. Ona göre ne su, ne de elementler adı verilen diğerleri değil, ama içinde tüm göklerin ve dünyaların var olduğu, birbirinden farklı kimi sonsuz doğa ilkedir. Var olanların oluştuğu şeyler de, olması gereken şeylerle uyum halinde yok olurlar. *Onlara göre birinin diğerinin hakkını tanıması ve paylaştırması, zamanın düzenlenmesiyle birlikte uyum içinde onların haksızlığı içindir* (o bunlardan bir anlamda şiir diliyle konuşuyor). Dört öğeden birinin diğerine dönüştüğünü gözlediği ve onlardan birisini, ayrı bir şey yapmaktan çok, istemeyerek bir madde yaptığı açıktır. O öğelerin değişmesiyle var olmayı değil, karşıtların sonsuz devinimle birbirinden ayrılmasını göz önüne alıyor.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 24.13-25)

Simplicius bize Anaximander'in 'öğesinin', geleneksel dört yapı öğesinden (toprak, hava, ateş, su) niçin ayrı olduğunu açıklıyor. Bunun niçin sınırsız ya da sonsuz olduğunu açıklamıyor. Aristoteles'in Fizik'inde bir pasaj, Anaximander'e anıştırmada bulunuyor ve sonsuzluğa inanmak için kimi nedenleri

deftere geçiriyor. Bu nedenlerden birinin ya da birkaçının aslında Anaximander'den gelmesi olasıdır.

Bu nedenle onların hepsi de (sonsuzluğu) bir ilke ediniyor; bu nedenle bu ilkenin dışında ne bir amaç olabilir, ne de bir güç. Her şey ya bir ilkedir ya da bu ilkeden türemiştir. Bununla birlikte, sonsuzluğun (kendi başına) bir ilkesi yoktur – bu nedenle bir sınırı olabilir. Bir kez daha, ortadan kalkmaz (yok olmaz) ve bozulmaz, öyleyse bir ilkedir. Var olanların bir sonu olmalıdır ve her yıkım bir sondur. Buna göre o bir ilke değildir ama onun kendisi her şeyin bir ilkesi gibi ve her şeyi yönettiği düşünülmelidir... Ve yine tanrısaldır; Anaximander'in ve çoğu doğa bilimcisinin dediği gibi ölümsüzdür ve telef olmaz.

Kimi sonsuz şeylerin varlığının temelde beş düşünceden kaynaklandığına inanılmaktadır: Zaman (çünkü sonsuzdur); hacimsel büyüklüğün bölünmesi (matematikçiler gerçekten sonsuzluğu kullanıyor); yine, çünkü oluşa yol açan kimi sonsuz şeyler bölünmedikçe, oluşum ve yıkım biter; yine sonlu olan, her zaman bir *şeyle* sınırlıdır, böylece, eğer bir şey her zaman başka bir şeyle sınırlanıyorsa, buna göre bir (en son) sınır olamaz. Sonuncusu, ama en önemlisi, herkes için bir bulmaca gibi görünen bir şeyler vardır: Çünkü *düşünce*'nin içinde bitmezler; sayılar sonsuz görünür ve böylece matematiksel büyüklükler ve göklerin dışındaki bölge de. Bununla birlikte, eğer dış bölge sonsuzsa, buna göre cisim ve dünyalar da sonsuz görünür – peki niçin orada boşlukta değil, burada olmalıdır? Öyleyse eğer cisim herhangi bir yerdeyse, her yerdedir. Yine, eğer boşluk ve uzay sonsuzsa, cisim de sonsuz olmalıdır – ölümsüz şeyler için, olası olmakla, gerçek olmak arasında bir ayrım yoktur.

(Aristoteles, *Fizik*, 203b6-11, 13-30)

4

ANAXIMENES

Anaximenes, Anaximander'in daha genç bir çağdaşıydı ve onun gibi Miletusluydu. Bizim kaynaklarımız kimi kesin tarihler veriyor, ama yorumlarına gelince, itirazla karşılanıyor. Bununla birlikte, Anaximenes'in, İÖ VI. yüzyılın ortasında etkin olduğu düşüncesiyle yetinebiliriz. Anaximander'in bir öğrencisi olduğu söyleniyor. Doğru ya da değil, ama onun çalışması, Anaximander'in genel örneklerini aynen izlemektedir. Diogenes Laertius'a göre sade ve İyonya stili ile yazmıştır – *bir tür şiirsel sözlerle yazan Anaximander'le karşıt olarak.*

Onun çeşitli görüşlerinden birisini tam olarak Hippolytus bize veriyor:

Eurystratus'un oğlu Anaximenes de Miletusludur. İlk ilkenin (öğenin) sonsuz hava olduğunu söylemektedir: Var olanlar (olmakta olanlar), var olmuş olanlar, var olacaklar, tanrılar ve tanrısallıklar ortaya çıkarlar; diğer her şey de bunların ürünüdür (ya da çocuklarıdır). Havanın biçimi şöyledir: Çok türdeş olduğu zaman, görünmez, ama sıcak, soğuk, nem ve hareket onu görünür yapar. Her zaman hareket halindedir, eğer biz hareket halinde değilsek, şeyler için bu değişim, değişim değildir. Bu nedenle yoğunlaştığı ve seyrekleştiği zaman, ayrı görünür: Daha seyretilmiş koşullarda çözündüğü zaman, ateşe dönüşür; rüzgârlar, yoğunlaşmış havadır ve bulutları üreten sıkışmış havadır. Yine, daha çok yoğunlaştığı zaman su olur; bundan daha çok yoğunlaştığı zaman, toprak olur ve en çok sıkıştığı hali, taştır. Böylece, var oluşta en önemli etkenler, birbirine karşıt olanlardır – sıcak ve soğuk.

Dünya düzdür ve havada durur; benzer şekilde güneş, ay ve diğer gök cisimleri ateştendir, düz olmaları nedeniyle havada dururlar. Göksel cisimler dünyadan oluşurlar, çünkü nem yerden yükselir, seyrekleşir ve ateşi üretir; gök cisimleri, ateş havadayken, bu ateşten oluşur. Göksel cisimlerin bölgesinde yörüngeleriyle birlikte biraz yersel maddeler de vardır. Onun dediğine göre göksel cisimler, diğerlerinin sandığı gibi yerin altında değil, yerin çevresinde dönerler – tıpkı keçeden bir başlığın başın üstünde dönmesi gibi. Güneş yerin altına gittiği için (geceleyin ç.n.) gizlenmez, ama yerin yüksek kısımları onu örttüğü ve bizden çok uzakta olduğu için görünmez olur. Gök cisimleri bizden çok uzaklıkta oldukları için bizi ısıtmazlar

Hava yoğunlaştığı zaman rüzgâr çıkar ve birlikte giderler. Bir araya gelince ve daha çok yoğunlaşınca bulutlar ortaya çıkar ve bu yolla suya dönüşür. Su katılaşmış bulutlardan düşerken, dolu olur ve bu şeyler daha sulu biçimde katılaşırlarsa, kar yağar. Bulutlar rüzgârların gücüyle hareket ettikleri zaman şimşek çakar; ışık ve ateşle hareket ettiği zaman, yıldırım oluşur. Güneş ışınları yoğun hava üzerine düştüğü zaman, gökkuşağı ortaya çıkar. Isı ve soğukluk yeri önemli derecede etkilediği zaman, deprem olur.

Bunlar Anaximenes'in görüşleridir. Elli Sekizinci Olimpiyat'ın ilk yılında doğmuştur [İÖ 548-547].

(Hippolytus, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi* I VII 1-9)

İlginç keçe başlık benzetmesi, yıldızların havaya 'binmelerinde' olduğu gibi Anaximenes'in kendisine geri dönebilir: Ayrıca o güneşin 'bir yaprak gibi düz' olduğunu söylüyor ve (belki de) yıldızlar 'tırnaklar gibi kristal tabakaya' saptanmıştır.

(Plutharkhos, *Filozofların Bilimsel İnançları Üzerine*, 890D, 899A)

Hippolytus'un yerin düzlüğü savı, Aristoteles'ten bir alıntıyla tümlenebilir:

Anaximenes, Anaxagoras ve Demokritus düzlüğün (yerin düzlüğünün), yerin neredeyse orada kalmasına neden olduğunu söylüyorlar. Bu nedenle yeri altından kesmiyor, onu bir kapak gibi örtüyor. Bunu anlamak için düz cisimler gözlenebilir. Rüzgâra direndikleri için, rüzgârın etkisiyle bile kolayca yerlerinden oynamazlar. Onların dediğine göre, düz olması nedeniyle yer, tıpkı bir su saati içindeki su gibi, alttaki hava ile benzer ilişkide değildir (devinmek için yeterli yeri yoktur, aşağıdaki bir kitlenin içinde devinmeden kalır).

(Aristoteles, *Gökler Üzerine*, 294b 13-21)

Metinlerde Anaximenes'in birkaç sözünün de bulunduğu varsayılıyor:

Yoksa biz de yaşlı Anaximenes'in düşündüğü gibi sıcak ve soğuğu bir madde gibi değil, değişimin peşinden meydana gelen maddenin ortak özellikleri gibi mi ele alacağız? Anaximenes'in dediğine göre madde yoğunlaştığı zaman soğuktur, seyrek ve *gevşek* (bu sözcüğü bu nedenle kullanıyor) olduğu zaman sıcaktır. Buna göre insanın ağzından hem sıcak, hem soğuk saldığını söylemek akla uygun değildir; dudaklar soluğu sıkıştırdığı ve yoğunlaştırdığı zaman, soğur, ama ağız bunu dışarı saldığı zaman, seyrekleşmesi nedeniyle sıcaktır.

(Plutharkhos, *İlk Soğuk*, 947F)

Eurystratus'un oğlu Anaximenes, bir Miletusludur; havanın, var olan şeylerin ilk ilkesi olduğunu ileri sürmüştür. Her şey havadan var olur ve yine onun içinde çözünür. Örneğin bizim ruhlarımız, diyor, havadan var olur, bizi bir arada tutar ve havayla soluk, tüm dünyayı içerir ('hava' ve 'soluk' eş anlamlı kullanılıyor).[B2]

([Plutharkhos], *Filozofların Bilimsel İnancı Üzerine*, 876AB)

Anaximenes bir tek, hareketli, var olan tüm şeylerin ilk sonsuz ilkesi olan havaya inanıyor. Bu nedenle şunları söylüyor:

> Hava maddi olmayana kapalıdır; çünkü biz havanın çok fazla var olmasıyla oluruz; hava hiçbir zaman bitmediği için, bizim için de hem sonsuz, hem bol olması gereklidir.
>
> ([Olympiodorus], *Filozof Taşının Tanrısal ve Kutsal Sanatı Üzerine*, 25)

Plutharkhos'un yazısında, Anaximenes'in sayılabilecek tek sözcük, 'gevşek'tir, ama metnin içeriği de Anaximenean olabilir. Yalancı-Plutharkhos'un sonundaki benzer yorum, Anaximenes'ten alıntı yaptığını göstermektedir. Alıntı pek olduğu gibi değil (ve anlamı belirsiz). Yalancı-Olypiodorus'un alıntı yaptığı 'parça'ya, bilginlerin çoğu düzmece gözüyle bakmaktadır.

5
PYTHAGORAS

Biz Pythagoras üzerine –onun yaşamı, karakteri, inançları üzerine– diğer herhangi bir Sokrates öncesi filozoftan daha çok şey söylüyoruz. Onun adını verdiğimiz düşünce okulu, bin yıldan daha uzun yaşadı ve Pythagoras'tan sonra birçok yapıtı yaşayakaldı. Ama yine de Pythagoras birçok bakımdan, diğer ilk filozoflara göre daha karanlık ve daha şaşırtıcıdır.

Ne Pythagoras'ın kendisi, ne de onun ilk izleyicileri kendi kavramlarını yazıya geçirmiştir (Bu yeni doğru bilgidir; ama daha sonra göreceğimiz gibi, eskiler arasında bu noktada anlaşmazlık vardır). İÖ V. yüzyılda Pythagorasçılar arasında bölünme oldu; bunlar arasında her küme kendini onun asıl mirasçısı sayıyordu. Daha sonra, yani İÖ IV. yüzyılda, Pythagorasçıların ve Platoncuların tarihçileri, daha yakın bir bağ kuruyorlar, bunun sonucu olarak Pythagorasçı felsefe, Platoncu felsefeyle etkileniyor. Yine daha sonraları, çeşitli Pythagorasçı belgeler üretildi, dolaştı, çok yeni bir dönemde onun kendi felsefesi diye ona geri gönderildi. Bu çengelin içinden doğru geçmek ve özgün Pythagoras'ı ortaya çıkarmak güçtür.

Onun adı üzerine efsaneler hızla çoğaldı. Eğer biz tarihsel gerçeğin karmaşıklığını biraz çözmeye girişirsek, onun İÖ 570 yılında ve Sisam Adası'nda doğduğu sonucuna varabiliriz. Otuz yıl kadar sonra adayı terk ediyor ve İtalya'nın güneyinde Croton'a göç ediyor – adayı bir çiftçi olan Polycrates tek başına yönetiyor. Croton kentinin politik yaşamında önemli bir kişi oluyor ve vatandaşlar arasında biraz düşmanlığa yol açıyor. Ne olursa olsun, öyle anlaşılıyor ki, kenti terk etmek zorunda kalıyor ve yakındaki Metapontum kentine yerleşiyor ve orada ölüyor.

Bu bölüm, Pythagoras'ın diye bilinen en önemli ilk metinleri ele alıyor; bu metinler, ona biraz güvenle mal edilen birkaç öğretiyi içeriyor. Daha sonraki bölümler, İÖ V. yüzyıl Pythagorasçıları ile ilişkili olacak; biz yalnız Sokrates öncesi Pythagorasçılarla önemli kanıtlara sahibiz.

Pythagoras'ı ananlar Xenophanes, Herakleitus, Ion ve (belki) Empedokles:

[Pythagoras] çeşitli zamanlarda ayrı ayrı insan olduğu gibi, Xenophanes de ona şu duygulu şiirle tanıklık ediyor:

Şimdi ben başka bir temaya girişecek ve yolu gösterecek...

Onunla ilgili olarak söyledikleri şöyle sürüyor:

Bir keresinde gösterişi seven bir genç
kırbaçlandığı zaman,
Onun yanından geçiyordu.
Dendiğine göre ona acımış ve durup bakmış:
'Durun, dövmeyin onu; o değerli bir dostun ruhudur –
Sesini duyunca onu tanıdım' [21 B7]

(Diogenes Laertius, *Filozofların Yaşamları* VIII, 36)

[Herakleitus] alışık olmadık bir biçimde kendini beğenmiş ve insanlara tepeden bakan birisiydi; gerçekte kendi incelemesinde de bu açıkça görülüyor:

Çok öğrenmek, akla hocalık yapmıyor – aksi halde Hesiodos, Pythagoras ve yine Xenophanes ve Hecataerus da (akıllı) olurdu. [22B 126]

(*agy*, IX 1)

Kimileri Pythagoras'ın arkasında bir tek satır yazı bırakmadığını söylüyor. Yanılıyorlar; ne olursa olsun, doğa bilimcisi Herakleitus, çok yerinde söylüyor:

Mnesarchus'un oğlu Pythagoras, herhangi bir kimseden daha çok soruşturuyor ve bu yazılardan seçtikleriyle kendi

akıllılığını üretiyor – çok öğrenmek, ustaca hilecilik(tir). [22B 126]

(*agy*, VIII 6)

Sakız Adası'ndan Ion, kendi *Üçleme*'sinde, Pythagoras'ın bir şeyler yazdığını ve bunları Orpheus'un adına saydığını söylüyor.

(*agy*, VIII 8)

Sakız Adalı Ion, [Pherecydes] hakkında diyor ki:

Böylece o, cesarette ve onurda da ileri geçiyor,
öldükten sonra bile ruhunda hoş bir yaşama sahip –
eğer aslında Pythagoras gerçekten akıllı ise,
çünkü o herkesin üstünde öğrendi ve bilgi edindi. [36B 4]

(*agy*, I 120)

Empedokles ondan söz ettiği zaman şu tanıklıkta bulunuyor:

Onların arasında engin bilgili bir adam vardı
aklın en büyük servetini edinmişti,
her türlü akıl işinin eşsiz ustası.
tüm aklıyla büyüdüğü zaman,
on ya da yirmi kuşak sonrasında
herkesi ve her şeyi kolayca gördü. [31B 129]

(Porphyry, *Pythagoras'ın Yaşamı*, 30)

İÖ V. yüzyıl tarihçisi Herodotus da Pythagoras'a başvurmuştu:

Çanakkale Boğazı'nda ve Karadeniz'de yaşayan Yunanlılardan öğrendiğime göre, şu Salmoxis bir insandı ve Sisam Adası'nda bir köleydi – Pythagoras'ın bir kölesiydi. Sonra özgürlüğünü kazandı, çok para biriktirdi ve kendi ülkesine döndü. Ama Trakyalılar yoksul bir yaşam sürüyorlardı ve daha

aptal oldukları için, Salmoxis İyonlarla tanıştı ve Trakyalılardan daha uygar bir yaşam tarzı edindi (sonunda Yunanlılarla arkadaşlık kurdu – ve asla Yunan bilgelerinin en zayıfı olmayan Pythagoras ile de), bir şölen hazırladı, toplumun önderi olan vatandaşları eğlendirdi, şölen çekti. Ve onlara ne kendisinin, ne içki arkadaşlarının, ne de onların soyundan gelenlerin ölmek istediklerini, ama buna karşılık, ölümsüz bir yaşam sürmek ve iyi olan her şeye sahip olmak istedikleri bir ülkeyi özlediğini söyledi. Bunları söylediği yerde, yeraltında bir oda yaptırdı. Oda bittiğinde, Trakyalılara görünmez oldu, yeraltındaki odaya indi, orada üç yıl kaldı. Sanki o ölmüş gibi onun özlemini çektiler ve onun için üzüldüler. Ama dördüncü yıl o yeniden Trakyalıların gözlerine göründü. – Böylece Salmoxis'in söylemiş oldukları onlara da olası göründü. Bu adama ve onun yeraltındaki odasına gelince, ben ne öyküye inandım, ne de odanın yerine pek güvendim – oysa ben Salmoxis'in Pythagoras'tan yıllar önce yaşamış olduğunu düşünüyorum.

(Herodotus, *Tarihler* IV, 95-96)

Platon, bir kez daha Pythagoras'ı anıyor:

O halde Homeros bir kamu görevi yapmadıysa, kendi söylediklerine göre ömrü boyunca özel eğitimin önderi oluyor; birlikte olduğu öğrencileri onu seviyorlar ve kendisinden sonra gelenlere Homeros'a özgü bir yaşam tarzı bırakıyor – tıpkı Pythagoras gibi, çünkü o da özel olarak seviliyor ve onun yerini alanlar Pythagoras'a özgü bir yaşam tarzından söz ediyorlar; peki diğer insanlardan daha iyi mi düşünülüyor?

(Platon, *Cumhuriyet* 600AB)

Platon'un çağdaşı olan hatip Isokrates, şu değerlendirmelerde bulunuyor:

[Mısır'ın din adamlarını] gören tek ve ilk kimse ben değildim. Şimdi ve daha önce, Samoslu Pythagoras da içinde olmak üzere birçok insan Mısır'a gitti ve Mısırlılarla birlikte çalıştı. Yunanistan'a felsefeyi ilk getiren oydu; başka herhangi bir kimseden daha açık bir şekilde o kurban işleriyle ve tapmak anınmalarıyla ilgilendi; bunun kendisine insanlar arasında kazandıracağı ünün, tanrılardan gelecek yarardan daha çok olup olmayacağını bile düşündü. Sonra olan da buydu. Onun ünü diğerlerinin ününü o kadar geçti ki, tüm gençler onun öğrencisi olmayı arzuladı; yaşlı insanlar ise, çocuklarının kendi işlerine bakmasından çok, onunla birlikte olmasından zevk duydular. Kimse onun yargılarına güvensizlik duymadı; şimdi bile, onun öğrencisi olmak isteyenler, sustukları için, daha büyük ün yapmak uğruna konuşanlardan daha çok ün sahibi oluyorlar.
(Isokrates, *Busiris*, 28-29)

Aristoteles'in Pythagoras üzerinde efsanelerden kimileri, onun yitirmiş olan Pythagorasçılar Üzerine *adlı yapıtındayd:. Işte bunu temsil eden bir örnek:*

Mnesarchus'un oğlu Pythagoras, ilk kez sayılar ve matematik üzerine çalıştı, ama daha sonra kendini Pherecydes'in mucize-satıcılığına verdi. Metapontum Limanı'na bir yük gemisi girdiği zaman, gözcüler bu onun gemisi olduğu için kolayca rıhtıma yanaştığını söylediler; o ise ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Bu geminin bir ölüyü taşıdığım göreceksiniz." Aristoteles'in anlattığı gibi <dişi beyaz ayının görüneceğini önceden söylemiş; ve Aristoteles> onunla ilgili yazılarında, Toskana'daki zehirli yılan da içinde olmak üzere birçok öykü anlatıyor: Yılan onu ısırıyor, o da yılanı ısırıyor ve öldürüyor, Pythagorasçıların kavga edeceklerini de önceden söylüyor – bu nedenle hiç kimseye görünmeden Metapontum'u terk ediyor. Yanındakilerle birlikte Casas Irmağı'nı geçerken, kendisine "Selam Pythagoras" diyen insanüstü bir ses işitiyor – orada bulunanlar

korkuya kapılıyorlar. Bir keresinde, hem Croton'da, hem de Metapontum'da aynı günde ve aynı saatte görünüyor. Yine bir gün tiyatroda otururken, diyor Aristoteles, ayağa kalkıyor ve orada bulunan seyircilere altından uyluk kemiğini gösteriyor. Onunla ilgili birçok çelişkili öykü anlatılıyor, ama ben onun yalnızca aktarıcısı olmak istemiyorum; Pythagoras, yeter artık.

(Apollonius, *Olağanüstü Öyküler* 6)

Öğretilen birçok şey Pythagoras'tan biliniyor; bunlar kabaca ikiye bölünüyor: Matematiksel-metafiziksel ve Ahlaksal – şair Callimachus da Pythagoras'ı anlatıyor:

> (Pythagoras) ilk kez üçgenleri, çok şekillileri çizdi ve çemberi *ikiye böldü* – ve insanlara canlı şeylerden kaçınmalarını öğretti.
>
> (*Iambi* fragman 191.60-62 Pfeiffer)

En yeni bilginler, bu tür başkalarından bilmeler konusunda özel olarak kuşkulular; hem bu kuşkular asla yeni değil. Pythagoras'ın öğretileri üzerine en eski yorumlar, Porphyry'inin bir pasajında bulunuyor:

Pythagoras büyük bir ün kazandı: Kendi kentı olan Croton'da çok sayıda izleyici kazandı (hem erkeklerden, hem kadınlardan, bunlardan Theano, belli bir üne kavuştu); yakındaki yabancı topraklarda hem krallar, hem de soylular da bunlar arasındaydı. Onun arkadaşları için söylediklerinden hiçbirisi kesin değildir. Onlar için alışık olmadık bir sessizlik var. Ama ilk söylediği yüzünden herkesçe iyi tanınıyor – ruh ölümsüzdür; sonra başka tür hayvanlara dönüşme; sonra yine, belli dönemlerde olanlar, yeniden oluyor, salt yeni olan hiçbir şey yoktur; tüm canlı şeyler, aynı türe aitmiş gibi sayılmalıdır. Bu öğretileri Yunanistan'a ilk getirenin Pythagoras olduğu biliniyor.

(Porphyry, *Pythagoras'ın Yaşamı*, 19)

Ruh göçü kuramını Pythagoras'a mal eden, yukarıda bir metni anılan Xenophanes oluyor. Herodotus da onu anıyor:

Ruhun ölümsüz olduğunu ilk kez Mısırlılar ileri sürüyor; beden öldüğü zaman o sırada doğan başka bir hayvanın bedenine giriyor. Ülkenin, denizin ve havanın tüm yaratıklarını dolaşınca, o sırada doğmuş olan bir insanın bedenine giriyor. Bu dolaşım üç bin yıl sürüyor. Kimi Yunanlılar –öncekiler ve sonrakiler–, bu idenin kendilerinin olduğunu ileri sürüyorlar: Ben onların adlarını biliyorum, ama buraya aktarmıyorum.

(Herodotus, *Tarihler* II, 123)

Herodotus'un utangaçça kendini tutarak adlarını anmadıkları arasında Pythagoras da bulunuyor. Sonraki iki pasaj, efsanevi de olsa, yine de anmaya değer.

Pontuslu Heraclides'in aktardığına göre Pythagoras kendisiyle ilgili şu öyküyü anlatıyor: Bir Aethalides olarak dünyaya gelmiş ve kendini Hermes'in oğlu olarak sayıyormuş. Hermes onu, ölümsüzlüğün dışında ne isterse onu seçmesi için çağırmış. Böylece o da ölümden sonra canlı kalmayı istemiş; başına gelenleri anımsayacakmış. Böylece yaşarken her şeyi anımsamış ve ölünce de, aynı belleği korumuş. Bir süre sonra Euphorbus olmuş ve Menelaus onu yaralamış. Euphorbus, bir keresinde Aethalides olduğunu söyler dururmuş ve Hermes'ten bir armağan almış, kendi ruhunun dolaştığını (canlıdan canlıya) öğrenmiş – nasıl dolaşıyormuş, hangi bitki ve hayvana geçiyormuş, ruhu Hades'te nasıl acı çekmiş ve diğer ruhların başından neler geçmiş. Euphorbus öldüğü zaman, ruhu Hermotimus'a geçmiş, o bunu kanıtlamak istemiş ve böylece Branchidae'ye gitmiş, orada Apollon Tapınağı'na girmiş ve Menelaus'un adadığı kalkanı göstermiş (söylediğine göre, Troya'dan geri döndüğünde, kalkanı Apollon'a adamış). Sonra (kalkan) bozulmuş, geriye tüm kalanlar, yalnızca fildişi kabart-

malarmış. Hermotimus öldüğü zaman, Pyrrhus oluyor, yani balıkçı Delian. Sonra yine her şeyi anımsıyor – nasıl önce Aethalides'ti, sonra Euphorbus, ondan sonra Hermotimus, ondan sonra da Pyrrhus. Pyrrhus da ölünce, Pythagoras oluyor ve benim anlattığım her şeyi anımsıyor.

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları* VIII, 4-5)

Pythagoras (canlıdan canlıya) ruh göçüne inanıyordu ve et yemenin iğrenç bir şey olduğunu düşünüyordu; tüm hayvanların ruhlarının, ölümden sonra çeşitli hayvanlara girdiğini söylüyordu. Troya zamanlarında, Panthus'un oğlu Euphorbus olduğunu ve Menelaus'un onu öldürdüğünü anımsadığını her zaman söylerdi. Anlattıklarına göre, bir keresinde Argos'ta kaldığı sırada, Troya yağmasında ele geçirilen bir kalkanı görünce, birden gözyaşları döktü. Argoslular ona bu heyecanının nedenini sordukları zaman, kendisi Troya'da Euphorbus iken, bu kalkanı taşıdığını söyledi. Kimse ona inanmadı ve deli olduğunu sandılar, ama olayın doğru olduğunu gösteren bir kanıtı vardı: Kalkanın içinde eski harflerle Euphorbus yazılı olmalıydı. Onun bu olağanüstü iddiası üzerine, hepsi kalkanı almak üzere koştu – ve kalkanın içinde söylenen yazı bulundu.

(Diodorus, *Evrensel Tarih* X, VI 1-3)

Ruh göçü kuramını daha sonra Empedokles de onayladı: Onun adı altındaki bölümde, başka metinleri bulacağız.

Ölümsüzce yinelenme idesi, sonraki Yunan düşüncesinde çok yaygındı. Simplicius'tan yapılan bir alıntı da, yine Pythagorasçılara mal ediliyor:

Pythagorasçılar, her şeyin sayısal olarak hep yinelendiğini söylerlerdi. Eudemus'un Pysics kitabının üçüncüsünden bir alıntı yapmaya değer; çünkü burada onların görüşleri özetleniyor:

Kimilerinin dediği gibi, aynı zamanda aynı şeylerin yeniden olup olmadığını bir kimse merak edebilir. Biz burada 'aynı' sözünü ayrı anlamlarda kullanıyoruz: Aynı türden şeyler tümüyle olagelir – örneğin yaz ve kış, diğer mevsimler ve dönemler; ayrıca aynı türden devinimler olur – güneşin hareketine göre birbirine eşit günler gibi. Eğer biz Pythagorasçılara inanacak olursak, ve şeylerin sayıca aynı olduğunu savunursak, buna göre – siz buraya oturacaksınız, ben sizinle konuşacağım, bu sopayı tutacağım ve böylece her şeyi de – buna göre her şeyin de yeniden olması akla uygun gelecek.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 732.23-33)

Ruhun göçmesi gibi ölümsüz yeniden oluşum, Empedokles'le bağlantılı olarak yeniden karşımıza çıkacak.

6

ALCMAEON

Alcmaeon Croton'dan geliyor. Bu kasaba doktorlarıyla ünlüydü ve Alcmaeon'un kendisi de, ilk seçkin Yunan filozof doktorlarından bir tıp adamıydı. Ne zaman yaşadığına dair bir kayıt yok, ama Pythagoras döneminde genç birisi olduğunu kendisi söylüyor ve İÖ V. yüzyılın ilk yarısında etkin bir kimse olması olasıdır.

Diogenes Laertius'un Alcmaeon üzerine kısa notu, tümüyle buraya aktarılmaya değer:

Crotonlu Alcmaeon: O da Pythagoras'ı dinledi. Onun söylediklerinin çoğu tıpla ilgilidir; bununla birlikte, kimi kez doğal bilimlere de bağlanır – örneğin şöyle dediği zaman:

İnsani şeylerin çoğu çift olur.

(Pavorinus, *Evrensel Tarih*'te söylediği gibi) doğal bilimler üzerine ilk kez onun bilimsel bir inceleme yazdığı düşünülüyor ve ayla onun üzerinde bulunan her şeyin, sonsuz bir doğaya sahip olduklarını ileri sürüyor.

Kendi incelemesinin başında söylediği gibi, Peirithous'un oğluydu:

Crotonlu Alcmaeon, Peirithous'un oğlu, bunu Brontinus'a, Leo'ya ve Bathyllus'a söylüyor: Görünmeyen maddeler konusunda tanrılar bir açıklığa sahiptir, ama insanlara gelince, yargılayabilirler vd. [24B 1]

Söylediğine göre ruh ölümsüzdür ve güneş gibi sürekli devinir.

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları* VIII, 83)

Brontinus, Leo ve Bathyllus'un Pythagorasçı olduğu başka bir yerde söyleniyor – Brontinus, evlilik yoluyla Pythagoras'a akraba oluyor.

Şeylerin çift olduğu konusunda Diogenes'in 'ilk alıntısı', gerçekte Aristoteles'te bulunuyor:

Alcmaeon, [Pythagorasçılarla] benzer görüşü destekledi. Onun söylediğine göre çoğu insani şeyler, onlar gibi konuşmasalar da, karşıtların belirlenmesiyle, ama daha çok rastlantısal toplanmayla olur – örneğin kara ve beyaz, tatlı ve acı, iyi ve kötü, büyük ve küçük gibi.

(Aristoteles, *Metafizik*, 986a 30-34)

Bu karşıtlığın tıpta bir uygulaması vardır:

Alcmaeon'un dediğine göre sağlık, güçler arasındaki eşitlikle korunur –ıslak ve kuru, soğuk ve sıcak, acı ve tatlı ve geri kalanlar– bunlar arasındaki tekyönetim (autocracy: tek yanlı yönetim) hastalığa yol açar; yalnız birisinin yönetimi yıkıcıdır. Hastalık birisinin, sıcağın ya da soğuğun aşırılığı *ile*, aşırı ya da yetersiz beslenme*den*, kandan, ilikten ya da beyinden gelir. Kimi kez dış nedenlerle de bunlarda (hastalık) olur – özel türdeki sudan ya da yerden ya da yorgunluktan ya da sıkıntıdan, ya da bu tür başka bir şeyden. Sağlık, niteliklerin orantısal karışımıdır.

([Plutharkhos], *Filozofların Bilimsel İnançları Üzerine*, 911A)

Alcmaeon'un ruhun ölümsüzlüğü üzerine düşüncesini Diogenes anıyor ve Aristoteles bunu biraz daha genişçe aktarıyor.

Alcmaeon, ruh konusunda benzer bir görüşü desteklemiş görünüyor. Ölümsüz olduğunu söylüyor, çünkü o da ölümsüzlere benziyor – her zaman devinim içinde olduğu kadar onlara

benziyor. Tanrısallıklar da her zaman sürekli devinim içindedir – ay, güneş, yıldızlar ve tüm gökyüzü.

(Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 405a 29-b1)

Aynı zamanda, insanların tıpkı kendi ruhları gibi öldüğünü söylüyor:

Alcmaeon, insanlar başlangıcı sona bağlayamadıkları için öldüklerini söylüyor – zeki birisi, eğer onu gevşek anlamıyla alırsan ve kesinleştirmeye çalışmazsan diyor.

([Aristoteles], *Sorunlar*, 916a 33-37)

Theophrastus'un duyular üzerine denemesi, Alcmaeon'un algılama üzerine görüşlerinin bir özetini içeriyor:

Algılamayı benzerlikle açıklamayanlardan Alcmaeon ilk kez hayvanlar arasındaki ayrımı tanımlıyor. Onun dediğine göre insan, yalnız anladığı için diğer hayvanlardan ayrılır, oysa diğerleri algılar, ama anlamaz (Düşünce ile algılamanın birbirinden ayrı olduğunu, aynı şey olmadığını varsayıyor – oysa Empedokles aynı şey olduğunu söylüyor).

Sonra her duyuyu tartışıyor. Kulaklarımızla duyarız, diyor, çünkü içinde sesin yankılandığı bir boşluk bulunur: Boşluk ses verir ve bu kez hava yankılanır. Soluk alırken de, aynı zamanda burnumuzla koku alırız, soluğu beynimize doğru çekeriz. Tatları dilimizle seçeriz; yumuşak ve ılık şeyleri dilimiz kendi sıcaklığıyla çözer; gevşek dokulu ve hoş şey olduğu için, bunları kabul eder ve aktarır. Gözler, kendilerini çevreleyen suyun içinden görür. İçlerinde ateş olduğu açıktır; (üzerlerine) vurulduğu zaman, dışarı fırlar. Yansıdığı zaman, parıltılar ve saydam kısımları aracılığı ile görür; – ne kadar saf olursa, o kadar iyi görür.

Tüm duyular, beyinle bir tür bağlantı içindedir. Bu nedenle eğer devinir ya da yerlerinden oynarlarsa, yeteneklerini yitirirler. Bunu aşmak için duyular bunların arasında çalışır.

Dokunmaya gelince, nasıl ya da ne vasıtayla çalıştığını söylemiyor.

Alcmaeon'un görüşleri bu kadardır.

(Theophrastus, *Duyular Üzerine*, 25-26)

Bu bağlamda, aşağıdaki yazı aktarmaya değer (her ne kadar bilginler bunun gerçekliğinden kuşku duymuş olsalar bile):

Şimdi de gözün niteliğini anlatmamız gerekli: Bu konuda, Crotonlu Alcmaeon da içinde olmak üzere, (onun kendisi doğal bilimle uğraştı ve ilk kez teşrih işine girişti) ... Birçok bilimci çok değerli şeyler yayınladı.

(Calcidius, *Timaeus Üzerine Yorum* CCXLVI, 279)

Son olarak, ahlak üzerine tek bir özlü söz:

Crotonlu Alcmaeon diyor ki, bir düşmana karşı uyanık olmak, bir dosta karşı uyanık olmaktan daha kolaydır.

(Clement, *Miscellanies* VI, II 16.1)

7

XENOPHANES

Colophon'dan İyonya'ya gelen Xenophanes, çok yönlü bir insandı. O gezgin bir şairdi; kendisinin ya da başkalarının dizelerini söyleyerek Yunanistan'da dolaştı. Geleneksel şiir konuları üzerine –aşk, içki, savaş, oyunlar– yazdı, ama aynı zamanda tarihsel konular üzerine de yazdı. Dizelerinin çoğu, felsefi içeriklidir. Daha sonraki gelenek ona ciddi bir filozof, Parmenides'in hocası ve Elealı düşünce okulunun kurucusu gözüyle bakmıştır. Modern filozofların çoğu, onun sistemli bir düşünür olup olmadığından kuşku duymuştur ve kimileri de, onun yalnızca felsefi şiirler yazdığını söyleyerek, bu yanını kabul etmemişlerdir. Öyle ya da değil, ona bir filozof demek için geriye elimizde yeterince yazı parçaları kalmıştır – ve gerçekte ona Yunanistan'ın ilk filozoflarından biri gözüyle bakmamızı haklı çıkarmaktadır.

Diogenes Laertius'a göre o hem Hesiodos'a, hem de Homeros'a karşı duygusal ve iambik şiirler yazdı; onların tanrılar konusunda söylediklerini olumsuz bularak eleştirdi. Aynı zamanda kendi şiirlerini de okudu. Dendiğine göre, Thales ve Pythagoras'la anlaşamıyordu, Epimenides'e saldırdı. Kendisinin de dediği gibi, ileri bir yaşa kadar yaşadı:

Şimdi altmış yedi yaşındayken,
Yunan ülkesi üzerine düşüncem sarsılıyor;
bu şeyler üzerine nasıl konuşulacağını bilsem
doğumumdan bu yana yirmi beş tane var bunlara eklenecek. [21B 8]

(Diogenes Laertius, *Filozofların Yaşamları* IX, 18)

Xenophanes'in kendi hesabına göre, bu dizeleri yazdığı zaman doksan üç yaşındaydı. Dendiğine göre, yüzyıldan daha çok yaşamıştır; bize kalan belgeye göre onun yaşamı İÖ 580'den, 480'e kadar olan yüzyıl içinde geçmiştir.

Onun yaşayakalan tüm dizelerini buraya aktarmaya değmez, ama felsefi içerikli olanların hepsini buraya aktarmaya çalışacağım. Bunlar kabaca üç kümeye ayrılır: Bilgi üzerine, tanrılar üzerine, doğa üzerine.

Daha sonrakı gelenek içinde, Xenophanes kuşkucu diye bir ün kazandı. Aşağıdaki üç fragmandan özellikle birincisi üzerinde durulmuştur.

Kimine göre Xenophanes, şu kuşkucu tavrı takınmış ve her şeyin kavranılamayacağını söylemiştir; şöyle diyor:

Benim sözünü ettiğim açık gerçeği ne kimse gördü,
ne de kimse tanrılarla ilgili ve tüm şeyler üzerine
(bir şey bilmek) istedi.
Eğer gerçek durumun ne olduğunu gerçekten
söyleyebilseydi,
ama yine de onun kendisi bilmiyor, oysa inanç
her şeyin
üstünde bulunuyor. [B 34]

(Sextus Empiricus, *Matematikçilere Karşı* VII, 49)

Ammonius, her zaman yaptığı gibi Xenophanes'in satırlarıyla kendi yazısına başladı:

Haydi bu şeylere gerçeğe benzermiş gibi inanın,[B 35]

ve ne inanmış olduğumuzu saptamaya ve söylemeye bizi çağırıyor.

(Plutharchos, *Konuşma Masası*, 746B)

Xenophanes'in daha tatlı üzerine dikkat çekmesi:

Eğer tanrı sarı balı yapmasaydı,

incirin daha tatlı olduğu söylenirdi. [B 38]
(Herodian, *Dilin Özelliği Üzerine*, 946.22-24)

Bununla birlikte, Xenophanes de insan bilgisinin ilerlemesi konusunda sade bir iyimserlikle konuşuyor:

Xenophanes:
Daha ilk başta tanrılar her şeyi ölümlülere açıklamadılar, ama zamanla, araştırarak, giderek ortaya çıkardılar. [B 18]
(Stobaeus, *Antoloji* I, viii 2)

Ya da:
Herkes ilk başta Homeros'tan öğrendi... [B 10]

Ve yine:
Çok şey açıktır, ölümlülerin görmesi için... [B 36]
(Herodian, *Çift Nicelik Üzerine*, 16.17-22)

Tanrıbilimsel yazı parçaları arasında, geleneksel din kavramını keskince eleştiren birkaç tane vardır:

[Dinbilimcilerin ve şairlerin mitleri] dine saygısızlıkla doludur; bu nedenle Xenophanes'in Homeros ve Hesidos üzerine söyledikleri:
Homeros ve Hesidos, her şeyi tanrılara yüklediler, insanlar arasında utanılacak ve kınanılacak olanları da hırsızlık, eş aldatma ve karşılıklı kandırma. [B 11]
(Sexus Empiricus, *Matematikçilere Karşı* IX, 193)

Xenophanes'e göre Homeros ve Hesidos:
Töre dışı çok şeylerini anlattılar tanrıların –
hırsızlık, eş aldatma, karşılıklı kandırma. [B 12]
(*agy*, I 289)

Colophonlu Xenophanes, tanrının bir tek ve bedensiz olduğunu ileri sürüyor; diyor ki:

Bir tek tanrı vardır, tanrılar ve insanlar arasında en büyük,
ne şekilde, ne düşüncede ölümlülere benzer [B 23]

Ve yine:

Ama ölümlüler tanrıların doğduğunu düşünüyorlar,
hem de giysiler içinde, konuşuyorlar ve kendilerine benziyorlar. [B 14]

Ve yine:

Eğer sığırların ve atların ya da aslanların
elleri olsaydı,
ya da elleriyle çizebilselerdi, insanların yaptıklarını
yapabilselerdi,
O zaman atlar, tanrıları atlar gibi çizerlerdi,
sığırlar sığırlar gibi ve onların bedenlerini
şekilce kendilerinki gibi yaparlardı. [B 15]

(Clement, *Miscellanies* V, XIV 109.1-3)

Yunanlılar tanrıları yalnızca insan biçiminde düşünmezler, ayrıca onları insan gibi duyumsarlar: Tıpkı her ırkın kendilerini, kendilerine benzer şekilde resmetmesi gibi, yani Xenophanes'in dediği gibi (Etyopyalılar kendilerini koyu renkli, kısa ve kalkık burunlu, Trakyalıların kendilerini kızıl saçlı ve mavi gözlü çizmesi gibi); böylece onlar, kendi ruhlarını kendilerine benzer şekilde icat ediyorlar.

(Clement, *Miscellanies* VII, IV 22.1: cf B 16)

Daha sonraki yazı parçaları, Xenophanes'in tanrılar üzerine düşüncesinin olumlu yanını açıklıyor; doxografların ileri sürdüğüne göre onun görüşü, biraz hile karıştırılarak ve ayrıntılı olarak geliştirildi.

Eğer tanrı varsa, canlı bir şeydir; eğer canlı bir şeyse, görür –
o bütün olarak görür, bütün olarak düşünür, bütün olarak işitir. [B 24]
Eğer görürse, hem ak, hem kara şeyi görür.
(Sextus Empiricus, *Matematikçilere Karşı* IX, 144)

Theophrastus, Parmenides'in öğretmeni Xenophanes'in, ilk ilkenin ya da var olan evrenin bir tek ama ne sonlu, ne sonsuz olduğunu, ne değiştiğini, ne değişmediğini sandığını söylüyor. Theophrastus'un kabul ettiğine göre onun görüşleri doğa incelemesi üzerine ayrı bir araştırmaya aittir. Xenophanes bu bir tek evrenin tanrı olduğunu söylüyor. Tanrının aslında bir tek ve her şeyin en güçlüsü olduğunu gösteriyor. Eğer birden çok (tanrı) olsaydı, diyor, hepsinin gücü (birbirine) eşit olurdu, ama her şeyin en güçlüsü ve en iyisi tanrıdır. Onun fiilen doğmadığını gösteriyor; varlık bulanlar, ne benzerdirler, ne de benzemezdirler (daha önce örnekleri yoktur ç.n.), ama benzer şeyler, diyor, birbirlerini etkileyemezler; eğer benzer olmayandan var oluyorlarsa, o zaman bunlardan gelenler, (birbirine) benzer değildir. İşte bu yolla onun (tanrının) doğmamış ve ölümsüz olduğunu gösteriyor. Ne sonludur, ne sonsuz, çünkü var olmayan sonsuzdur (ne başlangıcı vardır, ne ortası, ne sonu), birçok şey var iken, biri diğeriyle sınırlı olarak sonludur. Değişimle ortadan kalkar ve benzer biçimde değişmezliktir: Birçok şey değişirken, o var olmadığı zaman değişmez (onun içinde hiçbir şey olagelmediği gibi, o da hiçbir şeyin içinde olagelmez). Böylece aynı durumda kaldığını söylerken, değişmez–

O her zaman aynı durumda kalır, asla değişmez,
onun bir yerden başka bir yere hareket etmesi de
uygun değildir [B 26]

– bu demek değildir ki, değişime karşı olduğu için durallık gereği hareketsiz durur, değişimden ve durallıktan ayrı olduğu için dinlenme halindedir. Şamlı Nicolaus, *Tanrılar*

Üzerine adlı kitabında, ilk ilkenin sonsuzluk ve değişmezlik olduğunu söylüyor; Aleksander ise, buna sınırlıdır, küreseldir diyor. Ama şurası açık ki, benim söylemek istediğim şey, onun ne sonluyu, ne de sonsuzu göstermiş olmasıdır. ([Aleksander'in varsaydığına göre] o sonlu ve küreseldir, çünkü [Xenophanes'in] dediğine göre tüm yönde benzerdir.) Ve dediğine göre, her şeyi düşünür; özellikle şunları söylerken:

Ama üzüntüden uzak her şeyi aklıyla yönetiyor. [B 25]
(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 22.26-23.20)

Doğal bilimle ilgili yazı parçası dağınık ve yorumu gerektirmiyor.

Porphyry'nin dediğine göre Xenophanes, kuruyu ve suluyu –yani yeri ve suyu– ilk ilke diye savunuyor ve şöyle bir örnek veriyor:

Her şey toprak ve sudan büyür ve var olur. [B 29]
(Philoponus, *Fizik Üzerine Yorum*, 125.127-130)

Kimine göre ise Xenophanes, her şeyin yerden bittiğini ileri sürmüştür:

Her şey yerden gelir ve yerdeki her şeyin sonu vardır. [B 27]

... şair Homeros'a göre her şey, iki şeyden, yerden ve sudan oluşur... ve kimine göre Colophonlu Xenophanes onu onaylıyor. Şöyle diyor:

Bize göre her şey topraktan ve sudan olur. [B 33]
(Sextus Empiricus, *Matematikçilere Karşı* X, 313-314)

Xenophanes *Doğa Üzerine*'de:

Deniz suyun kaynağıdır, rüzgârın kaynağıdır;
ne içerideki bulutlarda <rüzgârın gücü soluk
vererek ortaya çıkar> büyük okyanus olmadan,

ne ırmakların akıntısı,
ne havadan gelen yağmur suyu;
ama bulutları, rüzgârları, ırmakları
doğuran büyük okyanustur. [B 30]
(*Homeros Üzerine, Iliada* XXI, 196)

Xenophanes, dünyanın en yukarıda olmadığını ama aşağıda sonsuza ulaştığını düşünüyor; diyor ki:

Bu dünyanın üst sınırı ayaklarımızın altında
görünüyor,
havaya yakın; ama altı, sonsuzluğa uzanır. [B 28]
(Achilles, *Aratus'a Giriş,* 4)

Her zaman yerin üzerinden geçiyor gibi, güneşin 'yukarıdan gittiğini' bir insan anlamalıdır – Xenophanes'in de böyle söylediğini düşünüyorum:

Ve güneş yukarıdan geçer, dünyayı ısıtır... [B 31]
(Herakleitus, *Homeros Üzerine Sorular 44.5*)

Xenophanes diyor ki:

Ve kimi mağaralarda su damlar...
Ama speas *biçimi oluşmaz.* [B 37]
(Herodian, *Dilin Özellikleri Üzerine,* 936.18-20)

Xenophanes'in gökkuşağını şu dizelerde betimlediğini anımsayınız:

İnsanların gökkuşağı dediği de bir bulutur,
mor, kırmızı ve sarı görünen. [B 32]
(Eustathius, *Iliada Üzerine Yorum XI 24*)

Hippolytus'un aktardığı doxografikal özeti buraya eklemeye değer:

O hiçbir şeyin ortaya çıkmadığını (var olmadığını) ya da yıkılmadığını ya da değişmediğini söylüyor; evren tektir ve değişmezliktir. Ayrıca o tanrının ölümsüz ve tek olduğunu, her yönden türdeş ve sınırlı ve küresel olduğunu, kendi çevresinde her şeyi algılayabildiğini söylüyor.

Güneş, her gün topladığı küçük parıltılardan oluşur. Dünya sınırsızdır ve ne havayla, ne göklerle çevrilidir. Sonsuz sayıda güneşler ve aylar vardır. Her şey topraktan yapılmıştır.

O denizin tuzlu olduğunu söylüyor, çünkü birçok karışım birlikte içine akar (Metrodorus, dünyadan süzüldüğü için tuzlu olduğunu ileri sürüyor, ama Xenophanes, yerin denizle karıştığını düşünüyor). Suyun zamanla yeri çözdüğünü söylüyor ve deniz kabuklarının karaların ortasında ve dağlarda bulunmasını bir kanıt olarak ileri sürüyor. Sirakuza'daki taş ocaklarında balıkların ve yosunların izlerinin bulunduğunu söylüyor; Paros'ta kayalarda defne yaprağı izlerinin bulunduğunu ve Malta'da tüm deniz yaratıklarının şekillerinin göründüğünü söylüyor. Bunların çok yıllar önce, her şey çamurla kaplıyken biçim aldığını söylüyor – izler çamur içinde kurumuşlar Yer denizde battığı ve çamura dönüştüğü zaman, tüm insanlar öldüler; sonra yeniden doğmaya başladılar – bu tüm dünyaların temelidir.

(Hippolytus, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi,* I XIIV 2-6)

8

HERAKLEITUS

Herakleitus, Küçük Asya'daki Efesus'tan gelmedir. Seçkin bir ailedendi. İÖ 500 yıllarında dünyaya gelmişti. Düşüncesi ve yazıları güç anlaşılır olmasıyla bilinir: Kendisine 'Karanlık' ve 'Bilmece Adam' adı verilmişti. Kuşkusuz uydurulmuş olan bir anektodu buraya aktarmaya değer:

Anlatıldığına göre, Herakleitus'un bir kitabının kopyasını, Euripides [Sokrates'e] verir ve bu kitap için ne düşündüğünü sorar. Sonra o yanıt verir: 'Anladıklarım çok güzel şeyler; ama sanırım anlamadıklarım da bir o kadar güzel – bence dibine varmak için bir dalgıç gerekli.'

(Diogenes Laertius, *Filozofların Yaşamları* II, 22)

Sokrates'in bu insanı şaşırtan hayranlığını, daha sonra Herakleitus'un öğrencileri de paylaşmıştır.

Herakleitus'un sonraya kalan yazılarının nasıl sunulacağını bilmek zordur. Yunanca metinler, alışılagelmiş olanlara göre birçok bakımdan belirsizdir. Ayrıca Herakleitus düzyazı şeklinde yazdığından, hangi sözcüğün –herhangi birinin– hangi pasajda ona ait olduğunu söylemek güçtür. Bununla birlikte, başlıca güçlük, yazıların sıralamasında ortaya çıkıyor. Kimi düzenlemeler, genelde Herakleitus'un düşünceleri olduğunu anıştırıyor ve her ayrı yorum birbirine ters düşüyor (Rastgele bir düzenleme, çözüm değil; demek ki Herakleitus asla sistemli bir düşünür değildi)

Herakleitus'un kitabını, acık sözcüklerle açarak başlamak, tartışmasız olacaktır Bundan sonra iki tane uzun ve tüm do-

xografikal metni sunmak, dediğimizi kanıtlamak için çok yardımcı olacaktır; bunlar aynı zamanda çok sayıda önemli yazı parçalarını da içine almıştır. Sonra geri kalan parçalar, çeşitli başlıklar altında bir araya toplanacaktır.

Önce Herakleitus'un kitabının açık bölümünü ele alalım. Buna Aristoteles başvurmuştur:

Herakleitus'un yazılarını noktalamak güç, çünkü hangi sözcüğün hangisiyle birlikte olduğu ya da hangisinin önce geldiği açık değil. Örneğin incelemesinin en başında söylediği gibi:

> *Onun değerlendirmesine göre insanlar her zaman kavrayışsızlıklarını kanıtlarlar,* [cf 22 B 1]

burada 'her zaman'ın uygun düşüp düşmediği açık değildir.

(Aristoteles, *Retorik*, 1407b 14-18)

Daha uzun bir alıntıyı, Hippolytus ve Sextus Empiricus korumuştur. Daha bütün olduğu için, Sextus'un pasajını anıyorum (ama onun metnini, Hippolytus'un okumasına göre bir ya da iki kez üstü örtük bir şekilde değiştirdim).

Onun doğa üzerine yazılarının ve çevreye bakışının ilk başlarında [Herakleitus] diyor:

> *Onun değerlendirmesine göre insanlar her zaman kavrayışsızlıklarını kanıtlarlar, hem duymadan önce, hem ilk kez duydukları zaman. Gerçi her şey bu tanıma uygun olarak ortaya çıksa da, onlar acemi gibi sözcükleri ele alırlar; oysa ben sergilediğimde (açıkladığım şeyde), her şeyi kendi doğasına göre böldüm ve nasıl olduğunu söyledim. Diğer insanlar, uyanık oldukları zaman yaptıklarını belirtmekte*

yetersiz oluyorlar, tıpkı uykuda oldukları zaman yaptıklarını unuttukları gibi. [B 1]

Düşündüğümüz ya da yaptığımız her şeyin tanrısal değerlendirmedeki katılıma bağlı olduğunu böylece açıkça yerleştirdikten sonra, sözlerini sürdürüyor ve çok geçmeden ekliyor:

Bu nedenle yaygın olanı izlemelisin (yani evrensel olanı – burada 'yaygın' evrensel anlamında). Bununla birlikte, tanım ortak olsa da, çoğu insan sanki kendilerine ait bir kavrayışa sahiplermiş gibi yaşıyor. [B 2]

(Sextus Empiricus, *Matematikçilere Karşı*, VII)

İlk doxografikal pasaj, Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi'nden geliyor. Hippolytus'ta, Herakleitus'un temel idelerinin aşağı yukarı bir özeti sanılan ne varsa, onları sunuyor.

*
* *

Herakleitus, evren bölünebilir ve bölünemez, doğmuştur ve doğmamıştır, ölümlüdür ve ölümsüzdür, Söz ve Sonsuzluk, Baba ve Oğul, Tanrı ve Adalet diyor.

Beni değil, tanımı dinleyin; her şeyin bir olduğunu onaylamak akıllıcadır, [B 50]

diyor Herakleitus. Herkes bunun bilgisizidir ve onun şu saptamasını onaylamaz:

Nasıl ayrım olduğunu anlamıyorlar, kendisiyle uyuşuyorlar – tıpkı yay ve lir gibi, arkada dönen bir bağlantı [B 51]

Evrensel ve ölümsüz olan bu tanım her zaman var, o bunu şöyle söylüyor:

Onun değerlendirmesine göre insanlar her zaman kavrayışsızlıklarını kanıtlarlar, hem duymadan önce, hem ilk kez duyduklarında. Gerçi her şey bu tanıma uygun olarak ortaya çıksa da, onlar sözcükleri acemice ele alırlar; oysa

ben açıkladıklarımda her şeyi kendi doğasına göre ayırdım ve nasıl olduğunu söyledim. [B 1]

Bu evrenin, bir çocuk ve ölümsüzlük için tüm şeylerin ölümsüz bir kralı olduğunu aşağıdaki gibi saptıyor:

Sonsuzluk, oynayan, dama oynayan bir çocuktur: Krallık bir çocuğundur.

Var olan her şeyin babası doğmuştur, doğmamıştır, yaratıktır, yaratandır; biz onun şöyle dediğini duyuyoruz:

Savaş her (şeyin) babasıdır, her (şeyin) kralıdır: Kimileri onu tanrılar gibi gösterir, kimileri insanlar gibi; kimileri onu özgür yapar, kimileri köle. [B 53]

Tanrı insanlar için anlaşılmaz, görünmez, bilinmez; şöyle diyor:

Görünmeyen bağ, görünenden daha iyidir. [B 54]

– o, bilinen kısmının üstündeki bilinmeyen ve görünmeyen gücüne hayran oluyor ve onu övüyor. Aşağıda söylediği gibi de, o insan için görülebilir ve ortaya çıkarılamaz:

İşaretle ve işitilerek öğrenilmiş olan bu şeylerden daha çok onur duyuyorum. [B 55]

– demek ki, görülebilir, görülmeyenden daha çoktur. <Aynısını> onun aşağıdaki böyle sözcüklerinden öğrenmek daha kolaydır:

İnsanlar aldatıldı, diyor, Homeros ile aynı yolda olanların da görünür olan ne varsa, kendi bilgilerine bakarak hem Homeros tüm Yunanlıların en akıllısıydı. Kimi çocuklar, bitleri öldürürken, onlara engel olduklarını söylerler: "Gördüklerimizi ve yakaladıklarımızı arkamızda bıraktık, görmediklerimiz ve yakalamadıklarımızı, bizimle birlikte aldık." [B 56]

Böylece Herakleitus, sanki görünen de, görünmeyen de bir tektir diye itiraf kabilinden, görünene de, görünmeyene de aynı sırayı ve onuru veriyor. Şunu söylüyor:

görünmeyen bağ, görünmeyenden daha iyidir; [B 54]

ve:

İşaretle ve işitilerek öğrenilmiş şeyleri ben daha onurlu buluyorum. [B 55]

(yani organları) – ve görünmeyenleri daha çok onurlandırmıyor.

Böylece Herakleitus karanlık ve aydınlık, kötü ve iyi ayrı değildir, bir ve aynıdır diyor. Örneğin, gün ve geceyi bilmiyor diye Hesiodos'u kınıyor – gece ve gündüz için tektir, diyor ve şöyle dile getiriyor:

İyi bir öğretmendir Hesiodos: Onun geceyi ve gündüzü bilmediğinden emindirler – (gece ve gündüz) tektir. [B 57]

İyi ve kötü de böyledir. Örneğin doktorlar, diyor Herakleitus, hastayı keserler, dağlarlar ve her bakımdan kötü halde üzerler, övülürler – hastaya layık olamazlar, hastalıklara benzer etkiyi yaparlar. Doğru da. eğri (kıvrık) de aynıdır diyor:

Yün tarağı, hem eğridir, hem doğru. [B 59]

Bır çırpıcıda dişli-baskı denilen aletin hareketi, hem düzdür, hem kıvrımlı, aynı zamanda hem yukarı hareket eder, hem bir çember içinde – o bunun aynı hareket olduğunu söylüyor. Yukarı ve aşağı (hareket) bir ve aynıdır:

Yukarı ve aşağı yol bir ve aynıdır. [B 60]

Kirlenmiş ve saf, bir ve aynıdır; içilebilir ve içilmez, bir ve aynıdır:

Deniz, en arı ve en kirli sudur, diyor: Balıklar için içilebilir ve yaşamı korur; insanlar için içilemez ve ölümcüldür. [B 61]

Aşağıdaki sözlerde, ölümsüz ölümlüdür, ölçümlü ölümsüzdür, derken çok açık:

Ölümsüzler, ölümlüdür, ölümlüler ölümsüzdür; kendi ölümlerini yaşarlar, kendi yaşamlarını ölürler. [B 62]

Ayrıca bu görünür bedenin –içinde var olduğumuz, doğduğumuz bedenin– yeniden dirileceğinden söz ediyor; bu yeniden dirilişin nedeninin tanrı olduğunun bilincinde – diyor ki:

Ayağa kalkacaklar canlının ve ölünün uyanık bekçisi olacaklar deniyor. [B 63]

Dünyanın ve her şeyin yargılanması ateşin içinden gelecek diyor; şöyle

ateş, diyor, *gelecek, her şeyi yargılayacak ve mahkûm edecek.* [B 66]

Bu ateşin zeki ve evrenin düzenleme nedeni olduğunu söylüyor; şöyle dile getiriyor:

Yıldırım her şeyi karıştırır. [B 64]

(yani doğrudan her şeyi) – 'yıldırım', ölümsüz ateş anlamında kullanılmış ve ona gereksinim ve doyum diyor [B 65] (ona göre dünyanın kurulması, gereksinim ve ateşten doyumdur).

Aşağıdaki pasajda, tüm düşüncesini yazıya aktarıyor – aynı zamanda Noetus'un mezhebinin de (Noetus, benim kısaca gösterdiğim gibi, İsa'nın değil, Herakleitus'un bir çömezidir). Onun dediğine göre yaratılmış evren, kendi kendisinin yapıcısı ve yaratıcısıdır:

Tanrı gündüz ve gecedir, kış ve yazdır, savaş ve barıştır, doyum ve açlıktır; ama zeytinyağı gibi değiştirir ve kokularla karıştırıldığı zaman, onların kokularının adını alır. [B 67]

Onların Noetus'un akılsız izleyicileri oldukları ve onun mezhebinin şampiyonluğunu yaptıkları herkese açıktır; Herakleitus'un ardılı olduklarını yadsımış olsalar da, Noetus'un görüşlerini benimsiyorlar ve açıkça itiraf ediyorlar.

(Hippolytus, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi IX IX 1-x9)*

Diogenes Laertius'un *Yaşam*'ı da, Herakleitus'un düşüncesinden alıntılar yaparak ve açıklamalarla bir özet sunuyor:

Bloson'un oğlu Herakleitus Efesusludur. Altmış Dokuzuncu Olimpiyat'ın [İÖ 504/501] yılında doğdu. Alışık olmadık bir şekilde kendini beğenmişti ve insanlara tepeden bakardı. Aslında kendi incelemesinde de bu açıkça görülüyor; şöyle diyor:

Çok öğrenmek, duyuları eğitmiyor – aksi halde Hesiodos'u ve Pythagoras'ı ve yine Xenophanes'i ve Hecataus da eğitirdi. [B 40]

Ona göre akıl birdir, tüm şeyler, her şeyin içinde çalkalanmış olsa da, bilgiyi kavrar. [B 41] Ve Homeros'un oyunlardan atılmayı, dayak yemeyi hak ettiğini söylüyor – Archilochus da. [B 42] Ayrıca ekliyor:

Şiddeti, yangından daha ivedi önlemelisin. [B 43]

Ve yine:

İnsanlar, kentin duvarları için nasıl savaşıyorsa, yasalar için de öyle savaşmalıdır. [B 44]

Ayrıca o, arkadaşı Hermodorus'u kovan Efesuslulara da saldırıyor. Şöyle diyor:

Efesuslular, onların arasında en son asılmayı hak edeni hakladılar· Kenti genç adama terk etmeliydiler. Oysa onlar, kendi aralarında en iyi olan Hermodorus'u kovdular. Ve ekliyor· 'Aramızda hiç birisi daha iyi değil; eğer böyle birisi varsa, onu bırakın başka yere gitsin ve başkalarıyla birlikte (olsun).' [B 121]

Ondan kendileri için yasalar yazmasını istedikleri zaman, kent halen zayıf bir anayasayla yönetildiği halde, o hemen bunu reddediyor. Sonra Artemis Tapınağı'na çekiliyor, çocuklarla zar atıyor. Efesuslular çevresini sardıklarında, soruyor: 'Niye öyle gözlerinizi dikip bakıyorsunuz? Bu oyun, sizinle politika oynamaktan daha iyi değil mi?'

Sonunda insanlardan kaçıyor, kenti terk ediyor, dağlarda yaşıyor, bitkilerle, otlarla besleniyor. Bu yüzden bedeninde sular birikmeye başlıyor, kente geri dönüyor. Kendi bilmeceli soru alışkanlığıyla, acaba yağmur fırtınalarını kuraklığa çevirebilirler mi, diye doktorlara soruyor. Doktorlar onu anlamayınca, gübrenin bedenindeki suları buharlaştıracağı umuduyla, kendini bir inek ahırına kapatıyor. Ama bu yolla da başarılı olamıyor ve altmış yaşında ölüyor...

Henüz çok gençken, dikkate değer bir insan olmuştu:

Genç bir insan olarak hiçbir şey bilmediğini söylüyordu. Ama yetişkin bir insan olduğunda, her şeyi öğrenmişti. Kimsenin öğrencisi olmamıştı, ama her şeyi kendi içinde öğrenmiş ve kendi kendine bilgi edinmişti. Sotion, başkalarının anlatmalarına dayanarak onun Xenophanes'in öğrencisi olduğunu söylüyor. Aristoteles ise, *Herakleitus Üzerine* kitabında, gerçekte onun bedende su birikmesi hastalığından (hidropizi'den) iyileştiğini, ama başka bir hastalıktan öldüğünü söylüyor. Hippobotus da bunu söylüyor.

Onun elden ele dolaşan kitabı, doğadaki dolaşım kadar geneldi. Bu kitap üç bölüme ayrılmıştır – birisi evren üzerine, birisi politika, birisi de din bilgisi üzerine. Kitabı (kimine göre pek açık bir dille yazılmamıştır), yetkili insanların eline geçsin ve halk küçük görmesin diye Artemis Tapınağı'na bırakmıştır. Timon bununla ilgili bir noktaya değiniyor:

> Onlar arasında alaycı Herakleitus,
> ayak takımına sövüp sayan,
> bilmececi, ayağa kalktı.

İtici mizacından dolayı, Theophrastus onun kimi şeyleri yarı-bitmiş bir stille, diğerlerini de ayrı tarzda ve ayrı zamanlarda yazdığını söylüyor. Antisthenes,(*) *Miraslar* adlı kitabında, onun kendi kibirliğinin bir işareti olarak, kendi kardeşinin iyiliği için krallığa boyun eğdiğini anlatıyor. Küçük kitabı o kadar ün yapıyor ki peşinden gerçek izleyiciler kazanıyor ve bunlara Herakleitusçular deniyor.

Onun genel görüşleri şöyle aktarılabilir: Her şey ateşten oluşmuştur ve ateşte çözünür. Her şey yazgı ile uygun olarak ortaya çıkar ve var olan şeyler, karşıtların dönüşümüyle birlikte uygunluk kazanır. Her şey ruh ve akılla doludur. Ayrıca dünyada olan her şeyden söz ediyor ve güneşin büyüklüğünün

(*) Antisthenes (444-365): Yunan filozofu, Sokrates'in öğrencisi, kynikler okulunun kurucusu ve Diogenes'in öğretmeni.

göründüğü kadar olduğunu söylüyor [cf B 3]. Ayrıca şunu söylüyor:

Eğer her yolda dolaşırsan, ruhun sınırlarını bulamazsın, onun yönü derinlerdedir. [B 45]

Kendini beğenmişliğin bir tür sara olduğunu ve aldatıcı bir belirtisinin bulunduğunu söylüyor [B 46]. Kendi kitabında kimi kez kendini parlak ve açık bir şekilde anlatıyor; öyle ki, en aptallar bile onu anlayabilir ve bir ruh genişliği kazanır. Onun stilinin kısalığı ve ağırlığı kıyas kabul etmez.

Onun öğretisi ayrıntılarıyla böyledir. Ateş bir elementtir ve her şey seyrekleşme ve yoğunlaşmayla ortaya çıkan ateşe dönüşür (Ama o hiçbir şeyi açıkça anlatmıyor). Her şey karşıtlarıyla ortaya çıkar ve evren, bir ırmak gibi akar. Evren sınırlıdır ve bir tek dünya vardır. Tüm zaman içinde ve sabit dönümlerle ateşten oluşur ve yine ateş içinde tükenir. Ve bu yazgı ile olur.

Doğuşa giden karşıtlara savaş ve çekişme denir; ateşe gidenlere ise onama ve barış denir. Değişim, inişli çıkışlı bir yoldur ve dünya onunla uyum içinde doğmuştur. Yoğunlaşan ateş, nem olur ve birbirine bağlanarak suya dönüşür. Su katılaşınca, toprağa dönüşür – bu aşağı doğru yoldur. Sonra toprak çözünür, ondan su ortaya çıkar ve sudan başka şeyler de (her şeyi denizden yayılmasına bağlaması çok hoş) – bu yukarı doğru yoldur

Toprağın ve denizin verdiği soluğun birazı parlak ve saftır, diğerleri karanlıktır. Ateş, verilen parlak solukla artar, nemlilik diğerleriyle. Göğün ne ile çevrildiğini belirtmiyor, ama içinde, delikleri bize doğru çevrilmiş küreler vardır. Parlak soluklar bunların içinde toplanır, alev üretir; bunlar gök cisimleridir. En parlağı ve en sıcağı güneşin alevidir. Diğer gök cisimleri dünyadan çok daha uzaktadır, bu nedenle daha az ışık ve sıcaklık verir; oysa ay dünyaya daha yakın olmakla birlikte, saf bir bölgeden geçmez. Bununla birlikte güneş, saydam ve kirlenmemiş bir bölgede bulunur; bize göre orantılı bir uzaklıkta kalır; bu nedenle daha çok sıcaklık ve ışık verir. Gökteki küreler yukarı doğru çevrildiğinde, ay ve güneş tutulur. Ayın küresi derece de-

rece değiştikçe, onun da her ay biçimi değişir. Gün ve gece, aylar ve mevsimler, yıllar, yağmurlar ve rüzgârlar ve benzeri şeyler, birbirinden ayrı soluklar (denizden ve karadan yayılanlar) gereği ortaya çıkar. Parlak soluklar, güneşin çemberi içinde alev halinde açılınca, gündüz olur; karşıt yayılma ise güç kazanınca, geceyi üretir. Parlaklığın sıcaklığı artınca, yaz olur. Karanlıktan nem yükselince, kış etkisi yapar. Benzer yoldan başka açıklamalar da yapıyor, ama ne dünyanın ne olduğu konusunda, ne de (gökteki) küreler üzerine herhangi bir şey söylüyor.

Sokrates üzerine öykü ile, inceleme kitabına (Aristoteles'e göre bunu Euripides'ten almıştır) baktığı zaman söylediklerini, ben Sokrates'in yaşamında yeniden anlatmıştım. Dilbilimci Seleucus, her ne kadar Croton'un bunu kendi *Dalgıç*'ında anlattığını ve bir Giritlinin önce bunu Yunanistan'a getirdiğini söylese de, denizde boğulmayan bir Delian dalgıçtan almış olabilir. Kimileri ona *Musalar*, diğerleri ise *Doğa Üzerine* adını veriyor. Diodotus ise,

> *Yaşamın amacı için belli bir dümen kullanma* diyor: Diğerleriyse *Yargılama, Hareket Tarzı, Dönme, Herkes İçin Bir Dünya*...

Demetrius, Eşsesliler adlı kitabında, onun Atinalıları küçük görmesine karşın, <onlar arasında> çok büyük bir üne sahip olduğunu ve Efeslilerin de onunla alay etmesine karşın, o kendisine yakın olanı yeğlemiş olduğunu söylüyor. Phaleronlu Demetrius onu *Sokrates'e Övgü*'sünde anıyor. Çok sayıda insan onun incelemesini yorumladı: Antisthenes, Pantuslu Herakleides, Cleanthes, Stoacı Sphaerus, (Herakleitusçu denilen) Pausanias, Nicomedes, Dionysius – ve dilbilimci Diodotus; bu sonuncusu, incelemenin doğa üzerine olmadığını, ama politika üzerine olduğunu söylüyor; doğayla ilgili olanlar yalnız betimleme yoluylaymış. Hieronymus'un dediğine göre, iambik(*) şair Scythinus, onu kendi dizelerine katmaya girişmiş.

(Diogenes Laertius, *Filozofların Yaşamları*, IX 1-3, 5-12, 15)

(*) İambik şiir: Yunan ve Latin edebiyatında, kısa ve uzun hecelerle yazılmış şiir.

Bölümün geri kalanı, kimi yoruma dayalı metinlerle birlikte, yazı parçalarının geri kalanlarını bir araya getiriyor. İzin verirseniz, alıntılarla yorum arasında bir seçim yapmanın güç olduğunu ve bir kez daha belirteyim. Yorumların anlamıyla alıntılar, çoğu zaman belirsiz. Stobaeus'tan yapılan iki kısa pasajdan sonra, metinler kabaca konularına göre kümelenmiş ve bunun ana konuları, daha önce alıntı yapılan pasajlarda belirtilmiş. Ama bu kümelemenin belirtilmesi tümüyle keyfi yapılmış. Ayrıca, iki metin eski bir kaynakta birlikte alındığı zaman, birbirinden ayrı çıkışlı da olsalar, ben bunları bir arada korudum.

Birincisi, John Stobaeus'un Antolojisi'nde, *alıntıların iki kısa dizisi ya da anlamı bulunuyor.*

Herakleitus:

Anlatılarını dinlediğim insanların hiçbirisi,
aklın her şeyden ayrı olduğunu kabul etmiyor. [B 108]
Aptallığı gizlemek, gözler önüne sermekten daha iyidir. [B 109]
İnsanın istediği her şeyi elde etmesi iyi değildir. [B 110]
Hastalık sağlığı hoş ve iyi yapar, açlık karın doyurur, yorgunluk dinlendirir. [B 111]
Ilımlı olmak, en büyük erdemdir. Ve bilgelik, doğayla uyum içinde gerçeği söylemek ve bilgi ile davranmaktır. [B 112]
Düşünmek herkesin ortak yanıdır [B 113]
Akıllıca konuşan bir insan, ortak olan her şeye
– bir sitenin kendi yasalarına olduğu gibi –
güvenmelidir
ve bir kat daha büyük güvenlikle. Bütün insanlar için yasaları, tanrısal birisi besler. Çünkü güç kadar onu (yasaları) da diler, ve herkese yeterlidir,
ve o üstün gelir. [B 114]

Sokrates:

Ruh kendi kendine büyüyen bir bellektir. [B 115]

(Stobeaus, *Antoloji*, III i 174-180)

Herakleitus, yaşamın amacı üzerine:

Tüm insanlar kendini bilebilir ve
ılımlı olabilir.
Sarhoş bir insana bir oğlan çocuğu
eşlik eder,
sendeler, nereye gittiğini bilmez, ruhu rutubet kapmıştır. [B 117]

Kuru bir ruh daha akıllı ve daha iyidir. [B 118]

(Stobaeus, *Antoloji* III, V 6-8)

[Stobaeus un başa koymasına karşın, bilginler B 115'i Sokrates'ten çok, Herakleitus'a mal ediyorlar. Öte yandan, B 109, B 112, B 113 ve B 116'nın doğruluğu çoğu zaman kuşkuyla karşılanmıştır.]

Herakleitus'un birinci kümeden metin belgeleri, sıradan insanlara ve diğer düşünürlere karşı tavır alır.

'Bırak, senin çeşmelerin yabancılara gitsin ve ırmakların suları da sokaklara' [*Atasözleri* 5:16] Çünkü

İnsanların çoğu karşılaştıkları şeyleri anlamıyorlar, öğrendikleri zaman da bilmiyorlar, ama bilmiş gibi davranıyorlar, [B 17]

iyi Herakleitus'a göre böyle. Gördüğünüz gibi inanmayanları yanlış buluyor.

(Clement, *Miscellanies* II, II 8.1)

İyonyalı düşünce tanrısı (Herakleitus), kendini akıllı sanan çoğu insanın halk şarkılarını izlediğini ve *yasalara uyduğunu*. çoğu insanın kötü, az insanın iyi olduğunu bilmediğini, ama en iyinin ün peşinde koştuğunu söylüyor. Şöyle

En iyi, diyor, *her şeye karşılık bir tek şeyi seçer: Ölümlüler içinde her zaman ünlü kalmayı, ama çoğu insan kendini hayvanlar gibi doyurur,* [B 29]

mutluluğu karnımızla ve cinsel organlarımızla ölçmek, bizdeki en utanç verici yanımızdır.

(*agy*, V IX 59.4-5)

Kimi insanların inançlı olmadığına Herakleitus iğneleyici bir şekilde dikkat çekiyor,

nasıl dinleneceğini, hatta konuşulacağını bile bilmeden [B 19]

– kuşkusuz burada Süleyman'dan esinlenmiş olmalı: 'Eğer duymayı arzuluyorsan, anlamalısın; ve eğer kulak verirsen, akıllanırsın' [*Ecclesiasticus,* 6:33].

(*agy,* II V 24.5)

Eşsiz Herakleitus, avamdan insanları haklı olarak zeki olmamakla ve akıl dışılıkla suçluyor. Şöyle

duyu ya da düşünce ne yapıyor? Halk şarkıcılarını izliyor ve kalabalığı kendi öğretmeni gibi sayıyor, çoğu insanın kötü, azının iyi olduğunu bilmiyor, diyor. [B 104]

İşte bizim Herakleitus böyle – bu nedenle Timon ona 'halka sövüp sayan' diyor.

(Proclus, *Birinci Alcibades Üzerine Yorum 256.1-6*)

Kendini beğenmiş ve saygısız insan, duyduklarından küçük çıkar sağlarken, safdil ve dürüst insanlar incinir – bunlar Herakleitus'un söylediklerini onaylıyorlar:

Aptal bir insan her sözden telaşa kapılır. [B 87]

(Plutharchos, *Konferansları Dinleme Üzerine,* 40F)

Iambichus, *Ruh Üzerine:* İnsanların görüşlerine çocuk oyuncakları gibi bakan Herakleitus ne kadar iyi. [B 70]

(Stobaeus, *Antoloji* II, I 16)

Kimileri Pythagoras'ın kendisinden sonraya tek bir yazı bırakmadığını söylüyor. Yanılıyorlar; her ne olursa olsun, doğa bilimcisi Herakleitus, şunları söylerken, haklı olarak sesini yükseltiyor:

Mnessarchus'un oğlu Pythagoras, herhangi bir insandan daha çok araştırma yaptı, bu yazılardan kendisi için bir akıl üretti – çok öğrenme, ustaca hilecilik. [B 129]

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları* VIII, 6)

Daha önce de dediğim gibi, Hipponax, Bias'ı anmıştı ve aşağıda göreceğimiz gibi, can sıkıcı Herakleitus ise onu özel olarak övüyor:

Teutames'in oğlu Bias, Prene'de yaşadı, diğerlerinden daha değerlidir. [B 39]

Herakleitus, Homeros'un bu satırlarda [*İlyada* XVIII, 251] ve [*İlyada* VI, 488] bir gökbilimci olduğunu söylüyor. [B 105]

(Scholiasts, *Homeros'a A ve T, İlyada* XVIII, 251)

Hatiplerin *Giriş*'i, onun tüm teoremlerini bu sona doğru yöneltir (sc. düş kırıklığı) ve Herakleitus'a göre, gevezeliklerin öncüsüdür. [B 81]

İkinci kümedeki yazı parçaları, birincilerle yakından bağlantılıdır ve Herakleitus'un insan bilgisinin amacı ve niteliği üzerine tutumunu belirtmektedir.

Bununla birlikte, [Celsus] bunun bir kurgu olduğunu göstermek istedi; biz [Hıristiyanlar] bunu, insan aklı başka, tanrısal akıl başkadır diyen Yunan filozoflarından almışız. Ve Herakleitus'tan bir alıntı yapıyor; işte onlardan birisinde söylediği:

İnsanın niteliği kavrayışa sahip değildir, oysa tanrısal nitelik sahiptir. [B 78]

ve başka birinde:

Tanrı bir insana nasıl aptal derse, bir insan da çocuğa öyle der. [B 79]

(Origen, *Celsus'a Karşı* VI, XII)

Bize üstün olanlara tüm saygıda [tanrı] özellikle kendi edimlerinde benzersiz ve bizden ayrıdır; ama Herakleitus'a göre tanrısal edimlerin çoğu,

inanç eksikliği nedeniyle bizim bilgimizden kaçar. [B 86]

(Plutharkhos, *Coriolanus*, 232D)

Herakleitus diyor ki,

Tanrıyı arayanlar yeri çok kazarlar ve az şey bulurlar. [B 22]

(Clement, *Miscellanies* IV, II 4.2)

Belki de tanrı, böyle bir uyumun insanlar arasında bulunmasını asla istemiyordur.

Yine Herakleitus'a göre *doğa kendini saklamayı seviyor* [B 123]

– bilgisine kolayca varamadığımız için özel duydugumuz ve hayran olduğumuz doğanın yaratıcısı ise daha çok (kendini gizler).

(Themistius, *Konuşmalar,* V 69 B)

Kuşkucu Pyrrhon'a göre Xenophanes, Elealı Zenon ve Demokritus da kuşkucuydular... Yine Herakleitus diyor ki:

En önemli şeyler konusunda amaçsız tahminler yapmayalım. [B 47]

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları* IX, 73)

Peygamber de buna dikkat çekiyor: 'Eğer inanmazsan, elbette kabul edilmiş olmayacaksın.' [İsaya 7:9], gerçekliği iyice kanıtlanmıştır. Efesuslu Herakleitus da, bunu bize özetliyor:

Eğer umulmayanı beklemezsen, onu ortaya çıkaramazsın; çünkü izini süremezsin ve sana geçit vermez. [B 18]

(Clement, *Miscellanies* II, IV 17.8)

Herakleitus, sanki büyük ve soylu bir işi başarmış gibi konuşuyor,

Ben kendimi soruşturdum [B 101]

ve Delfi tapınağındaki 'Kendini bil' atasözünün en tanrısal olduğu düşünülmüştür.

(Plutharchos, *Colotes'e Karşı III 8 C*)

Bilgi ve bilgisizlik, mutlulukla, mutsuzluk arasındaki sınırlardır. Şöyle,

Felsefeyle ilişkili insanlar, çok konuda bilgilidirler, [B 35]
Herakleitus'a göre ve gerçekte de, iyi olmak için, araştırmaya yönelik birçok yolculuk yapmak gereklidir.

(Clement, *Miscellanies* V VIV 104.5-6)

Herakleitus, şu kendi sözleriyle duyu yoluyla algılamayı reddediyor:

İnsan için kötü tanıklık, ruhlara yabancı olan gözler ve kulaklardır [B 107]

– demek ki, akıllıca olmayan algılamalara güvenmek, yabancı bir ruhun işaretidir.

(Sextus Empiricus, *Matematikçilere Karşı,* VII 126)

Bizim her şeyi öğrendiğimiz ve işlerimizi yürüttüğümüz iki doğal aracımız vardır, biri işitme, öteki görme; ve Herakleitus'a göre görme, küçük bir gerçek değildir – şöyle,

gözler, kulaklardan daha doğru tanıklardır. [B 1012]

(Polybius, *Tarihler,* XII XXVII 1)

Havari bizi 'inancımızın sizi ikna etmeye söz veren insanlarda değil, Tanrı'nın gücünde olması için' teşvik eder [Corinthianlar 2:5] ve kanıt olmadan güç kendini yalnız inançla kurtarıyor.

En saygın insan bilir ve inandıklarını korur, [B 28a]

ve dahası –

adalet, modaya uyanları ve sahte tanıkları mahkûm edecektir, [B 28b]

diyor Efesuslu. Çünkü o kötü yaşam sürmüş olanların ateşi aracılığıyla arınma konusunda yabancı filozoflardan çok şey öğrenmiştir.

(Clement, *Miscellanies* V, I 9.2-3)

Üçüncü kümedeki metinler, belirsizce bir 'metafizik' başlığı verebilir: Bu yazı parçaları, şeylerin doğası üzerine biraz genel düşüncelerle başlıyor ve sonra, Herakleitus'un düşünceleri-

nin daha özgün yönlerini betimliyor – onun karşıtların birliği kavramı, onun görecelik kavramı ve onun kararsızlık ya da akışkanlık üzerine ideleri.

[Celsus] eskilerin tanrılar arasındaki savaşa, bilmeceye başvurduğu gibi başvurduğunu söylüyor, tıpkı Herakleitus'un dediği gibi:

Savaşın ortak, adaletin ciddi bir çaba olduğunu ve her şeyin çaba ve olması gerekenle uyum içinde bulunması gerektiğini bilmelidir. [B 80]

(Origen. *Celsus'a Karşı,* VI XI II)

Kuşkusuz doğa karşıtlar ve onların uyum etkisi için can atıyor... Bunu da söyleyen Karanlık Herakleitus'tur:

Bağlaşım – tüm ve tüm değil, birlik ve ayrılık, uyum ve uyumsuzluk, her şeyden bir ve bir şeyden her (şey). [B 10]

Evrenin yapısının bu tarzı içinde – demek istediğim göklerin, yerin ve tüm dünyanın yapısı –, en karşıt ilkelerin uyumlu bir karışımıyla düzenlendi.

([Aristoteles], *Dünya Üzerine* 396b 7-8, 20-25)

Bu konuda (yani ilgide) kimileri daha derin ve daha bilimsel değer arıyor. Euripides diyor ki, yer kuruduğu zaman, yağmurun özlemini çekti ve görkemli gök yağmurla dolduğu zaman, yere yağmak istedi. Herakleitus ise, karşıtlar yarışır ve en güzel bağlam, ayrılan şeylerden gelir [B 8], her şey, kavgayla uyum kurmaktan ortaya çıkar diyor. [cf B 80]

(Aristoteles, *Nicomachean Ethics,* 1155b 2-6)

Efesuslu yaşlı Herakleitus, karanlık sözlerinden dolayı zeki sayılırdı:

Soğuk şeyler ısınır, sıcak serinler, ıslak kurur, kurulmuş şey nem çeker. [B 126]

(Tzetzes, *İlyada Üzerine Notlar,* s. 126 H)

Öyle anlaşılıyor ki, eskiler *bios* sözcüğünü belirsizce 'yay' ve 'yaşam' anlamında kullanıyordu. Örneğin Karanlık Herakleitus:

Yayın adı bios'tur, işlevi ölümdür. [B 48]

(*Etymologicum Magnum, s.v. Bios)*

Bununla birlikte, bir çemberin çevresinin bir bütün olarak artık bir yönü yoktur; üzerinde işaret edeceğiniz herhangi bir nokta, hem başlangıçtır, hem sondur – şöyle, Herakleitus'a göre bir çemberin çevresi üzerinde.

başlangıç ve son ortaktır. [B 103]

(Porphyry, *Homeros Üzerine Notlar, İlyada Üzerine,* XIV 2000)

Eğer savaşın görünümü tanrıların hoşuna gidiyorsa, bunun yakışıksız olduğunu söylüyorlar. Ama yakışıksız değildir; soylu işler tanrıların hoşuna gider. Yine, savaşlar ve kavgalar bize korkunç görünür, ama tanrı için korkunç değildir. Tanrı, evrenin uyumu için tüm yardımda bulunur, onu uygun şekilde düzenler – tanrı için her şeyin güzel ve adil olduğunu söylüyor Herakleitus, oysa insan kimi şeyleri haksız, kimi şeyleri de adil sayar. [B 102]

(Porphyry, *Homeros Üzerine Notlar, İlyada Üzerine,* IV 4)

En güzel maymunun diğer türlerle karşılaştığı zaman çirkin kaldığını, Herakleitus'un işaret ettiği gerçeklikten anlamıyor musunuz... [B 82] Herakleitus da benzer şeyi söylüyor: En akıllı insan, bir tanrıyla karşılaştırıldığı zaman, akılda, güzellikte ve diğer her şeyde bir maymun gibi görünmüyor mu? [B 83]

(Platon, *Büyük Hippias,* 289AB)

Öyle anlaşılıyor ki, her hayvanın kendine göre bir zevki vardır... Atların, köpeklerin ve insanların zevkleri ayrı ayrıdır – böylece eşekler altını çörçöpe yeğler, diyor Herakleitus [B 9] (eşekler için yiyecek, altından daha çok zevk verir).

(Aristoteles, *Nicomachean Ethics,* 1176a 3, 5-8)

Kuru toz ve kül... Tavuk kümesine konmalıdır, böylece kuşlar bunları kendi kendine eşelerler; tüylerini ve kanatlarını temizlerler: Eğer biz Efesuslu Herakleitus'a inanacak olursak, domuzlar çamur içinde, çiftlik kuşları da tozda ve külde yıkanırlar. [B 37]

(Columella, *Tarım Üzerine* VIII, IV 4)

[Burçak] sığırların gözde çayırıdır ve sığırlar bu otu zevkle yerler. Bu konuda Herakleitus diyor ki, eğer mutluluk beden zevklerinde ise, buna göre sığırlar yemek için biraz burçak bulduklarında, biz onlara mutlu diyebiliriz. [B 4]

(Büyük Albert, *Sebzeler Üzerine,* VI II 14)

Ruh konusunda Claenthes, diğer doğal bilimcilerle karşılaştırmak için Zenon'un öğretilerini ele alıyor. Zenon'un, tıpkı Herakleitus gibi, ruhu bir soluk gibi anlıyor. Bunu göstermek için, ruhların her zaman soluk gibi yenilendiğini söylüyor, bunu ırmağa benzetiyor; diyor ki,

Aynı ırmağa girenler, her zaman ayrı suyun aktığını görürler – ve ruhlar, sulu şeylerden yayılır. [B 12]

Şimdi Zenon, tıpkı Herakleitus gibi, ruhun bir soluk olduğunu söylüyor, ama aşağıdaki nedenlerden dolayı onu anlayışlı sayıyor.

(Arius Didymus, *Fragman* 39 Diel, alıntıyı yapan Eusebius *Duaya Hazırlık* XV XX 2)

Karanlık Herakleitus, doğal dünyayı, açık olmayan bir şeyler gibi dinselleştiriyor ve simgeler aracılığıyla varsayımda bulunuyor. Şöyle diyor:

Tanrılar ölümlüdür, insanlar ölümsüz, kendi ölümlerini yaşarlar, kendi yaşamlarını ölürler. [cf B 62]

Ve yine:

Biz aynı ırmağa hem gireriz, hem girmeyiz; hem biziz, hem değiliz. [B 49a]

Evren konusunda her şeyin anlaşılmaz ve anıştırmalı olduğunu söylüyor.

(Herakleitus, *Homeros Sorunları,* 24.3-5)

Herakleitus'a göre aynı ırmağa iki kez girmek olası olmadığı gibi, hangi koşulda olursa olsun, ölümlü maddelere iki kez dokunmak olası değildir: Bu maddeler çabuk değişir, dağılır ve kendini yeniden toplar – daha doğrusu, yeniden ve daha sonra değil, ama aynı zamanda birlikte gelir ve birlikte gider, yaklaşır, geri çekilir. [B 91]

(Plutharkhos, *Delfi'de E Üzerine,* 392B)

Doğal olarak çembersel bir harekete sahıp şeyler, bu nedenle birlikte kalırlar – Herakleitus'un dediği gibi gerçekte biraz hareket etmezse, ayrışır. [B 125]

(Theophrastus, *Başdönmesi Üzerine,* 9)

Herakleitus bizi karşıtların zorunlu değişimi [ruhun bedeninin içine nasıl girdiğini] postulasını araştırmaya ve yukarı çıkma, aşağı inme üzerine konuşmaya teşvik ediyor [cf B 60] ve

değişir, yerinde kalır [B 84a]

ve

aynı işi yapmak ve hüküm sürmek yorucudur [B 84b]

– onun uslamlamasını açıklığa kavuşturmak için tahmin yapmayı ya da atlayıp geçmeyi bize bırakıyor; kuşkusuz bunun nedeni, o kendisi için nasıl araştırıp buluyorsa, bizim de kendimiz için araştırmamız. [cf B 101]

(Plotinus, *Enneadler,* IV VIII 1)

Dördüncü kümedeki yazı parçaları daha çok din ya da tanrıbilimsel anlamlı olanlar.

Efesuslu Herakleitus, ruhlarını kurban edenleri kusurlu buluyor, şöyle diyor:

Kirlendikleri zaman kendilerini boşu boşuna temizle-

meye çalışıyorlar: Sanki bir kimse çamura girip kendini çamurla temizleyebilirmiş gibi. Böyle bir şeyi yapanı gördüğümüzde, onu deli sanırız. Kimlerin tanrılar, kimlerin kahramanlar olduğunu bilmeden, sanki bir kimse dedikodu yapıyormuş gibi, bu buyrukları överler. [B 5]

Aynı adam Mısırlılara sesleniyor:

Eğer onlar tanrıysa, öyleyse niçin üzülüyorsunuz? Eğer üzülüyorsanız, onların tanrı olduklarını artık düşünmeyin. [B 127]

(Anonim, *Teozofya*, 68-69)

Bu işin gizemli bir anısı olarak, tüm kentlerde Dionisus için falluslar dikilir. Şöyle ki,

Eğer Dionisus için dinsel bir tören yapmazlarsa ve penis için şükran ilahisi okumazlarsa, en utanmazca bir hareket yapmış olurlar, diyor Herakleitus; Hades, saçmalayan ve kendi dinsel ayinlerini kutlayanlar için Dionisus ile aynı şey [B 15]

– değil diye düşünüyorum, yani onların bedenlerinin sarhoşlukları kadar, yasalara aykırı iğrenç öğretileri (aynı şey değildir).

(Clement, *Protreptic* II, 345)

Böylece Herakleitus, haklı olarak [fallik törenlerini] ilaç gibi adlandırıyor, çünkü bunlar bizim rahatsızlıklarımızı sağaltırlar ve bizim ölümlü yaşamımızın şanssızlıklarını kuruturlar. [B 68]

(Iamblichus, *Gizemler Üzerine*, I 119)

Herakleitus'a göre *Sibil'in saçmalayan ağzı, neşesiz sözler ediyor* [B 92] ya da süssüz ya da güzel kokusuz: Tanrının yardımıyla onun sesi bin yıl sürecek.

(Plutharkhos, *Niçin Pythia Artık Dizelerde Kehanet Göstermiyor*, 397AB)

Sanıyorum sen de Herakleitus'un neye dikkat çektiğini biliyorsun: Kralın Delfi Tapınağı'ndaki kâhini, ne konuşuyor, ne susuyor, ama işaret ediyor [B 93]. – Bu akıllı sözleri duy ve burada güneş ayı görünüşe göre nasıl kullanıyorsa, tanrı da benzer yoldan duyduklarına göre rahibe kullanıyor.

(*agy*, 404DE)

Tüm hayvanlar doğar, büyür ve tanrının buyruğuna göre ölür; şöyle,

her hayvan çayırda gezinerek otlar [B 11]

diyor Herakleitus.

([Aristoteles], *Dünya Üzerine*, 401a 8-11)

Bir insan belki görünür ateşe dikkat etmeyebilir, ama görünmeze değil – işte Herakleitus'un söylediği,

bir kimse hazırlamadığı bir işten dikkatini nasıl kaçırır? [B 16] Işık içimizdeyken, kendimizi karanlıkla sarmayalım.

(Clement, *Eğitimci* I, X 99.5)

Platon'un da, şunları yazdığı zaman, Herakleitus'u desteklediğini biliyorum:

İsteyerek ya da istemeyerek Zeus'un adıyla çağrılan tek kimse akıllıdır. [B 32]

Ve yine:

Bir kimsenin öğüdünü dinlemek de yasadır. [B 33]

Ve eğer sen 'Kulağı olan işitir, bırak onu işitsin' (Luka İncili 14:35) denilmesini istiyorsan, bu sözleri bir anlamda Efesuslu'da da bulacaksın:

Onlar duyduklarını, tıpkı sağırlar gibi, anlamazlar: Söz onlara yöneliktir – varlıkları yok gibidir. [B 34]

(Clement, *Miscellanies* V, XIV 115.1-3)

Beşinci kümedeki yazılar, psikoloji üzerinedir: Bunların çoğu uyku ve ölümle ilgilidir.

Pythagoras ve Gorgias'taki Sokrates gibi Herakleitos da, aşağıdaki gibi söylediği zaman, ölüme doğum demiyor mu:

Ölüm, bizim uyanıkken gördüğümüzdür, uyku yatakta gördüğümüzdür? [B 21]

(agy V XIV I 15.1-3)

Herakleitos, sahip olduğumuz uyanık durumun, bizim için ortak bir dünya olduğunu, uykunun ise özel yaşama girdiğini [B 89] – ama boşinancın ne ortak, ne de özel yaşamda bulunduğunu söylüyor.

(Plutharkhos, *Boşinanç Üzerine* I 660)

Biz hepimiz bir sona kadar işçi arkadaşız, kimileri bilerek ve bilinçlice, kimileri bilmeden – sanırım Herakleitus da böyle düşünüyor: Dünyada olanlara göre uykuda olanlar işçidirler ve işçi arkadaştırlar. [B 75]

(Marcus Aurelius, *Düşünme* VI, 42)

Ve ölüm ne zaman bizim tam kendi içimizde değildir? diye soruyor Herakleitus:

aynı şey canlı ve ölü, uyanık ve uykuda, genç ve yaşlı olarak vardır. Birinciler ikincilere dönüşür ve sonra ikinciler birincilere dönüşür. [B 88]

([Plutharkhos,] *Apollonius'a Danışma,* 106E)

Uykuda söylenmiş olanlar da ölüm gibi anlaşılmalıdır. Bunların her biri –biri daha çok, öteki daha az– ruhun yokluğunu gösteriyor: Bunu da Herakleitus'tan öğrenebiliriz:

Bir insan geceleyin kendisi için ışık yakar; ışık gereksinimi karşılanır: Kendisi canlıdır, ölümün ışığını yakar; uyanıktır, uykunun ışığını yakar. [B 26]

(Clement. *Miscellanies* IV. XXII 141.1-2)

Herakleitus insanlarla konuştuğu zaman [Phaidon'da Sokrates] ile uzlaşmış görünüyor; diyor ki,

Şeyler ölürken insanlar bakarlar, ne ondan bir şey beklerler, ne de onu düşünürler. [B 27]

(*agy*, IV XXII 144.3)

Kimler için kehanette bulunuyor Herakleitus? Gece hırsızları, büyücüler, Baküsçüler, cümbüş edenler, çaylaklar için. Onlara ölüm sonrası yargı korkusu vermek için; ateşi kehanette bulunmak için. İnsanlar arasında gizemli ayinler yapmak, sofuluğa karşı olmaktır. [B 14]

(Clement, *Protreptic* II, XXII 1-2)

Herakleitus şu sözleri söylediği zaman, doğuma açıkça karşı çıkıyor:

Doğmuş olmayı, yaşamak için diliyorlar ve kendi yazgılarıyla bir araya getiriyorlar ve kendi yazgılarını doğurmuş olmak için arkalarında çocuk bırakıyorlar. [B 30]

(Clement, *Miscellanies* II, III 14.1)

[Tuzsuz yiyecek] tadı ağırdır ve mide bulandırıcıdır; *cesetler gübreden daha çabuk dışarı atılmalıdır,* [B 96]

Herakleitos'a göre et ölü etidir ya da onun bir parçasıdır.

(Plutharkhos, *Masa Konuşması* 66 9A)

Orfeus yazıyor:

Su, ruhlar için ölümdür...
Ama toprak sudan gelir, yine sudan toprak
ve tüm havaya yayılan ruh

Herakleitus, şu satırlardaki sözcükleri bir araya getiriyor ve aşağıdaki gibi bir şeyler yazıyor:

Ruhlar için suya dönüşmek ölümdür, su için ölmek, toprak olmaktır; ama su topraktan can bulur, sudan ruh. [B 36]

(Clement, *Miscellanies* VI, II 17.1-2)

Herakleitus diyor ki, ruhlar için suya dönüşmek zevktir ya da ölümdür; buradan ölümcül yaşama düşmek zevktir [B 77]; başka bir yerde biz onların ölümünü yaşarız, onlar bizim ölümümüzü yaşar. [cf B 62]

(Numenius, *Periler Mağarası*, 10)

[Aydaki ruhlar] oradaki çeşitli soluklarla beslenirler ve Herakleitus, Hades'te (ölüler ülkesinde) ruhların kokusu olduğunu söylerken, haklıdır.

(Plutharkhos, *Ayın Yüzeyinde*, 943E)

Herakleitus ruhu iyice bir örümceğe ve bedeni de örümcek ağına benzetiyor. (Ruh) tıpkı bir örümcek gibi, ağın ortasında durur ve bir sinek ipliklerden birisini koparınca, bunu hemen anlar, ipliğin kopmasından dayanılmaz acı duymuş gibi hızla oraya nasıl koşarsa, insanın bedeninin bir yeri de acıdığı zaman, ruh da öyle sanki dayanılmaz bir acı varmış gibi bedenin orasına hemen koşar. [B 67a]

(Hisdosus, *Platon'un Dünya Ruhu Üzerine* 17V)

Altıncı kümedeki yazı parçaları ve raporlar, doğal bilimler üzerine birkaç metini içeriyor – daha çok. D. Laertius'un Yaşam'*ında anlatılan doxograflarda bol olarak bulunan taslaklardır.*

Efesuslu Herakleitus, bu düşüncede çok açıktır (yani her şeyin ateşe dönüşmesinde). Biri ölümsüz, biri ölümlü olan dünyanın varlığını savunuyor ve yaratılmış dünyanın, belli bir durumda oluştuğunun bilincinde. Şu halde, dünyanın yalnız maddeden oluştuğunu, onun tek niteliğinin bu olduğunu ve ölümsüzlüğünün açık bilindiğini kabul ediyor; şöyle diyor:

Dünya herkes için aynıdır, ne bir tanrı, ne bir insan için yapılmıştır; her zaman vardı ve her zaman var olacaktır; her zaman canlı olan ateş, ölçü içinde yanacak ve ölçü içinde sönecektir. [B 30]

Var oluşa ve yıkılışa, aşağıda belirttiği şekilde inanıyordu:

Ateşe dönüşmek: Önce deniz, yarısı toprak, yarısı parlak ışık (deniz). [B 31a]

– Aslında aklın ve tanrının her şeyi yönettiğini söylüyor; ateş, havanın aracılığı ile neme (suya) dönüşür; tohum olduğu gibi yaratılıştır, o buna deniz diyor; yine bundan topra, gök ve içerdikleri ortaya çıkar. Bunların yeniden eski haline geldiğini ve ateş olduğunu şu sözlerle açıkça belirtiyor:

Deniz çözülür ve ilk başta var olduğu aynı oranda ölçüsünü bulur. [B 31b]

Diğer elementleri de aynı oranda içinde tutar.

(Clement, *Miscellanies* V, XIV 104.1-5)

İlk element, önce dünyayı yarattı ve dünyadan kendisi yaratıldı ve

her şey, diyor Herakleitus, ateşe dönüşür, ateş her şeye, eşyalar altına ve altın eşyalara. [B 90]

(Plutharkhos, *Delfideki E Üzerine,* 388 DE)

Eğer tüm gök ve onun her parçası, kendi şekli, gücü ve dönümleri içinde düzene ve akla sahipse, ilk elementlerde böyle bir şey yoktur, ama daha güzel bir dünya vardır diye düşünüyorlarsa, doğru değil; Herakleitus bunların amaçsızca, tıpkı çörçöp gibi bir araya gelmiş yığın olduğunu söylüyor. [B 124]

(Theophrastus, *Metafizik,* 7a10-15)

Gezegenlerin her biri, kendi tek alanında döner, tıpkı ada üzerindeymiş gibi ve kendi yerini korur. Şöyle,

Güneş kendi ölçülerini aşmaz, diyor Herakleitus, aksi halde Furiler, yani adalet bakanları, bunu ortaya çıkarır. [B 94]

(Plutharkhos, *Sürgün Üzerine,* 604 A)

Herakleitus'a göre güneş bu dönümlerin ötesini görür ve korur, sınırlar, hakemliğini yapar, her şeyi yapan değişimleri

ve mevsimleri ortaya çıkarır, aydınlatır. [B 100]
(Plutharkhos, *Platoncu Sorular,* 1007D)

Eğer onların dediği gibi [güneş] benzer şekilde [alevler gibi] besleniyorsa, güneşin yalnızca her gün değil [B 6], ama her zaman sürekli olduğu açıktır, diyor Herakleitus.
(Aristoteles, *Meteoroloji,* 355a 13-15)

Herakleitos... [diyor ki güneşin] hacmi insan ayağı büyüklüğündedir. [B 3]
(Stobaeus, *Antoloji* I XXV Ig]

Su işbirliği ve dostluk kurar. Gerçekte Herakleitus diyor ki, eğer güneş olmasaydı, (hep) gece olurdu [B 99]; ama biz diyebiliriz ki, eğer deniz olmasaydı, insan en vahşi ve yoksul hayvan kesilirdi.
([Plutharkhos,] *Ateş mı, Su mu Daha Yararlı?,* 957A)

Bir kimsenin herhangi bir günü uğursuz sayıp saymayacağını başka bir yerde tartışmıştım, ya da kimi günleri iyi, kimi günleri kötü sayan Hesiodos'u Herakleitus'un haklı olarak azarladığını da tartışmıştım: çünkü ona göre doğanın her günü aynıdır. [B 106]
(Plutharkhos, *Camillus,* 138A)

Herakleitus Homeros'tan daha iyi ve daha öndedir (ve Homeros gibi, kutup çemberine ayı diyor):

Sabahın ve akşamın sınırları ayıdır ve ayının karşıtı, parlak Zeus'un sınırıdır

– ayı olmayan kutup çemberi, güneşin doğuşunun ve batışının sınırıdır.
(Strabo, *Coğrafya* I, I 6)

Kimileri, dumanın yayılmasında koku bulur, diye düşünüyor, çünkü toprak ve havadan oluşmuştur. Bu nedenle Herak-

leitus diyor ki, eğer var olan her şey, dumana dönüşüyorsa, burun bunları ayırt edebilir. [B 7]

(Aristoteles, *Duyular ve Onların Nesneleri Üzerine,* 443a 22-25)

Sonuç olarak, kimi notlar var ve bunlar ahlak ve politika felsefeyle ilgili gibi sayılabilir:

"Yasa, insanların doğruluğu için yapılmamıştır" diyor Scriptures [I Timothy 1:9]. Herakleitus da haklı olarak şunu söylüyor:

Eğer bu şeyler olmasaydı, adaletin adını bilmeyeceklerdi. [B 23]

Sokrates ise, yasanın iyilik uğruna ortaya çıkmadığını söylüyor.

(Clement, *Miscellanies,* IV III 10.1)

Yine Herakleitus'a göre bir insanın karakteri, onun yazgısıdır. [B 119]

(Stobeaus, *Antoloji,* IV XI 23)

Daha kötüler, daha iyilerini ele geçirdiler, ama sen öfkeyi yenmek için kendi ruhunda bir zafer anıtı dik – bununla Herakleitus, kavga vermenin çetin olduğunu söylemek istiyor, şöyle:

İstediklerini ruhlarıyla alırlar. [B 85]

– bu ise büyük ve güçlü bir erke işaret ediyor.

(Plutharkhos, *Öfkenin Denetimi,* 457D)

Sonra Herakleitus ekliyor:

Tanrılar ve insanlar, savaştaki kıyımı onurlandırıyorlar. [B 24]

(Clement, *Miscellanies,* IV IV 16.1)

Yine Herakleitus'a göre:

Yazgıları büyük olanlar, büyük pay alırlar. [B 25]
(*agy*, IV VII 49.3)

En büyük politik hastalık olan kıskançlık, yaşlılara kolay kolay saldırmaz; şöyle:

köpekler bilmediklerine saldırır, [B 97]

diyor Herakleitus ve kıskançlık, işyerinin kapısında yeni yeni beklemeye başlayanlara saldırır.

(Plutharkhos, *Yaşlılar Politikaya Katılmalı mı?*, 787C)

Eğer bir gülle baharın gelmeyeceğini biliyorsak (eğer bir kırlangıçla bahar gelmiyorsa) sen baharı getir – bunun için sen diğer kırlangıçların önüne geç. Eğer, diyor Herakleitus, değerli bir insan, bin insan kadar değerliyse [B 49], buna göre eğer iyi seçilmişse, bir kırlangıç, bin tanenin yerine geçer.

(Theodorus Prodromus, *Mektuplar* 1
Patrologica Graeca XXXIII 1240A))

Herakleitus'un görüşünü her zaman anımsayalım: Toprağın ölümü, son olmaktır, suyun ölümü, hava olmaktır ve ateş olmaktır; sonra ters yönde gidiş. Ayrıca yolun nereye çıkacağını unutan insanı da anımsa [B 71]; ve insanlar onaylamadıklarıyla daha kararlı bir birlik içindedirler ve her gün karşılaştıkları onlara yabancı görünür [B 72]. Biz uykudakiler gibi hareket etmemeli ve konuşmamalıyız [B 73] – öyleyse biz de düşünmeli, hareket etmeli ve konuşmalıyız; ve biz kendi ana-babalarımızın çocukları gibi davranmamalıyız [B 74] – yani, düz anlamda, yetiştiğimiz gibi davranmamalıyız.

(Marcus Aurelius, *Düşünme*, IV 46)

9

PARMENIDES

Parmenides, Pyres'in oğludur. Güney İtalya'da bir Yunan kuruluşu olan Elea'dan gelmiştir. Soylu bir ailenin çocuğuydu ve anlatıldığına göre, "o kendi ülkesini en iyi yasalarla örgütledi ve her yıl vatandaşlar, Parmenides'in 'yasaları ile' yönetilmek için resmen yemin ederlerdi" *(Plutharkhos,* Colotes'e Karşı, *1126AB). Doğum tarihi kesin bilinmiyor: Yunan tarihçileri İÖ 540'ta doğdu diyorlar, ama Platon 515 yıllarını öneriyor.*

Diogenes Laertius'a göre:

> Xenophanes'in bir öğrencisiydi, ama onu izlemedi. (Sotion'un dediğine göre) bir pythagorasçı olan, yoksul ama iyi huylu Ameinias ile birlik içindeydi. Daha çok izlediği Ameinias'tı; o öldüğü zaman, kendisi varlıklı ve ünlü bir aileden geldiği için, onun için bir kutsama hazırladı, sonra Xenophanes ile değil, Ameinias ile iyi geçindi.
>
> (D. Laertius, *Filozofların Yaşamları,* IX 21)

Ameinias ile ilgili öykü, kimi bilginleri, Parmenides'in düşüncelerinde Pythagorasçı elementleri (boşuna) araştırmaya götürdü.

Parmenides, kabaca altı ölçülü dizelerle yazılmış kısa bir yapıt verdi. Yaşayakalan şiirin göreceli bir özü. Şiir düşsel bir önzösüyle başlıyor, bundan sonra, yapıtın ana bölümü iki bölüme ayrılıyor: Birinci bölüm, Gerçeğin Yolu, Parmenides'in gerçekliğin doğası üzerine görüşlerini veriyor; ikinci bölüm, Görüşün Yolu, Doğa Üzerine *geleneksel İyonya çalışmalarını izli-*

yor. Prolog ve Gerçeğin Yolu'nun çoğu geriye kaldı; Görüşün Yolu'ndan parçalar duruyor.

İlk başlarda Parmenides'in şiirlerinin birçok bakımdan tuhaf ve bulmaca gibi olduğu söylenmelidir. Görüş Yolu'nun ikinci yarısı itiraf niteliğinde 'aldatıcı' ya da güvenilmezdir; nedense bu satırları niçin yazdığını da kendisi açıkça söylemiyor. Gerçeğin Yolu, aldatıcı bir amaç taşımıyor, ama savunduğu görüşler aşırı derecede birbirini tutmuyor. Bununla birlikte, Parmenides asla kolay bir yazar değildir. Ne söylemek istediği ilk bakışta pek açık değildir ve şiirin kimi dizeleri, anlaşılırlık açısından karanlıktır. Ayrıca metinsel belirsizlikler de vardır. Ne olursa olsun, Parmenides Platon aracılığıyla, Batı Felsefesinin gidişi üzerine rakipsiz bir etki bırakmıştır.

Onun Prolog adlı yapıtını Sextus Empiricus korumuş ve Parmenides'in bu yapıtının anıştırmalı bir yorumunu sunmuştur; ama ben bu yapıtı buraya almıyorum.

Xenophanes'in arkadaşı Parmenides, aklın zayıf görüşlü olan inançla bağlantı kurmasını mahkûm etmiştir ve duyulara olan güvenini artırmıştır; bilgiyle bağlantı kuran aklın, ya da yanılmaz aklın, gerçekliğin ölçüsü olduğunu varsaymıştır. Örneğin *Doğa Üzerine* adlı yapıtının başında şöyle yazmaktadır:

Benim gönlümün esinlediği kadar tayların bana taşıdığı,
benim koruyucularımdı: Onlar bana kılavuzluk ettiler ve
bilginin insanını taşıyan tanrının ünlü yolu üzerine
*beni bıraktılar *...**
Orada taşınan bendim, orada akıllı taylar beni taşıdılar,
genç kızların yol aldığı bir arabaya bırakarak.
Eksenler yuvalarında gürledi alev gibi ve –
iki yanda tekerler dönerek yol aldı –.
Kızlar, güneşin kızları, ışığa varmak için

Gecenin evini arkada bırakırken, ellerini çabuk tuttular,
başlarındaki örtüleri elleriyle geriye ittiler.
İşte orada, Gecenin ve Günün yollarının kapısı duruyor,
alt eşik taşıyla, üst eşik taşı kapıları tutuyor.
Havada, yüksekte olan onları, büyük kapılar içeri aldılar,
tam intikamcı Adalet, onların anahtarını elinde tutuyor.
Kızlar onu tatlı sözlerle yatıştırdılar,
Kapı demirini hemen çekmesi için,
akıllıca onu ikna ettiler. Sürgüler çekildi,
bir uçurum oluştu kapılar arasında;
bronz miller yataklarında dönerken.
Ve onların arasından kızlar arabaları sürdüler,
ve atları doğru anayola.
Ve tanrıça, kibarca karşıladı beni,
sağ elimi kendi eline aldı;
konuşurken bana seslendi:
"Genç adam, ölümsüz arabacıların yoldaşı,
onlar seni taylarla benim evime getirdiler.
Seni kabul ediyorum. Seni bu yolda yolculuğa çıkaran
kötü bir yazgı değil (gerçekte, insanların gidişinden çok uzak o),
Doğruluk ve Adalet. Sen her şeyi öğrenmelisin.
hem inandırıcı gerçeğin sarsılmaz yüreğiyle,
hem içinde gerçek güvenin olmadığı ölümlülerin kanısıyla." [28 B 1.1-30]

(S. Empiricus, *Matematikçilere Karşı*, VII III)

Simplicius buna iki dize daha ekliyor:
Parmenides diyor ki:
Tüm şeyleri öğrenmelisin,
hem inandırıcı gerçeğin sarsılmaz yüreğiyle,

hem içinde gerçek güvenin olmadığı ölümlülerin kanısıyla.

Ama yine de sen, bu şeyleri de öğreneceksin –

ne kadar güvenilir görünüyorlar, her zaman her şeyi aşarak. [B 1.28-32]

(Simplicius, *Gökler Üzerine Yorum*, 557.24-558.2)

Proclus'un alıntı yaptığı önsözden bir çift dize, daha sonra sekiz satırla alıntılanıyor:

Platon, bilginin ayrı ayrı nesnelerine (konularına) denk düşen akıl ile bilginin tiplerini birbirinden açıkça ayırt ediyor. Her ne kadar Parmenides şiirinde kendini karanlık gösterse de, o da kendini bu yönde açıklıyor, şöyle diyor:

Hem iyi-aydınlanmış gerçeğin sarsılmaz yüreği,

hem içinde gerçek güvenin olmadığı ölümlülerin kanısı. [B 1.29-30]

Yine ayrıca:

Yine de gel, sana anlatacağım –

öyküyü kendine sakla, onu duyduğun zaman –

bir tek soruşturma yolu vardır, düşünülmüş olmanın,

bir tek; hem olur, hem olmaz, inandırmanın yolu

(gerçekliğin ona eşlik etmesi için);

ötekisi, hem değildir, ve olmamalıdır –

benim bu sana söylediğim, tüm bilginin yoksul bir izleyicisidir. [B 2.1-6]

Ve yine:

Olmayan şeyi (yapılmamış olanı) sen tanımayacağım gibi,

ne de anabilirsin. [B 2.7-8]

(Proclus, *Timaios Üzerine Yorum*, I 345.11-27)

[B 1.29'da Sextus, Simplicius ve Proclus'un, 'gerçek' ad'ına birbirinden nitelikler verdiğini aklımızda tutalım.]

B 2 fragmanının sonundaki yarı-satır, başka bir yerde korunmuş olan yarı-satırla hem vezin ölçüsüne göre, hem felsefi olarak tümlenebilir:

Daha erken bir tarihte, Parmenides de varlığı (var olmayı) ve düşünceyi tanımladığı kadar, bu öğretiye de değindi ve var olmayı, duyarlı nesneler arasına koymadı. Şöyle diyor:

Kimi şeyler için ciddi ciddi düşünmelidir ve düşünülebilir. [B 3]

(Plotinus, *Enneads,* V I 8)

Şiirin geri kalan diğer dizeleri, Simplicius'un birbirinden ayrı iki pasajında bir araya getirilebilir. Onlardan birisi, Parmenides'ten yapılan kısa alıntıları bir araya getiriyor ve bu tümcelerde bulunuyor:

Her şeyin bir ve aynı anlatımı vardır; Parmenides'in şu aşağıdaki sözlerde dile getirdiği anlatım:

Olmak ve düşünmek için olan, olmalı; o olabilmeli ve hiçbir şey olabilmemeli.

Buna göre bir kimsenin söylediği ya da düşündüğü, vardır (varlıktır), öyleyse her şeyin bir açıklaması, ne olduğunun açıklaması olmalıdır.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum,* 86)

İkinci pasaj, B2'den alıntı yaparak (birinci satırın dışında) ve aşağıdaki gibi başlıyor:

Dizelerde, çelişkinin bir arada gerçek olmadığını gösteriyor ve karşıtları bir tutanları kusurlu buluyor. Bu nedenle şöyle diyor:

o olabilir,

ve hiçbir şey olamaz. Sana önerim bu.

Bu ilk soruşturma yolundan seni <engelliyorum>, [B 6.1-3]

<ve ekliyor:>

ve sonra yol boyunca ölümlüler hiçbir şey bilmeden dolaşıyor, iki başlılar; göğüslerindeki güçsüzlüğü akıllarına kılavuzluk ediyor. Ve onlar hep kör ve sağır gibi dünyaya geldiler, şaşkın, kalabalık içinde seçilemeyen, aynı sayıldılar ve sayılmadılar; ve tüm yollar onun içine döner. [B 6.4-9]

(*agy* 117.2-13)

Belki de Gerçeğin Yolu'nun tümü içinde sayılabilecek altmış altı dizelik kadar bir sürekli pasaj, üç kaynakta bir araya getirilebilir. İlk iki dizeyi Simplicius anmıştı, ama çok daha önce Platon:

Biz birer genç erkek çocuğu iken, benim arkadaşım, büyük Parmenides bunu baştan sona kadar sınamak istedi ve sürekli olarak hem dizelerde, hem düz deyimle söyledi:

Olmayan olmayan olarak asla başarılı olmayacak:
Sen düşünceni bu araştırma yolundan uzak tut. [B 7.1-2]

(Platon, *Sofist*, 237A)

Platon'un alıntıları Sextus ile sürüyor:

Sen kendi düşünceni bu araştırma yolundan uzak tut, ve çok deneyim üzerine dayanmasına alışma, bu yol boyunca kendini zorla, gözlemeyen gözünü, yankılanan kulağını ve dilini yönelt; ama benim sözünü ettiğim aklın çetin-kavga kanıtıyla yargıla. Şimdi geriye kalan bir öykü, bir yol. [B 7.2-6]

(Sextus Empiricus, *Matematikçilere Karşı*, VII)

Buna karşılık, Sextus'un alıntısı Simplicius ile sürüyor:

Parmenides'in bir varlık üzerine (çok değil) olan dizelerini, sıkıcı olsa da aktarıyorum; bunun nedeni hem kendi söylediklerimi haklı çıkarmak, hem Parmenides'in incelemesinin azlığı. Olmayanı (var olmayanı) sona erdirdikten sonra, şöyle yazıyor:

Şimdi geriye bir öykü, bir yol kaldı: İşte bu.
Ve orada bütünlük içinde işarettirler; doğmamış ve
bozulmaz varlık, tüm, bir türden, dalgalanmaz ve eksiksiz.
Madem ki şimdi hep birlikteler, bir ve sürekli,
(daha önce) yoktu ve olmayacak.
Onu hangi kuşakta arıyorsun?
Nasıl, ne zaman büyüdü? Olmayandan geliyor o,
benim izin vermeyeceğim
senin konuşmana ya da düşünmene
– söylenebilir ya da düşünülebilir değil, o yok.
Ve neye gereksinimi varsa, büyümek için,
er ya da geç onu teşvik ederdi
– elbette, eğer hiçten başlıyorsa?
Böylece birlikte olmalı ya da olmamalı.
Ne de kendinden başka herhangi bir şey olmak için
güvenin gücünün izin vereceğinden öte.
İşte bu nedenle Adalet onun zincirini gevşetmedi,
var olmasına ya da ölmesine izin vermedi,
ama onu destekledi. Bu konudaki karar şunda yatıyor:
Vardır ya da yoktur. Ama karar verildi, düşünülmemiş ve
adı olmayan bir yolun terk edilmesi gerekliydi
(demek gerçek bir yol değildi), ve öteki var olan,
gerçekte var olan yol alınmalıydı.
Peki öyleyse nasıl ölebilir? Nasıl var olup ortaya çıkabilir?
Eğer var oluyorsa, yoktur, her zaman var olacaksa bile yoktur.
Böylece oluş yerini bulmuştur ve duyulmadan ölüyor.
Hepsi birbirine benzediğine göre,
ne de bölünüyor –
burada ne daha çok (çünkü birbirine bağlanmasına engel çıkar)
ne daha az, ama ne ise, onunla tam dolu.
Böylece her şey sürekliliktir; yaklaşan yaklaşır.

Ve büyük zincirlerin sınırları içinde devinimsiz olanın
başlangıcı ve durağı yoktur, çünkü oluşum ve yıkım
başını aldı, çok uzaklara gitti ve gerçek güven, onlardan uzaklaştı,
aynı durumda aynen kalıyor, kendi kendini bağlıyor,
böylece oraya saptanmış kalıyor.
Gerekli güç için, çevrelediği sınırların içinde
onu zincirli tutuyor, çünkü o haklı, gerekli olan eksik kalıyor.
Eksikliği duyulmasın – sanki her şey eksik kalırmış gibi.
Aynı şey düşünülüyor, bu da bir düşüncedir. İçinde
dile getirilen olmazsa, sen düşünmeyi bulamayacaksın.
Yazgı onu tüm ve hareketsiz olsun diye zincire vurduğuna göre,
o ne vardır, ne de olduğundan başka olacaktır.
Böylece ölümlülerin söylediği ve gerçek olması için güvendikleri
her şeyin bir adı var –
ortaya çıkan ve ölen, olan ve olmayan
ve yer değiştirerek, parlak rengini dönüştürerek.
Son bir sınırı olduğuna göre, tüm yanlarından
tamamlanmıştır, tıpkı tam yuvarlak bir topun
büyüklüğü gibi, merkezine her yandan eşit uzaklıkta.
Ne burada, ne orada, asla ne daha büyük olabilir,
ne daha küçük.
ne onu durdurabilecek bir şey vardır,
ne burada, ne orada olduğundan ne daha küçük,
ne daha büyük olabilir, ne bütünlüğü bozulabilir.
Bu nedenle tüm yanları kendine eşittir,
kendi sınırları içinde türdeştir.
Burada ben sana olan güvenilir kanıtımı
ve gerçek üzerine olan düşüncemi bırakıyorum.
Bundan böyle ölümlülerin görüşlerini öğren,
benim sözlerimin aldatıcı tertibini dinle. [B 8.1-52]

Bunlar Parmenides'in bir üzerine dizeleridir. Bunlardan sonraki görüşlerle ilgili tartışmalarını, birbirinden ayrı ilk ilkelerde dile getiriyor.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 144.25-146.27)

Diğer iki kısa fragman, nereye konulması gerektiği kolay olmasa da, Gerçek Yolu'ndan geldiği düşünülmüştür.

Parmenides de kendi Umut konusundaki bulmaca şiirinde şu sözcüklerle görünüyor:

Gerçi olmasalar da, şu şeylere bir bak, akılda iyice var;
olana bağlılığından kendini koparma,
ne de dünyada her yerde ve her yoldan dağıl,
ne de birlikte gel. [B 4]

Umut eden birisi, tıpkı inancı gibi, düşüncenin nesnelerini ve şeylerin ortaya çıkışını (var oluşunu) görür.

(Clement, *Miscellanies* V, III 15.5)

Daha önce de söylediğim gibi Parmenides, varlığın kendisini her şeyden ayrılmış olanda, her şeyin en yükseğinde, varlığın öncelikle dışavurulduğu (yerde) görüyor. Bununla birlikte, akılla kavranılır nesnelerin de bilincinde. Bu nedenle şöyle diyor:

Yaklaşan yaklaşandır, [B 8.25]

ve yine:

ne zaman başladığım, başladığım yere bir daha döneceğim
fark etmez benim için. [B 5]

Başka bir yerde:

Ortadan eşit uzaklıkta. [B 8.43]

Tüm bu pasajlarda, akılla iyice algılanabilir nesneleri o gerçekten var sayıyor.

(Proclus, *Parmenides Üzerine Yorum*, 708.7-27)

Görüş Yolu'nun ilk satırlarını Simplicius korumuştur:

Kendi algılanabilir alanın açıklamasını bitirdikten sonra, Parmenides şöyle devam ediyor:

İşte burada, gerçekle ilgili sana olan kanıtın ve
düşüncenin güvenirliğinden vazgeçiyorum.
Bundan böyle, ölümlülerin görüşlerini öğren,
benim sözlerimin aldatıcı tertibini dinle.
Onlar iki biçime ad vermeyi akıllarına koymuşlardı,
ki bunlardan birisi olmamalıydı – ve işte orada dolaştılar,
başıboş.
Ve bunları karşıt biçimde birbirinden ayırdılar,
birer işaret koydular.
Biri diğerinden ayrı olarak, işte burada
ateşin etherli alevi, yumuşak, çok parlak,
ve her yönde kendisi olan, ve ötekisiyle aynı olmayan.
Öteki de kendi içinde karşıttır – geceyi bilmeden,
kendi şekli içinde yoğun ve ağır.
Bu tüm uygun tertiplendiğini sana ben söylüyorum,
Böylece bir ölümlünün aklı asla seni geçemeyecek. [B 8.50-61]

O bu değerlendirmeye bir görüş sorunu diyor ve aldatma, basit kusuru yüzünden değil, ama görünür dünyanın algılanabilirliği içindeki gerçek dünyanın akılla kavranılmasından hareket ettiği içindir. Az sonra iki elementi tartışarak etkin nedeni anmayı sürdürüyor:

Dar (şeritler), karışık olmayan ateşle doludur,
bitişikteki geceyle (ama bir pay alev yayılmış olarak)
ve onların ortasında, her şeyi yöneten bir tanrıça. [B 12.1-3]

Onu (tanrıçanın) gerçekten tanrıların nedeni olduğunu söylüyor –

Tüm tanrılardan önce, tanrıça Aşk'ı düşündü. [B 13]

Parmenides'in söylediğine göre tanrıça kimi kez ruhları ışıktan karanlığa, kimi kez de başka yönlere gönderiyor

Bu noktayı genişliğine yazmaya kendimi zorladım, çünkü şimdiki insanlar genelde eski yazıları bilmiyorlar.

(Simplicius,(*) *Fizik Üzerine Yorum*, 38.29-39.21)

Görüş Yolunu içeren kimi yazılar, Plutharkhos'un bir pasajından da edinilebilir:

> Oysa Parmenides ateşi ya da suyu, ya da uçurumları ya da Avrupa'nın ya da Asya'nın kentlerini ortadan kaldırmıyor. Her şeyden sonra o bir
> evrenbilim oluşturdu ve ışıkla karanlığı birer element olarak karıştırdı, onlarla ve onlarla birlikte tüm olguları
> üretti. Dünya, gök, ay ve yıldızlar üzerine çok şey söyledi,
> insanın kökenleri üzerine bir değerlendirmesi var. Eski bir
> doğa filozofu olarak, kendi yapıtı olan bir kitap yazdı,
> başka birisinin kitabını eleştirmedi, geriye, söylenmemiş herhangi
> önemli bir şey bırakmadı.
>
> (Plutharkhos, *Colotes'e Karşı*, III 4BC)

Simplicius, fragmanın daha uzunca bir yorumunu anmıştı:

> *komşu geceyle (ama bir pay alev yayılmış olarak)*
> *ve onların ortasında, her şeyi yöneten bir tanrıça.*
> *Nefret dolu doğumları yönetiyor ve her şeyin çiftleşmesini,*
> *erkekleri dişilerle karışmaya gönderiyor, sonra tersine, dişileri erkeklere.* [B 12]
>
> (Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 31.13-17)

(*) Simplicius (468-483) yıllarında papalık yaptı.

Bu pasajdakiler, doxografikal bir pasajda daha ayrıntılı betimlenmiştir:

Parmenides'in dediğine göre, biri diğerini kucaklayan bir dizi şerit vardır, birisi seyrektir, ötekisi yoğun, başkası ise kendi aralarında ışıkla karanlığın karışımıdır. Tüm onları bir duvar gibi saran (şey) katıdır ve altında ateşten bir şerit vardır. Tüm onların ortasında, çevresinde ateşten bir şerit vardır. En ortadaki karışık şerit, tüm devinimin nedenidir ve tüm onlardan var olur: O buna yönetici tanrıça ve tüm hakkın sahibi, Adalet ve Gereklilik diyor. Hava yerin bir salgısıdır, şiddetli basınç altında dışarı çıkar. Güneş ve Samanyolu, ateşin soluğudur. Ay ise ikisinin – hava ile ateşin karışımıdır. Her şeyin üstünde bunları ether sarar, altta, bizim gök dediğimiz ateşli kısım düzenlenmiştir, bunu da altında yeri saran bölgeler.

(Stobaeus, *Antoloji*, I XXII 1a)

Birkaç yazı parçası daha var; Simplicius ilginç olanı bize aktarıyor:

Dizelerin ortasına kısa düz bir yazı girmiş, anlamına bakılırsa, Parmenides'in kendisinden geliyor; şöyle sürüyor:

> *Buna komşu olan seyrektir, sıcaktır, parlaktır, yumuşaktır ve hafiftir; yoğuna komşu olanın adı soğuk, karanlık, sert ve ağırdır; bunların her biri kendi yoluna giden kümelere ayrılmıştır.*
>
> (Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 31.3-7)

Bu fragmanın gerçekliği konusunda Simplicius'un kuşkuya düşmesi elbette yerindedir.

Simplicius, Yol'un başlangıcını başka bir pasajda anıyor; işte oraya eklediği:

Ve biraz sonra yine:

Ve her şey, ışık ve karanlık diye adlandırıldığına göre
ve şeyler, her birisi için kendi güçlerine denk düştüğüne göre,
her şey ışıkla doludur ve gece görünmez,
hiçbirinin ötekinde payı olmadığına göre,(*)
ikisi de birbirine eşittir. [B 9]

(*agy*, 180.8-12)

Ama her ikisi de (Parmenides ve Melissus), algılanabilir nesnelerin oluşumuna açıkça başvuruyor – Melissus, soğuğun sıcağa dönüştüğünü söylediği zaman... Parmenides, algılanabilir nesneler konusunda dikkat çekerken, şöyle ki:

dünya ve güneş ve ay
ve ortak ether ve Samanyolu ve en dıştaki Olimpus
ve yıldızların sıcak gücü nasıl zorlandılar
var olmak için. [B 11]

Doğan ve ölen, hayranların bölümüne düşen şeylerin oluşumunu onlar betimlediler.
(Simplicius, *Gökler Üzerine'nin Yorumu Üzerine*, 559.18-27)

Bir kez o öğrenmenin [İsa'nın] gerçeğine varınca, artık bırakın onu Elealı Parmenides'in vaatlerini dinlesin:

Etherin doğasını ve etherdeki tüm işaretleri,
ve parlak güneşin alevini ve onun yıkıcı işlerini
ve bunların ne zaman ortaya çıktıklarını bileceksin.
Yuvarlak yüzlü ayın döümsel işlerini, onun doğasını öğreneceksin.
Onu saran göğü de öğreneceksin –
Ne zaman büyümüş olduğunu ve yıldızların sınırlarını tutmak için ona yol gösterdiğini ve bağladığını. [B 10]
(Clement, *Miscellanies* V, XIV 138.1)

(*) Işığın karanlıkta, karanlığın ışıkta payı olmadığına göre, ikisi birbirinden tümüyle ayrı fizik varlık olduğuna göre. (ç.n.)

Kimileri, kızgın kızıl demirin ateş olduğunu ya da ayın bir güneş olduğunu yadsıyor – bunu Parmenides ile birlikte düşünelim,

ötekinin ışığı, gece ışıltısı, yer üzerinde dolaşan [B 14]

demirin kullanılmasını ya da ayın gerçekliğini ortadan kaldırmıyor.

(Plutharkhos, *Colotes'e Karşı,* 111 6A)

Gökteki şeyler, çok sayıda da olsa, yalnız diğerlerinin ışığına gereksinim duyan (aydır); Parmenides'in dediği gibi:

her zaman güneşin ışıklarına bakan. [B 15]

(Plutharkhos, *Ayın Yüzünde,* 929 AB)

Doxografiden iki pasaj buraya aktarmaya değer:

Yerin yuvarlak olduğunu ve [evrenin] ortasında bulunduğunu
ilk söyleyen [Parmenides'tir].

(Diogenes Laertius, *Filozofların Yaşamı,* IX 21)

Parmenides, Sabah Yıldızını, önce ether içindeki düzene yerleştiriyor (onun Akşam Yıldızı ile aynı olduğunu düşünüyor). Ondan sonra güneş geliyor, onun altında, ateşli bölümde yıldızlar vardır; o buraya gök diyor.

(Stobaeus, *Antoloji,* I XXIV 2e)

Sonraki iki fragman biyoloji üzerinedir; yalnız ikincisi Latince çevirisinde yaşıyor.

En eski kuşaklardan başkaları da, erkeğin dölyatağının sağ bölümünde gebe kaldığını söylemiştir. Parmenides bunu şöyle söylüyor:

Sol yanda oğlanlar, sağ yanda kızlar. [B 17]

(Calinos, *Hippocrates'in Salgın Hastalıkları Üzerine Yorum,* XVIIIA 1002K)

Parmenides, yazdığı *Doğa Üzerine* adlı kitabında insanların kimi zaman yumuşak ya da hoş doğmaları, gebe kalmaya bağlıdır, diyor. O kendi dili Yunancada yazdığı için, ben de Latincede ve yine dizeler halinde yazacağım – elimden geldiğince ona yakın olacak ve iki dili birbirine karıştırmamaya çalışacağım:

Bir kadınla bir ekkek, birlikte Aşk'ın tohumlarını
(birbirine) karıştırdıklarında,
güçler oluşur, ayrı kanlardan damarlarda,
karışımları koruyarak sağlam (yapılı) bedenler üretir,
tohumlar karışınca, eğer güçler döğüşürse,
ve bu güç karışık bedenle birleşmezse,
o zaman zalimlik seksi rahatsız eder,
varlık bir ikiz tohumdan doğar. [B 18]
(Caelius Aurelianus, *Süreğen Hastalıklar*, IV 9)

Theophrastus, Parmenides'in düşüncesi üzerine bir açıklamada bulunuyor.

Gerçekte Parmenides, [duyuların] tümü üzerine hiçbir şey demedi – yalnız burada iki element bulunur ve ona bağlı olan bilgi aşırıdır. Örneğin sıcak ya da soğuk aşırıya kaçınca, böylece düşünce ayrı olur – sıcağa bağlı olduğu zaman daha iyi ve daha saftır; böylece belli bir oranı gerektirir:

Her fırsatta, diyor, dolaşan organların karışımı,
insanların aklını sağlam tutar, bu nedenle aynı şeydir
onun düşündüğü
– Organların doğası –
her bir insan ve herkes için;
bu nedenle aşırıya kaçmak, düşüncedir.

Ona göre sezgiden ve düşünmeden konuşmak aynı şeydir – bu nedenle o, animsama (bellek) ile unutkanlığın, bunların karışımı olan şeyden türediğini düşünüyor. (Ama – düşünmesi olası olsun ya da olmasın ve düzeni ne olacaksa, eğer karışım-

ları eşitse, bu konuda daha fazla bir şey söylemiyor.) Onun dediğine göre, ateş olmayınca cisimler ışığı, ısıyı ve sesi algılayamazlar, ama karşıtları olan – soğuk, sessizlik ve diğerleri gibi – şeyleri algılarlar; çünkü karşıtların kendi geçişleri içinde algılamanın olacağı açıktır. Ve genel olarak, var olan her şey, biraz bilgiye sahiptir.

(Theophrastus, *Duyular Üzerine* 3-4)

Simplicius, sonunda Parmenides'in şiirinin sonundan üç dizeyi korur:

Algılama dünyasını betimlerken ekler:

Böylece, düşünceye göre bu şeyler büyür şimdi
ve sonra, olgunlaşınca, var olmaktan çıkar:
İnsanların her biri ayırt edici bir ad alırlar. [B 19]

(Simplicius, *Gökler Üzerine'nin Yorumu Üzerine*, 558.8-11)

10

MELISSUS

Melissus Atina'ya Sisam Adası'ndan geliyor. İÖ 441'de Atina bu adayla savaş halindeydi ve oraya bir donanma göndermişti. Harekatın sürdüğü sırada, Atinalı komutan Pericles, kimi gemilerini başka bir sefere gönderdi.

Gemiler uzaklaştığında, Ithagenes'in oğlu filozof Melissus, Sisam'da komutandı; onların az sayıdaki gemisini küçümsediği ya da komutanlarının deneyimsiz olduğunu gördüğü için, kendi vatandaşlarını Atinalılara saldırmak için ikna etti. Sonraki savaşta, Sisamlılar üstünlük kazandı. Birçok insanı tutsak aldılar, birçok gemiyi batırdılar, böylece denizin denetimini ele geçirdiler ve savaşın sürmesi için ellerinde bulunmayan birçok gerecin sahibi oldular. Aristoteles'in kendi dediğine göre, Pericles'in kendisi bu deniz savaşında, Melissus'un yenilgisine uğradı.

(Plutharkhos, *Pericles* 166 CD)

Ama sonunda Sisamlılar yenildiler; Melissus ise tarihte alışılmadık bir ilerleme kaydetti.

Melissus'un yaşamı konusundaki tarihi bize yalnız savaş yılı veriyor: Onun V. yüzyılın dördüncü çeyreğinde dünyaya geldiğini varsayabiliriz. Felsefede o Parmenides'in bir izleyicisiydi. Gerçekte onun kitabı, Parmenides'in şiirinin değiştirilmiş bir yorumu, açık bir düzyazı biçimidir. Melissus'un önemli yazı parçaları yaşayakaldı ve bunların hepsini Simplicius korudu. Ayrıca birisi yanlışlıkla Aristoteles'e mal edilen ve Melissus, Xenophanes, Georgias Üzerine *adını taşıyan denemede, onun*

tüm yazıları üzerine iki yorum bulunmaktadır; diğeri ise, Simplicius'un Aristoteles'in Fizik*'i üzerine yorumunda bulunmaktadır. Bu ikincisini, yazı parçalarının girişi için aktarmak yerinde olur.*

Melissus, doğa felsefecilerinin aksiyomlarını kullanıyor ve aşağıda görüldüğü gibi, o kuşakları ve yıkımlarını incelemeye başlıyor:

> Eğer hiçbir şey değildiyse, o halde sanki bir şeymiş gibi onun üzerine ne denilebilirdi? Eğer o bir şey idiyse, ya sonradan var olarak ortaya çıkmıştır, ya da her zaman için vardı. Ama eğer ortaya çıkmışsa, o zaman bu ya var olandan gelmiştir ya da var olmayandan. Oysa herhangi bir şeyin var olmayandan gelmesi olası olmadığı gibi, (hiç sayılan başka bir şey bile, gerçekten var olmaya izin vermez) olandan da gelmesi olası değildir (çünkü bu durumda, her zaman vardır ve sonradan ortaya çıkamaz). Var olanlar, öyleyse ortaya çıkmazlar. Demek ki her zaman vardılar. Olanlar da ortadan kalkmazlar. Var olanlar, olmayanlara düşmeyeceği gibi, (doğa bilimciler bunu onaylıyorlar), olanlara da dönüşmezler (bu durumda yine de geriye kalabilirler ve yok olamazlar). Öyleyse her zaman vardılar ve var olacaklardır.
>
> Öyleyse, varlık olanlar, bir başlangıca sahipti, var olmayanların ise bir başlangıcı yoktu. Ama var olanlar, (sonradan) ortaya çıkmış değildir. Demek ki bir başlangıçları yoktu. Ayrıca ortadan kalkmış olanların bir sonu vardı; eğer bir şey yok edilemezse, bir sonu da yoktur. Öyleyse var olanlar, ortadan kalkmazlar, bir sonları da olmaz. Buna karşılık, başlangıcı ve sonu olmayanlar, gerçekte sonsuzdur. Öyleyse var olanlar, sonsuzdur.
>
> Eğer bir şey sonsuzsa, tektir (eşsizdir). Eğer iki şey olsalardı, sonsuz olmazlardı, ama biri diğeriyle sınırlı olurdu. Ama var olanlar, sonsuzdur. Bu nedenle var olanlar çoğul değildir. Öyleyse, var olanlar, tektir.

Eğer tek ise, aynı zamanda değişmezdir. tek olanlar her zaman kendisiyle türdeştir; türdeş olanlar, ne yok olur, ne büyür, ne düzenlemesini değiştirir, ne üzülür, ne acı çeker. Eğen bunlardan birisine uğrarsa, türdeş olamaz. Herhangi bir şey, bir tür değişime uğrarsa, bir durumdan ayrı bir duruma hareket eder. Ama hiçbir şey, var olanlardan ayrı değildir. Bu nedenle değişmeyecektir. Ayrıca olmayan şey, boştur; boş olan, yoktur; yok olan (şey), var olamaz. Böylece var olanlar, devinmezler – eğer hiçbir şey boş değilse, hiçbir yere hareket etmez. Ne de kendi içine çekilir. Bu durumda kendinden hem daha seyreltik, hem daha yoğundur ve buna olanak yoktur. Bu nedenle daha seyrek olan, yoğun olana göre daha boştur. Ama boş olan, var değildir. Bir kimse, var olanların dolu ya da görünüşe göre başka hiçbir şeye uyup uymadığına yargılamalıdır; eğer uymuyorsa, doludur, uyuyorsa, değildir. Buna göre, eğer boş değilse, zorunlu olarak doludur; ve öyleyse, devinemez – bunun nedeni, dolu olanlar arasında devinme olanaksızlığı değildir; bu durumu cisimler için söyleyebiliriz; ama var olanların tümü ne var olanların içine doğru hareket edebilir, ne var olmayanların içine doğru hareket edebilir (var olmayanlar, varlık değildir).

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum* 103.13-104.15)

Melissus'un geri kalan tüm yazı parçalarını Simplicius korumuştur.

Melissus, bu yaygın aksiyomu kullanarak (hiçten hiçbir şey çıkmaz aksiyomu), var olanların yeniden oluşamayacağını gösterdi. Şunları yazıyor:

Var olanlar, her zaman vardı ve her zaman var olacaktır. Eğer (sonradan) ortaya çıkmışlarsa, zorunlu olarak, daha önce olmayanlardan var olmuşlardır. Buna göre, eğer

hiçbir şey değildiyseler, olmayan şeylerden de hiçbir şekilde ortaya çıkamazlardı. [30 B 1]

(*agy*, 162.23-26)

Melissus, aşağıdaki noktalara işaret ediyor:

Ortaya çıkmadan var olduklarına göre, demek her zaman vardılar ve var olacaklardır, ne bir başlangıçları vardı, ne de bir sonları olacaktır, ama sonsuzdurlar. Eğer ortaya çıkmışlarsa, bir başlangıçları da olabilir (aynı zamanda, demek ortaya çıktıkları bir başlangıç vardır) ve bir de sonları olacaktır (aynı zamanda, var olmaları da duracaktır). Eğer ne başlangıçları, ne de sonları olduysa, her zaman var idiyseler, her zaman var olacaklarsa, başlangıçları ve sonları yoktur. Var olmayanlar, tümüyle ve hiçbir zaman var olmayacaklardır. [B 2]

... Tam olarak ileri sürdüğü gibi, var olanlar, kendi varlıkları içinde sonsuzdurlar, böylece, her zaman var olanlar, diyor, kendi varlıkları içinde sonsuzdurlar. Aşağıda söyledikleriyle de bunu açıklığa kavuşturuyor:

Her zaman var oldukları için, kendi hacmi içinde de her zaman sonsuz olmalıdır. [B 3]

Hacim sözüyle, genişlik demek istemiyor; var olan ne varsa, bunların bölünmezliğini kendisi gösteriyor:

Eğer var olanlar bölünebilmiş olsaydı, diyor, *devinirdi; ama eğer deviniyorsa, var değildir.* [B 10]

Hacimle (büyüklükle) daha çok onun gerçekliğinin yüceliğini demek istiyor. Var olmayanlarla ne demek istediğini aşağıda belirtiyor:

Eğer varsa, bir tek olmalıdır; ama eğer bir tek varsa, o zaman bir cismi olmaz. [cf B 9]

Ve aşağıdakileri söylediği zaman, sonsuzluğu ölümsüzlükle birbirine bağlıyor:

İster ölümsüz olsun, ister sonsuz, hiçbir şeyin bir başlangıcı ve sonu yoktur. [B 4]

böylece bunlara sahip olmayan sınırsızdır.

Eğer bir tek olmasaydı, başka bir şeyle sınırlanırdı kavramı aracılığı ile, sonsuzluk ile bir tek oluşa işaret ediyor. [B 5]

(Simplicius. *Fizik Üzerine Yorum* 109.19-110.6)

Başka bir yerde Simplicius, Melissus'un kendi sözleriyle teklik anlamına vardığını gösteriyor:

Eğer Melissus kendi yapıtına *Doğa Üzerine* ya da *Var Olanlar* adını verdiyse, doğayı var olanlar ya da doğal nesneler diye düşündüğü açıktır; diğer bir deyişle, var olan şeylerde algılanabilir nesneleri düşünüyor. Belki bu nedenle Aristoteles var olanların bir tek olduğunu açıklıyor; algılanabilir maddelerin dışında hiçbir şeyin olmadığını var sayıyor. Algılanabilir olanlar tümüyle var görünüyor, o halde var olanlar bir tektir ve algılanabilir olanların dışında hiçbir şey var değildir. Melissus'un söyledikleri:

Eğer sonsuzsa, bir tek olacaktır. Eğer iki taneyse, (ikisi ayrı ayrı ç.) sonsuz olamazlar, ama biri diğerine karşı sınırlı olacaktır. [B 6]

(Simplicius, *Göklerin Yorumu Üzerine* 557.10-17)

Bununla birlikte Melissus açıkça değil de ilkel bir stilde yazdığına göre, biz de şu tümceleri öyle bir düzenleyelim ki, bunları okuyanlar, kendi yorumlarını daha gerçekçi bir şekilde yapabilsinler. Buna göre Melissus ilk notlarından ve değişimle ilgili incelemesine girişinden şu sonucu çıkarıyor:

Bu yolla, ölümsüzdür ve sonsuzdur, bir tektir ve tümüyle türdeştir. Ne yok olacaktır, ne daha büyüyecektir, ne düzenlemesini değiştirecek, ne üzülecek, ne de acı çekecektir. Eğer bunlardan birisine uğrarsa, artık bir tek olamaz.

Eğer değişirse, var olanlar artık türdeş değildir, ama daha önce var olanlar tümüyle yıkılacaklar ve var olma-

yanlar, ortaya çıkacaktır. Buna göre, eğer on bin yıl içinde bir saç teli kadar değişecek olursa, tüm zaman içinde, tümden yok olacaktır.

Kendi düzenlemesi içinde de değişemez. Daha önceden var olan düzenleme yok olmayacağı gibi, olmayan da yeniden ortaya çıkmaz. Hiçbir şey eklenmeyeceğine, yok olmayacağına ya da değişmeyeceğine göre, olan bir şeyin düzenlemesi nasıl değişebilir? Eğer herhangi bir yoldan değişseydi, öyleyse kendi düzenlemesini de değiştirirdi.

Acı da çekmez. Eğer acı içinde olsaydı, tümüyle var olmazdı; üzüntü içinde olan bir şey, her zaman var olamayacağı gibi, sağlıklı olanla da eşit güce sahip olamaz. Eğer acı çekiyorsa, türdeş de olamaz; eğer bir şeyleri yitirecek ya da ekleyecek olursa, artık türdeş değildir. Sağlıklı olan da acı çekmez; var olan sağlık gider ve olmayan şey ortaya çıkmaz.

Acılar için söylediklerimiz, üzüntüler için de geçerlidir.

Herhangi bir bakımdan boş değildir. Boş olan hiçtir ve böylece hiçbir şey değildir; var olamaz.

Devinemez. Dolu olduğu için geriye çekilemez. Eğer boş olsaydı, boş olan bölüme çekilebilirdi, ama boş olmadığına göre, hiçbir yere çekilemez. Yoğun ya da seyreltik olamaz. Seyreltik olan, yoğun olan kadar dolu değildir, ama seyreltik olan, öyleyse yoğun olandan daha boştur. Neyin dolu olduğu, neyin dolu olmadığı arasında bir ayrım yapabilmelisin. Eğer hiç üretmiyor ya da alıyorsa, dolu değildir; eğer üretmiyor ya da almıyorsa, doludur (tamdır). Eğer boş değilse, zorunlu olarak doludur. Böylece eğer dolu ise, kımıldamaz. [B 7]

Melissus'un söyledikleri bunlar.

(Simplicius, Fizik Üzerine Yorum 111.15-112.15)

Onların bölünemeyen tek varlıkları, cisim halindeyken ne sonsuz olur, ne sonlu. Parmenides için düşüncenin amaçları arasında cisimlerin yerleri de Melissus'un söyledikleri:

Tek varlık olmak, bir cisme sahip olmamaktır. Ama eğer bir hacmi varsa, bölümleri de olmalıdır ve artık bir tek değildir. [cf B 9]

(*agy*, 87.4-7)

Son yazı parçası, Melissus'un kitabının bir eleştiri kadar, yapıcı bir bölüm içerdiğini gösteriyor.

Melissus düz yazdığı için, hem tüm kanıtlarında içerik olarak, hem aşağıdaki pasajdaki açıklığı ile (algılanabilir nesneler) üzerine görüşlerinin (Parmenides'ten daha) açıkça bir hesabını veriyor. Bir tek olan, çoğalmayan, devinmeyen, boşlukla kesilmeyen, ama tümüyle kendisiyle dolu olan varlıklar üzerine konuşurken, aşağıdaki gibi sözlerini sürdürüyor:

İmdi bu kanıt, olanların içinde en büyük işarettir, ama aşağıdaki işaretler de bulunur. Eğer birçok şey var olsaydı, bunlar söylemiş olduğum gibi bir şeydir. Eğer toprak, su ve hava, ateş, demir ve altın, canlı ve ölü şeyler, ak ve kara ve diğer şeyler, insanların söyledikleri doğrudur – eğer bu şeyler varsa ve biz doğru olarak görüyor ve işitiyorsak, o halde bunlar bize ilk göründükleri gibi olmalıdırlar, değişemezler ya da ayrı biçim alamazlar, ama her biri her zaman ne ise, o olmalıdır. Ama biz şimdi doğru olarak gördüğümüzü, duyduğumuzu ve anladığımızı söylüyoruz. Bununla birlikte, bize sıcak görünen, soğuk olabiliyor, soğuk olan, sıcaktır ve sert olan yumuşaktır, yumuşak serttir ve canlı şeyler ölür görünüyor, canlı olmayandan varlık ortaya çıkıyor; tüm bu şeylerin değiştiği görülüyor; var olanlar ve görünenler, türdeş değiller, ama sert olan demir, parmakların dokunmasıyla aşınır; benzer şekilde bize sert görünen altın, taşlar ya da başka şeyler de. Toprak ve taşlar, sudan oluş-

muşa benziyorlar. [(Böylece buradan çıkan sonuca göre, var olan şeyleri biz ne görürüz, ne biliriz.)](*)

Oysa bu şeylerin birisi diğerini onaylamıyor. Biz kendine özgü biçimleri ve sağlamlıklarıyla sayısız ölümsüz şeylerin var olduğunu söyledik, ama bunların hepsi de ne zaman görsek, bize değişik geliyor. Bizim doğru olarak (olduğu gibi) görmediğimiz açıktır ve sözünü ettiğimiz çoğu şey var olarak doğru görünmüyor. Eğer gerçek olsalardı, değişmezlerdi, ama her biri göründüğü gibi olmak isterdi; gerçek olandan daha güçlü bir şey yoktur. Eğer var olanlar değişirse, yok olurlar ve var olmayanlar, ortaya çıkarlar. Böylece, eğer birçok şey varsa, bunlar bir tek şey gibi olmalıdırlar. [B 8]

Böylece Melissus, niçın onlar (yani Parmenides ve Melissus) algılanabilir nesnelerin olmadığını, ama varmış gibi göründüğünü bize açıklıyor.

(Simplicius, *Gökler Üzerine Yorum* 558.17-559.13)

(*) Çift ayraç içine alınmış olan tümce, Simplicius'un bizdeki elyazısından alınmadır, ama burada yer olmadığı açıktır, belki de silinmesi gerekir.

11

ZENON

Zenon Elea'dan geliyor. Parmenides'in arkadaşı, bir anlamda da öğrencisiydi. Onun yaşamı üzerine bir şey bilmiyoruz ve ilgili tarihler de bizden kaçıyor. Platon, Zenon ile Sokrates arasındaki bir karşılaşmayı bize anlatıyor; öykünün gerçekliği her ne kadar tartışma götürse de, yine de tümüyle anlatmaya değer.

Antiphon'a göre, Pythodorus demiş ki, bir keresinde Zenon ve Parmenides, Atina'ya Büyük Panatina şenliği için gelmişler. Parmenides artık iyice yaşlı birisiymiş, saçları ağarmış, ama göze çarpar bir görünüşü varmış – altmış beş yaşlarındaymış. Zenon ise kırkına yakın, uzun boylu, hoş görünüşlüymüş – onun dediğine göre Parmenides'in aşkıymış. Kent duvarının dışında Ceramicus'ta Pythodorus ile birlikte kalıyorlarmış. Sokrates ve birkaç kişi daha, onları ziyaret etmiş, Zenon'un yazılarını duymak istemiş – ilk kez kendilerini onlar Atina'ya çağırmışlar. O sıralarda Sokrates çok gençmiş.

Parmenides'in dışarıda olduğu bir anda, Zenon'un kendisi onlara okumuş. Pythodorus'un anlattığına göre, kendisiyle birlikte Parmenides ve Aristoteles (bu kimse otuz tirandan birisi olmuştur) geri geldiğinde, geriye uslamlamadan çok az bir şey kalmış; böylece yazılardan çok az şey duymuşlar – gerçi Pythodorus'un kendisi daha önce Zenon'dan duymuş.

Sokrates onun dışarıda olduğunu duyunca, birinci uslamlamanın birinci hipotezini bir kez daha okumasını Zenon'dan istemiş. Sokrates dinledikten sonra sormuş: "Zenon, ne demek istiyorsun? Eğer birden çok şey varsa, o zaman bunlar hem

benzer, hem benzemez olmalıdır mı diyorsun? – Benzemez şeyler benzer olamazlar, ya da benzer olanlar benzemez olamazlar."

"Evet" dedi Zenon.

"Böylece eğer benzemiş şeylerin benzer olması olanaksız ise ve benzer şeyler de benzemez olamıyorsa, o zaman var olan bir'den daha çok şey olamaz. Eğer birçok şey var olsaydı, bunların kendine özgü özellikleri olamazdı. Senin uslamlamaların da bunu mu amaçlıyor? – İnsanların söylediği her şeye karşın birden çok şeyin var olmadığına itiraz mı? Sen uslamlamalarının her birini kesin sonucun kanıtı olarak mı alıyorsun? Böylece birden çok şeyin olmadığını göstermek için oluşturduğun uslamlamaları, kanıtların çoğunu, kanıtın birçok bölümü gibi sen kendin önceden bulduğunu mu sanıyorsun? Senin demek istediğin bu mu, yoksa ben mi seni yanlış anladım?"

"Hayır, dedi Zenon, kitabın tüm amacını sen çok iyi anlamışsın."

'Anlıyorum, Parmenides, dedi Sokrates, burada Zenon, seninle yalnız aşkıyla değil, ayrıca yaptığı incelemeyle de birlikte olmak istiyor. Bunun için seninle aynı tarzda yazdı ve ayrı bir şeyler söylüyormuş gibi yapıp bizim düşüncemizi yanıltmaya çalıştı. *Sen* kendi şiirlerinde evrenin bir olduğunu söylüyorsun ve bu görüş için çok güzel kanıt üretiyorsun. *O* ise birçok şey yoktur diyor ve çok etkileyici kanıtlar üretiyor. Biriniz bir şey vardır diyor, öteki birçok şey yoktur diyor; böylece pekâlâ aynı şeyleri söylemiş olmakla birlikte, aynı şeyleri söylemiyor gibi görünmek için elinizi çabuk tutuyorsunuz – geriye bizi aşan bir şeyler kalıyor!"

"Evet, Sokrates, dedi Zenon; ama sen benim kitabımdaki gerçeği bir bütün olarak kavramadın. Tıpkı bir Ispartalı tazı gibi, benim söylediklerimi avlamada ve iz sürmede çok iyisin Ama ilk önce, benim kitabımın öyle çok iddialı olduğunu görmemişsin – her ne kadar büyük bir başarı kazanmış olsa da, senin dediğin gibi insanlardan gerçeği gizlemek için yazmadım.

Sen kitaptan rastgele bir yeri ele almışsın: Gerçekte o Parmenides'in, eğer bir tek şey varsa kanıtının insanı saçmalığa ve çelişkili sonuçlara götürdüğü ve onu gülünç düşürmeye çalıştığı savına karşı onu bir tür savunmadır. Benim kitabını, birçok şey vardır diyenlere saldırıyor, onların birçok şey vardır varsayımlarının çok daha gülünç sonuçlara vardığını göstermeyi amaçlıyor; eğer sen bunu gereği gibi incelersen, varsayıma göre bir tek şey vardır. Ben bunu gençken yazdığımda, bir tür tutkuyla yazmıştım. Ondan sonra yazdığımı da birileri çaldı; bunun açıklığa kavuşup kavuşmayacağını bilecek durumda bile değilim."

(Platon, *Parmenides*, 127A-128D)

Zenon'un incelemesi, 'hipotez' sağduyusunda, insanı saçmalığa götüren birçok şeyin bulunduğunu göstermeye yönelik bir dizi uslamlamayı içeriyor. Daha sonraki kaynaklar, tüm olarak kırk uslamlamanın olduğunu bildiriyor. Bu uslamlamalardan iki fragman esas özü oluşturur. Aristoteles, bunlardan dört tanesinin eleştirel özünü veriyor; biz ise ikiden çoğunu dile getireceğiz.

Fragmanların tümü, Simplicius'un Fizik *üzerine yorumunda korunmuştur. Simplicius, Aristoteles'in başvurduğu iki uslamlamanın bulunduğu bir pasajı tartışıyor: Bunlar 'her şey bir'dir uslamlaması ile, 'ikiye bölünme' uslamlaması. Aristoteles'in yorumcuları bu pasajı birbirinden ayrı yönde anlamışlardır; Simplicius'un Zenon'dan alıntısı, onların tartışmalarını gözlemesinden alınmıştır.*

Aleksander'in dediğine göre, ikiye bölünme üzerine olan ikinci uslamlama Zenon'undur ve o büyüklüğe sahip bir şey, bölünebilir, böylece birçok olabilir, artık bir tek değil, böylece birin var olmadığını kanıtlıyor... Aleksander'ın Zenon'dan edindiği kanıya göre, o Eudemus'un yazılarından birisini çürütmüş görünüyor. Çünkü Eudemus, *Fizik* adlı yapıtında şöyle diyor:

Her ne kadar birileri var olsa da, bu birisi var değil midir? (Sorusu) bir bulmacaydı. Zenon'un aktardığına göre, eğer bir kimse, yeryüzünde birin ne olduğunu açıklayabilseydi, o da nelerin var olduğu konusunda konuşabilecekti. Ama öyle anlaşılıyor ki o şaşırmış göründü, çünkü o algılanabilir olanları hem mantıksal hükümle, hem de parçalara bölünebilir olmasıyla birçok şey diye adlandırdı, oysa hiçbir bakımdan böyle değil (demek istediği: toplandığı zaman ne artar, çıkarıldığı zaman ne eksilir).

Buna göre gerçekte, Zenon'un ileri sürdüğü gibi, bir yandan kafa çalıştırması yaparak (bu nedenle ona 'iki-dilli' adı verildi)- bir yandan da bir üzerine olan şaşkınlığı artırmak için gerçek uslamlama yayınladı. Ama kendi inceleme kitabında birçok uslamlama bulunuyor ve orada birçok şeyin var olduğunu söyleyen herkesin tutarsızlığa düştüğünü gösteriyor.

Orada bulunan bir uslamlamada, eğer birçok şey varsa, diyor, o halde bunlar hem büyük, hem küçüktür – sonsuz hacimde olacak kadar büyük ve hacmi hiç olmayacak kadar küçük Hacmi olmayanın, kitlesinin de olmayacağını, öyleyse hiç olmayacağını söylüyor. Bu nedenle ekliyor:

Eğer herhangi başka bir şey eklenmiş olsaydı, onu daha büyütmeyecekti. Eğer hacmi yoksa, ama [başka bir şey] eklenmiş ise, hacmi asla artamaz. Böylece eklenmiş olan, öyleyse hiçbir şey olur. Eğer başka bir şey çıkarılırsa, daha küçülmez –bir daha eklendiği zaman da artmayacaktır–, o halde eklenen bir çıkarılanın 'hiç bir' şey olduğu açıktır. [29 B 2]

Zenon, bunun bir'i ortadan kaldırmadığını, ama birden çok şeylerin her birinin birer hacme sahip olduğunu göstermek için söylüyor – bir hacim, bu olgu nedeniyle gerçekten sonsuzdur, çünkü sonsuz bölünebilir; alınmış olanların önünde her zaman bir şeyler kalır. O bunu önce birçok şeyin her birinin birer hacme (büyüklüğe) sahip olmadığını gösterirken, (her birinin) kendisiyle eşit ve bir olduğunu söylüyor.

Porphyry'nin ileri sürdüğüne göre, Parmenides'e ait olan ikiye bölünme uslamlaması, var olanın bir (tek) olduğunu gösterme girişimidir. Aşağıdaki gibi yazıyor:

Parmenides'in başka uslamlaması var; birisi ikiye bölünme üzerine dayanıyor; buna göre var olan, yalnız bir tek şeydir ve ayrıca bölümleri yoktur ve bölünemez. Bu bölünmez olanı, diyor, biz ikiye bölelim – sonra her parçasını yine ikiye bölelim. Böylece sonsuza kadar gidelim; şurası açıktır ki, diyor, her bir en son büyüklük, en küçük ve sayısal olarak sonsuz sayıda olacaktır; böylece tüm şey, sonsuzca minima *(en küçük)'ten kurulmuş olacaktır. Böylece yok olacak ve hiçlik içinde dağılacaktır ve yine hiçlikten oluşacaktır. Ama bu sonuçlar saçmadır. Buna göre bölünmüş olmayacak, geriye bir kalacaktır. Ayrıca her yerde benzer olduğuna göre, eğer gerçekten bölebilir ise, her yerde benzer biçimde bölebilecektir, bir yerde bölemeyen, başka yerde de bölünemeyecektir. Diyelim ki her yerde bölünebilir olsun. Geriye hiçbir şey kalmayacağı ve yok olacağı açıktır; eğer hiçten oluşacak olursa, yine oluşumu da hiç olacaktır. Eğer geriye bir şey kalırsa, herhangi bir yerde bölünemeyecektir. Bu düşünüşe göre, diyor, var olanlar, bölünmez, kısımsız ve bir (tek) olacaktır...*

Burada Porphyry, bölünme üzerine saçma sonuçlar olan birin bölünemezliğine ikiye bölünme (dichotomy) uslamlamasıyla başvurmakta haklıdır. Ama Aleksander'in düşündüğü gibi, bu uslamlamanın gerçekte Zenon'dan çok Parmenides'e ait olup olmadığını burada sormaya değer. Hiç türünden yoruma, Parmenides'e özgü yazılarda rastlanıyor ve çoğu bilgin, bu bölme yöntemini Zenon'a mal ediyor – gerçekte bu, Aristoteles'in *Fizik* kitabında Zenon'un diye anıldı. Peki eğer gerçekten Zenon'un kendi kitapçığında bulunuyorsa, o zaman niçin fazladan şeyler söylüyor? Çünkü eğer birçok şey varsa, aynı şeyler sınırlı ve sınırsızdır; Zenon, bunu aşağıdaki sözcüklerle anlatıyor:

Eğer birçok şey varsa, o zaman bunların oldukları kadar çok sayıda olmaları da gereklidir, ne daha fazla, ne de

daha az. Eğer birçok şey varsa, var olanlar sonsuzdur. Bunlar var olan şeyler arasında her zaman başkalarıdır ve yine, kendi aralarında başkalarıdır. Ve bu yolla, var olan şeyler sonsuzdur. [B 3]

Bu yolla o, nicelik olarak ikiye bölünmede sonsuzluğu kanıtlamış oldu. Büyüklük içindeki sonsuzluğa gelince, aynı uslamlamayla o bunu daha önce kanıtlamıştı. Birinci kanıtlama için sözlerini şöyle sürdürüyor:

Bununla birlikte, eğer varlarsa, her şey için bir hacim ve büyüklük olması, birinin diğerine göre bir uzaklığı olması gereklidir. Aynı uslamlama onların yarısı için de geçerlidir. Çünkü bunun için de bir büyüklüğü olacak ve onun bir parçası da yarım olacaktır. Buna göre hepsi bir kere için birdir ve her zaman için geçerlidir. Birinden diğerine kadar bir bölüm olmayacağına göre, bu türden son bir parça da olmayacaktır. Bu tarzda eğer birden çok şey olursa, bunların hem büyük, hem küçük olması gereklidir – bir hacme sahip olmayacak kadar küçük ve sonsuz olacak kadar büyük. [B 1]

Buna göre, Aleksander'in desteklediği gibi, belki de bu bölme uslamlaması Zenon'undur, ama bir uslamlamasından çok, birçok'tan kendini kurtarabiliyor ve böylece Parmenides'in, var olanlar bir'dir uslamlamasını onaylıyor.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum,* 138.3-6, 138.29, 140.6, 140.18-141.11))

Aristoteles, Zenon'un Fizik'*teki dört uslamlamasını tartışıyor. Açıklama yoğun içerikli ve önemli yerlerdeki metin, belirsiz.*

Zenon, boş şeyler ileri sürüyor. Ona göre bir şey, kendine eşit uzaklıkta bir yerde olduğu zaman, her zaman hareketsizdir ve herhangi bir anda harete eden, her zaman böyle bir uzam içindeyse, buna göre hareket eden, (yol alan) ok, hareketsizdir.

Bu yanlıştır, çünkü zaman bölünebilir anlardan oluşmaz – ne de herhangi başka bir büyüklükten oluşur.

Zenon, başını ağrıtan devinim konusundaki uslamlamasını, dört noktada çözmeye çalışır.

Birinci iddiaya göre hiçbir şey devinmez, çünkü yol alan şey, sona varmadan önce, yarı-yola ulaşmalıdır. Bunu daha önce tartışmıştık.

İkincisi, Akhilleus'un koşusu üzerinedir. Buradaki iddiaya göre, daha hızlı koşan, daha yavaş koşanı hiçbir zaman yakalayamaz. Kovalayan kimse yolun yarısını koştuğu zaman, yavaş giden (kaplumbağa) bu arada biraz daha ilerlemiş olacaktır. Bu da ikiye bölme ile aynı uslamlamadır, ama yalnız eklenen büyüklük *yarı*'ya bölünmemektedir. Buradan anlaşıldığına göre, yavaş gidenin yakalanamaması, ikiye bölünmede olduğu gibi aynı yanılgıya düşmektedir. Öyleyse çözüm de aynı olmalıdır. Ve önde gidenin yakalanamamasını söylemek yanlıştır: *Öndeyken* yakalanmış değildir, ama (sonra) yine de yakalanır (yeter ki aralarında sonsuz bir uzaklık olmasın).

Bunlar uslamlamanın ikisidir. Üçüncüsü, bizim anlatmış olduğumuz hareketsiz kalan okun sonucudur. Bu, zamanın anlardan oluştuğu varsayımına bağlıdır. Eğer böyle kabul edilmezse, ok bir uçtan öteki uca ulaşır.

Dördüncü uslamlama, bir stadyumda karşılıklı hareket eden insanların eşit sayısının, yine eşit sayıyı geçmesidir. Şöyle ki, birinci küme, stadyumun bir ucundan hareket eder, diğer küme ortaya yerden; ve eşit hızla hareket ederler. Onun düşüncesine göre, bu yarı zaman, ötekinin iki katma eşittir. Buradaki yanılgı, eşit büyüklüklerin, eşit hızla hareket ettiklerini ileri sürmekten kaynaklanıyor. Birisi hareket eden bir nesneyi, ötekisi, duran bir nesneyi geçiyor, ama birinci zamanın yarısı kadar sürede

Örneğin, duran eşit cisimler AA olsun; BB ise, birincilere eşit sayıda ve eşit büyüklükte olsun ve yolun yarısından başlasın. CC'ler ise, onlara eşit sayıda, eşit büyüklükte ve hızda da BS'ye eşit olsun ve sondan başlasın. Buna göre hareket halin-

deyken, biri diğerini geçer, birincisi B ve birinci C aynı zamanda sonda olurlar. Oysa C, onların tüm yolunu ve B, yarı yolu geçer. Buna göre zamanın yarısı geçmiştir – ikisinin her biri, eşit zamana göre eşit yolu alır.

Aynı zamanda, buradan anlaşılacağı gibi, birinci B yol aldığında, bütün CS'leri geçer; çünkü birinci C ve birinci B, aynı zamanda karşı sonlarda olacaklardır (BS'nin her yanı, AS'nin her yanı için bir süre eşit olacaktır) – çünkü her iki yan eşit alana sahiptir

Söylediğimiz gibi, bu uslamlama yanlıştır.

(Aristoteles, *Fizik*, 239b5-240a18)

Aristoteles, Zenon'un birinci uslamlamasını bir kez daha tartışıyor:

Zenon'un uslamlaması, sınırlı bir zaman içinde şeylerin sonsuz bir sayıyı aşması ya da sonsuz sayıda şeylere bireysel olarak değinmesi olanaksızdır. Ama bu yanlıştır. Hem uzaklık, hem zaman –gerçekte hepsi de *continua* (birlikte)– iki yoldan sonsuzdur deniyor: Hem bölünmeleri bakımından, hem en uç noktalarına göre. İmdi, sonsuz sayıda şeylerin, sonlu bir zaman içinde sayısal olarak ulaşması olanaksızdır, ama sonsuz şeylerin bölünme yoluyla ulaşması olasıdır. Zamanın kendisi de, bu yolla sonsuzdur. Buna göre sonsuz olan, bir sonsuz içinde aşar, sınırlı bir zaman içinde değil ve sonsuz şeyler, sonsuzlukta ulaşır, yoksa birçok zaman parçasının sınırları içinde değil.

(*agy*, 233a21-31)

Daha sonraki yazarlar, bu çelişkilerin Aristoteles'teki anlatımına bir şey katmıyorlar. Diogenes Laertius, Zenon'un olduğu sanılan bir tümceyi alıyor, ama çoğu bilgin bunun doğruluğundan kuşkulanıyor:

Zenon, şunu söylerken, hareketi ortadan kaldırıyor:

Hareket eden (şey), ne bulunduğu yerde hareket eder, ne de bulunmadığı yerde. [B 4]

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları*, IX 72)

Zenon'un daha sonraki iki uslamlamasına Aristoteles başvurdu, ama Simplicius bunu daha ayrıntılarıyla açıklıyor:

Hiçbir şeyin kendi ilk yerinde olamayacağı açıktır. Zenon'un –eğer yerler varsa, buna göre bunlar bir yerler*de* olacaktır– bilmecesini çözmek zor değildir. Bir şeyin, ilk yerinden başka bir yerde olmasını hiçbir şey engelleyemez – ama bir yerde gibi değildir.

(Aristoteles, *Fizik*, 210b22-25)

Zenon'un uslamlaması, yerin varlığını ortadan kaldırır görünüyor. Bize şöyle öneriliyor: Eğer yerler varsa, bunlar bir şeylerin içinde olacaktır; her şey, bir şeylerin içinde bulunur. Ama içinde bulunduğu (yer de) bir yerdir. Böylece yerler (ya da uzamlar), yerlerin içindedir ve bu sonsuza kadar sürer gider. Böylece yerler, (uzamlar) yoktur... Eudemus, Zenon'un görüşünü şöyle anlatıyor:

> Zenon'un bilmecesi, aynı sonuca varır görünüyor. O var olan her şeyin, bir yerlerde olduğunu ileri sürüyor. Peki ama, eğer yerler var olan şeyler arasındaysa, bunlar nerededir? Kuşkusuz başka bir yerde – ve başka bir yerde, böyle sürüp gider.
>
> (Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 562.3-6, 563.17-20)

Zenon'un bir darı –tohumunun herhangi bir yeri ses çıkarır– uslamlaması yanlıştır. Herhangi bir zamanda onun tüm bir kilesini (36.5 kilo) harekete geçirdiğinizde, bir etki uyandırmasını önleyemezsiniz.

(Aristoteles, *Fizik*, 350a19-22)

Belli uzaklıktaki ve belli bir zaman içinde, tüm bir güç, tüm bir ağırlığı harekete geçirirse, bu demek değildir ki, aynı zaman içinde bu gücün yarısı, bu ağırlığın yarısını –ya da bir parçasını– belli bir uzaklıktan harekete geçirir; Eleali Zenon'un, Protagoras'a sorduğu soruyu, [Aristoteles] böyle çözmüştür. "Söyle bana, Protagoras diyor, bir darı tanesi –ya da bir tanenin on binde bir parçası– düştüğü zaman bir ses çıkarır mı?" Protagoras "Hayır diyor." "Peki," diye sözlerini sürdürüyor, "bir kile darı tanesi, döküldüğü zaman ses çıkarır mı, çıkarmaz mı?" Bir kilenin ses çıkaracağını söylediği zaman, Zenon diyor ki: "Pekâlâ, buna göre bir kile darı ile, bir tek darı arasında – ya da bir tek darının on binde biri arasında bir orantı yok mu?" Bunu onaylıyor. "O halde diyor Zenon, sesler arasında da benzer bir orantı olmayacak mı? Eğer oluyorsa, buna göre bir kile ses çıkarıyorsa, bir tek darı da –bir tek darının on binde biri de– ses çıkaracaktır." Zenon'un uslamlaması işte böyleydi

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 1108.14-28)

12

EMPEDOKLES

Empedokles, Sicilya'daki Acragas'tan geliyor. Varlıklı ve seçkin bir ailesi vardı. Büyükbabası, İÖ 496'daki Olimpiyad Oyunları'nda bir at yarışı zaferini kazanmıştı. Hangi tarihte yaşadığı belli değil, çünkü birinin verdiği tarih, diğerini tutmuyor. Aristoteles'in kanıt vermeden gösterdiği tarihe göre altmış yaşında ölüyor: Bizim elimizdeki kanıtlara göre, kabaca 495-453 yılları arasında yaşamış olabilir.

Görünüşe bakılırsa, politikada önemli insanlardan birisiydi (gelenek ondan demokrasiye hevesli birisi diye söz ediyor) ve ayrıca doktor olarak çalıştı. Birçok yapıt verdi, hepsi de şiir halinde yazılmıştı; en önemlilerinin adı Doğa Üzerine *ile* Arınma'*dır. Yazı parçalarından çoğu yaşayakalmıştır; bunların kimisi epeyce uzundur. Bununla birlikte, kaynaklar hangi fragmanın hangi şiire ait olduğunu pek seyrek bildirdiği gibi, kendi özgün şiirdeki sıraya göre de pek az görünüyorlar. Bu konunun açıklığa kavuşması, bilginleri çok uğraştırmıştır, ama çok az ilerleme kaydedilmiştir.*

Önce ben, Doğa Üzerine *şiirinden kesinlikle ya da olasılıkla gilen, sonra da yine kesinlikle ya da belkilikle* Arınma'*dan gelen kimi şiirleri çevireceğim.*

Doğa Üzerine

Doğa Üzerine'*nin adanması ve belki de ilk satırları olan bölümleri korunmuştur:*

Aristippus ve Satyrus'a göre Pausanias [Empedokles'in] aşkıydı ve *Doğa Üzerine* bu aşkına sesleniyor; şöyle:

Akıllı Anchitus'un oğlu Pausanias, dinle... [31 B 1]

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları,* VIII 60)

Empedokles, Pausanias'a önemli bir güç umudu vermişti ve bilgisini saklaması için onu teşvik etmişti:

Satyrus'a göre, Empedokles büyücülükle ilgili işler gerçekleştirdiği zaman, Gorgias da orada olduğunu söylüyor ve Empedokles'in kendisi de, bunu kendi şiirinde itiraf ediyor, şöyle ki:

Hastalara ilaç verenleri, yaşlılara yardım edenler
öğreneceksin, çünkü tüm bunları yalnız senin için gerçekleştireceğim.
Ve sen, yeryüzünü silip süpüren yorulmaz rüzgârın gücünü keseceksin,
soluğuyla hasatları öldüren rüzgârın,
ve yine, eğer istersen, bunu dengeleyecek meltemleri getirebilirsin
Ve kara yağmurdan sonra, insanlar için mevsimlik hava akımı
üreteceksin, ve yaz rüzgârından sonra, ether içinde yaşayan
ve ağaç-besleyen akımları üreteceksin.
Ve ölü insanların gücünü Hades'ten getireceksin. [B 11]

(*agy,* VIII 59)

... Empedokles'e göre bizim dünyamızın oluşumu ve yıkımı ve onun iyilikten ve kötülükten yapılışı işte böyledir. Ayrıca o yine bunlardan yapılabilen üçüncü bir zekâlı gücün de var olduğunu söylüyor. Şöyle yazıyor:

Eğer sen onları sürekli çalışan kafanın içine sıkıştırırsan,
ve onları saf bir özenle sevgi içinde gözlersen,
bunların hepsi yaşamın boyunca seninle kalacaklardır.
bunlardan, diğer birçoğunu da kazanacaksın;
onların kendileri de artacaklar,
her biri kendi niteliğinde, kendi doğası gibi.
Ama sen insanlar arasında çeşitli şeylere ulaşabilirsin:
Bu insanlar sayısızdır, önemsizdir ve düşünceleri körlenmiştir;
kendi değerli iyiliklerine dönmeyi arzulayarak
dönen zamanla birlikte, seni birden bırakacaklar;
hepsi de düşünceyi tanıdıkları ve akıldan nasiplerini aldıkları için. [B 110]
(Hyppolytus, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi* VII, 25-26)

[Empedokles] Pausanias'a, Pythagorasçı âdete göre kendi öğretisini, *sessiz bir bellek içinde saklamasını* salık veriyor; genelde bu insanlar, sessizliğin tanrısal olduğunu düşünüyor.
(Plutharkhos, *Masa Konuşması 728E*)

Empedokles'in üstün anlama yeteneği, insanlığın bilgi kaynaklarını özel bir değerlendirmesine bağlıydı:

Onun gerçeklikten ayırt ettiği görüşü, duyulara bağlı değildi; şöyle diyor [Empedokles]:
Dar kafalıların yetenekleri, onların organlarına yayılmıştır;
düşünceyi körelten birçok kötü engeller bulunur.
Yaşamın küçük bir parçasını görürken, ölmeye can atan:
İnsanlar bir duman gibi yükseliyor ve uzaklaşıyor,
her yöne sürüklendikleri gibi, yalnız kim kiminle
karşılaşacağına inanmış. İçlerinden hangisi, tüme var-

mak istiyor?

Bu şeyleri insanlar ne bu haliyle görmek, ne de işitmek istiyor,

ne de kendi akıllarında tutmak. [B 2.1-8]

Gerçeklik konusundaki görüşe gelince, tümüyle ulaşılmaz değildir, ama akıl ona ulaştığı oranda elde edilebilir; o bunu yaptığımız alıntılarda açıklığa kavuşturmayı sürdürüyor:

Böylece sen buraya geldiğine göre,

ölümlü aklın vardığından daha çoğunu öğrenmeyeceksin. [B 2.8-9]

Aşağıdaki dizelerde, daha çok bildiklerini ve akıl yüklendiği için duyular aracılığı ile kavradıklarını kabul edilenin güvenilir olduğunu ileri sürenlere saldırıyor (daha önce duyuların güvenilirliğini kötülemiş olmasına karşın). Şöyle diyor:

Ama tanrılar bu adamların deliliğini benim dilimle

ve arı bir kaynağın kutsal ağızlarıyla düzeltiyor.

Ve sen, güçlü bellek tanrıçası, beyaz zırhlı genç kız,

yalvarıyorum: Ölümlüler için işitilmesi doğru olan ne varsa,

bana gönder, dizginleri iyi dindarlık arabasını kullanarak.

Ünün ve onurun çiçeklerini kabul etmek için seni zorlamayacak

ölümlülerin; yeter ki sen, kutsallığın cesaretle söylediğinden

fazlasını söyle. Sonra aklın doruğunda otur.

Ama gel, her şeyin açık olduğu bir yolda, her hünerle gözle:

ne gözlerinle gördüklerine, kulaklarınla işittiklerinden daha

çok güven,

ne kulaklarında çınlayanlar, dilin açıklığının üstünde olsun,

ne düşünceyi bir yolla güvenden yoksun bırakan başka organlara izin ver, ama içinde her şeyin aydınlık olduğu bu yolda düşün. [B 3]

(S. Empiricus, *Matematikçilere Karşı*, VII 122-125)

Tanrısallık konusunda ise, Acragaslı şairin söyledikleri:

İnsanlar gözleriyle yaklaşamaz,
ya da elleriyle kavrayamaz, ama inandırmanın en büyük yolu
insanın aklından geçer. [B 133]

(Clement, *Miscellanies*, V XII 81.2)

İnsanların çoğu, gerçeğe güvenmek için kanıt istiyor, yoksa inançtan gelen çıplak güvenle doymuyor:

Ama bunlar erke güvenmedikleri zaman çok kötücüldürler,
oysa sen, güvenini bizim sanat tanrıçasından alan,
bir kez kanıtı kendi göğsünün içinde seçince, öğren. [B 4]

Empedokles, kötücül insanlar erki kötüye kullanmak için gerçekliğin üstünde erk isterler diyor.

(*agy*, V III 18.3-4)

Öyleyse Empedokles'e göre

Mutlu,
insandır, tanrısal düşüncenin servetini kazanmış olan,
kötüdür, tanrıların karanlık olduklarına inanmış olan.[B 132]

(*agy*, V XIV 140.5)

Sanat Tanrıçasını anarken, parça B 3'tekiyle karşılaştırınız:

Empedokles, aşağıdaki satırlarda Aşk tanrıçasından yana mücadele verdiğini bildiriyor:

Eğer bir gün, kimi yaratıkların hatırı için, ey ölümsüz Tanrıça,

benim endişelerimin senin aklına gelmesi hoşuna giderse,

Öyleyse sana yalvarıyorum, beni yine destekle, Calliope,(*)

Kutsal tanrılar için iyi şeyler söylediğimden. [B 131]

(Hyppolitus, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi,* VII XXXI 4)

Doğa Üzerine'de, evrenin karmaşık ve dönümsel bir tarihi betimlenir. Her şey dört elementten ya da 'kök'ten bileşmiştir. Birinci devindirici etkenler Aşk ve Mücadele'dir. Elementler dönemsel olarak tanrısal ve türdeş bir küre içinde birleşirler. Sonra küre çözünür ve dünya bir dizi evrede yer alır. Sonra tarih kendini ters yöne çevirir, evren derece derece küre durumuna geri döner. Kozmik çember, başlangıcı ve sonu olmadan yinelenerek yuvarlanır (döner durur).

Empedokles'in şiiri, yinelenmeleri içeriyor. Geri kalan yazı parçasında bu açıkça görüldüğü gibi, kendisi de bunu itiraf ediyor:

Ama ben korkarım, diyor Empedokles'in kendisi,

bir yazı başını diğerine bağlamaktan

ve benim öykülerimde bir tek yolun tamamlanmasından, [B 24]

izin verin kendi işaretlerimi uygun görülen sona yerleştireyim.

(Plutharkhos, *Kâhinlerin Çöküşü,* 418c)

'Güzel için ikinci ve üçüncü kez': Bir atasözü; anlamı, bir kimse, güzel olan hakkında sık sık konuşmalıdır. Bu atasözünün geldiği dize, Empedokles'e ait; şöyle ki,

Bir insanın yapması gereken, güzelden iki kez söz etmektir. [B 25]

(Scholiast to Platon, *Gorgias* 498 E)

(*) *Calliope:* Orpheus'un annesi, epik şiir ve güzel söz tanrıçası.

Simplicius'un Fizik Üzerine Yorumu'ndan iki uzun özet, Empedokles'in kozmik tarihinin genel yapısını bize güzelce veriyor.

Fizik'in birinci kitabında Empedokles bize bir, sonsuzca çok, dönemsel yaratım, birleşme ve dağılmayla oluşum ve yıkılış üzerine, aşağıdaki gibi söz ediyor:

Size bir çift-öykü anlatacağım. Bir kerede birçok varlıktan
bir gelişir, ve bir başkasında, bir tek varlıktan yine
birçoğu kendi başına büyür.
Ölümlü şeylerin oluşumu çiftir, onların ölümü de çiftir:
Birisi doğar ve her şeyin bir araya toplanmasıyla yıkılır,
ötekisi, beslenir ve bir kez daha ayrıca büyüdüğü gibi,
kendi başına uçar. Ve bunlar,
asla kendi sürekli değişimini durdurmazlar,
şimdi yine Aşk ile hepsi bire dönüşür;
bak yine tüm varlıklar, Kavga'nın öfkesiyle öteye giderler.
<Böylece birçoktan bir tek olmayı öğreninceye kadar>
ve bir kez daha birçok oluyor, bir kendi başına büyüdüğünde,
bu büyüklük var olup ortaya çıkıyor, yaşamı son bulmuyor,
ama kendi sürekli değişimlerini asla durdurmadan,
bu büyüklükleri her zaman var olanların, bir çember içinde
devinmeden.
Ama yine de sen gel, dinle benim sözlerimi; aklın büyüklüğünü
öğrenmek için.

Daha önce kendi sözlerimin sırlarını açıkladığımda söylemiş
olduğum gibi,
yine sana çift öykü söyleyeceğim. Bir zamanlar
birçoktan, yalnız bir tek olmak için büyüdüler
ve diğerleri, bir tek vardan, yine kendi başlarına birçok olmak
için büyüdüler –
ateş ve su ve toprak ve sonsuz yükseklikteki hava,
ve onlardan ayrı lanetli Kavga, her yolda dengeli,
ve onlar arasında Aşk, uzunlukta ve genişlikte eşit.
Sen aklınla bakmalısın, yoksa gözlerini dikip durmamalısın.
Aşk da düşüncedir, ölümlülerin bedeninin içinde,
onlar bununla aşk düşüncesini düşünürler
ve birleşme işini gerçekleştirirler
ve onu kendi adıyla Sevinç ve Afrodit diye çağırırlar,
insanlar onu onlar arasında dolaşırken görmedi –
ne de ölümlü insan. Benim kanıtımın gidişine bakın,
kimseyi aldatmayan:
Bunların hepsi eşit ve aynı yaşta,
ama onların görevleri ayrı ayrı ve karakterleri kendine özgü
ve sırasıyla gücü ellerinde tutuyorlar, zamanın dönüşü gibi.
Onlara ek olarak hiçbir şey ne yeniden ortaya çıkıyor,
ne de yok olup gidiyor.
Sanki sürekli yıkıma uğruyorlarmış gibi artık var olmak istemiyorlar.
Peki bu evreni büyütebilen neydi? Ne zaman ortaya çıktı?
Ve gerçekte nerede yok olabilecek, hiçbir yeri boş olmadığına göre?
Ama bunların kendileri var, biri diğerinin arasından geçiyor,

ayrı zamanlarda ayrı ayrı oluyorlar – ve hep ve her zaman aynı. [B 17]

Burada birçoktan gelenin (var olanın) –dört elementten oluşanın– bir olduğunu söylüyor; ve bunun, kimi kez Aşk'ın, kimi kez Kavga'nın egemen olduğu zaman var olduğunu gösteriyor. Bunların tümüyle ölmedikleri, hepsinin eşitliği, aynı yaşta olmaları ve onların varlığına hiçbir şeyin eklenmediği ya da var olmaktan çıkmadıkları gösteriliyor. Bir'in türediği çok, çoğuldur – Aşk bir (tek) değildir, çünkü Kavga onları birlik'e götürür.

Diğer birçok şeyi saydıktan sonra, bunların her birinin karakterini betimlemeyi sürdürüyor; ateş Güneş, havaya Parlaklık ve Gök, suya Yağmur ve Deniz diyor. Bu nedenle sözlerini şöyle sürdürüyor:

Ama gel, eğer daha önce söylediklerim biçimce eksikse,
daha önceki sözlerimi tanık diye al:
duyması sıcak ve her yana yayılan güneş,
tanrısal cisimler sıcakta yüzüyorlar, parlakça ışıldıyorlar,
her yere yağıyorlar, karanlık ve soğuk,
ve yerden, katı ve sert şeyler ileri doğru akıyorlar.
Öfke'nin içinde ayrı ayrı biçimdeler ve hepsi de kendi başına,
ama Aşk'ta bir araya geliyorlar, biri diğerini arzuluyor.
Bunlardan gelen ne var, daha önce vardı, şimdi var ve var olacaklar –
ağaçlar boy atıyor, ve kadınlar ve erkekler,
ve hayvanlar, ve kuşlar, suda yaşayan balıklar,
uzun ömürlü ve en yüce onurlu tanrılar bile.
Bunların kendileri vardı, biri diğerinin içinden geçerek ayrı ayrı var oluyorlar; karışmak için kendi aralarında değiş tokuş yapıyorlar.

Birbirinden ayrı şeylerin aynı elementten nasıl ortaya çıktığını [Empedokles] açıkça betimliyor:

Tıpkı ressamlar, armağanları süsledikleri gibi –
insanlar da kendi sanatını hünerle öğreniyor –
renk renk boyaları ellerine alıyorlar,
uyumluca birbirine karıştırıyorlar, biri biraz az, öteki biraz çok,
onlardan her şeye benzer şekiller çıkarıyorlar,
ağaçlar, kadınlar, erkekler yaratıyorlar,
hayvanlar, kuşlar, denizde yaşayan balıklar
uzun ömürlü ve en yüce onurlu tanrılar bile:
Böylece gördüğümüz sayısız ölümlü şeyler için
başka bir kaynak olmadığını, bizi aldatmadan aklımıza anlatıyorlar.
Ama bir tanrıdan duyulmuş masal olarak, şimdi bunu açıkça öğren. [B 23]

Aşk'ı ve Kavga'yı değil, dünyada oluşmuş bu birçok şeyi düşündüğü açıktır, çünkü ağaçların, erkeklerin, kadınların ve hayvanların onlardan meydana geldiğini söylüyor. Yine söylediği gibi, bunların biri diğerine dönüşüyor:

Dönen çember gibi sırayla gücü ele alırlar,
biri diğerini yolundan çevirir ve kendi paylaşımları içinde büyür. [B 26.1-2]

Var olanların ve yıkıma uğrayanların bile, sırayla ölümsüzlüğe sahip olduklarını belirtiyor:

Ama sürekli değişimlerini asla kesmedikleri sürece,
bir çember içinde devinimsiz her zaman var olacaklardır. [B 17.12-13]

Ayrıca bir çift dünyanın varlığına da işaret ediyor – biri akılla kavranılabilir, öteki (duyularla) algılanabilir, biri tanrısal, öteki ölümlü, birisi tipik örnekleri içeriyor, ötekisi ise kopyaları. O yalnız doğmuş ve ölebilir şeylerin bunlardan oluştuğunu söylediği zaman değil ama ayrıca tanrılardan oluştuğunu söylediği zaman da gösteriyor. Aşağıdaki dizelerde de,

çift-dünyaya üstü kapalı bir şekilde işaret ettiğini düşünebilirsiniz:

Onların tümü kendi parçalarıyla birliğin içindedirler –
Güneş ve Yer, Gök ve Deniz –
bunlardan ayrıldılar ve ölümlü şeylerin içinde büyüdüler.
Benzer yolda, karışmaya daha çok hazır olanlar,
Afrodit'e benzer, biri diğeriyle aşk yaptı.
Ama en düşman olanlar, doğumda, karışımda ve şekil almada
birbirinden en çok ayrılan şeylerdi,
hiç de bir araya gelme alışkanlığında olmayan
*ve derinden üzüntülüydüler *kendi kavgalı doğumlarına,*
*ve öfke içinde doğdular.** [B 22]

Bunların ölümlü şeyler içinde bile uyumlu olduklarını, ama anlaşılır dünyada daha iyi bir araya geldiklerini söylüyor ve

Afrodit'e benzer, biri diğeriyle aşk yaptı. [B 22.5]

Bu her yerde olagelse bile, yine de anlaşılır şeyler, Aşk'la benzer olur, oysa algılanabilir şeyler, Kavga'ya yenilir ve uzaklaştırılır; onlar kendi doğumlarındaki karışımda, kavgalı doğmuş ve biri diğeriyle karışma alışkanlığında olmadan şekillendikleri ve kopyalandıkları gibi var olup giderler.

Ayrıca yine o [Empedokles], aşağıdaki birinci pasajda gösterildiği gibi birlik ve dağılma gereği doğumun yer aldığını varsayıyor:

Bir keresinde yalnız bir tek olmak için büyüdüler,
birçok varlıktan ve başka bir zaman,
yine kendi başlarına büyüdüler,
bir tek varlıktan birçok olmak için. [B 17.1-2]

Ayrıca onun oluşumun ve yıkımın etkili olmadığına dikkat çekmesine de bakalım:

ama yalnız karışım ve karışmış olanlar arasında bir değiş tokuş. [B 8.3]

ve paylaşarak bir araya gelme, kendi başına uçma vardır. (Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 157.25-161.20)

Birçoğu, Empedokles'e göre Aşk'ın tek başına akılla anlaşılabilir dünyayı, Kavga'nın da yalnız algılanabilir dünyayı yarattığını düşünüyor. Oysa gerçekte o, kendi *Fizik*'teki sözlerinde görebileceğimiz gibi, bunların her ikisini de her yerde kendilerine uygun düşen işlevlerine göre veriyor: Afrodit ya da Aşk'ın, bu dünyanın yaratıcı bileşiminin bir nedeni olduğunu söylüyor. O ateşe Hephaestus, Güneş ve Alev; suya Yağmur; havaya Ether diyor.(*) Aşağıdaki dizeler de içinde olmak üzere, o bunu birçok yerde söylüyor:

Onlara kabaca eşit olan yer,
Hephaestus, Yağmur ve ışıldayan Ether'le birlikte var oldu;
Afrodit'in yetkin limanlarına demir attı,
yerin daha çok olduğu yerde daha az
ya da daha az olduğu yerde daha çok.
Ve bunlardan geliyor kanla etin çeşitli biçimleri. [B 98]

Bu satırlardan önce, aynı şeylerde, her ikisinin de [Aşk ve Kavga] etkinliğine başvuruyor; görelim:

Kavga, burgacın en dibine vardığında,
Aşk, çevrintinin ortasında bulunduğunda,
onların her şeyi, yalnız bir (tek) şey olmak için bir araya geliyor,
ama birden bire değil, ayrı ayrı yönlerden
Ve karışınca, sayısız ölümlü şeylerin tipini dışarı boşaltıyor.
Ama çoğu, onların karışımı arasında karışmadan kalıyor –
Kavga'nın destekledikleri en yüksekte duruyor yine de;
çemberin en uç sınırlarında tümüyle göze çarpmadan,
ama parçaları organların içinde, tümüyle ayrı parçaları.

(*) *Hephaestus:* Ateş ve metal tanrısı.

Ve hep başta koşunca, tüm Aşk'ın tatlı, ölümsüz saldırısını izliyor.

Daha önce ölümsüz olmayı öğrenenler, birdenbire ölümlü oluyor,

daha önce karışmamışlar, karışıyorlar, kendi yollarını aralarında

değiştiriyorlar.

Ve karışınca, sayısız ölümlü şeylerin tipini dışarı boşaltıyor,

her türlü biçime uymuş olarak, görmesi hayret verici.

Burada hem ölümlü şeylerin Aşk'la kurulduğunu, hem de Aşk'ın egemen olduğu alanlarda Kavga'nın tümüyle dışarıda kaldığını söylüyor.

Ayrıca dört elementle, Aşk'la Kavga'nın tüm özel niteliğini verdiği dizelerde, bunların –Aşk'la Kavga'nın– karışımına açıkça başvuruyor. İşte sözünü ettiğimiz dizeler:

Görmesi sıcak ve her yana yayılan güneş,

tanrısal cisimler, sıcaklıkta akıyor, parlakça ışıldıyor;

karanlık ve soğuk yağmur her yerde;

yerden sağlam ve katı şeyler çıkıyor.

Öfke içinde hepsi de ayrı ayrı biçimde ve kendi başlarına,

ama Aşk'ta, bir araya geliyorlar, birbirlerini arzuluyorlar.

Her şeyi oluşturan bunlar vardı, varlar ve var olacaklar –

ağaçların boy attığı, kadınların ve erkeklerin yetiştiği,

hayvanların ve kuşların, suda balıkların büyüdüğü yerde,

uzun ömürlü ve yüksek onurlu tanrılar bile. [B 21.3-12]

Ama sonra söyledikleri:

Dönen çemberler gibi, sırasıyla gücü ele alırlar,

ve biri diğerini yolundan çevirir, kendi paylaşımı içinde büyür.

Bunların kendileri vardı, biri diğerinden geçerek,
insan oldular, başka türlü hayvanlar oldular,
Şimdi Aşk'la bir düzenleme içinde bir araya geliyorlar,
şimdi yine Kavga'nın nefretiyle öteye gidiyorlar,
bir tek olarak büyüyünceye kadar, tümüyle boyun eğiyorlar.
Böylece, birçoktan bir olmayı ve yine
bir olarak büyüyenden birçok olmayı öğreniyorlar. [B 26]

Böylece birçoktan-bir (çünkü Aşk nedeniyle var oluyorlar) ve bir'den birçok (Kavga egemen olduğunda ortaya çıkıyor), ayın altındaki bu dünyaya onunla birlikte yerleşiyor;(*) burada ölümlü şeyler bulunuyor; ayrı zamanlarda ve ayrı dönemlerde, bir Kavga'nın, bir Aşk'ın egemen olduğu açıktır.
(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 31.31, 34.8)

Geri kalan yazı parçaları, tümleyici olarak pekâlâ okunabilir ve ilgili daha geniş metinleri, Simplicius iki pasajla anmış oluyor.

Pasajdaki kimi satırlar, Parmenidesçilerin oluşum ve değişime karşı çıktıklarını, Empedokles'in bildiğini gösteriyor ve o bunlardan kaçınmayı umut ediyor. Kimi diğer fragmanlar, Parmenidesçi bir zemine sahip.

Bilisiz bir kralla seslenir gibi yapan Colotes, gözlerini Empedokles'e çeviriyor:

Başka bir şey söyleyeceğim sana: Ölümlü birisi için doğum yok,
ne de ölümde lanetli bir şey.
Yalnız karışım ve karışım arasında değiş tokuş –
işte insanlar bu şeylerden doğuyorlar. [B 8]
(Plutharkhos, *Clotes'e Karşı*, 111 1F)

(*) Yunanlılara göre Ay, dünya ile göğün sınırları arasındaydı. (ç.n.)

[Empedokles], alt üst olmuş varlıklardan oldukça uzaktı ve görünüşe karşı savaş veriyordu; öyle ki, bunları güncel dilinden bile uzaklaşmamıştı. Daha çok günlük kullanımda yanlış anlaşılmalara yol açan zararlarını ortadan kaldırmıştı; görelim:

Bir insan, ya da herhangi bir vahşi hayvan ya da bir bitki,

bir kuş biçiminde, karışık havanın içinde meydana geldikleri

zaman, insanlar bu gelişe var oluş diyorlar

ve onlardan ayrıldıkları zaman, bunlara kötü yazgı diyorlar.

İnsanlar bunları gerektiği gibi adlandırmıyorlar, ama ben de

bu töreye uyuyorum. [B 9]

Colotes'in kendisi de bu satırları alıyor, ama Empedokles'in insanlardan, hayvanlardan, bitkilerden ve kuşlardan uzak kalmadığına, bunların karışık elementlerden oluştuğunu söylediğine dikkat etiyor. Onların birleşim ve ayrışım doğumu dediklerine, kötü yazgıya ve günahçıl ölüme [B 10] karşı yaptıkları yanlışlıklara dikkat çekiyor ve bunlarla ilgili alışılmış deyimlerin kullanılmasına izin vermezlik yapmıyor.

Burada ben, Empedokles'in bizim alışılagelmiş deyimlerimizi tersine çevirdiğini düşünmüyorum; benim demek istediğim, kimilerinin doğum dediği ve onun var olmayandan bir kuşak sonrasına onay vermemesi. Aşağıdaki dizelerde o bunu açıkça gösteriyor:

Aptallar – düşüncelerinin kapsamını geniş tutamıyorlar:
doğumdan önce var olmayanları,

ya da bir şeylerin ölebileceğini ve tümüyle yok olacağını

doğru sanıyorlar. [B 11]

Ortaya çıkmayı (var olmayı) değil, ama yalnız olmayandan var olmayı, yalnız yıkımı değil, ama tümüyle yıkımı, diğer bir deyişle, var olmayanda yıkımı kulakları olan herkese yük-

sek sesle bağırıyor. Eğer bir şeyi vahşice açıklamaktan çok daha kibarca diliyorsanız, o zaman aşağıdaki pasaj sizi aşırı sevecen olmakla suçlayabilir. Burada Empedokles'in söyledikleri:

Bu şeylerde hiçbir akıllı insan, kendi aklında
yaşamdayken – onların yaşam dediğini –
öyle uzun süre var diye sanır,
iyiyi ve kötüyü dener,
ama daha önce insan olduklarını ve sonra hiçlikte çözüleceklerini düşünür. [B 15]

Bu sözler, bir insanın doğmuş olduğunu ve yaşamın var olduğunu yadsımıyor, ama daha çok doğumun olmadığını ve henüz ölümün bilinmediğini düşünenleri yadsıyor.

(Plutharkhos, *Colotes'e Karşı*, 1113 AD)

Bir kez daha, eğer hem var olmayanın var olarak ortaya çıkması ve var olan ne varsa, yok olması tümüyle olanaksız ise, o zaman Empedokles'in dediği gibi, kimi şeyler niçin ortaya çıkıyor ve diğerleri ölümsüz (sonsuz) oluyor? O da tüm bunları kabul ediyor – şöyle ki,

Var olmayandan, hiçbir şey ortaya çıkamaz
ve var olanların da yok olumu olanaksızdır
– gerçekleşemez –
birisi onu nereye saptamışsa, hep orada kalacaktır [B 12]

– yine de kimi şeylerin başlangıcı ve sonu olmadığını (ateş, su, toprak hava), diğerlerinin ise bunlardan ortaya çıktığını (var olduğunu) söylüyor.

([Aristoteles,] *Melissus, Xenophanes, Gorgias Üzerine*, 975a36-b6)

Empedokles, benzer şekilde, var olan her şeyin ortak olarak sürekli devindiklerini ve hiçbir şeyin boş olmadığını söylüyor – şöyle ki,

Evrenin hiçbir yanı boş değildir: Buna göre herhangi bir şey ortaya çıkamaz mı? [B 13]

Ve onlar bir tek biçim içinde sanki bir olmak için bir araya geldikleri zaman, Empedokles diyor ki:

Ne boşa göre, ne de aşırı doluya. [B 14]

Birinin diğerinin yerini almasına ve birinin diğerinin yerine eşzamanlı olarak dönmesine ve kimi şeylerin her zaman birinci şeye dönüşmesine ne engel oluyor?

(*agy*, 976b23-30)

Dört 'kök' ya da element, birkaç kez betimlenmiştir.

Empedokles dört elementten [her şeyi] türetiyor:

Önce her şeyin dört kökünü duy:
Parlak Zeus, parlayan-yaşam Hera, Aidoneus ve Nestis,
gözyaşlarını akıtırlar ölümlü çeşmelerden, [B 6]

(S. Empiricus, *Matematikçilere Karşı*, X 315)

Empedokles'e göre böyle büyümüş şeyler olmayacaktır – ekleme yoluyla olanlar bunun dışında, ateş ateşle artar

ve yer kendi biçimini artırır, ether, ether. [B 37]

Ama bunlar eklemelerdir ve büyüyenler, bu yolla büyüyor diye düşünülmezler.

(Aristoteles, *Oluşum ve Bozulma Üzerine*, 333a35-b3)

Empedokles'in dediği gibi, etherin her şeyi içerdiğini ve tutturduğunu düşünmek daha doğrudur:

*Gel, bana söyleyeceğim *...**
oluştuğunu gördüğümüz her şeyi:
toprak, çalkantılı deniz, nemli hava,
ve Titan ether, her şeyi bir çember içinde tutuyor.

(Clement, *Miscellanies* V, VIII 48.3)

Kimileri [*anopaia* sözcüğünün] 'yukarı doğru' yerine kullanıldığını düşünüyor. Çünkü bunun için ateşten aşağıdaki gibi söz eden Empedokles'e başvuruyorlar:

hemen yukarı doğru.

(Eustathius, *Odiseus Üzerine Yorum*, I 321)

Aşk ve Kavga, ikiz nedensel güç olarak evrenin içinde her zaman vardır:

Yaratıcı ve tüm oluşmuş şeylerin oluşturucusu tümüyle Kavga'dır, oysa değişim ve dünyadan ve Bir'in kurumundan yaratılmış şeylerin gelişi Aşk'ın işidir. Empedokles her ikisinin de, ölümsüz ve yaratılmamış, oluşumun asla bir başlangıcı olmadığını söylüyor – onun yazdıklarını okuyalım:

Onlar daha önce oldukları gibidir, olacakları gibidir, sanırım sınırsız sonsuzluk bu ikisinden asla boşalmış olmayacak. [B 16]

Peki kim bu iki? – Aşk ve Kavga.

(Hppolytus, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, VII XXIX 9-10)

Belki dünyada Kavga ağır basıyor ve Aşk gökte; her ikisinin de birlikte oluştuğu söyleniyor. Bunu açıklığa kavuşturmak için Empedokles'in kimi dizelerini buraya aktarmakta bir sakınca yok:

Ama ben şarkıların yoluna bir daha döneceğim
daha önce geçmiş olduğum, bu nedenle yolumu açarak
Kavga en aşağıya ulaştığında... [B 35.1-3]

... Dünyanın yaratılmasında Kavga'nın geriye çekildiği ve Aşk'ın egemen olduğu açıkça anlaşılıyor, şöyle ki,

çevrintinin ortasında ortaya çıkıyor, [B 35.4]

yanı *burgaç*'ta; demek ki Aşk egemen olduğu zaman bile burgaç vardır. Kimi elementlerin Kavga ile karışmadan kaldığı açık olduğu gibi, karışanlar ise ölümlü hayvanları ve bitkile-

ri yapıyor ve karışanlar bir kez daha çözünüyor. Bu yaratılıştan dünya gözüyle söz ederken, şöyle diyor:

Tanrısal Afrodit'ten yorulmaz gözler biçimlendi, [B 86]

ve az sonra:

Afrodit, onları birbirine sevgiyle tutturuyor. [B 87]

Kimilerinin niçin gündüz daha iyi gördüğünü, kimilerinin ise gece daha iyi gördüğünü açıklarken, diyor ki:

İlk başta Venüs'ün ellerinde birlikte büyüdüklerinde. [B 95]

– Aşağıdaki dizelerde görüldüğü gibi, bu dünyadaki şeyler üzerine de söz ediyor:

Eğer bu maddelerden birisine tam güvenin yoksa –
o zaman su, toprak, ether ve güneş nasıl karışır ve
ölümlü şeylerin biçimleri ve renkleri nasıl ortaya çıkar,
şimdi Afrodit'in birbirine uygun düşürdüğü gibi. [B 71]

Ve biraz sonra:

Sonra Venüs, yeri yağmurla ıslatınca
ona biçim vermek için uğraşırken,
hızlı bir ateş verdi onu sertleştirmek için. [B 73]

Yine ayrıca:

İçte yoğun, ama dışta gevşek şeyler,
Venüs'ün ellerinde böyle bir akıcılığa rastladı... [B 75]

Ben bu dizeleri ilk karşılaştığım zaman yazıya geçirdim. (Simplicius, *Gökler Üzerine Deneme'den,* 529.21-530.11)

Empedokles burada (yani ayın altındaki dünyada) Aşk ve Kavga'nın sırasıyla insanlara, balıklara, hayvanlara ve kuşlara egemen olduğunu söylüyor. Aşağıdaki gibi yazıyor:

Ölümlü organların büyüklüğü içinde sade haldedir,
kimi kez Aşk'la hepsi bir olurlar,
yaşam en yüksek noktasına vardığında, beden organlarını edinir;
yine kimi kez, kötücül Çatışma onları böler,

her biri kendi başına yaşamın kıyısında dolaşır.
Böylece bitkileriyle, sulu dehlizlerin balıklarıyla
ve dağ inlerinin hayvanlarıyla ve uçan martılarıyla. [B 203]

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 1124.9-18)

Bununla birlikte, eski bilginlerin not ettiği gibi, Empedokles kimi kez elementlere nedensel güç anıştırmasında bulunur; kimi kez zorunlu güce başvurur ve kimi kez de evrenin içinde şansa bağlı bir oda boşluğuna izin verir.

Genelde ateş böler ve ayırır; su yapıştırıcı ve tutucudur, nem aracılığıyla kavrar ve yapışır. Empedokles buna her zaman anıştırmada bulunur; ateşe *lanetli Kavga* [cf B 17.19] ve suya, inatla *kavrayan Aşk* [B 19] gözüyle bakar.

(Plutharkhos, *İlk Soğuk*, 952A)

Arkadaşlık toplar, iyice bir araya getirir, korur; koruma ve iyi niyetle insanları bir araya getirir –

mayanın beyaz sütü peynire çevirdiği ve başladığı gibi, [B 33]

diyor Empedokles.

(Plutharkhos, *Birçok Arkadaşa Sahip Olma Üzerine* 95A)

Nem (su) kurunun bağlanmasına yol açar ve biri diğeri için bir tür yapıştırıcıdır; Empedokles de *Fizik*'te böyle diyor:

su ile yapıştırıcı olan arpa

– ve bu nedenle bağlı (birbirine tutunmuş cisim) bunların ikisinden yapılmıştır.

(Aristoteles, *Meteoroloji*, 381b31-382a3)

Her şey bir araya toplandığı zaman, Eudemus bunu, Gök süresince Aşk'ın egemenliği altında olagelen devinimsizlik dönemine bağlıyor,

güneşin hızlı organlarının seçilebildiği yerde [B 27.1]

Ama dediği gibi,

bu yolda, uyumun tam çatısı içinde hızla ilerledi,
bir yuvarlak Tabaka, zevkli durallığı içinde sevindi. [B 27.3-4]

Ama Kavga yeniden egemen olmaya başladığı zaman, Gökte hareket yine ortaya çıkar:

tanrının tüm organları, peş peşe titredi. [B 31]

"Doğa nedeniyle" demekle, "zorunlu" demek arasında, başka bir açıklamada bulunmaksızın, nasıl bir ayrım vardır? Bu nedenle Empedokles aşağıdaki satırda şunu söylemiş görünüyor:

Zaman döndükçe, sırayla gücü ellerine alıyorlar. [B 17.29]

ve yine, ortaya çıkanların nedenini gereklilik diye gösteriyor:

Zorunlu bir kâhin var, tanrının eski bir mühürü,
açıkça antlarla mühürlenmiş ve ölümsüz. [B 115.1-2]

Zorunluluk ve bu antlar yüzünden her birinin sırayla egemen olduğunu söylüyor. Empedokles burada Kavga'nın da ağır bastığını söylüyor:

Ama Kavga organlarda büyüdüğü zaman,
ve zaman tümlenmiş gibi görevini yaptığında,
sıra onlara geldiğinde büyük antla dile getirdiler... [B 30]

Buna göre [Aristoteles], bunu hiçbir açıklama olmadan söylemek, sadece "onun doğasıydı" demektir, diyor.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 1183.28-1184.18)

Zorunluluk müziksel değildir, Kandırış müzikseldir - Empedokles'in Üç Güzeller'i sevmesinden çok, o Sanat Tanrıçalarını seviyor ve

zorunluluktan dayanamayacak kadar nefret ediyor. [B 116]

(Plutharkhos, *Masa Konuşması* 745D)

Empedokles, havanın her zaman en yüksek derecede ayrılmadığını, ama bunun rastlantıya bağlı olduğunu söylüyor. Her ne ise, kendi kosmogonisini saşağıdaki gibi açıklıyor:

O halde bu yolda (tarzda) sürüp gitti, ama çoğu zaman başka türlü. [B 53]

Empedokles, hayvanlardaki bölümlerin çoğu zaman şansa bağlı olarak oluştuğunu söylüyor.

(Aristoteles, *Fizik*, 196a20-24)

Ether yukarıya Kavga'yla değil, kimi kez onun dediği gibi. şansla taşınıyor –

O halde bu yolla olmuştur, ama çoğu zaman başka türlü de [B 53]

– ateşin doğal olarak ether iken kimi kez yukarıya böyle çıktığım söylüyor; şöyle diyor:

Yerin içine uzun kökleriyle dalmıştır. [B 54]

(Aristoteles, *Oluşum ve Bozulma Üzerine*, 334a 1-5)

Bu [ilk doğa bilimcileri] şeylerin şansa bağlı olmasıyla ilgili kimi kavramlara sahip olması, onların kimi zaman bu sözcüğü kullandıklarını gösteriyor – örneğin Empedokles ateşin her zaman yukarı doğru çıkmadığını, ama bunun şansa bağlı olduğunu söylüyor. Bunu kendi evrenbiliminde dile getiriyor, şöyle,

O halde bu yolla olmuştur, ama çoğu zaman başka türlü de. [B 53]

ve başka bir yerde:

... ayrı ayrı oldukları gibi. [B 59.2]

Ve hayvanların çoğu bölümlerinin rastlantıyla ortaya çıktığını söylüyor, şu sözlerinde olduğu gibi:

Dünya (yer) onlara kabaca eşittir, birlikte olmuşlardır... [B 98a1]

ve yine:

Yumuşak alevin küçük bir yere inmesi şansa bağlıydı, [B 85]

başka bir yerde ise,

Böylé bir akışkanlık Venüs'ün ellerinde rastlaştı. [B 75.2]

Empedokles'in *Fizik*'inden, aşağıda olduğu gibi bu türden başka örnekler de üretebilirsiniz:

Böylece her şey şansın arzusuvla düşünüyor, [B 103]

ve az sonra yine,

en güzel-dokulu şeyler birlikte düşüyorlar. [B 104]

Bununla birlikte, yalnız önemsiz işlerde şansı kullanıyor görünen Empedokles, şansın ne olduğunu bize açıklamıyor, bundan daha çok üzerinde durmaya layık değil.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum,* 330.31-331.16)

Tanrısal ve türdeş Gök. birkaç yazı parçasında betimleniyor.

Dünyanın Aşk'la düzenlendiği biçimle ilgili olarak, şöyle diyor:

Arkasına bağlı iki organı yük, ayaklar yok, hızlı bacaklar yok,

oluşmuş organlar yok:

tüm yönlerinde kendine eşit bir Küre'ydi. [B 29]

(Hippolytus, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi,* VII XXIX 13)

Ama o, tüm yönlerinde kendine eşittir ve tümüyle sınırsızdır,

yuvarlak bir Küre, kendi hoş dinginliği içinde sevinçle. [B 28]

(Stobeaus, *Antoloji,* I XV2)

Bu nedenle, Acragas'ın bilge adamı, şairlerin dile getirdiği insan biçimli tanrıların öykülerini eleştirirken, önce Apollon üzerine, ama ayrıca aynı yoldan tüm tanrılar üzerine konuşuyor, diyor ki,

Kendi organlarına uygun insan başı yok,
ne iki kol, arkadan fışkıran,
ne ayaklar, ne hızlı bacaklar, ne kıllı cinsel organlar:
yalnızca bir aklı var, kutsal ve görkemli,
hızlı düşüncesiyle tüm dünyaya saldıran. [B 134]
(Ammonius, *Commentaryon Interpretation* 249.1-10)

Empedokles'in Kavga'sıyla ya da daha çok Titanların ve Devlerin doğayı karıştırmasıyla tanışmaktan sakınan ya da her şeyi ağır ve her şeyi hafif diye ayıran gizemli ve korku dolu kaosu ve korkuyu görmeye can atın,

ne güneşin parlak biçiminin görüldüğü yerde,
ne yerin düzensiz gücü, ne deniz [cf B 27.1-2]

diyor Empedokles.

(Plutharkhos, *Ayın Yüzünde,* 926E)

Çeşitli canavarların içinde ortaya çıktığı, garip bir evre de içinde olmak üzere dünyanın gelişimi:

[Aristoteles] sorduğu şey, karışımın ürediği düzensiz bir hareketin olup olmaması... Empedokles'in dediği Aşk'ın egemen olduğu yerde:

İşte birçok boyunsuz başlar ortaya çıktı. [B 57.1]

... Ama bir "boyunsuz başı" ve diğer şeyleri Empedokles bu satırlarda nasıl betimliyor:

omuzlardan yoksun çıplak kollar yollarından saptı
ve gözler, alınlar dilenerek yalnız döndü durdu, [B 57.2-3]

ve diğer birçok şey – elbette doğal nesnelerin bileşiminden karışım örneği olmayanlar, nasıl *karışımlar* anlamına gelebi-

lir?.. Ama belki de Empedokles, bu şeylerin Aşk'ın egemenliği altında ortaya çıktığını söylemek istemiyor; daha doğrusu, Kavga'nın olmadığı zaman ortaya çıkmışlardır,

hepsi de çemberin en uzak sınırlarında göze çarpıyor,
ama bir kısmı organların içinde kalıyor, bir kısmı dışarı çıkıyor.
Ve onun (Kavga) gibi hep önde dışarı çıkıyor,
tüm Aşk'ın nazik, ölümsüz saldırısını izliyor. [B 35.10-13]

Kavga'nın ayrılmasından gelen ve hâlâ 'tek organlı' olan *bu* dünyadaki organlar, hep dolaşıyor ve bir başkasıyla karışmayı arzuluyor.

Oysa tanrı tanrıyla daha iyi karıştığı zaman,

diyor – Aşk, Kavga üzerine tam egemenliğini kurduğu zaman–

her seferinde olduğu gibi bu şeyler bir araya geliyordu
ve bunlara eklenen birçok diğerleri sürekli doğuyordu.
[B 59]

Böylece Empedokles diyor ki, önceki olaylar Aşk'ın döneminde oldu, yoksa Aşk'ın egemen olduğu dönemde değil; şöyle ki, tam egemen olmak üzereyken ve henüz karışmamışken, tek organlı şey iken.

(Simplicius, *Gökler Üzerine Deneme*'den, 586.6-7, 10-12, 29-584.4, 12-26)

Empedokles, kendi *Fizik*'inin ikinci kıtabında, erkekle dişi bedenlerinin birleşmelerini tartışmadan önce, şu satırları yazmıştı:

Şimdi gel, erkek ve acınası kadın sürgünlerinin gece ateşle nasıl yükseldiklerini duy; ve böylece ayrıldıklarında – benim öyküm buna dikkat etmekten geri kalmadığı gibi, ne de yanlış haber alıyor.
Önce, tüm doğal biçimler yerden fışkırdılar,
biraz sudan, biraz ateşten pay alarak.

Ateş onları yukarı kaldırdı, kendisi gibi olmalarını dileyerek
ve onlar kendi organları içinde biçimlenmeyi arzulamadılar,
ne de bir ses, ne de insana doğuştan bir organ – istediler. [B 62]
(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 381.29-382.3)

Doğa bilimcisi Empedokles, hayvanların özelliklerinden söz ediyor ve kimi melezlerin, kendi karışık biçimleri içinde, ama kendi bedenlerinin birliği ile bağlantılı olarak oluştuğunu söylüyor. İşte onun kendi sözleri:
Birçokları çift başlı, çift göğüslü büyüdü –
insan yüzlü öküzler ortaya çıktı ve yine öküz başlı insanlar –
yaratıklar kısmen erkeklerden, kısmen dişilerden karıştı,
gizli organları birbirine uydu. [B 61]
(Aelian, *Hayvanların Doğası* XVI, 29)

Bu şeyler –ve daha dramatik olan birçokları– Empedokles'in canavarları gibidirler, kendilerine güldürürler – sayısız başlı *lumberer* [B 60]'le ve insan yüzlü öküzler. [B 62.1]
(Plutharkhos, *Colotes'e Karşı*, II 23B)

Empedokles'in 'fizik' ve 'kimya'sı, kendi doğal dünyası içinde, dışarı akma ve kanallar kuramına bağlıdır:

Buna göre maddeyi Empedokles'in kabul ettiği gibi göz önüne alalım, şöyle ki,
var olan her şeyden dışarı doğru akıntı vardır [B 89]
– yalnız hayvanlar, bitkiler, toprak ve deniz değil, ayrıca taşlar, bronz ve demir de sürekli olarak dışarı sınırsız salgı salar.
(Plutharkhos, *Bilimsel Açıklamalar*, 916D)

Empedokles'in dediğine göre, ayın altındaki tüm şeylerde –su, yağ vd.– kanallar ve katı kısımlar birbirine karışmıştır. O kanallara delikler ve katı kısımlara da yoğun diyor. Katı kısımlarla kanalların, yani deliklerle yoğun kısımların birbirine uygun olduğu yerlerde, bunlar birbirlerinin içine geçer, diyor, karışım yer alır (örneğin su ve şarap gibi) ama birbirine uygun olmadığı yerde, birbirine karışmazlar (örneğin yağ ve su gibi); bu nedenle söyledikleri:

Su şaraba uygun düşer, ama yağa uygun düşmez. [B 91]

O bunu tüm cisimlere uygularken, katırların kısırlığını açıklamaya çalışır.

([Philoponus], *Hayvanların Doğumu Üzerine Yorum* 123.13-21)

Birçok nitelikli cisimlerde neyin neye uygun düştüğünü söylüyor ve Empedokles onları aşağıdaki gibi betimliyor:

tatlı tatlıyı kavrar ve acı acıya saldırır,
keskin keskine gider, sıcak sıcağın üzerine döner. [B 90]

(Plutharkhos, *Masa Konuşması*, 66 3A)

Ayrı şeyler de birbirine uygun düşer, örneğin fasulyeler ve mor renk ya da güherçile ve safran, karışım yapmış görünen boyadır –

Parlak safranın ışını, koyu morla karışım yapmıştır, [B 93]

diyor Empedokles.

(Plutharkhos, *Kâhinlerin Çöküşü Üzerine*, 433B)

Doğa Üzerine'*nin geri kalan parçaları doğal dünyayı betimler. Ben bunları yedi konu başlığı altında topluyorum.*

Empedokles gök cisimleri arasındaki ayrımları güzel bir şekilde dile getiriyor:

keskin oklu güneş ve yumuşak ay. [B 40]

(Plutharkhos, *Ayın Yüzünde,* 92 DC)

Apollon'a Eleleus deniyor, çünkü o dünyayı döndürüyor... ya da Empedokles'in dediği gibi, çünkü o bir ateş kitlesinin birikimi içinde (dünyayı) çeviriyor:

Demek ki bir araya topluyor, büyük göğü çeviriyor. [B 41]

(Macrobius, *Saturnalia,* I XVII 46)

O halde ayın kendisi görünmezdir ve sık sık güneşi gizler, onu görünmez yapar –

onun ışınlarını keser,

Empedokles'in dediği gibi,

yukarıda dönerken, dünyanın üzerine gölge düşürür,
parlak gözlü ayın soluğu kadar büyük. [B 42]

(Plutharkhos, *Ayın Yüzünde,* 929C)

Bir ses yankıdığı yerde, ilk baştakine göre nasıl daha sönük bir ses verirse, atılan bir cisim sektiği yerde daha az şiddetli sıçrar,

böylece ışık, ayın geniş yüzeyine çarpınca,

bize daha zayıfça ve donukça yansır.

(*agy,* 929 E)

Siz stoikler, Empedokles, güneşin dünya üzerinde gök ışığını yansıttığını söylediği zaman, siz ona gülüyorsunuz, ve yine

ışınlar, zayıflamış yüzüyle Olympus'a geri dönüyorlar. [B 44]

(Plutharkhos, *Niçin Apollon Rahibesi Artık Şiir Halinde Kehanette Bulunmuyor?,* 400B)

Genel görüş, ayın en yakında olduğunu destekliyor, gerçekte güneşten bir parçadır diyorlar – Empedokles de öyle diyor:

Dünyanın yuvarlak çemberi içinde ötekinin ışığı dönüyor. [B 45]

(Akhileus, *Aratus'a Giriş*, 16)

[Ay] dünyaya iyice yaklaşıyor ve ona yakın yörüngede dönüyor,

*bir arabanın *izi gibi dönüyor,** [B 46]

diyor Empedokles.

(Plutharkhos, *Ayın Yüzünde*, 925B)

'Kutsal [*çağlar*]': Bu *eugxes* ya da *panages* bileşiminden alınmıştır.

Empedocles:

O (kadın) kendisine karşıt olan kralının kutsal çemberini gözlüyor. [B 47]

(*Anecdota Graeca* I 337.13-15)

Dünyanın bir bölümü, güneşin altında dolaştığı için, onu engelliyor, diyor Empedokles:

Dünya, ışığın yolunda durarak geceye yol açıyor. [B 48]

(Plutharkhos, *Platonik Sorunlar*, 1006E)

Karanlık havası içinde

çölün, kör gözlü gecesi, [B 49]

diyor Empedokles...

(Plutharkhos, *Masa Konuşması*, 720E)

Dünya

Kimileri dünyanın alt bölgesi sonsuzdur diyor (örneğin Xenophanes), böylece bir açıklama yapmak için canlarını sık-

mıyorlar [bu nedenle dünya devinimsizdir]. Bu nedenle Empedokles onları eleştiriyor ve diyor ki,

Eğer dünyanın derinliklerinin sınırları yoksa ve
ether sonsuzsa,
birçok ağzın dilleri, bütünün az bir parçasının görerek
boşuna dışarı doğru çıkıyorlar...

(Aristoteles, *Gökler Üzerine*, 294a)

Empedokles'in dediği gibi, yerin altında ateş akıntıları vardır:

Eşiğin altında nice ateşler yanar.

(Proclus, *Timaius Üzerine Yorum*, 118)

Niçin su yüzeyde beyaz, derinlerde kara görünür? Çünkü güneşten doğrudan doğruya etkilendiği, ışığın beyazlığını alabildiği ve derinlik ise, güneş ışınları inmeden önce, karanlığın anası olacak kadar donuk ve zayıf olduğu için mi? Empedokles'in onayladığı görüş şöyle:

Irmağın dibinde gölgeler rengi koyulaştırır,
benzer şey mağara kovuklarında da görülür.

(Plutharkhos, *Bilimsel Açıklamalar*, 39)

Herhangi bir kimse, tıpkı Empedokles gibi, denizin yerin teri olduğunu söylediği zaman, onun gibi saçmalamış olur.

(Aristoteles, *Meteoroloji*, 357a)

Empedokles:

Güneş ışınlarının zorlamasıyla tuz katı hale gelmiştir.

(Hephaestion, *Elkitabı*, I)

Iris, Poseidon'u azarlar ve onu ya denize ya da tanrılara çağırır, Empedokles'in ya da bir başkasının dediği gibi:

Iris denizden bir rüzgâr ya da yağmur fırtınası getiriyor.

(Tzetzes, *İlyada'da Allegoriler*, XV)

Botanik

Eğer hava sürekli olarak ağaçları kayırsaydı, o zaman belki de şairlerin söyledikleri akla aykırı görünmeyecekti – Empedokles, ağaçların her zaman yeşil, her zaman meyveli olacağını söylüyor:

havanın sayesinde tüm yıl boyunca bol meyveli.

(Havanın kimi karışımının –baharın karışımının– tüm mevsimlerde ortak olduğunu varsayıyor.)

(Theophrastus, *Bitkilerin Amaçları,* I)

[Bitkiler] kendi kendilerine büyürler ve ürettikleri tohumlar, ersuyu değil embriyonlardır – diyor Empedokles:

Demek tüm ağaçlar, önce embriyon verirler.

Verdiği şey, bir embriyondur.

(Aristoteles, *Hayvanların Doğumu,* 73)

Empedokles diyor ki,

Bu nedenle narlar geç meyve verir ve benzeri olmayan tatlı elmalardır.

(Plutharkhos, *Masa Konuşması,* 68)

Empedokles'in işaret ettiğine göre, (bir bitkiyi) kaynatmak, bir tür çürüme gibidir:

Ağaç kabuğundan (gelen) şarap, odunda çürümüş sudur.

(Plutharkhos, *Bilimsel Açıklamalar,* 912)

Zooloji

Doğa bilimcisi Empedokles'in, kullandığı *kamasenes* sözcüğünün, genelde tüm balıkları kapsadığını biliyorum:

Yüksek ağaçlar ve denizin balığı [kamasenes] nasıl...

(Athenaeus, *Deipnosophists,* 334)

Hayvanların kendilerinde, ne karada, ne havada, denizdeki hayvanlar kadar çok üreyenini bulamazsınız. Bu nedenle Empedokles diyor ki:

Üretken balığın müziksel olmayan ailesine yol gösterirken...

(Plutharkhos, *Masa Konuşması*, 685)

Bizim ince el sanatçımız Pindar'ı, şu tanrıyı görüyorsunuz; o her yerde ateşi yukarı, toprağı aşağı doğru göndermedi, bunları cisimlerin gereksinimine göre düzenledi.

Bu balık-kabuğunda bulunur, kalın arkalıklı denizde yaşayanlarda – evet, limpetlerde, taş derili kaplumbağalarda,

diyor Empedokles,

bedenin başarıyla oturduğu toprağı gördüğün yerde.

(*agy*, 618B)

Kimi hayvanlar boynuzlarla, dişlerle ve iğnelerle silahlanmışlardır,

ve kirpiler gibi,

diyor Empedokles,

sırtlarında keskin oklu-sert kıllar.

(Plutharkhos, *Talih Üstüne*, 98D)

Biyoloji

Empedokles, Kavga'yı ve Aşk'ı, biçimin nedenleri olarak ilkelerin arasına yerleştirirken... Bence biçimi, her birinin katıldığı oranla tanımlıyor, onların etini ve kemiğini, geri kalanı da belli bir oranda oluşturuyor. *Fizik*'in ilk kitabında söylediği:

Sevecen dünya, iyi yapılmış boşluklarında

parlak Nestis'in iki ve Hephaestus'un dört parçasını kendi

sekizinde kabul etti. Ve bunlar beyaz kemikler oldular. Uyum'un tutkalıyla birbirlerine çok güzel uyarak.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 300.16)

Ben kemiklerden, saçtan ve bu tür her şeyden söz ediyorum. Bunların ortak bir adı yok, ama yine de, Empedokles'in dediği gibi, kıyaslama yoluyla bunların hepsi aynıdır:

Aynı şeylerdir benim için saç, yapraklar, kuşların kalın tüyleri

ve güçlü organlar üzerindeki pullar

(Aristoteles, *Meteoroloji*, 387b)

Empedokles'in dediğine göre, dişide ve erkekte tohumlar birbirinden ayrılamazlar –

Ama organların doğası birbirinden ayrılmıştır, kısmen bir erkeğin...

(Aristoteles, *Hayvanların Doğumu*, 764)

Empedokles'in dediği gibi, eğer gebelik sırasında dişi ve erkek birbirinden ayrılıyor olmasın –

arı yerlere akıtılıyor, kimileri kadın oluyor

eğer soğuk yerle karşılaştırlarsa...

(*agy*, 723a)

Diğer daha eski kuşaklar da, erkeğin dölyatağının sağ kısmında gebe kaldığını (döllendiğini) söylüyorlardı. Parmenides de benzer şeyler söylüyor:

Sağda oğlanlar, solda kızlar,

ve Empedokles'in söyledikleri:

Daha sıcak bölümde erkeğin payı

– bu nedenle erkekler koyu renkli, daha eril ve daha çok kıllı.

(Calinos, *Hippocrates'in Salgın Hastalıkları Üzerine Yorum*, XVII)

Doğa bilimci Empedokles, çocukların dünyaya gelişinin yer aldığı duruma anıştırmada bulunuyor:

Afrodit'in bölünmüş çayırları.

(Scholiast to Euripides, *Fenikeli Kadınlar*, 18)

Süt, kaynatılmış kandır, yoksa bozulmuş kan değil. Empedokles, aşağıdaki sözleri söylerken, ya bunu yanlış anlamıştır ya da kötü bir benzetme yapmıştır:

Sekizinci ayın onuncu gününde beyaz irin gelir

(Aristoteles, *Hayvanların Doğumu*, 777a)

Dişi domuzlar, erkek domuzlarla birlikte yaşadıkları ve birlikte beslendikleri zaman, onların aklına seksi getirir ve tahrik eder. Empedokles, benzer şeyi insanlar için de söylüyor:

*Ve ona arzu gelir, *görerek anımsar*.*

(Plutharkhos, *Bilimsel Açıklamalar*, 91)

[Empedokles] diyor ki, kimi damarlar kan içerdiği için soluk alıp vermek gerçekleşir (ama bu kanallar tümüyle kan dolu değildir) ve dışarı açılan bu kanallar, etin bölümlerine göre daha dar, ama havanınkine göre daha geniştir. Böylece kan doğal olarak aşağı ve yukarı hareket eder; aşağı indiğinde, hava içeri girer, soluk alma gerçekleşir; yukarı çıktığında, hava dışarı çıkar ve soluk verme gerçekleşir. Su saatinin çalışmasıyla arada bir benzerlik kuruyor:

Her şey bunun gibi soluk alır ve soluk verir: Hepsinin sahip
olduğu kansız tüpler, kendi bedenlerinin yüzeyine yayılmışlardır
ve onların ağızlarındaki sıkı delikler, doğrudan deri yüzeyine
açılırlar; böylece kan içerde kalır, ama kesilmiş kanallar dışarıya
kolayca ether verirler. Her ne kadar taze kan onlardan

fışkırsa da,
hava kabarcıkları, vahşi kabarcıklarla saldırırlar
ve geri döndüğünde, yine soluk verir.
Bir kız, parlak bronzlu bir su saatiyle oynadığı zaman,
tüpün boynunu güzel eliyle yakaladığı zaman,
ve onu parlayan suyun içine batırdığı zaman,
kanallarının içine su girmez, ama onu, içerden basınç yapan
hava kitlesiyle geri çeker, ve bu, basınçlı akıntı durun-caya kadar
sürüp gider. Ve sonra hava çıkar, su oranlı olarak içe-ri girer
Tam böyle, kız suyu bronzun dibinde tuttuğu zaman, boyun ve karalı
ölümlü bir el tıkamıştır; ve o elini bırakıncaya kadar,
dışarıdaki hava, yüzeyi deneterek, hırçın sesli süzgecin içinde
suyu tutar. Sonra yine, önceki işlem tersine döner,
hava içeri girer ve su orantılı olarak dışarı çıkar.
Tıpkı ılık kanın organların içinde itilmesi gibi –
bir hava akımı, kabararak, şişerek birden içeri girer,
ve geri kaçtığı zaman, eşit oranda soluk verir.
(Aristoteles. *Soluk Alma Üzerine*, 473)

Algılama

Empedokles [diyor ki ruh] tüm öğelerden oluşmuştur ve onların her biri de gerçekten ruhtur. Şöyle diyor:

Biz dünyayla dünyayı görürüz, suyla suyu,
etherle parlak etheri, ateşle alevli ateşi,
aşkla aşkı ve kavgaya, acı veren kavgayı.
(Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 404b)

Daha önce de dedığim gıbi, Empedokles ışık gözleri terk ederken de kimi şeyleri gördüğümüzü düşünüyor. Ne olursa olsun, işte onun söylediği:

Bir kimse yola çıkmaya niyetlendiği zaman, bir ışık hazırlar,
kış gecesinin içinde parlayan bir alevi, onu rüzgârlardan
koruyacak bir fanusun içine koyar; rüzgâr estiğinde, fanus
ışığı korur ve ışık, fanusun ince duvarından dışarı geçer, yorgun ışınlarıyla yeri aydınlatır:
Ve sonra eski ateş, camlar ve ince kumaşlar arkasında tutuklu kalır, yuvarlak gözbebeğinde pusuya yatar,
ince dokular ateşin geçişine izin verdiği ölçüde,
çevrede akan derin suları tutar.

Kimi kez bu yolla gördüğümüzü söylüyor, kimi kez de, görülen nesnelerin etkisiyle gördüğümüzü.

(Aristoteles, *Duyular ve Onların Nesneleri Üzerine*)

Her ikisinden [gözlerden] bir tek görünüm gelir,
diyor Empedokles.

(Strabo, *Coğrafya,* VII)

Tazı ile ava gitmek, diyor Empedokles,
hayvanlar, organlarının bir bölümü olan burun delikleriyle iz sürerlerse,
(diğer) hayvanların yerde bıraktıklarını mı toplarlar?

(Plutharkhos, *Bilimsel Açıklama,* 917)

Tavşan öldüğü zaman, tazılar niçin izleri koklamazlar?.. Tavşan yaşıyorken, kokuyu alırlar, çünkü bu hayvan sürekli olarak koku yayar, ama öldüğü zaman, artık kokusu kesilir.

Bu yolla arkasında bırakmadığı koku için Empedokles'in dedikleri:

Pençelerinden onu yumuşak çimenlere bırakır.
([İskender], *Sorunlar*, 22.7)

Soluk alıp vermek, kendi başına değil, ama rastgele bir koku nedenidir; hayvanların durumunda ve yukarıda söylenenlerde bu durum açıktır. Bununla birlikte, Empedokles yapıtının sonunda –üzerine mührünü bastığı gibi– bu bir nedenmiş gibi söz ediyor:

Böylece her şey soluğu ve kokuyu paylaştırır.
(Theophrastus, *Duyular Üzerine*, 22)

Duşünce

Empedokles kanı, kavranılır bir organ gibi inceler görünüyor:

Çalkalanan bir kan denizinin içinde beslendiği yerde,
insanların akıl dediği özellikle bulunur –
yürekteki kan özellikle insanı düşünür.
(Prophyry, *Antoloji*, I)

Genelde, düşüncenin bir algılama ve bir değişimi algılama olduğunu sanıyorlar... Böylece Empedokles, koşullarımız değiştikçe, düşüncelerimizin de değiştiğini söylüyor:

İnsanların aklı, var olanla ilişki içinde gelişir.

Ve başka bir yerde söylediği:

Birbirinden ayrı oldukları ölçüde, her zaman bu genişlikte,
onların düşünceleri de birbirinden ayrı düşünceleri temsil ederler.
(Aristoteles, *Mezafizik*, 1009b)

Düşünce benzerlere, bilişsizlik benzemezlere bağlıdır, sanki düşünce algılamayla benzermiş gibi.

Kendi benzeriyle tanıdığımız her şeyde, bunların yolları sayıldığı için, sonunda onlardan ekledikleri:

her şey birbirine uymuş ve kurulmuştur,
onlar bununla düşünürler, zevk ve acı duyarlar.

Bu nedenle biz özellikle kendi kanımızla düşünürüz; onun içinde elementlerin parçaları en iyi şekilde karışmıştır.

(Theophrastus, *Duyular Üzerine,* 10)

Arınmalar

Arınmalar, Empedokles'in kendi kenti olan Acragas'ın vatandaşlarına seslenmiştir. Onun bu safça selamlayışı geriye kalmıştır:

Heraclides'in dediğine göre, soluk almayan kadın, böyle bir durumda bedeni otuz gün boyunca soluksuz kalır ve nabzı atmaz. Bu nedenle Heraclides, [Empedokles'i] hem doktor, hem de kâhin diye adlandırıyor ve aşağıdaki sözlerle onun bağlantısını kuruyor:

Ah, sarı Acragas'ın büyük kasabasında, hisarın en tepesinde
yaşayan dostlar; iyi şeyleri kendine dert edinenler, bizi selamlayanlar:
artık ölümlü olmayan, ölümsüz bir tanrı,
herkesin onurlandırdığı ben, yolculuğa çıkıyorum,
şeritlerle, kemerlerle bezenmiş olarak.
Ne zaman bayındır bir kasabaya girsem,
Erkekler ve kadınlar önümde eğilerek selam veriyorlar.
Binlercesi beni izliyor, kazanç yolunun nerede olduğunu soruyor:
birileri gelecekten haber istiyor, diğerleri kendi hastalıklarına
şifa bulmak için iyileştirici bir söz.

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları,* VIII)

Empedokles diyor ki,

Yabancılar için hastalık bilmeyen onurlu limanlar.

(Diodorus, *Evrensel Tarih,* XIII)

Bu konularda dilbilimciler kördürler – ayrıca kendileriyle ilgili yazılan dizelerde de. İşte Empedokles'in söyledikleri:

Selamlar: Artık ölümlü olmayan ölümsüz bir tanrı,
herkesle onurlandırılmış olarak yolculuk ediyorum.

Ve yine:

Eğer ben, çok-kötü-durumdaki insanlara karşı üstün durumda
olduğumu kanıtlarsam,
büyük bir iş başarmışım diye onlara niçin saldırayım?

Dilbilimciler ve diğer sıradan okuyucular, filozofun bunu övünmek ve diğer insanları küçümsemek için söylediğini sanacaklar – felsefede ılımlı bir şeyler yazanlar için bile kimi şeyler yabancı, öyleyse Empedokles'in durumunu buna karıştırmayalım.

(Sextus Empiricus, *Matematikçilere Karşı* I, 302)

Aşağıdaki sözcüklerde ilahi olarak söylenen Acragantinli şairin çok övüldüğünü gördüm:

Dostlarım, benim söyleyeceğim öykülerde,
gerçeğin bulunduğunu biliyorum; ama aslında zor
insanlar için ve belleklerinin güvenine saldırılmasını istemezler. [B 114]

(Clement, Missellanies Vi)

Arınma'nın ana konusu, kutsanmışlığın kökeninden ruhların düşüşü ve onların ceza alıcı sonuçlarıydı. Bu öykünün giriş bölümünü Plutharkhos korumuştur:

Empedokles kendi felsefesinin başında, önsöz yerine şunları söylüyor:

Tanrıların eski bir buyrultusu, zorunlu bir kâhin var,
her ne kadar bir insan kendi değerli organlarının korkusu içinde dolaşsa ve yürüse de,
– ruhlardan birisi uzun süren bir yaşamı onaylamıştır –
ben kutsanmış birisinden uzaklarda üç bin mevsim dolaşacağım,

İşte ben böyle bir yolu izliyorum, tanrılardan kaçan ve dolaşan
birisiyim.

Daha sonra o kendi durumundan, yalnız kendisinin değil, ama bizim hepimizin burada yabancı, göçmen ve kaçak olduğumuzu gösteriyor. Ama bu, dostlarım (diyor), ruhumuzun özdeğini ve ilk öğesini temin eden kandan ileri gelmediği gibi, karışmış soluğumuzdan da gelmiyor; bedenin bileşiminden, toprak-doğumdan ve ölümlüden gelmiyor, ama ruh buraya başka yerden geliyor – ve o doğumu ve ince sözcüklerle adlandırıyor: Yabancı ülkelere bir yolculuk.

Ama en gerçek olan, tanrıların buyrultuları ve yasalarıyla yönetilen ruhun kaçması ve dolaşmasıdır... Bir kez bedene bağlanınca, artık geri alınmaz, anımsamaz.

onurdan ve en büyük asudelikten gelen ne varsa,

çökmüştür, ama Atina'ya karşılık Sart'ı ya da Korent'e karşı Limni'yi değiştirdiği için değil, gökleri ve ayı, dünya ve dünya yaşamına karşı değiştirdiği için. Ve sonra, yeri biraz değiştiği için sızlanan ve acı çeken zayıf-solgun bir bitkiye benzer.

(Plutharkhos, *Sürgün Üzerine*, 607)

Hippolytus'un Empedokles'in felsefesini değerlendirmesinde, aynı olguların betimlemesinin biraz daha ayrıntıları var. (Plutharkhos'un yaptığı iki satırlık alıntı, genelde Hippolytus'unkiyle bir araya getirilmiştir ve bir tek fragmana dönüştürülmüştür.)

Empedokles kendi doğumundan aşağıdaki gibi söz ediyor:

Onların arasında şimdi ben de, tanrılardan kaçıyorum
ve bir gezginim,

demek istediği, Kavga uzaklaştırmadan ve burada, Kavganın dünyasında birçok şey arasında ortaya çıkmadan önce, tanrıya ve kendisinin içinde var olan birliğe çağrıda bulunuyor. Şöyle diyor:

Deli Kavga'ya güvendim,

– Empedokles Kavga, deli, alt üst olmuş, dengesi bozulmuşla, bu dünyanın yaratıcısını demek istiyor. Bu, Kavga'nın birisinden zorla koparıp aldığı, yarattığı, ürettiği ve ruha kabul ettirilen hüküm ve zorunluluktur. Şöyle diyor:

<...> gezip dolaşmış olanlar, yalan yere yemin ederler –
ruhlardan birisi, uzun-süren-yaşamı onaylıyor

(ölümsüz oldukları ve uzun süre yaşadıkları için, ruhlara 'çok-yaşayan-ruhlar' diyor)

– kutsanmış olanlardan uzaklarda o üç onbin mevsim dolaşacak.

(O kutsanmış diye, anlaşılabilir dünyanın birliği içindeki çokluktan Aşk'ın bir araya topladıklarına diyor) O halde bunlar, diyor, gezip dolaşmalı ve

vaktinde her türlü ölümlü olanlar,
yaşamın üzücü yollarını değiştiriyorlar;

bedenden bedene dolaşan ruhları, Kavga değiştiriyor ve cezalandırıyor, birlik içinde kalmalarına izin vermiyor. Ruhlar daha çok, bedenden bedene dolaştıkları için, Kavga'nın elleriyle cezaya çarptırılıyorlar:

Ethersi güç, ruhları denizde izliyor,
deniz onları yerin eşiğine tükürüyor
ve yer onları güneşin parlak ışıklarına gönderiyor,
güneş onları etherin çevrimi içinde döndürüyor:
Hepsi de onları bir diğerinden alıyor: Herkes
ondan nefret ediyor diyor.

Tıpkı bir demircinin demiri ateşten alması, ona biçim vermesi ve suyun içine atması gibi, yaratıcının da onları ziyaret etmesi bir cezadır. Yaratıcı ruhları denize fırlattığı zaman, ether ateştir, toprak yerdir; demek istediği: 'Sudan karaya, karadan havaya'. İşte bu nedenle söyledikleri:

... yer onları güneşin parlak ışınlarına gönderiyor,
güneş onları etherin çevrimi içinde döndürüyor:
Hepsi de onları bir diğerinden alıyor: Herkes
ondan nefret ediyor.

Böylece bizim ruhlarımız, Empedokles'e göre bu dünyada nefret edildikten, işkenceye uğradıktan, cezalandırıldıktan sonra, Aşk onları bir araya topladı; Aşk iyidir ve onların sızlanmalarına, düzensizliklerine, deli Kavganın kötücül bir şekilde onları düzenlemesine acıdı; onları dünyadan almak, bir tane yapmak için gereği gibi biçim vermek ve onun önderliğinde her şeyin birliğe vardığını güvence altına almak için, hızlı davrandı.

Bu bölünmüş dünyada ölümcül Kavga'nın yaptığı düzenlemeler nedeniyle, Empedokles, kendini izleyenlerin bunlardan uzak durmasını istedi, çünkü, diyor, bizim yediğimiz hayvan bedenlerinde, cezalandırılmış ruhlar oturuyor olabilir. Kadınlarla görüşmelerinde öz-denetim gösterenlere şu sözcükleri öğretiyor: Bu kadınlar, Kavganın yarattığı iş yerlerinde, iş-arkadaşı, üretim arkadaşı olmaları, çünkü Kavga, Aşk'ın çalışmasını sürekli olarak yıkar ve çekip ayırır. Empedokles'e göre bu, evrenin düzenlenmesi için en büyük yasadır. Şöyle diyor:

Tanrıların eski bir buyrultusu, zorunlu bir kâhin var,
ölümsüz, büyük yeminle mühürlenmiş

– burada zorunla denmek istenen şey, Kavga'nın bir'den birçoğa ve Aşk'ın birçoktan bire dönüştürmesidir. Tanrılara gelince, daha önce de dediğim gibi, bunlar dört ölümlü tanrı (ateş, su, toprak ve hava), iki tane de, doğmamış ve birbiriyle sonsuza kadar kavgalı olan ölümsüz tanrılardır: Kavga ve Aşk.

(Hippolytus, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi,* VII)

Düşüşten sonra ruhlar çeşitli şekilde yeniden can buldu. Burada Empedokles, Pythagoras'ın ruhgöçü kavramını benimsiyor.

Ruhgöçünü belirleyen yazgıya ya da doğaya Empedokles bir ruh adını veriyor:

etin tanınmayacak giysisine sarılmış
ve ruhlara kendi yeni giysilerini veren

(Porphyry, *Antoloji,* I)

Empedokles'in dediğine göre, eğer ölüm onu bir hayvana dönüştürüyorsa, o zaman en iyi (ruh) bir aslana gidiyor; eğer insan bir bitkiye dönüşmüşse, en iyi olan bir ağı ağacına gidiyor. Bu nedenle söyledikleri:

Hayvanlar arasında, aslan oluyorlar, dağ-ininde, yerde uyuyorlar
ve güzel dokunmuş ağaçlar arasında ağı ağacı.

(Aelien, *Hayvanların Doğası*, XII)

[Empedokles] aşağıdaki şu sözleri söylerken, her şeyden önce ruhgöçünü onaylıyor:

Daha önce ben bir keresinde bir kızdım, bir oğlandım
ve bir çalı, bir kuş, denizde sessiz bir balık.

Tüm ruhların her türlü hayvanlara dönüştüğünü söylüyor.

(Hippolytus, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, I)

Empedokles de, bilgilerin ruhlarının (ölünce) tanrı olduğunu söylüyor. İşte bu nedenle yazdıkları:

Sonunda kâhin, ilahi yazarı ve doktor
ve dünyada oturanlar arasında prensler oluyorlar;
sonra onuru en yüksek tanrılara yükseliyorlar.

(Clement, *Miscellanies*, IV)

Eğer biz kutsal ve doğru dürüst bir yaşam sürersek, burada (dünyada) kutsanmış oluruz, ama burayı terk ettiğimiz zaman, daha çok kutsanmış oluruz, bir dönem için (burada) mutlu olmayız, ama ölümsüz olabiliriz:

Aynı yürekle, diğer ölümsüzler gibi yetenekli
ölümlülerin üzüntüsünden kurtulmuş, yorgunluk bilmez,

diyor Empedokles kendi felsefi şiirinde.

(*agy*, V, XIV)

Yeniden yaşama dönme çemberi, kutsallığa dönerek böylece son buluyor. Ama bu dünyadaki yaşam şimdilik acınacak durumdadır:

Heraclites dünyaya çocuk getirmeyi açıkça küçümsüyor... ve aşağıda göreceğimiz gibi, Empedokles de onu açıkça onaylıyor:

Tanımadık yerleri görünce, ağladım, sızlandım.

Ve yine:

Yaşayan şeylerden ölüler yapıyor o, biçimlerini değiştirerek.

Ve yine:

Ah yazık, ölümlülerin acınası soyu, mutsuz birisi,
çatışanlardan ve homurdayanlardan sen doğdun.

(*agy*, III)

Pythagorasçılar ve onlardan sonra Platon, dünyanın bir mahzen ya da mağara olduğunu açıkladı. Empedokles'te güçler ruhlara kılavuzluk yapar:

Bu çatılı mağaraya geldik.

(Porphyry, *Kır Tanrılarının Mağarası*, 8)

İnsan mutluluk dünyasına iner ve terk eder, diyor Pythagorasçı Empedokles:

tanrılardan kaçan birisi ve gezgin,
ben deli Kavga'ya güvendim

Dünyaya ait şeylerden ve zevk vermeyen ülkeden kaçmış olsa bile, eski yaşam koşulunu onaylıyor ve özetliyor; şöyle diyor aynı adam,

Adam öldürmenin, öfkenin ve diğer bela kabilelerinin olduğu yerde.

Bu yere düşmüş olanlar,

Yıkıntı çayırlarındaki karanlıkta dolaşan.

(Hierocles, *Altın Dizeler Üzerine Yorum*, XXIV)

Menader'in dediği doğru değildir, şöyle.

Her insanda bir ruh olur,
Hemen doğar doğmaz. İyi bir kılavuz onun yaşamı için.

Oysa daha doğrusu Empedokles'in dediği gibidir: Biz doğduğumuz zaman, iki yazgı ya da ruh her birimizi teslim alır ve yönetir –

Dünya ve uzağı-gören Güneş vardı,
kanlı uyumsuzluk, yumuşak-yüzlü uyum,
Güzellik ve Çirkinlik, Hız ve Yavaşlık,
arzu edilir Gerçek ve kara gözlü Karanlık
(Plutharkhos, *Aklın Huzuru Üzerine,* 474)

Bundan sonra Titan adı verilenlerin doğumu geliyor. Bunlar ayrı bir yeri temsil ederler. Empedokles onları bilimsel terimlerle anıyor –

Doğum ve Ölüm, Uyku ve Uyanıklık,
Devinim ve durallık, çok-bezenmiş Büyüklük
ve Alçakgönüllülük, Sessizlik, Konuşma,*
ve diğer birçokları – çeşitli şeyleri açıkça çıtlatıyor.
(Cornutus, *Teoloji,* 17)

Sizin kendi şairiniz Acragaslı Empedokles de aynı şeyi söylüyor:

Acımasız kötülük bu nedenle sıkıntı verdi,
sen kendi yüreğini kötü üzüntülerden asla kurtaramayacaksın.
(Clement, *Protreptic,* 11)

Anındırma, ayrıca öyle görünüyor ki, bir Ütopya'nın ya da Altın Çağ'ın betimlemesini de içeriyor.

Empedokles, tanrıların doğumundan söz ettiği zaman, kurbanlar üzerine kendi görüşünü açıklıyor, şöyle ki:

Onların arasında tanrı Ares yoktu, ne de Tumult,
ne de kral Zeus, ne Kronus, ne Poseidon,
yalnız Cypris(*) kraliçeydi –
– yani Aşk –

(*) Cypris: Venüs.

Kutsal yasalarla ona saygı gösterdiler
ve hayvanları boyadılar, hafif kokulu yağlar sürdüler,
saf sarı sakız, keskin kokulu tütsüler sundular,
eşiğine sarı ballar akıttılar

– bu âdet, gerçekliğin izleri olarak günümüzde hâlâ kimi insanlarca korunmaktadır.

Ama boğaların kusurlu kasaplarıyla onların sunakları yıkanmadı.

(Porphyry, *Perhiz Üzerine*, II)

İnsan ruhunun böyle [yani vejetaryan] doğal ve her duyusunun sunuluşu hoşa gitmişti –

Ama boğaların kusurlu kasaplarıyla onların sunakları yıkanmadı,
oysa bu insanlar arasında en büyük kirlenmeydi:
yaşamı yoksun kılmak ve soylu organları yemek.

(*agy*, II 27)

Empedokles, [Pythagoras'tan] söz ettiği zaman, şu tanıklığı yapıyor:

Onlar arasında engin bilgili bir adam vardı
en büyük akıl sağlığını elde etmiş,
her türlü akıllı işin eşi bulunmaz ustası.
Tüm aklıyla sınırları aştığı zaman
on ya da yirmi kuşak boyunca,
herkesi ve her şeyi kolayca gördü.

(Porphyry, *Pythagoras'ın Yaşamı*, 30)

Bu nedenle, felsefi yolla erdeme gidiyor, bir insanı her zaman kendisiyle tutarlı, kendini utandırmayan, içi barış dolu ve kendine karşı iyi dilekli yapıyor –

onun içinde ne ayrılık çıkaran, ne öldürücü çatışma vardı.

(Plutharkhos, *Filozoflar ve Prensler*, 777)

Empedokles, evcil sözcüğünü ve nazik şeyleri kullanıyor:

Her şey nazik ve yumuşak başlıydı insanlar için,
hem hayvanlar, hem kuşlar; sıcak sevecenlikte.

(Scholiast to Nicander, *Theriaca,* 452)

Düşüş öyküsü ve ruh göçü öğretisi, uygulamadaki etiği içerir. Her nasılsa herkes bir tahminde bulunduğu için, bir topluluğun olmadığı yerde bile, doğa gereği ortak bir adalet ve adaletsizlik bulunur... Bu nedenle Empedokles, canlı varlıkların öldürülmemesi konusunda konuşuyor: Birisi için doğrudur, diğerleri için değildir diye bir şey olmaz,

Ama bir yasa herkes için, tüm genişliğiyle ve
hava sonsuzca yayılır, sınırsız ışık arasında.

(Aristoteles, *Retorik,* 137b 6-9)

Pythagoras, Empedokles ve geri kalan İtalyanlar, biz yalnız birbirimiz için değil, ayrıca tanrılar ve akıldışı hayvanlar için de arkadaşız. Bir tür ruh gibi tüm dünyayı dolaşan ve bizi onunla bir araya getiren bir tek can vardır. Bu nedenle, eğer onları öldürür ve etlerini yersek, kendi akrabamızı öldürmüş gibi haksızlık yapmış ve günah işlemiş oluruz. Buna göre bu filozoflar bizi et yemekten uzak durmaya teşvik ediyor... Bir yerde şöyle diyor Empedokles:

Öldürmenin kötü-sesini durdurmayacak mısın? Kendi düşüncesi
hareketinle birini diğerine parçalattığını görmüyor musun?

Ve ayrıca:

Bir baba, şekil değiştirmiş oğlunu havaya kaldırır
ve dua eder gibi onu öldürür; kalabalık merhamet diye bağırırken, kurban edene yalvarır. Ama o çığlıklara kulaklarını kapatır, onu dehlizlerde boğazlar. yanlış bir şölen hazırlar. Benzer şekilde bir oğul babasını alır, çocuklar annelerini: Onların yaşamlarını ortadan kaldırır ve değerli etlerini yerler.

(S. Empiricus, *Matematikçilere Karşı,* IX)

Kimse günahsız olmayacağına göre, daha sonraki arınmalarımızla, daha önce yiyeceklerle ilgili işlediğimiz günahlarımızı bağışlatabiliriz. Eğer biz gözlerimizin önündeki dehşete karşı kendimizi korursak ve Empedokles ile birlikte bağırırsak, o zaman bu (arınma) olur:

Ah ne yazık, ben et yemek gibi korkunç bir işten dudaklarımı
sakınmadan önce, o acımasız günler beni ilk kez yıkmadı.

(Porphyry, *Perhiz Üzerine*, II)

Öyle görünüyor ki, bir kimse Empedokles ile birlikte
ağı ağacının yapraklarından hep birlikte yalnız uzak durmamalı,
ama ayrıca tüm diğer ağaçlardan da kendini sakınmalıdır.

(Plutharkhos, *Masa Konuşması*, 646)

Fasulye yememe konusundaki yanlışlık, Pythagoras'ın öğretisini izleyen Empedokles'in şiirinde de ortaya çıkıyor:

Sefiller, büsbütün sefiller, elinizi fasulyelerden uzak tutun.

(Aulus Gellius, *Atina Geceleri*, IV)

(Fasulye yeme yasağı üzerine Gellius'un tartışması, Bölüm 13'ün tümünde anılıyor.)

Son dört kısa parçanın yeri belirsiz ve aktarma yapılmış.

Platon'un öğretilerini öğrenmek, önce bir tür arınmayı gerektiriyor, yani çocukluktan başlayarak uygun koşullarda yetişmek. Empedokles ile birlikte hareket etmek için biz

beş ince dalı uzun-bronz bir bıçaklama kesmeliyiz

ve yıkanmalıyız. Platon ise, arınmanın beş daldaki incelemeden geldiğini söylüyor.

(İzmirli Theo, *Matematikçiler*, 15.7)

Türlerden türlere [eğretileme bir aktarmayı kapsayabilir]: Örneğin

yaşamı bronzla almak

ya da

uzun-bronz-bıçakla kesmek,

burada 'almak', 'kesmek' ve 'kesmek', 'almak' anlamında kullanılırken, her ikisinin de biçimleri ortadan kalkar.

(Aristoteles, *Şiirler*, 1457)

Şu örnekte görüleceği gibi, [benzer dilbilimsel yapı] Empedokles'de de vardır:

Ne de asa-taşıyan Zeus'un tavanlı dehlizleri...

Benim her şeyde düşünmüş olduğum Empedokles'in şu tümcesi,

kötüden kaçınmak,

önemli ve tanrısaldır.

(Plutharkhos, *Öfkenin Denetimi*, 464)

13

BEŞİNCİ-YÜZYIL PYTHAGORASÇILIK

Pythagoras'ın Güney İtalya'daki izleyicileri, öyle görünüyor ki, gizli topluluklar halinde –bir tür farmasonlukta– bir araya geldiler. Kimi ortak yaşam biçimi uyguladılar, şöyle:

Timaeus'a göre [Pythagoras] arkadaşlara sahip olmanın insanları bir topluluk içinde tuttuğunu ve arkadaşlığın bir nitelik olduğunu söyleyen ilk kimseydi. Onun öğrencileri kendi mallarını ortak bir hazinede tutmak için katkıda bulundular.

(Diogenes Laertius, *Filozofların Yaşamları*, VIII)

Pythagoras saygı görüyordu ve her şey ondan biliniyordu: "Onun kendisi bunu söyledi" bir atasözü olmuştu. Pythagorasçılar sırada bir sessizlik içinde kalmadılar ve onların ezoterik (gizli, içsel) görüşleri, sıradan insanlara açılmazdı. Dendiğine göre topluluk kimi politik tutkulara ve ilgilere sahiptir. V. yüzyılın ortasında felaket onları çarptı.

Bu zaman içinde, Büyük Yunanistan adı verilen İtalya'nın bu bölgelerinde, Pythagorasçıların buluştuğu yerler yakıldı ve bunu genel bir huzursuzluk izledi – pek beklenmeyen olaylar değildi; her yerdeki önder insanlar beklenmedik şekilde öldürüldü. Bu bölgelerdeki Yunan kentleri kanlı olaylara boğuldu ve her türlü devrim, kargaşalık yaşandı.

(Polybius, *Tarihler*, II)

Yaşayakalan Pythagorasçılar dağıldılar, bunların kimilerinin Yunan anavatanına gitmiş olması olasıdır.

İlk dönemde, Pythagoras'ın izleyicileri ikiye bölündüler; acusmatici *ya da Aforizmacılar ve* mathematici *ya da bilimciler.*

Onun (Pythagoras'ın) iki tür felsefesi vardı, bu nedenle bunu uygulayan iki tür insan oldu: Aforizmacılar ve Bilimciler. Aforizmacıların Pythagorasçı olduklarını başkaları kabul ettiler, ama bilimcilerin Pythagorasçı olduklarını benimsemediler, çünkü onlara göre bunların çalışmaları Pythagorastan değil, Hippasus'tan geliyordu.

Aforizmacı felsefe, denenmemiş ve kanıtlanmamış olan davranışları ve davranış yollarını içerir ve sanki tanrısal şeylermiş gibi [Pythagoras'ın] diğer şeylerini de korurlar. Onlar kendi adlarına bir hak iddia etmedikleri gibi, bir şey söylemeleri gerektiğini de düşünmezler, ama en iyi aforizmalara sahip olan akıl için kendi sayılarının en uygun olduğunu savunurlar.

Aforizmalar üç türe ayrılmıştır: Bunların kimileri, kimin ne olduğunu, diğerleri falanca'yı, ötekiler bir şeyi yapmalı'yı ya da yapmamalı'yı belirtir.

Birinciler için şu örnekler verilebilir. Kutsanmış Adalar hangileridir? – Güneş ve Ay. Delfi Tapınağı'nda kâhinlerin yeri nasıldır? – Bir *tetractys,* içinde Sirenlerin şarkı söylediği seslerin uyumu.

Şu ve bu işlere (falancaya) gelince: En yerinde şey nedir? – Kurban kesme. En akıllı nedir? – Sayı. (İkinci olarak, şeylerin adlarını gösterenler) Bizim aramızda en akıllı nedir (kimdir)? – Doktor. En güzel nedir? – Uyum. En güçlü nedir? – Akıl. En iyi nedir? – Mutluluk. En gerçekçi söz nedir? – İnsanların mutsuzluğu...

Aforizmalar, türüne göre neyi yapmak ya da yapmamak gerektiğini belirtirler. Örneğin bir insanın çocukları olmalıdır. Bir kimse önce sağ ayakkabısını giymelidir. Bir kimse karayolu boyunca yürümemelidir ya da kaynak suyuna bir şey batırmamalıdır ya da banyoda yıkamamalıdır. (Tüm bu durumlarda

bir kimsenin arkadaşlarının kusursuz olup olmadıkları açık değildir)

Diğerleri ise şöyledir: Bir kimsenin yükünü indirmesine yardımcı olma (çünkü bir kimse tembelliğe yol açmamalıdır), ama yükünü kaldırmasına yardımcı ol. Altın taşıyan bir kadınla, çocuklarının babası olmak için cinsel ilişkiye girme. Karanlıkta konuşma. Kehanette bulunmak için içtiğinizden tanrılar adına yere fincanın kulpunun yanından yere dökerken, siz aynı yerden içmeyin. Yüzük taşlarınıza tanrı resmi koymayınız, yoksa orası kirlenir; benzer şeyi bir insan kendi evinin içinde yapabilir. Kendi hanımından davacı olma; o bir yalvaran insandır (bu nedenle düğünlerde gönülleri hoş tutulur ve sağ elinden tutulur). Yavru horozları kesmeyin; O Ay için kutsaldır, size yalvarır. İyi karşılamayacak olana öğüt vermeyiniz, çünkü öğüt kutsaldır. Çalışmak iyidir, her türlü zevk kötüdür; bu nedenle cezayı hak eden herkes cezalanmalıdır. Bir kimse ayakkabısını çıkararak kurbanını kesmeli ve ayakkabıyla tapmağa yaklaşmalıdır. Bir kimse tapınağın içine doğru dönmemeli; tanrılara gerektiğinden ayrı bir şekilde davranmamalı. Çabuk hareket etmek, alnından yaralanmak ve böylece ölmek iyidir, tersi kötüdür. İnsanların ruhları, kurban edilecek hayvanlardan başka hepsine girer; bu nedenle kurban etmeye uygun olan hayvanları yemeli, diğerlerini yememelidir.

Kimi aforizmalar bu türdendir. Bunların en kapsamlı olanları, çeşitli fırsatlarla kesilen kurbanlarla, bunların nasıl kesilmesiyle, tanrıları başka yollarla onurlandırmayla, bizim ölümümüzle, gömme törenleriyle ilgilidir.

Kimi durumlarda buna bir neden eklenir – örneğin insan kendisinden sonra yerine bir tanrıya hizmetçi bırakmak için, çocuk sahibi olmalıdır. Diğer aforizmaları bunlara eklemeye gerek yoktur. Örneğin ekmeği kesmemek gerekir, çünkü Hades'teki yargılamada bu yararlı olmaz.

Böyle aforizmalara eklenmiş tahmini açıklamalar, Pythagorasla ilgili değildir, ama bunlara tahmini nedenler eklemek

için hileli girişimlerdir. Örneğin yukarıda verdiğimiz örnek (ekmeği kesmemelisin) için kimileri insanların birlikte getirdiklerini bölmemelisin diyor. (Eski günlerde, yabancı âdetlere göre tüm arkadaşlar bir parça ekmeğin yanına hep birlikte gelirlerdi); başkaları ise, tam ekmeği bölerken bir kehanette bulunmamalıdır diyor.

Buna göre tüm aforizmalar, tanrısal konuda neyin yapılması ya da neyin yapılmaması ve tanrısallığın kaynakları üzerinedir. Bunların tüm yaşam yolu, tanrıyı izlemek için buyurulmuştur. Bu onların kendi felsefelerinin ana ilkeleridir. Onların düşüncesine göre, insanlar için tanrılardan başka bir yerde iyinin kaynağını aramak saçmadır: Eğer tek-kişi yönetiminde yaşıyorsan, vatandaşlar arasında kimilerini kendi hizmetinde kullanıyorsan, tüm kuralları bilmiyorsan – işte insanların gerçekten yapmaları bunlardır diye düşünüyorlar.

Tanrılar var olduğundan her şeye egemen olduğundan bu yana, bir insanın yöneticisinden iyi şeyler istemesi gerektiği açıktır. Tanrıları seven ve onlardan hoşnut olan herkese iyi şeyler verilir, aksini yapanlara ise aksi şeyler verilir.

(Iamblichus, *Pythagorasçı Yaşam Yolu Üzerine,* 81)

Çok sayıda başka Pythagorasçı aforizmalar ve bunlara eşlik eden davranış biçimleri vardır. Bunların en ilklerinden birisi Herodotus'ta bulunur:

Mısırlılar tapınağa giderken ya da ölü gömme sırasında üstlerine yünlü şeyler almıyorlar, çünkü bu kutsal sayılmıyor. Onlar bu konuda Orfik ya da Pythagorasçı denilen insanlarla uyum içindeler. Onlara göre gömme törenlerini yünlü giysilerle paylaşmak kutsallık olmaz. Bu konuda anlatılan kutsal bir öykü vardır.

(Herodotus, *Tarihler,* II)

Iamblichus'un temel kaynakları Aristoteles'inkine benziyor. Aristoteles'in Pythagorasçı perhiz üzerine yazdıklarını bi-

liyoruz. Bu konuda eski bir tartışma bulunuyor. İşte bu konuyla ilgili metinlerden birisi:

Çok eski ve yanlış bir düşünce yer etmiş ve gelişmiş bulunuyor – filozof Pythagoras et yemiyormuş ve fasulyeden sakınıyormuş. Bu görüşle ilgili olarak şair Callimachus'un yazdıkları:

Ellerini fasulyeden ve rahatsızlık veren yiyeceklerden uzak tut:

Pythagoras'ın bizi teşvik etmekten hoşlandığı gibi.

Aynı görüşe göre Cicero, *Kehanet Üzerine*'nin birinci kitabında aşağıdakileri söylüyor:

Platon bize, kafamızı karıştıracak ya da dağıtacak hiçbir şey olmadan yatağa gitmemizi öneriyor. İşte bu nedenle Pythagorasçılar, kafasının yerinde olmasını isteyen insanların gaz yapıcı ve uygun olmayan fasulye yemesini yasaklıyorlar.(*)

Cicero böyle söylüyor. Bununla birlikte, müzik hocası ve filozof Aristoteles'in öğrencisi, eski metinleri yorulmadan okuyan çalışkan insan Aristoxenus, kendi kitabında Pythagoras'ın diğer sebzeleri de fasulyeden daha çok yemediğini söylüyor, çünkü fasulye rahatlık vericidir ve barsakları iyi çalıştırır. İşte onun kendi sözleri:

Pythagoras fasulyeyi tüm diğer sebzelerden daha çok beğeniyor; bunun rahatlatıcı ve barsakları yumuşatıcı olduğunu söylüyor – bu nedenle, bunu özel olarak yiyor.

Yine aynı Aristoxenus'un aktardığına göre [Pythagoras] henüz süt emen domuz ve çok genç keçi etini yiyormuş. Öyle anlaşılıyor ki, o bu bilgiyi kardeşi ve bir Pythagorasçı olan Xenophilus'tan ve yine kendisine yakın diğer yaşlı insanlardan almış. Şair Alexis de, *Pythagorasçı Kadın* adlı komedisinde, hayvanlara anıştırmada bulunuyor.

Öyle anlaşılıyor ki, fasulye yememe konusundaki yanlışlık, Empedokles'in bir şiirinde ortaya çıkıyor, çünkü o, aşağı-

(*) Bu yanlış inanç, günümüzde de yaygındır.

daki dizede görüleceği gibi, Pythagoras'ın öğretisini izlemişti:

Zavallılar, fena halde zavallılar, ellerinizi fasulyeden uzak tutun.

Birçok insan, 'fasulye' sözcüğünün, normal olarak sebzeler için kullanıldığını var sayıyor. Bununla birlikte, Empedokles'in şiirini daha yakından tanıyanlar ve daha bilgin olanlar, bu pasajdaki "fasulyeler" sözcüğünün erbezi anlamına geldiğini ileri sürüyorlar: Onlar bu sözü Pythagorasçı sitil içinde üstü kapalı ve simgesel olarak söylüyorlar, çünkü bu organlar gebeliğe yol açıyorlar (Yunancada *kuein,* 'gebe kalmak', *kuamos* 'fasulye' ile garip şekilde bağlantılıdır) ve insanın üremesine hız sağlar. Buna göre Empedokles bu dizesinde insanların fasulye yemekten değil, ama cinsel düşkünlükten uzak durmasını istiyor.

Ayrıntılı bilgiler konusunda yetki sahibi olan Plutharkhos da, Aristoteles'in *Homeros Üzerine* adlı birinci kitabında Pythagorasçılar üzerine aynı şeyleri yazıyor – onlar hayvan etlerini yemekten kaçınmıyorlar (birkaç et türü bunun dışında). Bu nokta beni de şaşırttığı için, ben de Plutharkhos'un kendi sözlerini yazıya geçirdim:

Aristoteles diyor ki, Pythagorasçılar kadın dölyatağından, yürekten, denizanasından ve bu tür diğer yiyeceklerden uzak duruyorlar, ama geri kalanı yiyorlar.

Plutharkhos, *Masa Konuşması*'nda, Pythagorasçıların midye yemekten de kaçındıklarını söylüyor.

(Aulus Gellius, *Atina Geceleri,* IV)

Bu gibi uygulamalarla kolayca alay edilmiştir. IV. yüzyılın birçok komedi yazarı – örneğin Pythagorasçı Kadın'*ın yazarı Alexis, Pythagorasçı yaşam yolunu alaya almıştır. İşte iki örneği:*

Alexis'in *Tarentumlu İnsanlar*'ında:

– Duyduğumuza göre Pythagorasçılar ne balık yiyormuş, ne de canlı başka bir şey;

ve şarap içmeyen tek insanlar da onlarmış.
– Oysa Epicharides domuz eti yiyor
ve o bir Pythagorasçı. – ah, ama onları önce öldürüyor,
ve hayvanlar artık yaşamıyor.

Az ötede söyledikleri:

– Pythagorasçılık ve güzel kanıtlar;
ve sığ kafalılar onları yiyorlar.
İşte onların günlük ekmeği:
Herkese tam bir parça ekmek ve bir kupa su.
Hepsi bu kadar! – Bir mahkûm yiyeceği!
Tüm akıllı insanlar böyle mi yaşıyor?
Bu acılara mı katlanıyor?
– Hayır: Eğer diğerleriyle karşılaştırılacak olursa,
bunlarınki zengin yiyeceği. Bilmiyor musun,
şu Melanippides de onlardan birisi; sonra
Phaon ve Phyromachus ve bir de Phanos:
Bunlar her dört günde bir, bir kap kepek lapası yiyor

(Athenaeus, *Deipnosophists*, 161)

Pythagorasçılar'da [Aristophon'un] söyledikleri:

Acıktıklarında ve hiçbir şey yemediklerinde
Tithymallus'u ya da Philippides'i gözlerinin önüne getir.
Kurbağalı sulardan içiyorlar. Kekikten, sebzelerden ve tırtıllardan
zevk alıyorlar. Oturaklarını yıkamayı bilmiyorlar.
Karatavuklar, tüm kış boyunca kapının dışında kalıyorlar;
Sıcaklara katlanıyorlar ve ağustos böcekleri gibi ay ışığında
cızırdıyorlar. Zeytinyağı görmüyorlar ya da kullanmıyorlar,
toz-bulutları içinde.
Ayakkabıları olmadan gidiyorlar, turna kuşları.
Hiç uyumak bilmiyorlar, sopalar.

(*agy*, 238)

Bilimciler ya da Matematikçiler arasında Hippasus ve Philolaus da bulunuyor; daha sonra bunlardan kısaca söz edeceğiz. Ben burada Pythagorasçı filozofların matematikçi yanları üzerine daha genel nitelikte birkaç metni daha anacağım. En önemli paraj, Aristoteles'ten geliyor.

Aynı zamanda [Leukippus ve Demokritus] ve onlardan öncekilerden Pythagorasçı adını alanlar, matematikle ilgilendiler: Matematiğin ilkelerinin, var olan her şeyin ilkeleri olduğunu önce onlar ileri sürdüler ve böyle yetiştiler. Sayılar, doğaları gereği bunların başında gelir ve var olan ya da ortaya çıkan çok sayıda benzer şeyleri sayılarla gözlediklerini düşünüyorlar (ateşten, sudan ve topraktan fazlasını) – örneğin adalet, sayıların herhangi bir modifikasyonudur; ruh ve akıl da öyle; bu fırsatla başka şeyler de böyle sürer (harmonilerin değişiminin ve oranının sayılara bağlı olduğunu da gördüler): Böylece tüm diğer şeyler, kendi doğaları içinde sayılara göre modellenmişlerdir; sayıların kendisi ise, tüm doğanın içinde ilk şeyler diye görünmüşlerdir; onlar sayıların öğelerinin, var olan her şeyin öğeleri olduğunu ve tüm göğün uyum ve sayı olduğunu var sayıyorlar.

Sayısal ve uyumlu olan her şey, göklerin ve yaratılmış tüm dünyanın özellikleri ve parçalarıyla bağlantılıdır; bunlar böylece bir araya gelmiş ve birbirleriyle uyum sağlamışlardır. Örneğin on sayısı yetkin ve tüm sayılarda bulunduğu için, gökte dönen cisimlerinde on olduğunu söylüyorlar; ve yine yalnız dokuz sayısı görünüşte olduğuna göre, bu nedenle onuncu olarak karşı-dünyayı icat ediyorlar.

Bu şeylerle ilgili olarak başka bir yerde daha ayrıntılı açıklama yapmıştım; burada benim amacım Pythagorasçıların, ilk ilkeleri nasıl gerçek diye ileri sürdüklerini ve benim betimlediğim duruma nasıl uygun düştüğünü kavramak. Buna göre onlar da sayının var olan şeylerin ilk ilkesi olduğuna, hem de onların özellikleri ve durumlarını gösterdiğine açıkça inanıyorlar. Sayı elemanlarının tek ve çift olduklarını ve şeylerden

birinin sonlu, ötekinin sonsuz olduğunu savunuyorlar. Bir sayısı her iki elemandan (hem çift, hem tek'ten) türer, sayılar ise, bir sayısından türer; tüm gök, daha önce söylediğim gibi, sayıdır.

Aynı okulun diğer üyeleri, ilkelerin on tane olduğunu ve çift tertip yaptıklarını söylüyorlar: Sınır-sonsuz (sonlu-sonsuz), tek-çift, bir-çok, sağ-sol, erkek-dişi, durağan-devingen, doğru-eğri, aydınlık-karanlık, iyi-kötü, kare-boyu eninden uzun... (dörtgen). Acaba bunlar [bu ilkeler], benim betimlediğim ve onların açıkça dile getirmediği tipler altında mı toplanmalı? Ama öyle görünüyor ki, onlar elementleri konu başlıklarına göre düzenliyorlar; bunların (bu elementlerin) oluştukları ve biçim aldıkları özdeklerin aslında var olduklarını söylüyorlar.

(Aristoteles, *Metafizikler*, 985b)

Aristoteles, Pythagorasçıların matematikle 'ilgilendiklerini' söylüyor. Daha sonraki yazarlar, birçok matematikteki başarının onların işi olduğunu söylüyorlar; örneğin:

Aristotelesçi Eudemus, şu teoremin bulunuşunu Pythagorasçılardan biliyor (her üçgenin iç açıları toplamı, iki dik açıya eşittir) ve önermeyi şöyle ispatladıklarını söylüyorlar: ABC bir üçgen olsun ve DE ise, BC'ye paralel bir çizgi olsun. Buna göre BC ve DE paraleldir, karşılıklı açıları eşittir; böylece DAB açısı, ABC açısına eşittir ve EAC de ACB'ye eşittir. BAC yandakilerle ortak açı olsun. Buna göre DAB, BAC, CAE iki doğru açıyar, DAB ve BAE iki doğru açıya aşittir, bunlar da ABC üçgeninin üç açısına eşittir

Öyleyse, bir üçgenin üç açısı, iki dik açıya eşittir.

(Proclus, *Euclides Üzerine Yorum*, 379.1)

Pythagorasçı matematikçilerin en ünlü bir bölümü, yine de 'Pythagoras teoremi' diye biliniyor:

"Dik açılı bir üçgende, hipotenüsün karesi, diğer iki kenarın karelerinin toplamına eşittir "

Eğer biz bu eski konuyu anlatmayı sevenleri dinleyecek olursak: O zaman bu Pythagoras öyküsü ile ilgili bir anıştırma yaptıklarını ve bu teoremi bulduktan sonra bir sığır kurban ettiklerini buluruz.

(*agy*, 426.1)

Öyküye genelde inanılmıştır. Gerçekte çoğu bilgin, Pythagorasçıların matematiğin teknik yanına çok az bir katkıda bulunduğuna inanıyor.

Aristoteles'e göre, bunlar sayıları astronomiye uyguladılar. Philolaus üzerine bölümde, 'karşı-dünya'yı biz yeniden ortaya çıkaracağız. Şimdi burada Aristoteles'ten başka bir alıntı yapacağız ve Göksel Katların Müziği teorisini aktaracağız:

[Göksel cisimler] devindikleri zaman bir harmoni oluşturuyor, sesleri birbiriyle uyum sağlıyor deniyor; bu zekice ve ustaca bir teori, ama ne de olsa gerçek değil. Kimileri bu büyüklükteki cisimler devindikleri zaman bir ses çıkarmaları gerektiğini düşünüyor, çünkü burada aynı büyüklükte olmayan ve o kadar hızla dönmeyen cisimler ses çıkarıyorlar.

Güneş, ay çok sayıda ve çok büyük hacme sahip yıldızların hızla döndükleri zaman, çok büyük sesler çıkarmaması olanaksızdır. Bunu bir gerçek diye ileri sürünce, hızlarını gözler önüne getirince ve uzaklıkları konusunda bir karar verince, gök cisimlerinin, bir çember çizerek döndüklerini ve birbiriyle uyum içinde sesler çıkardıklarını söylüyorlar. Bu sesleri biz işitmediğimize göre, bunun akla uymadığını ileri sürünce, çünkü diyorlar, biz doğduğumuzdan beri aynı seslerle yaşamaya alışmışız, böylece karşıt bir sesi seçemeyiz (çünkü ses ve sessizlik, ancak birbirine göre seçilebilir). Örneğin demircilik yapan insanlar da, sese karşı duyarsızdırlar.

(Aristoteles, *Gökler Üzerine*, 290b)

Burada Aristoteles'ten üçü kosmogoni, birisi ruh üzerine dört alıntı yapmaya değer.

[Doğal felsefeye] önemli bir katkıda bulunduğunu düşünen herkes, sonsuzun bir açıklamasını yapıyorlar ve var olan şeylerin ilk ilkesinin bir tür öngerçeğini dile getiriyorlar. Pythagorasçılar ya da Platon gibi kimileri, bunu kendi hakları olan bir ilke yapıyorlar ve sonsuzun kendi başına bir özdek olarak var olduğunu ve bunun başka bir şeye veremeyeceğini ileri sürüyorlar. Pythagorasçılar bunu algılanabilir nesneler arasına yerleştiriyorlar (onlar bunu sayılardan ayırmıyorlar) ve dış uzamdaki göklerin sonsuz olduğunu söylüyorlar.

(Aristoteles, *Fizik*, 203a I)

Pythagorasçılar da boşluğun var olduğunu söylüyorlar ve sanki gökler, doğal şeylerden ayırt edilir boşluğu gerçekten içlerine çekiyorlarmış ve birbirine bitişik şeylerden ayrı bir tür gibi, sınırsız soluktan (boşluklar) göklere giriyorlar. Sayılar arasında önce bunun olduğunu ileri sürüyorlar; boşluk onların doğasını ayırır.

(*agy*, 213b)

Aristoteles, *Fizik*'in dördüncü kitabında yazıyor:

Pythagorasçılar da boşluğun var olduğunu ve sanki gök bunları içine çekiyormuş gibi, bu boşluğun sonsuz soluktan göklere girdiğini söylüyorlar.

Pythagoras'ın *Felsefesi Üzerine*'nin ilk kitabında göklerin bir tek olduğunu ve her şeyin yerlerini birbirinden ayıran soluğu ve boşluğu sonsuzdan aldığını söylüyor.

(Stobaeus, *Antoloji*, I)

Pythagorasçıların söyledikleri aynı anlama sahip görünüyor. Onların kimine göre havadaki toz tanesi ruhtur, diğerlerine göre ise, hareket edenleri ruhtur. Biz de diyoruz ki, eğer onlar tümüyle sakin ise, o zaman sürekli hareket ettikleri nasıl görülebilir.

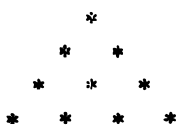
(Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 404a)

Aforizmacılar ve bilimciler, gizemli sayılar alanında birbirlerine yakın görünüyorlar. Kimi Pythagorasçılar aşırı ayrıntıları içinde sayı oyunu oynuyorlar:

Sayıların hangi yoldan maddelerin ve onların varlıklarının nedenleri olduklarını bile belirlemiyorlar. Bunların sınırları var mı? (Noktalar birer büyüklük mü?) – Bu, Eurytus'un neyin sayılar olduğunu (bu insanın sayısı, şu atın sayısı) belirlemesidir – insanların sayıları kareler ve dörtgenler içinde düzenlemesi gibi, o da bitkilerin şekillerini çakıl taşlarıyla modellendiriyor.

(Aristoteles, *Mezafizik*, 1092b 8)

Sayılar biliminin merkezinde tetractys *ya da 'dörtlü küme' vardı, toplamı on olan bizim ilk dört sayımızı içeriyordu. On yetkin sayıdır: Önemli müziksel oranları içerir ve tam bir üçgen biçimini oluşturabilir:*

Pythagorasçılar kanıt göstererek yemin ettiler
onun eliyle her zaman akışlı doğan köklerinin kaynağı
tetractys'*i bizim kuşağa teslim ettiler.*
(Iamblichus, *Pythagorasçıların Yaşam Yolu Üzerine*)

14

HIPPASUS

Hippasus bir Pythagorasçıydı. Doğum yeri için değişik şeyler anlatılıyor ve bizim kaynaklarımız onun için bir doğum yeri göstermiyor. V. yüzyılın ortalarında (İÖ) etkin olduğu sanılıyor. Pythagorasçılara bağlı değildi, belki bir asiydi ve Pythagorasçı Bilimci'lerden ilki olduğu söyleniyor. Simplicius onu Sokrates öncesi düşüncelere bağlı bir evrenbilimci diye ele alıyor:

Metapontumlu Hippasus ile Ephesuslu Herakleitus da [evrenin] tek, hareket halinde ve sonsuz olduğunu söylüyorlar. Bununla birlikte, ateşi ilk ilke yapıyorlar ve var olan şeylerin, ateşin yoğunlaşması ve seyrekleşmesiyle üretildiğini, bunların yeniden ateşte çözüldüğünü, bu varlığın doğanın temelindeki tek varlık olduğunu söylüyorlar.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 23)

Biz Hippasus düşüncelerinin daha ayırt edici Pythagorasçı yönü üzerine yanlış bilgiler edinmişiz. Her ne kadar tam güvenilir olmasa da, iki öyküyü burada anlatmaya değer görüyoruz. Birincisinde, Hippasus'un adı müzik kuramı ile bağlantılı oluyor:

Hippasus adında birisi dört tane bronz disk yapıyor, öyle ki hepsinin de yarı çapı birbirine eşit, ama birincinin kalınlığı, ikincinin üçte biri; ikincinin kalınlığı, üçüncünün yarısı ve dördüncünün iki katı kadar; bunlar birbirlerine çarptıkları zaman, uyumlu bir ses çıkarıyorlar.

(Scholium to Platon, *Phaedo*, 108D)

Öykü, müziksel oranların temel bulaşlarını tümüyle Hippasus'a bağlıyor, şöyle, 4:3, 3:2 ve 2:1.

İkinci öykü, Pythagorasçı matematiksel başarılarla ilgilidir. Bununla ilgili iki kısa pasajı aktarıyorum:

Hippasus ile ilgili olarak, onun Pythagorasçılardan birisi olduğunu, ama onun ilk kez on iki pentagon (beşgen) kurduğunu ve yayınladığını, denizde inançsız bir insan olarak öldüğünü söylüyorlar. Her ne kadar her şey Bu Adam'a ait olsa da, o böyle bir şey yapmakla ün kazandı (Onun adını hiçbir zaman anmadan, Pythagoras'tan böyle söz ediyorlar).

(Iamblichus, *Pythagorasçı Yaşam Yolu Üzerine*, 88)

Kimilerinin dediğine göre, Pythagoras'ın görüşlerini halka yayanları tanrılar cezalandırdı. Onikiyüzlü bir şeklin yapısını açıklayan adam, inançsız birisi olarak denizde öldü (Onikiyüzlü şekil, bir küre içine yayıldığı zaman, beş katı figürden birisini oluşturur).

Diğerlerinin dediğine göre ise, o usdışılık ve ölçüsüzlük üzerine konuştu, bu yazgıya katlandı.

(*agy*, 247)

Onikiyüzlü, düzenli beş katı şekilden beşincisidir; onikiyüzü vardır ve bunların her birisi düzgün beşgendir. Usdışılık ve ölçüsüzlük ilişkisi yine geometriktir. Örneğin bir karenin çapı usdışıdır ya da kendi kenarlarına göre ölçüsüzdür. Buna göre eğer her kenar bir tek birim uzunluksa, buna göre çapın uzunluğunu verecek n/m formunu verecek parça yoktur. Kimi bilginler bu iki geometrik buluşu Pythagorasçıların yaptığını sanıyorlar ve onlar için felsefi önemi olduğunu düşünüyorlar; diğer bilginler ise kuşkulu kalıyor.

15

PHILOLAUS

Philolaus, bir olasılığa göre, Croton'da 470 yılında doğdu. Bir Pythagorasçıydı. Croton'daki Pythagorasçı okul yıkıldığı ve üyeleri de dağıldığı zaman, o ana Yunanistan'a çekildi, bir süre Tebai'de kaldı. Bu olayların kesin bir tarihleri yok, ama Philolaus'un İÖ V. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olduğu açıktır.

Philolaus'un yazılarından geldiği anlaşılan birkaç yazı parçasına sahibiz. Birçok bilgin bunlara düzmece diye baktı: Birçok Pythdgorasçı düzmece yazılar, eski dünyada bir araya konuldu ve bunların bir kısmı yaşayakaldı. Bununla birlikte, son zamanlarda, kafalarda bir kuşku uyandı ve bu yazıların en azından kimisinin gerçek olduğu düşünüldü.

Bu bölümde ben düzmece olduğu tartışma götürür olanları ele almadım, yalnız bir uzlaşmayla benimsenmiş olanları aldım.

Philolaus'un yapıtlarından birisine daha sonraları Doğa Üzerine *adı verildi. Giriş tümcesi korunmuş bulunuyor:*

Demetrius, *Homonymus* (Eşsesli) adlı yapıtında, Philolaus'un *Doğa Üzerine* yazı yazan ilk Pythagorasçı olduğunu söylüyor. Aşağıdaki gibi başlıyor:

> *Dünyanın doğası, birbirine hem sınırsız şeylerle, hem sınırlı şeylerle bağlıdır, her iki tüm dünya ve her şey onun içindedir.*
>
> (D. Laertius, *Filozofların Yaşamları,* VIII)

[Burada 'sınırsız' diye çevirisi yapılan Yunanca sözcük, başka bir yerde 'sonsuz' diye veriliyor. 'Sınırsızlar'la ilgili çelişki, yeğlenen aktarıma göre değişiyor.]

Başlık ayrı da olsa, belki de Doğa Üzerine'*den gelen bir pasajı Stobeaus bize aktarıyor:*

Philolaus'tan, *Dünya Üzerine:*

Var olan şeylerin hepsinin ya sınırlı ya sınırsız ya da her ikisinin de hem sınırlı, hem sınırsız olması gereklidir. Ama bunlar yalnızca sınırsız olamazlar. Buna göre var olan şeylerin ne yalnız sınırlı şeylerden, ne de yalnız sınırsız şeylerden gelmediği açıktır; dünya ve içindeki şeylerin birbirlerine hem sınırlı, hem sınırsız şeylerle bağlı olduğu açıktır. Olgular da bunu açıklığa kavuşturuyor: Bunların kimisi, sınırlı şeylerden geliyor, sınırlıyor; kimileri hem sınırlı, hem sınırsız şeylerden geliyor, hem sınır koyuyor, hem koymuyor; sınırsız şeylerden gelenleri ise açıkça sınırsızdır.

Bilinen her şeyin bir sayısı vardır – bu olmadan hiçbir şey düşünülemez ya da bilinemez. [B 4]

İmdi sayıların kendi iki öz biçimi vardır, tek ve çift (ve bir üçüncüsü, ikisinin karışımı olan çift-tek); ve her biçim kendi içinde anlam taşıyan birçok şekle sahiptir. [B 5]

Doğa ve bağlantı üzerine sorun böyle geçerli olur: Şeylerin özü ölümsüz olurken, doğanın kendisi, insanın bilgisini değil, tanrısallığı kabul eder – evreni kuran şeylerin özünde, hem sınırlı şeyler, hem sınırsız şeyler var olmadıkça, var olan ve ortaya çıktığını bizim bildiğimiz şeyler bunun dışında.

Var olan ilkeler ne benzer, ne de türdeş olduğuna göre, bunları izleyen bağlantıdan da bir düzenleme çıkması olanaksızdır. İmdi benzer ve türdeş şeyler, bir bağlantıya asla gerek duymazlar. Bununla birlikte, benzer ve türdeş olmayan ve birbirine eşitçe uymayan şeyler, eğer dünyada bir arada duruyorlarsa, zorunlu olarak birbirlerine bağlanırlar.

Bir gamın büyüklüğü, dörtte bir ya da beşte birdir. Beşte bir, dörtte birden bir ton daha büyüktür. Yukarıdan ortaya dörtte bir, ortadan alta beşte bir, alttan üçüncüye

dörtte bir, üçüncüden alta beşte bir; orta ile üçüncü arasında bir ton vardır. Dörtte bir 3:4'tür, beşte bir 2:3'tür, bir oktav 1:2'dir.

Böylece bir gam beş ton ve iki yarı-tondur; beşte bir üç ton ve bir yarı tondur; dörtte bir iki ton ve bir yarıtondur.

Bağlantı kurmuş ilk şey, birdir. kürenin ortasındakine yürek denir.

(Stobaeus, *Antoloji*, I)

B 4 ve B 5'teki aritmetiksel anlatımlar, aşağıdaki yazılarda da yankısını buluyor:

Platon, matematiksel biçimler aracılığı ile tanrılar üzerine birçok önemli öğretileri bize öğretiyor ve Pythagorasçı felsefe ise, bu örtüleri kendi tanrısal öğretilerinin gizemlerini gizlemek için kullanıyor. Çünkü Philolaus'un Bacchae'sinde Kutsal Konuşma'da baştan sona ve tanrılar üzerine Pythagorasçıların tüm öğretisinden vardır.

(Proclus, *Euclides Üzerine Yorum*, 22.9)

Matematiksel bilım denilenlerin hepsi, düz bir aynaya benzer, bunların içinde anlaşılabilir gerçeklerin izleri ve imgeleri yansır. Ama Philolaus'a göre hepsinin üzerindeki geometri, diğerlerinin özgün ve doğduğu yerdir; aklı değiştirir ve yükseltir, kavramdan arıtır, yavaşça uzaklaştırır.

(Plutharkhos, *Masa Konuşması*, 718 E)

Pythagorasçılar akıl [gerçeğin ölçüsüdür] diyorlar – Philolaus'un her zaman dediği gibi genel olarak akıl değil, matematiksel akıl; evrenin doğasını göz önüne aldığı ölçüde ona belli bir bağlılığı vardır.

(S. Empiricus, *Matematıkçilere Karşı*, VII)

Matematiksel bilim denilenlerin hepsi, ayna gibi düzdür ve bunların içinde algılanabilir gerçeğin izleri ve imgeleri yan-

sır. Ama onların hepsinin üstünde olan geometri, Philolaus'a göre diğerlerinin kökeni ve doğduğu sitedir; aklın yönünü değiştiren ve yükselten geometri, arınmış ve algılamadan kurtulmuştur.

(Plutharkhos, *Masa Konuşması,* 718)

Daha az akla uygun sonuçları izlemeyen sayıların nasıl ve ne zaman dizi halinde kare oluşturduklarını, başka bir yerde araştırma fırsatı bulacağız – Philolaus'un dediği gibi hem doğal olarak, hem alışıldığı gibi.

(Iamblichus, *Nicomachus'un Aritmetiğe Girişi Üzerine Yorum,* 19.21)

Pythagorasçılar arasında ayrı ayrı tanrılara ayrı ayrı açılar verildiğini göreceğiz. Örneğin Philolaus bir üçgenin açısını, birisi için kutsal, bir karenin açısını diğerleri için kutsal yapıyor ve bu böyle sürüp gidiyor. Ayrıca kendi güçlerine göre aynı açıyı ayrı ayrı tanrılara ve ayrı açıları aynı tanrıya veriyor.

(Proclus, *Euclides Üzerine Yorum,* 130.8)

Philolaus da bir üçgenin açısını dört tanrıya –Cronus, Hades, Ares ve Dionysus– akla yatkın bir şekilde verdi; bunlar yukarıdaki dört elementin amaçlarını da içeriyor, bu elementler ister göklerden türemiş olsun, ister zodyak'ın dört parçasından. Cronus tüm soğuk nemli maddeleri ediniyor, Ares ateşli doğayı, Hades ise tüm yer yaşamını koruyor ve Dionysus, ılık nemli varlığı gözetimi altında tutuyor (ılık ve sulu olan şarap bu nedenle onun simgesidir).

Tüm bunlar ikincil eylemlerine göre de birbirlerinden ayırt edilirler, ama birbirleriyle de birlik kurarlar. Bu nedenle Philolaus onları bir tek açı altında bir araya getirir.

(*agy,* 167.1)

Birkaç yazı parçası daha bulunuyor:

Büyüklük (hacimsel büyüklük) sonsuzca bölünebilir, ama yalnız sonlu bir şekilde genişleyebilir; öte yandan çoğunluk ise sonsuzca genişleyebilir ama yalnız sınırlı bir şekilde bölünebilir – gerçi doğal açıdan, bunların algılanmaları ilgili olduğu ölçüde, her ikisi de sonsuzdur ve bu nedenle bilimsel açıdan algılanmaları olanaksızdır. Şöyle ki,

Eğer her şey sınırlı olsaydı, o zaman hiçbir bilgiye sahip olamazdık,

diyor Philolaus.

(Iamblichus, *agy*, 7.18)

Philolaus'un *Bacchanal*'ı:

Dünya bir tanedir. Ortadan oluşmaya başlamış, ortadan yukarı doğru ve benzer yoldan aşağı doğru. Ortanın üstünde olan, aşağıda olanın karşıt yönündedir. En alt bölümün altı, en yüksekteki gibidir ve böylece sürer. Ters taraflarının dışında, hepsinin ortayla ilişkisi aynıdır.

(Stobaeus, *Antoloji*, I)

Daha önce bölüm 12'de geçmiş olan 'karşı-dünya' kavramını burada karşılaştırın:

Pythagorasçı Philolaus diyor ki, ateş merkezdir (bu nedenle evrenin yüreğidir), karşı-dünya ikincidir, üzerinde oturduğumuz üçüncü dünyadır ve karşı-dünya karşıya yerleşmiştir, yörüngesi de karşıt durumdadır (bu nedenle burada oturan insanları ötekiler görmezler).

([Plutharkhos], *Filozofların Bilimsel İnancı Üzerine*, 895)

Philolaus'un da, biyoloji konuları üzerine söyleyecekleri var. Kısa bir yazı parçasına ek olarak iki açıklayıcı tümce sunmaya değer.

Philolaus, kendi *Doğa Üzerine* yapıtında dediği gibi, akıllı hayvanların dört birinci elemanları vardır – beyin, yürek, karın ve cinsel organlar:

Düşüncenin kafası, ruhun ve algılamanın yüreği, kök tutmanın ve büyümenin karnı, tohum bırakmanın ve doğumun cinsel organları. Beyin insanının ilk ilkesi anlamına gelir, yürek ise hayvanların, karın bitkilerin, cinsel organlar ise her ikisinin (tohumlardan çıkan sürgünler ve filizler).
([Iamblichus], *Teolojik Aritmetik*, 25.17)

Genelde [Pythagorasçılar] gönencin ve sevincin sağlığa bağlı olduğunu söylüyorlar; sağlığın ise gönence ve sevince bağlı olduğunu yadsıyorlar. Onların kimileri –Philolaus da içinde– en görkemli antlarına *tetractys* diyorlar ve bunun sağlığın ilk ilkesi olan yetkin sayıyı tümlediğini düşünüyorlar.
(Lucian, *Insanlara Seslenirken Düşmek Üzerine*)

Crotonlu Philolaus, kendi bedenlerimizin sıcaktan oluştuğunu söylüyor. Bu düşüncede ileri sürdüğü gibi, soğuğu paylaşmıyorlar. Tohum sıcaktır, bu nedenle <hayvanları> oluşturur; tohumun bırakıldığı yer, yani <dölyatağı>, daha sıcaktır ve ona benzer; bununla birlikte, hayvanları oluşturanlar, soğuğu paylaşmadığına ve <bırakıldığı> yer de soğuğu paylaşmadığına göre, oluşan hayvanın yazgısı da benzer şekildedir. Bunu tasarlamak için o şu kanıtları kullanıyor: Hayvan hemen doğduktan sonra, dış havanın içine girer, bu ise soğuktur; sonra bir borç öder gibi bu soğuk havayı çıkarır. İmdi solumak için dışarıdaki havayı arzular, sıcak olan bedeni, bu solumayla soğur. Onun dediğine göre, bedenlerimizin oluşumu bu şeylere bağlıdır.

Öd, kan ve balgam yüzünden hastalıklar ortaya çıkar, diyor, çünkü bunlar hastalıkların ilk ilkeleridir. Et içerden sıkıştığı zaman, kanın yoğunlaştığını ve bedenin içindeki kan damarları genişlediği zaman da (kanın) inceldiğini söylüyor. Balgamın idrardan oluştuğunu söylüyor. Ödün etten salgılandığını söylüyor. <Aynı insan> bu konuda aykırı düşünceler ileri sürüyor: Öd, karaciğerin yanında bulunmaz diyor; o sadece etin bir salgısıdır. Ayrıca balgamın <soğuk> olduğunu söylediği za-

man, onun doğası gereği sıcak olduğunu sanıyor. O bunları hastalıkların ilk ilkeleri sanıyor. Aşırı sıcak ya da gıda, ya da soğuk ve benzeri şeylerin yetersizliği, buna katkıda bulunuyor.

(Anonymus Londinensis, *Tıbbi Yazılar,* XVIII 8)

Son olarak, birbirinden ayrı amaçlı ve etik üzerine iki yazı parçası daha var.

Philolaus'un sözlerini kaydetmeye değer; Pythagorasçının söyledikleri:

Eski dinbilimciler ve peygamberler, ruhun bedene bir ceza olarak bağlandığını ve bir mezarın içine konulur gibi oraya gömüldüğünü sınamışlardır.

(Clement, *Miscellanies,* III)

Kimi düşünceler ve duygular –ya da böyle düşüncelere ya da duygulara dayalı eylemler– bizim gücümüz içinde değildir, ama Philolaus'un dediği gibi, kimi nedenlerden dolayı, bizden daha güçlüdürler.

(Aristoteles, *Eudemian Etikler,* 1225a)

16

SAKIZ ADALI ION

Orchomenes'in oğlu Ion, bir Ege adası olan Sakız'dan geliyor, ama yaşamının çoğunu, politik önderlerden ve edebiyat insanlarından arkadaşları bulunan Atina'da geçiriyor. Aşağı yukarı MÖ 485'te doğuyor ve 425'te ölüyor. Yaşadığı yıllarda şair ve piyes yazarı olarak ün yapmıştı; ilk trajedisini Atina'da 450'de yazmıştı.

Ion zaten Pythagoras'tan alıntılar yapıyordu, ama ondan kısa bir bölüm korumuştur.

Ion birçok şiir ve trajedi yazmıştır, bunun yanında *Triad* (Üçlü) adlı bir felsefe incelemesi bulunur. Callimachus'a göre onun otoritesi tartışma götürür ve *Triadlar* adını taşıyan yazıları birden çoktur. Bunlarda yazdıklarından bir örnek:

> *Bu benim açıklamamın bir başlangıcıdır: Her şey üçtür; bu üç şeyden daha az ya da daha çok şey yoktur. Bu üçten her biri olağanüstü üç şeydir: Zekâ, güç, şans.* [36 B 1]
>
> (Harpocration, *Sözlük s.v. Ion*)

Biz Ion'un felsefi düşüncesi konusunda en çok bir parça bilgiye sahibiz. Plutharkhos şu aşağıdakini aktarırken, pekâlâ Triad'*a başvurmuş olabilir.*

Şair Ion, kendi çalışmasında ölçü kullanmadan (şiir halinde değil), düz yazıyor ve şans, diyor, her ne kadar zekâya hiç benzemezse de, benzer sonuçları doğurur.

(Plutharkhos, *Romalıların Şansları Üzerine* 316D)

17

HIPPO

Hippo'nun yaşadığı tarih bilinmiyor, ama yergi şairi Cratinos 420'de onu iğneleyici şeyler yazıyor ve demek ki V. yüzyılın ikinci yarısında etkilendi. Cratinos ona dindar olmadığı için saldırıyor ve kimi noktalardan 'atheist' (tanrısız) niteliğini veriyor. Aristoteles ona ucuz ve gösterişli bir düşünür gözüyle bakıyor: "Bir kimse Hippo'yu, düşüncelerinin gücü yüzünden şu insanlar arasına koymayı önermemelidir" (Metafizik). Bununla birlikte, yapıtlarından parçalar yaşayakalmıştır ve bir iki sayfa korunmuştur.

Hippo'nun şeylerin doğasının altında yatan görüşleriyle ilgili kısa bir özeti Simplicius bize aktarıyor:

> İlk ilkenin bir ve eylem halinde olduğunu söyleyenler ([Aristoteles] dar anlamda doğa bilimci diye adlandırıyor), bunun sonsuz olduğunu ileri sürüyor. Miletuslu Thales ve gerçekte bir tanrısız olduğu düşünülen Hippo, ilk ilkenin su olduğunu söylüyor. Onlar bu görüşü algılamanın kanıtına dayandırıyorlar. Sıcak nemle can bulur, ölen şeyler kurur, her şeyin tohumu nemdir ve tüm yiyeceklerin sulu özü vardır (her bir şey doğal olarak kendini oluşturanlarla beslenir). Ama su doğal nemin ilk ilkesidir ve tüm nemli (sulu) şeyleri korur. Bu nedenle onlar suyu her şeyin ilk ilkesi sanıyorlar ve yerin su üzerinde durduğunu açıklıyorlar.
>
> (Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum* 23.21-29)

Öyle anlaşılıyor ki Hippo biyoloji konusunda bir şeyler yazmış ve onun bir temele dayanmayan biyolojik görüşleri, şeyleri ilk ilkesi görüşüyle biraz bağlantılı. İşte bir özet:

Crotonlu Hippo, bizim içimizde elverişli bir nemin olduğunu ve bu nedenle algılama yeteneğimizin bulunduğunu ve yaşadığımızı düşünüyor. Bu nem uygun koşullarda olduğu zaman, hayvan sağlıklıdır; kuruduğu zaman, hayvan artık algılayamaz ve ölür. Bu nedenle yaşlı insanlar kurudur ve algılaması zayıftır – çünkü suları eksiktir. Benzer şekilde, ayak tabanları da duyarlı değildir, çünkü suları yoktur. Bunlar böyle sürüp gider.

Aynı adam başka bir kitabında nem dediği şeyin aşırı sıcaklıkla ve aşırı soğuklukla değiştiğini ve bu yolla hastalık getirdiğini söylüyor. Daha nemli, daha kuru ya da daha kalın dokulu, daha ince dokulu olacak şekilde ya da başka yönlerde değişeceğini söylüyor. O hastalıkları böyle açıklıyor – ama bunların hangi hastalıklar olduğunu söylemiyor.

(A. Landinensis, *Tıbbi Yazılar*, XI 22-42)

Aşağıdaki yazı parçası, Homeros'un İlyada*'sının Cenova elyazmasında değil, bir sayfa kenarı açıklamasında kalmıştır. Homeros, 'Okyanus'u tüm akan ırmaklarla, tüm denizlerle, tüm kaynaklarla ve tüm derin kuyularla ilişkili görüyor.' Kenar notu, bu satırlar üzerine bilgin Crates'in düşüncesinden alıntı yapıyor:*

Böylece (Crates, *Homeros İncelemeleri*'nin) üçüncü kitabında, daha sonraki doğal bilimcilerinin, dünyayı çevreleyen suyun çoğunun dünyayı da içine aldığını ve taze suyun buradan geldiğini söylüyor. Hippo:

Tüm içilecek sular denizden geliyor. Suyunu içtiğimiz kuyular elbette denizden daha derin değil. Öyle olsaydı, sular denizden değil, başka yerden gelirdi. Ama gerçekte deniz sulardan daha derindir. Buna göre denizden daha yukarıda olan tüm sular, denizden gelir.

Homeros da bunun gibi söylüyor.

(Homeros Üzerine Cenova Kenarnotu, *İlyada* XXI 195)

18

ANAXAGORAS

Anaxagoras, aşağı yukarı MÖ 500 yılında, Küçük Asya'nın kıyısında Clazomenai'de (Göladası-İzmir) doğdu. Yaşamının çoğunu Atina'da geçirdi, orada dönemin önder devlet adamı Pericles ile çalıştı ve trajedi yazarı Euripides ile yakınlığı oldu. Atina'da kaldığı tarih tartışılıyor: Büyük olasılıkla bu kente 480'de geldi ve kendisine bir suç yüklenmeye çalışıldı ve mahkûm olduğu 430 yılına kadar orada kaldı. Sonra Atina'dan kaçtı, Lampsacus'ta Troad'a yerleşti, oranın onur konuğu olarak 428'de öldü.

Dendiğine göre Anaxagoras bir tek kitap yazdı ve bu kitaptaki eski Miletus modeli üzerine doğal dünyanın tam bir anlatımını sundu. Ona Anaximenes'in bir 'izleyicisi' deniyor ve Parmenides dönemi sonrasında Miletusluların entelektüel masumluk çağını gerçekleştirme girişimlerinde, bunu yeniden yaşatma girişiminde bulunduğuna dair pek kuşku yoktur.

Anaxagoras'ın geri kalan yazı parçaları, onun yalnızca en genel ve soyut düşünceleriyle ilgilidir. Anaxagoras'ın evreni, maddenin ayrımlaşmamış bir kitlesi olarak başlar. Akıl cisim üzerine etki etmiş ve açıkça söylenmiş olan dünya gelişmiştir. Anaxagoras'ın maddesi süreklidir, parçacıklı değildir. Kosmik gelişim herhangi bir 'saf' madde geliştirmez, geliştiremez – her madde, küçük de olsa, diğer her maddeden bir 'parça' ya da 'pay' içerir. Yazı parçalarının bize aktardığı şeylerin genel kavramı böyledir. Bunlar Anaxagoras'ın özel bilimsel kuramları üzerine daha çok gelişigüzel bilgiler aktardığından, doxografi için bütünleyici olabilirler.

Burada yine bizim ana kaynağımız Simplicius'tur. Anaxagoras'ın yazı parçaları diye en çok bilinenler, Simplicius'ta ayırt edilen parçalara dayalı modern yeniden yapılanmalardır. Burada birbirinden ayrı olarak korunmuş yazı parçaları sunulmuştur. Bu girişler kimi zaman yineleniyor, ama kanıtın bir öz betimlemesini veriyor.

Fizik'in ilk kitabında Anaxagoras, üniform maddelerin nitelik bakımından sonsuz olduğunu, bir tek karışımdan ayrıldığını, her şeyin her şeyde temsil edildiğini ve her varlığı, ne ağır basıyorsa, onun nitelendirdiğini söylüyor. *Fizik*'in ilk kitabının başında söyledikleri bunu açıklığa kavuşturuyor:

> *Bir aradaydı her şey, sonsuz hem nitelikteydi, hem küçüklükte – küçük de sonsuzdu. Her şey bir aradayken, hiçbir şey küçüklüğü nedeniyle açıkça bilinmiyordu. Hava ve ether, her ikisi de sonsuzdu ve her şeyi örtüyordu. Her şeyin içindekiler hem nitelik, hem nicelik bakımından en büyüktü.*

Ve az sonra:

> *Hava ve ether, çevredeki kitleden ayrıldılar. Ve çevreleyen ne varsa, nicelik olarak sonsuzdur.*

Yine biraz sonra.

> *Bu böyle iken, bir insan, bir araya gelen her şeyde, her türden her şeyin ve her çeşit şekle, renge ve kokuya sahip bir şeyin tohumunun bulunduğuna inanmalıdır.*
>
> *Ama bunlar birbirinden ayrılmadan önce,* diyor, *her şey bir aradayken, renklerin ortak-karışımı engellendi – sulu ve kuru, sıcak ve soğuk, parlak ve karanlık, içinde bulunan bol toprak ve tohumlar, nicelik olarak sonsuzdu, biri diğerine benzemiyordu. Diğer şeyler ise, birbirlerine benzemiyordu.*

Üniform maddelerin hiçbirinin ortaya çıkmadığını ya da yıkılmadığını, ama her zaman aynı olduğunu açıklığa kavuşturuyor:

> *Bu şeyler böylece birbirinden ayrılırken, bir insan her şeyin sayıca ne daha az, ne daha çok olmadığını kabul et-*

melidir. Bunların sayıca birinin diğerinden daha az ya da çok olması olanaksızdır, her zaman eşittirler.

Karışık ve üniform maddeler çok fazladır. Akıl üzerine ise aşağıdakileri yazıyor:

Akıl sonsuzdur ve kendini yönetir; o başka hiçbir şeyle karışmamıştır, yalnız kendi kendisiyledir. Eğer yalnız kendi başına olmasaydı, ama başka şeylerle karışsaydı, her şeyi paylaşmış olurdu; yani herhangi başka bir şeyle karışmış olsaydı.

Daha önce söylediğim gibi, her şeyin içinde her şeyden bir pay vardır; onunla karışmış olanlar, gerçekten kendi bir başına olanları denetlemeyi engelleyebilir. Bu nedenle her şeyin en iyisi ve safı olanlar, her şey üzerine her bilgiye sahiptirler ve en büyük güce sahiptirler. Akıl, ruha sahip olan hem büyük, hem küçük her şeyi denetir. Akıl tüm devinimi, ilk yerde devinmiş olanı denetmiştir. Küçük bir alanda devinmeye başlayan, daha genişçe devinmeye başladı, daha geniş yerde de devinecek. Akıl, birbirine karışan, ayrılan ve çözünen her şeyi biliyor. Akıl her şeyi düzenledi –var olmuş olanı, var olanı, şimdi olanı, olacak olanı– ve içinde güneşin, ayın, yıldızların, havanın ve etherin döndüğü bu devinimde hepsi birbirinden ayrılmıştır. Ama onları birbirinden ayıran devinimin kendisidir. Derişik olan seyreltik olandan, sıcak soğuktan, aydınlık karanlıktan, kuru suludan ayrılmıştır. Çok şeyin çok şeyde payı vardır, ama aklın dışında hiçbir şey diğerinden tümüyle ayrılmaz ya da çözünmez. Tüm akıllar, küçük ya da büyük, hepsi birbirine benzer. Başka hiçbir şey birbirine benzemez, ama içinde en çok içerdiği bu şeyler açık seçek tek olarak var ve vardı.

Onun varsaydığı iki-katlı dünyadan daha önce söz etmiştik: Bu dünyadan birisi akılla, öteki duyularla kavranılabilir; yine aşağıda söylediği gibi:

** Her zaman var olan* aklın olduğu yerde, şimdi mutlaka tüm diğer şeyler de var – çevrelenmiş kitle içinde ve bir*

araya gelmiş ve birbirinden ayrılmış şeylerde.

Yine onun söylemiş oldukları:

Her türlü şeyin bir araya geldiği ve her türlü şekle, renklere, kokulara sahip olan tohum her şeyde bulunur ve insanlar dolgundur, diğer hayvanlar ruha sahiptir.

Sözlerini sürdürüyor:

ve insanlar oturulacak sitelere sahiptir ve bizim gibi eşyalar yapmışlardır; onların arasında bizim gibi bir güneş, bir ay ve geri kalanlar vardır; toprak olanlar için her türlü şeyi yetiştirir; bunların en yararlı olanlarını insanlar evlerinde toplar ve kullanır.

Birden çok kullanmış olduğu 'bizim gibi' sözleri, bizimkinden başka bir dünyaya anıştırmada bulunduğunu gösteriyor. 'Bunların en yararlı olanlarını insanlar kendi evlerinde toplar ve kullanır' tümcesinin gösterdiği gibi, o dünyanın bizimkinden daha önce var olduğunu ve kavranılır olduğunu düşünmüyor – ayrıca 'kullanır' diyor, 'kullanılmış' demiyor. Yine diğer evler için bizimkine benzer işlere işaret etmiyor ve 'güneş, ay bizim için nasıl varsa, onlar için de öyle vardır' demiyor, ama 'bizimki gibi bir güneş, bir ay' derken, adeta ayrı güneşle aydan söz ediyor. İster böyle desin ya da demesin, daha çok bir araştırmayı istiyor.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 155.21)

[Anaxagoras] kitabının en başında şeylerin sonsuz olduğunu söylüyor:

Her şey birlikteydi, hem nicelikte, hem küçüklükte sonsuzdu. Ilkeler arasında ne bir en küçük, ne bir en büyük vardır:

Küçük için, diyor, en küçük yoktur, ama her zaman daha küçük vardır. Olmayan olmaz. Büyük için her zaman daha büyük vardır ve nicelikte küçüğe eşittir. Ama her şey onunla ilişkisinde hem büyüktür, hem küçük.

Eğer her şey her şeyin içindeyse ve her şey her şeyden ayrılıyorsa, buna göre daha küçük şeyden alınan en küçük şey,

ondan ayrılmış olacaktır ve bir şeyden ayrılmış olan en büyük (parça), onun kendisinden daha büyüktür. Bunları bize açıkça anlatıyor:

Her şeyin içinde, aklın dışında her şeyden bir pay vardır – ve bir şeyin içinde akıl da bulunur.

Ve yine:

Diğer şeyler, her şeyden bir paya sahiptir, ama akıl sonsuz bir şeydir ve kendini denetir, hiçbir şeyle karışmış değildir.

Başka bir yerde aşağıdakileri yazıyor:

Büyüğün ve küçüğün nicelik içindeki payları eşittir, bu nedenle her şey, her şeyin içinde olacaktır; birbirlerinden ayrılmayacaklar, ama her şey, bir şeyden paya sahip olacaktır. Bir en küçük olmadığına göre, şeyler –birbirinden– ayrılamazlar ya da kendi başlarına ortaya çıkamazlar, ama şimdi nasıl birliktelerse, başlangıçta da öyleydiler. Her şeyin içinde, niceliksel olarak hem daha büyük, hem daha küçükten eşit olarak ayrılmış olanlardan bulunur.

Anaxagoras da her kavranılabilir üniform maddenin ortaya çıktığını ve benzer bileşimler gereği nitelendirildiğini bir koşul olarak ileri sürüyor. İşte söyledikleri:

Ama her tek şey, onun en çok içerdiği şeylerde açıkça var ve vardı.

Öyle görünüyor ki, aklın onlardan ayrılmaya kalkıştığını, ama başaramadığını söylüyor.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 164.14)

Kitapçığının en başında Anaxagoras'ın söyledikleri:

Hem nicelikte, hem küçüklükte sonsuz olan her şey birlikteydi – küçük de sonsuzdu. Her şey birlikte olduğunda, hiçbir şey küçüklüğü nedeniyle açık değildi.

Ve ayrıca:

Bir kimse, her şeyin tümün içinde var olduğuna inanmalıdır.

Belki de 'sonsuz'la, kavranılamayan ve bilinemeyenleri demek istiyor; şu tümceyle belirtiyor:

Böylece biz, birbirinden ayrılan şeylerin niceliğini ister sözle olsun, ister gerçekte, bilmiyoruz.

(Onların biçimce sınırlı olmalarını aklın bilmesinin, açıklığa kavuşturduğunu düşünüyor.)

(Simplicius, *Gökler Üzerine Yorum'dan*, 608)

Alexander'e göre, Anaxagoras aklı ilk ilkelerin arasına koymasına karşın, [Aristoteles] ona başvurmamıştır. Bunun nedeni, diyor Alexander, belki de onun aklı genel şeylerin içine koymamasıdır. Oysa o bunu (aklı) kullanıyor, çünkü o doğuşun ayrılma olduğunu ve bu ayrılmanın devinimle ortaya çıktığını, aklın bu devinimden sorumlu olduğunu söylüyor. Bu nedenle Anaxagoras'ın söyledikleri:

Ve akıl şeyleri devindirmeye başladığı zaman, şeyler, devindiği her şeyden ayrılıyordu ve aklın devindirdiği her şey, çözündü (birbirinden ayrıldı). Onlar devinirken ve birbirinden ayrılırken, devinim onları daha çok ayırdı.

[Aristoteles] Anaxagoras'ı anmadı, çünkü Anaxagoras aklı özel bir biçim saymadı, ama çözülme ve ayrılma nedeni saydı; şeylerden ayrılma, düzenlenmiş olmaktır ve düzenlenmiş şeylerden birbirinden ayrı düzene aittir. Şöyle ki,

Akıl, sonsuz bir şeydir ve öz-denetimdir, hiçbir şey ile karışmamıştır, yalnız kendi kendisiyledir.

Ve buna eklediği neden. Belki de [Aristoteles'ın] onu anmaması için bu ayrı bir nedendir – öyle anlaşılıyor ki, onun aklı biçimleri yapmıyor, ama olanları birbirinden ayırıyor.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 300.27)

Clazomenaeli Anaxagoras, öyle anlaşılıyor ki, tüm biçimleri üç ayrı yoldan kavramış. Birincisi, akılla anlaşılır bir birlik içinde topluyor – örneğin şöyle dediği zaman:

Her şey bir aradadır, hem nicelikte, hem küçüklükte sonsuzdur.

Yine onun söyledikleri:

Ama bu şeyler birbirinden ayrılmadan önce, hepsi bir aradayken, hiçbir renk belirgin değildi. Bunu engelleyen tüm şeylerin birbirine karışmış olmasıydı – sulu ve kuru, sıcak ve soğuk, parlak ve karanlık, içinde bulundurduğu bol toprak ve tohumlar nicelik olarak sonsuzdu, biri diğerine benzemiyordu. Bu böyle olunca, her şeyin bütün içinde olduğuna bir kimsenin inanması gerekir.

(Bu bütünlük, Parmenides'in var olan şeylerinden birisi olmalıdır.)

İkincisi, o bunları bize göre modellenen ayrışmanın zihinsel bir ayrımına göre yapıyor. *Doğa Üzerine*'nin birinci kitabında ve hemen ilk satırlardan sonra Anaxagoras'ın söyledikleri:

Bu böyle olunca, bir araya gelen her şeyde, her türden her şeyin ve her çeşit şekle, renge ve kokuya sahip her şeyin tohumunun bulunduğuna, insanın dolgun durumda olduğuna ve diğer hayvanların ruha sahip olduğuna bir insan inanmalıdır. Ve insanların oturulacak siteleri vardır, eşyalar üretmişlerdir, bizim gibi bir güneşleri, bir ayları ve geri kalanlar vardır, toprak onlar için her türlü şeyi yetiştirir, bunları en yararlı olanlarını kendi evlerinde toplarlar. Ben bunları birbirinden ayrılan şeyler üzerine söyledim, çünkü bunlar yalnız bizde olmadı, başka yerlerde de oldu.

Doğrucu (oluşturucu) bir ayrışmayı entelektüel olanla değil de, bizim oturduğumuz yeri dünyada başka bir yerle karşılaştırmak kuşkusuz kimilerine çelişkili gelmeyecektir. Bununla birlikte o diğer yerlerin bir güneşe, bir aya ve geri kalanlara sahip olduğunu söylemek istemediği gibi, orada her şeyin tohumu ve şekli olan şeyleri de adlandırmadı. İkisini karşılaştırdığı yerde neler söylediğini gözlerinizin önüne getirin:

Bu şeyler geliştiği ve hem güçle, hem hızla birbirinden ayrıldığı gibi (hız güç üretiyor), onların hızı, insanlar arasın-

da var olan hıza eşit değildir, ama elbette çok daha fazladır.

Eğer bu kavram ona aitse, demek ki önce her şeyin içindeki her şey, akılla kavranılabilir birliğe göredir; ikinci olarak, entelektüel ortak-töze göredir; üçüncü olarak algılanabilir birleşmeye, onların oluşumuna ve çözümüne göredir.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 34.18)

Yine Anaxagoras,

Bir şey ne ötekinden ayrılır, ne de kopar

dediği zaman, bunun nedeni, her şeyin her şeyin içinde olmasıdır.

Başka bir yerde söyledikleri:

Onlar birbirlerinden bir eksenle ayrılmamışlardır, ne sıcak sıcaktan, ne soğuk soğuktan.

(Demek kendi başına saf olan hiçbir şey yoktur) bu bir bilgiye dayanmaz, diyor Aristoteles.

(*agy*, 175)

Fizik'in birinci kitabında Anaxagoras, oluşum ve yıkım, bireşim ve çözülmedir diyor açıkça.

İşte onun yazdıkları:

Yunanlılar, oluşum ve yıkım üzerine doğru bir kavrama sahip değiller; oluşan ya da yok olan bir şey yoktur, ama bunlar var olan şeylerden karışmış ve ayrışmışlardır. Bu nedenle bunlara birbirine karışmış oluşum ve ayrışmış yok oluş demek daha doğru olur.

Tüm bunlar – yani 'her şey birlikteydi' ve oluşum, değişim gereği yer alır – hiçbir şeyin olmayan şeylerden ortaya çıkmadığını güvence altına almak için var sayılıyor.

(*agy*, 163)

Anaxagoras, aşağıdaki sözleri söylediği zaman, belki de elementlerin basit ve özgün niteliklerini değil de, bileşimleri ön-koşul olarak ileri sürüyordu:

Ama devinimin kendisi, onları birbirinden ayırdı. Yoğun olan seyreltik olandan ayrıldı; soğuk sıcaktan, parlak karanlıktan, kuru suludan.

Biraz ötede söyledikleri:

Derişik, sulu, soğuk ve karanlık, burada, şimdi dünya olan yerde bir araya geldi; seyreltik, sıcak, kuru, parlak, etherin ötesine hareket etti.

Bu özgün ve çok basit şeylerin birbirinden ayrıldığını söylüyor; öteki şeyler, diyor, bunlardan daha bileşimlidir, kimi kez bileşikler gibi yoğun olur ve kimi kez toprak gibi birbirinden ayrılır. Şöyle diyor:

Bu yolla bunlardan ayrılanlar, topraktan ayrılmış gibi yoğundur; su bulutlardan ayrılmıştır, toprak sudan, kimi taşlar soğuk aracılığıyla topraktan sertleşmiştir.

(*agy*, 178.33)

Eğer elementler birinci ilkeler ise, o zaman belki de tüm karşıtlar gerçekten elementlerin içindedir, ama doğrudan doğruya değil (üniform maddelerin durumunda olduğu gibi). Örneğin tatlı ve acı, elementlerin hipotezinde, elementlerin öncelikle içinde değildir, ama üniform maddelerin hipotezinde –karşıt renklerde olduğu gibi– öncelikle kendi içlerindedir ve kendi öz haklarıdır. Ya da belki üniform maddelerin durumunda olduğu gibi, kimi karşıtlar diğerlerinden öncedir; ikinciler öncelikli olmaları nedeniyle içine katılırlar; her neyse, Anaxagoras'ın, kendi *Fizik*'inin birinci kitabında söyledikleri:

Su bulutlardan ayrılmıştır, toprak sudan ve taşlar toprağın soğukla yoğunlaşmasından. Bunlar sudan daha çok öteye giderler.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 155.13)

Kimi bilginler, aşağıdaki metinde başka bir yazı parçası bulmuştur:

Anaxagoras, eski öğretiye yerinde değinir ve olmayan bir şeyden hiçbir şeyin ortaya çıkmayacağını, yeni oluşumla hiçbir şeyin ortadan kalkmayacağını, kendi yerine ayrışmayı getirdiğini söylüyor. Her şeyin birbiriyle karışmış olduğunu ve büyürken ayrıştığını söylüyor. Eğer saç teli yoksa, yeni saç teli nasıl ortaya çıkar ya da et yoksa et nasıl ortaya çıkar? Bunu yalnız cisimler için değil, renkler için de söylüyor; kara akta vardır, ak da kara da. Bu ön gerçeği ağırlıklar için de ileri sürüyor, hafif ağırla karışmıştır ya da tersi. Tüm bunlar yanlıştır – karşıtlar nasıl bir arada var olabilir?

[*Petrolagia Graeca* XXXVI]

Gerçekte, Simplicius'un dışında Anaxagoras'ın sözlerini saklayan tek yazar Sextus Empiricus'tur.

Seçkin doğa bilimi yazarı Anaxagoras, zayıflıkları nedeniyle duyulara saldırıyor, şöyle diyor:

Biz gerçekliği, kendi zayıflıkları nedeniyle anlayacak yetenekte değiliz.

Ve renklerin derece derece değişmesinin güvenlimezliğine bir kanıt sunuyor. Bunun için eğer biri ak, biri kara olan iki renk alacak, sonra birinden diğerine damla damla bırakacak olursak, (ortaya çıkan renkler) doğada olsa bile, bunların derece derece değişimini bizim görüşümüz seçemez.

(S. İmpricius, *Matematikçilere Karşı*, VII)

Diotimus'un dediğine göre [Demokritus] üç ölçüyü varsayıyormuş: Çünkü açıkça anlaşılmayanın kavranılması, açıkça anlaşılanın ölçüsüdür; çünkü

Görünenler, açıkça bilinmeyenlerin görünümüdür, [B 21 A]

diyor Anaxagoras – ve bu nedenle Demokritus onu övüyor.

(agy, VII 140)

Anaxagoras'ın felsefesinin en ünlü bölümlerinden birisi, onun evrende aklın denetim gücü kavramıydı. Aristoteles'e göre birilerinin dediğine göre, tam hayvanlardaki gibi doğada akıl vardır ve dünyadan, onun düzeninden sorumludur: Çok az konuşan öncellerine göre aklı başında bir adam olarak görünüyor.

(Aristoteles, *Metafizik*, 984b)

Sokrates de Anaxagoras'ın kitabını ilk kez okuduğu zaman, aynı görüşteydi:

Bir keresinde bir adamın Anaxagoras'ın bir kitabını okuduğunu ve aklın her şeyi düzenlediğini, her şeyden sorumlu olduğunu söylediğini duydum. Bu açıklama beni sevindirdi ve aklın her şeyden sorumlu olması bana iyi göründü. Bu durumda aklın şeyleri düzenlerken, bunların hepsini düzenleyebileceğini ve en iyi şekilde yerlerine yerleştireceğini düşündüm. Eğer herhangi bir kimse, bir şeyin açıklamasını keşfetmek istiyorsa – niçin var oluyor, var ya da yok oluyor –, o zaman nasıl en iyi şekilde olabileceğini ya da etkin olacağını keşfetmek ister... Oysa sevgili dostum, bu görkemli umut boşa çıktı; okumayı sürdürünce, insanın kendi aklım hiç de kullanmadığını gördüm – şeylerin düzenlemesiyle ilgili bir açıklamada bulunmuyor, ama hava, ether, su ve diğer bir sürü saçmalıklar için açıklamalarda bulunuyor.

(Platon, *Phaidon*, 97BC)

Sokrates'in düş kırıklığı daha sonra Aristoteles'te ve onun öğrenecisi Eudemus'da da yankısını buldu.

Anaxagoras'ın görüşlerinin ayrıntıları üzerine, biz daha az haberliyiz. Burada bir iki kısa örnek var, daha sonra Laertius'un Anaxagoras'ın Yaşamı *geliyor.*

Biz tüm diğer bakımdan, hayvanlardan daha şanssızız. Anaxagoras'a göre biz deneyimle, bellekle, akılla ve hünerle onları (hayvanları) kullanıyoruz; ballarını alıyoruz, sütlerini alıyoruz, bir araya topluyor, onlara istediğimizi yaptırıyoruz;

demek ki hiçbir şey şansa bağlı değil, her şey planlanıyor ve öngörüyle yapılıyor.

(Plutharkhos, *Şans Üzerine,* 98)

Anaxagoras *Fizik* kitabında, kuş sütü denilen şeyin, yumurtanın akı olduğunu söylüyor.

(Athenaeus, *Deipnosophist,* 57D)

Anaxagoras, Hegesibulus'un oğludur. Anaximenes'in bir izleyicisiydi ve maddeyi akla koyan ilk insandı. Onun zevkli ve yüksek düşünceyle yazılmış kitabı aşağıdaki sözlerle başlar:

Her şey birlikteydi. Sonra akıl geldi ve onları düzenledi.

Böylece ona 'Akıl' adını taktılar ve Timon kendi *Silli*'sinde onunla ilgili şunları söylüyor:

Ve orada diyorlar, Anaxagoras yiğit bir kahramandır, Akıl (onun bir aklı vardı) birden yükseldi, daha önce karışık olan her şeyi bir araya getirdi.

Doğumu kadar serveti de dikkate değerdi – ve kendi mirasını arkadaşlarına bırakacak kadar cömertliği de. Servetine aldırış etmemekle kendisini suçladıkları zaman, şu yanıtı veriyor: 'Peki siz niçin göz kulak olmuyorsunuz?'

Sonunda bir kenara çekiliyor, zamanını bilimsel çalışmalara veriyor, politikayı düşünmüyor.

Ülkesini düşünüp düşünmediğini sordukları zaman, işte verdiği yanıt şu oluyor: 'Sakin olun' – sonra gökyüzünü gösteriyor ve ekliyor 'ben ülkeme en büyük özeni gösteriyorum'.

Xerxes Yunanistan'ı işgal ettiği zaman yirmi yaşında olduğu söyleniyor [İÖ 480] ve yetmiş iki yaşına kadar yaşıyor. Apolodorus, *Kronikler* adlı yapıtında onun yetmişinci Olimpiyatlar sırasında doğduğunu [500-497] ve seksen sekizinci Olimpiyatların [428] ilk yılında öldüğünü söylüyor. Phaleronlu Demetrius'un anlattığına göre, yirmi yaşındayken Atina'da felsefeyle ilgilenmeye başladı. Orada otuz yıl kaldığını söylüyorlar.

Güneşin ateşten bir kitle olduğunu, Peloponez'den (Peloponez Yarımadası'ndan) daha büyük olduğunu, ayda insanların bulunduğunu, tepeler ve dereler içerdiğini söylüyor. Üniform maddeler ilk ilkelerdir; tam altın gibi, altın tozlarından oluşmuştur ve böylece evren de küçük üniform cisimlerden oluşmuştur. Akıl, devinimin ilk ilkesidir. Toprak gibi ağır cisimler alt bölgeleri tutar, ateş gibi hafif cisimler de yukarı bölgeleri, su ve hava da orta bölgeleri.

Benzer şekilde, deniz de yerin üzerinde durur, düzdür, sularını güneş buharlaştırır. Başlangıçta göksel cisimler adeta kubbeli bir yapı içinde devindiler, böylece, her zaman görünür olan kutup yerin üzerindeydi. Daha sonra üzerlerine bir örtü edindiler. Samanyolu, güneşin aydınlatmadığı yıldızların ışıklarının bir yansımasıdır. Kuyrukluyıldızlar, gezegenlerin bir araya toplanmasıdır ve alev saçmazlar. Uçan yıldızlar, havanın gönderdiği parıltılardır. Güneş havayı seyrekleştirdiği zaman, rüzgâr oluşur. Gök gürültüsü, bulutların şakırtısıdır Şimşek bulutların sürtünmesidir. Depremler, havanın yere girmesidir. Hayvanlar nemden, sıcaktan ve topraksıdan oluşmuştur. Sonra da birbirlerinden doğarlar. Erkekler sağdan, dişiler soldan gelir.

Söylendiğine göre, Aegspotami'ye düşen göktaşlarını önceden bildi; ona göre güneşten düşmüş olabilirdi. Öğrencisi olan Euripides, bu nedenle *Phaethon* adlı kitabında, güneşin altın bulut olduğunu söylüyor. Olimpiyat'a gittiğinde, yağmur yağacakmış gibi bir tentenin altında oturuyor – ve yağınur yağıyor. Lampsacus'taki dağların bir gün deniz olup olmayacağını soruyorlar, dendiğine göre şu yanıtı veriyor: 'Evet, eğer zaman tükenmezse.' Hangi amaçla doğmuş olduğunu soruyorlar; şu yanıtı veriyor: 'Güneşi, ayı ve gökleri incelemek için.' Birisi ona şunu söylüyor: 'Atinalılar seni sürgün etmişler'; şu yanıtı veriyor: 'Hayır – onlar benden sürgün oldular.' Mausolus'un(*) mezarını gördüğü zaman söyledikleri: 'Zengin bir mezar, bir madde imgesinin taşa dönüşmesidir.' Adamın birisi, yabancı

(*) Mausolus (İÖ 377-353) Carie kralı, mezarı ile ünlüydü.

bir ülkede ölmekten yakındığı zaman, şu yanıtı veriyor: 'Hades'e inmek, yola çıkmakla aynı şeydir.'

Favorinus'un *Miscellanxeous Soruşturmaları* kitabına göre, ilk kez o Homeros'un şiirlerinin erdem ve kötülük üzerine olduğunu söylemiş. Bu kuramı arkadaşı Metrodorus alıyor ve daha öteye götürüyor; doğal bilim üzerine şiir idesiyle ilgilenen ilk kimse oydu. Anaxagoras çizge (diyagram) ile kitap yayınlayan ilk yazardı. Silenus, kendi *Tarihler*'inin ilk kitabında, Demulus seçkinler meclisine göktaşlarının düştüğünü söylüyor; Anaxagoras tüm göklerin taşlardan oluştuğunu söylüyor – gök cisimleri, kendi hızlı dönüşleri yukarıda tutuyor ve gevşedikleri zaman yere düşüyorlar.

Onun yargılanması üzerine birbirinden ayrı öyküler anlatıyor. *Filozofların Ardılı* adlı kitabında Sotion, onun inançsızlık yüzünden mahkûm olduğunu söylüyor, çünkü güneşin bir ateş kitlesi olduğunu açıklıyor. Öğrencisi Pericles onun savunmasını üstlendiği için beş talente para cezasına çarptırılıyor ve sürgüne gönderiliyor. Satyrus, *Yaşamlar* adlı kitabında, davayı, Pericles'in politik karşıtı olan Thucydides'in yürüttüğünü söylüyor. Suç yalnız inançsızlık değildi, aynı zamanda Medism'di. Yokluğunda ölüm yargısı giydi. Çocuklarının da mahkûmiyeti ve ölüm yargısı ona söylendiği zaman, şu yanıtı veriyor: 'Doğa çoktan beridir hem onları, hem beni mahkûm etmişti'; çocukları için ise şunları ekliyor: 'Ben onların babalığını yaptığım zaman, ölümlü olduklarını biliyordum.'

Demetrius, *Eski Çağ Üzerine* adlı kitabında, çocuklarını kendi elleriyle gömdüğünü söylüyor.

Hermippus, *Yaşamlar* adlı kitabında, ölümü beklemek için hapishaneye kapatıldığını söylüyor. Pericles geliyor ve onun yaşamına karşı bir bedel isteyip istemeyeceklerini soruyor. Hayır diyorlar. 'Ben yine de onun öğrencisiyim' diyor, 'ona kara çalmayın ve öldürmeyin, beni dinleyin ve onu özgür bırakın.' Onu özgür bırakıyorlar, ama bu utanca dayanamıyor ve kendini öldürüyor.

Hieronymus, kendi *Miscellanies*'in ikinci kitabında, Pericles'in onu yargı yerine, hastalık yüzünden zayıflamış ve incelmiş bir durumda götürdüğünü, yargılanmadan çok onun bu haline acıdığını söylüyor; bu nedenle onu özgür bırakıyorlar.

Demokritus'a karşı nedense düşmanca düşünceleri vardı, çünkü onunla tartışma yeteneğine sahip değildi. Sonunda Lampsacus'a çekildi ve orada öldü. Kentin yargıçları ona, kendisi için ne yapabileceklerini sordukları zaman, şunu söylüyor: 'Her yıl benim ölüm ayıma denk gelen günlerde onlara tatil izni verin.' Bu adete hâlâ uyuluyor.

(Diogenes Laertius, *Filozofların Yaşamları,* II)

19

ARCHELAUS

Archelaus, Yunan felsefe tarihinde önemsiz bir kimsedir ve ondan geriye kalan yazılar yoktur. Kısaca şöyle anmaya değer: Atina doğumlu ilk filozoftu. Anaxagoras'ın öğrencilerinden ve Sokrates'in de öğretmenlerinden birisiydi. (Etik konusunda) görünüşte özgün hiç değilse dikkat çekici bir yanı var. Burada onun düşüncesinden iki eski anlatımı sunuyoruz.

Archelaus Atina'dan ya da Miletus'tan geliyor. Babası Apollodorus'tu ya da kimilerine göre Midon'du. Anaxagoras'ın bir öğrencisi ve Sokrates'in öğretmeniydi. İyonya'dan Atina'ya doğal felsefeyi getiren ilk kimse oydu ve kendisine doğa filozofu deniyordu. – Gerçekte, Sokrates etik konusunu getirdiği zaman, doğa felsefesi onunla bitti. Bununla birlikte, etikten söz etmişe benziyor. Yasalar, soyluluk ve adalet üzerine felsefe yapmıştır (Sokrates bu konuyu kendisi ele alıyor ve genişlettiği için onun ortaya attığı sanılıyor).

Archelaus doğumunun iki nedeni olduğunu söylüyor, sıcak ve soğuk; hayvanlar çamurdan dünyaya gelmişlerdir. Bu şeyler haklı ya da haksız, doğayla değil, alışkanlıklardır.

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları*, II)

Archelaus Atinalı bir ailedendi ve Apollodorus'un oğluydu. O da Anaxagoras gibi maddenin karışımından söz etmiş (ve benzer şekilde şeylerin ilk ilkesinden), ama başlangıçtan itibaren insan aklında bir karışımın varlığı sürüyordu. Devinimin kökeni, sıcakla soğuğun birbirinden ayrılmasıdır: Sıcak devinim halinde, soğuk dingin halde.

Suyun sıvılaştırdığı madde yanacağı yere doğru akar, orada hava ve toprak olur; birincisi havaya doğru giderken, ikincisi aşağıda kalır. Böylece yer dingin haldedir ve bu nedenlerden dolayı var olup ortaya çıkar; evrenin en küçük parçası olarak ortada kalır. <Hava>, <yerin yardım ettiği> yanmayla yayılır; onun ilk yanmasından göksel cisimlerin maddesi ortaya çıkar; bunların en büyüğü güneş, ikincisi aydır (geri kalanların kimisi daha büyük ya da daha küçüktür).

Onun dediğine göre gökler eğimlidir, böylece güneş ışığını dünyaya gönderir, havayı saydam yapar, yeri kurutur. Başlangıçta yer bir bataklıktı, çevresi yüksek ve ortası çukurdu. Yerin ortasının çukurluğuna da, güneşin her zaman aynı zamanda doğmadığını ve batmadığını kanıt olarak gösteriyor – yerin düz olması için kimi şeyler olabilir.

Hayvanlar konusunda da, önce yerin aşağı kısımlarında, yani sıcağın ve soğuğun karışık olduğu yerlerde sıcaklığın arttığını, insanlar da içinde olmak üzere birçok hayvanın ortaya çıktığını söylüyor; hepsi de çamurla beslenecek şekilde aynı yaşama sahipti. Kısa yaşamlıydılar. Sonra birbirlerinden ürediler. İnsanlar diğer hayvanlardan ayrıldılar, önderlik kurdular, yasalar yaptılar, yetenek geliştirdiler, kentler ve geri kalanları yaptılar. Birbirine benzer tüm hayvanlarda aklın doğuştan olduğunu söylüyor; her hayvan kendi aklını kullanır, yalnız kimileri daha yavaş, kimileri daha hızlı.

(Hippolytus, *Sapkınlıkların Çürütülmesi*, I)

20

LEUKIPPUS

Leukippus'un bizim için kapalı kalan bir kimliği var: Doğum ve ölüm tarihleri yazılı olmadığı gibi, doğum yeri de belirsiz. Atomculuk kuramını ilk geliştiren oydu; daha sonra öğrencisi ve ardılı Demokritus daha ayrıntılı bir şekilde bu kuramı geliştirecekti. Daha sonraki gelenek içinde Demokritus hocasını gölgede bıraktı. Yunan felsefe tarihçileri, bu iki adamın görüşleri arasında çok az ayrım yaparlar; çoğu zaman 'Leukippus ile Demokritus'a birlikte başvururlar. Biz de Demokritus'un katkılarını Leukippus'unkinden pek ayırt etmiyoruz.

Atomcu felsefe, gelecek bölümde ve Demokritus'un adı altında daha bütün olarak sunulacak. Burada Leukippus'tan özel olarak söz eden doxografikal pasajdan biraz alıntı yapmak yeterli olacaktır. Bunun yanında, Leukippus'un yazılarından geriye kalan kısa bir yazı parçası da aktarılacaktır.

Elealı ya da Miletuslu (onunla ilintili olarak her iki yer de anılıyor) Leukippus, Parmenides'in felsefesini paylaştı, ama var olan şeyler üzerine Parmenides ya da Xenophanes ile aynı yolu izlemedi, daha çok onlara karşıt göründü. Bu iki filozof evreni bir tek, devinimsiz, doğmamış ve sınırlı yaparken, neyin var olmadığını soruşturmak için bir kimseye izin bile vermezken, o elementlerin ve atomların sınırsız ve sonsuz devinimlerini ön gerçek olarak ortaya koydu; bunlar arasında sayısız şekillerin bulunduğunu açıkladı (çünkü bunlar arasında şöyle değil de böyle olmaları için bir neden yoktu)- var olan şeyler arasında oluşumun (doğumun) ve değişimin eksik olmadığını varsaydı.

Ayrıca, var olanın, var olmayandan daha çok olmadığını, her ikisinin de ortaya çıkan şeylerin eşit nedeni olduğunu ileri sürdü. Atomun maddesinin katı ve dolu olduğunu varsayarak, bunun varlık olduğunu, boşluğa taşındığını söyledi; buna var olmayan adını verdi ve bu, olan kadar vardı.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 28.4)

Leukippus: Her şey, gereklilikle uyum içinde olur; gereklilik tıpkı yazgı gibidir.

Leukippus, *Akıl Üzerine*'de diyor ki,

Hiçbir şey boşuna olmaz, ama her şeyin bir nedeni ve gereği vardır.

(Stobaeus, *Antoloji* I, IV)

21

Demokritus

Demokritus Yunanistan'ın kuzeyinde, Abdera'da doğdu. O Sokrates öncesi filozofların en verimlisi ve daha sonra en etkilisiydi. Onun atom kuramına kimi noktalardan ilk dönem Yunan düşüncesinin en yüksek aşaması diye bakılabilir. Her ne kadar Platon onun adını yeterince anmazsa da, Aristoteles ona gereken yeri vermiş, Epikuros onun temel düşüncelerini almış ve İÖ IV. yüzyılda geliştirmiştir. Bu filozofun hiçbir yazısı bozulmadan geriye kalmamıştır. Onun düşüncesinin merkezinde bulunan ve önemli saydığımız birkaç yazı parçasını burada sunuyoruz. Bununla birlikte, Epikuros'un yapıtlarının çoğu korunmuş, böylece Epikurosçu Demokritus, batı bilimi ve felsefesi üzerine kalıcı bir etki yapmıştır.

Onun yaşamı çok az biliniyor. Mısır'a, İran'a ve Kızıldeniz'e yolculuklar yaptığı söyleniyor. Leukippus'tan, Anaxagoras'tan ve Philolaus'tan ders aldığı sanılıyor. Doğruluğu belli olmayan bir yazı parçasında onun yazdığı ileri sürülen şu tümceyi aktarıyor:

Atina'ya geldim ve kimse beni tanımadı.

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları*, IX)

Onun kendisi, küçük bir tarih sıralaması veriyor:

Kendisiyle ilgili tarih olarak, *Küçük Dünya-düzeni*'nde yine kendisinin dediği gibi, Anaxagoras yaşlı bir adamken, kendisi genç birisiymiş ve ondan kırk yaş daha gençmiş. *Küçük Dünya-düzeni*, Troya düştükten 730 yıl sonra yazıldı. Böylece, Apollodorus'un *Kronikler*'ine göre Sekseninci Olimpiyad'ta [460-457] doğmuştu ya da Thrasyllus, *Demokritus'un Kitapla-*

rını Okumaya Giriş adlı yapıtında yetmiş yedinci Olimpiyad'ın üçüncü yılında [470-467] Sokrates'ten bir yaş ilerde olduğunu söylüyor. Böylece, Archelaus'un bir çağdaşı ve Anaxagoras ile Oenopides'in öğrencisi olacaktı. Yine onun anlatımına göre Parmenides ve Zenon kendisinin zamanında özellikle ünlüydüler – yine Abderalı Protagonas da, Sokrates'in çağdaşı olduğunu onaylıyor.

(*agy*, IX)

Demokritus'un kimi düşüncelerinin verimliliği ve mesleki ilgilerinin gücü, Diogenes Laertius'un koruduğu kitaplarından edinilebilir:

Onun kitaplarını Thrasyllus, Platon'un kitaplarını düzenlediği şekilde, tetralojiler (dörtlü kitaplar) halinde kataloglad ve düzenledi. Etikle ilgili kitapları şunlardır:

Atina'ya geldim ve kimse beni tanımadı.

Pytagoras, Akıllı İnsanın Eğilimi Üzerine, Hades'teki Şeyler Üzerine, Tritogeneia (ondan tüm insan işlerini saklayan üç şey geldiği için, böyle adlandırılıyor), *Doğruluk Üzerine* ya da *Yiğitlik Üzerine, Amaltheia'nın Boynuzu,*(*) *Hoşnutluk Üzerine, Etiksel Yorumlar,* (*Mutluluk* adlı yapıt yok olmuştur).

Doğal bilimler üzerine olan kitaplarına gelince:

Büyük Dünya-düzeni, (Theophrastus bunu Leukippus'un yazdığım söylüyor), *Küçük Dünya-düzeni, Kozmografya, Gezegenler Üzerine, Doğa Üzerine* (tek kitap), *İnsanın Doğası Üzerine* ya da *İnsanın Teni Üzerine* (iki kitap), *Akıl Üzerine, Duyular Üzerine* (kimileri bunları *Ruh Üzerine* adı altında birleştiriyor), *Tatlar Üzerine, Renkler Üzerine, Ayrı Biçimler Üzerine, Biçimin Değişimi Üzerine, Destekler, İmgeler Üzerine, Mantık* ya da *Kural Üzerine* (üç kitap).

Bunlar doğa üzerineydi. Katalogda yer almayanlar:

Göksel Nedenler, Atmosferik Nedenler, Yersel Nedenler,

(*) Amaltheia'nın Boynuzu: Amaltheia, Jüpiter'i besleyen keçi; boynuzlarından birisi, bolluk boynuzu oluyor. (ç.n.)

Ateşle ve Ateşteki Şeylerle İlgili Nedenler, Seslerle İlgili Nedenler, Tohumlarla, Bitkilerle ve Meyvelerle İlgili Nedenler, Hayvanlarla İlgili Nedenler (üç kitap), *Karışımlar, Mıknatıslar Üzerine.* (Bunlar tamamlanmamış kitaplar)

Matematiksel yapıtları şunlardır:

Birbirinden *Ayrı Açılar Üzerine* ya da *Çemberlerin ve Kürelerin Değinmeleri Üzerine, Geometri Üzerine, Geometri, Sayılar, Rasyonel-olmayan Çizgiler ve Katılar Üzerine* (iki kitap), *Düzlem-küre, Büyük Yıl* ya da *Astronomi* (bir takvim), *Susaatı Tartışması, Göklerin Betimlenmesi, Coğrafya, Kutupların Betimlenmesi, Işık Işınlarının Betimlenmesi.*

Saydıklarımız Matematiksel yapıtlardı. Edebiyat yapıtları ise şunlardır:

Ritm ve Uyum Üzerine, Şiir Üzerine, Dizelerin Güzelliği Üzerine, Kulağa Hoş Gelen ve Hoş Gelmeyen Harfler, Homeros Üzerine ya da *Doğru Dil ve Sözlük, Şarkı Üzerine, Füller, Adlar Üzerine.*

Onun teknik yapıtlarına gelince:

Hastalık Tanısı, Perhiz Üzerine, Tıbbi Yargı, Uygun ya da Uygun Olmayan Fırsatlar Üzerine, Çiftçilik Üzerine, Resim Üzerine, Taktikler ve Zırhla Savaş.

Yorumlar'dan ayrı kimi kitaplar ise şunlardır:

Babil'de Kutsal Yazılar Üzerine, Moreo'dakiler Üzerine, Okyanus'u Gemiyle Dolaşma, Tarih Üzerine, Kaldeliler, Frigyalılar, Ateşli Hastalık ya da *Öksürten Hastalıklar Üzerine, Yasal Nedenler, Problemler.*

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları*, IX)

Bu bölümün geri kalanı dörde bölünmüştür. Birincisi metinlerin seçiminden geliyor ve atom kuramını betimleyen yazılardan hiçbirisi Demokritus'un değildir. İkincisi, Demokritus'un bilgi ve kuşkuculuk üzerine görüşlerini anlatan metinlerden geliyor. Bunları Demokritus'un bilimsel ve edebi incelemeleri üzerine kısa bir bölüm izliyor. Son olarak, en uzun bölüm,

etiksel yazı parçalarını bize veriyor. Dört bölümün göreceli uzunluğunu eldeki materyallerin miktarı belirliyor: Bunlar bizim onun düşüncesinin çeşitli yönlerine verebileceğimiz önemi yansıtmıyor.

I. Atomculuk

Demokritus'un en ünlü öğretisi atomculuk için, ikinci el bilgilere güvenmek zorundayız.

Eğer aynı atomlar, duyarsız olarak sürüp gidiyorsa, [Demokritusçuların] dünyanın yıkılmasından çok, değiştiğini söyleyecekleri açıktır – tam olarak Empedokles ile Heraclitos'un düşündükleri gibi. Aristoteles'in *Demokritus Üzerine* yapıtından alınacak bir özet, bu adamların görüşünün ne olduğunu bize gösterecektir:

> *Demokritus, ölümsüz şeylerin doğasının nicelik olarak sonsuz miktarda küçük maddeler içinde bulunduğunu düşünüyor ve bunlar için maddeden ayrı ve sonsuz genişlikte bir yeri koşul olarak kabul ediyor. Yeri 'boşluk', 'hiç' ve 'sonsuz' diye adlandırıyor; maddelerden her birine 'şey', 'katı' ve 'varlık' diyor. Maddelerin duyularımızdan kaçacak kadar küçük, her türlü şekil ve biçime sahip ve büyüklük bakımından birbirlerinden ayrı olduklarını düşünüyor. Elementlerden olduğu gibi, bunlardan da, görünebilir ve algılanabilir cisimler oluşturabilir ve bileşebilir. Atomlar kendi benzersizlikleri ve anılan diğer ayrımlarından dolayı boşluğa taşınmak için çaba gösterirler; taşınırken çarpışırlar, bir bağ içinde birlikte sıçrarlar; böylece birbirlerine dokunurlar, bir araya gelirler, ama bunlardan herhangi bir tek doğal nitelik ortaya çıkmaz. Bu noktada, iki ya da daha çok şeyin bir tek olabileceğini düşünmek, son derece aptalcadır. Cisimlerin birbirine karışarak, birbirini tutarak maddelerin nasıl bir arada kaldığını bize açıklıyor. Bunla-*

rın kimisi pürüzlüdür, kimisi çengelli, kimileri içbükey, kimileri dışbükeydir; diğerleri sayısız ayrımlara sahiptir. O bunların birbirlerini tuttuklarını, kimi daha büyük güçlerin çevreden onlara gelinceye, onları sarsıp ayrı ayrı yerlere saçıncaya kadar bir arada kaldıklarını düşünüyor. Onların oluşumunu ve zıtlıklarını, çözülmelerini, ama yalnız hayvanlarla değil, aynı zamanda bitkilerle ve dünyalarla bağlantılı olarak – ve genelde algılanabilir tüm cisimlerle birlikte düşünüyor. [Aristoteles, fragman 208]

(Simplicius, *Gökler Üzerine Yorum*, 294)

Aristoteles'in Demokritus üzerine denemesinin yitirmiş olmasına karşın, onun Metafizik'*inde kalan parçası tümleyici olabilir:*

Leukippus ve meslektaşı Demokritus, dolu ile boşun elenet olduğunu söylüyorlar; birine 'varlık', ötekine 'varlık-olmayan' diyorlar. Bunlardan dolu ve katı, varlıktır; varlık-olmayan boşluk, (bu nedenle varlığın, varlık-olmayandan daha çok var olmadığını söylüyorlar – çünkü boşluk, cisimden daha fazla var değildir) var olan şeylerin nedeni maddi olmasıdır. Tam olarak temel maddeyi, kendi özellikleriyle diğer şeylerin tek oluşturucusu, özelliklerin kökenleri olan seyrek ve yoğun yapar; böylece insanlar [atomlar arasındaki farkların] diğer şeylerin nedeni olduğunu söylüyorlar. Ayrımın sayısal olarak üç olduğunu söylüyorlar – şekil, düzen, durum. Varlıkların yalnızn 'ritm', 'değinme' ve 'şekille' ayrıldıklarını söylüyorlar – ritm şekildir, değinme düzendir, şekil durumdur. A harfi N'den şekille ayrılır, AN, NA'dan düzenle ayrılır ve N, Z'den durumuyla ayrılır. Devinime gelince, (ne zaman ve var olan şeyler onu nasıl edinir), bu da diğerleri gibi ihmal edilebilir.

(Aristoteles, *Metafizik*, 985b)

Aristoteles'in son uyarısına Simplicius ses veriyor:

Demokritus da, biçimin her türlü hızlı dönüşünün, bütün-

den ayrıldığını, ama nasıl ve hangi nedenle olduğunu, eşzamanlı ve şansla oluşuyor göründüğünü söylemiyor.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 327)

Aynı yorum, kısa bir doxografikal bölüm içeriyor ve bizim Aristoteles'ten öğrendiklerimize küçük bir katkı oluyor.

[Leukippus] aynı yoldan Abderalı Demokritus ile birleşiyor, dolu ile boşu ilk ilkelerin bir önkoşulu olarak ileri sürüyor; bunlardan birine varlık, ötekine varlık-olmayan diyor; atomları var olan her şeyin maddesi ve kendi ayrımlarıyla her şeyin oluşturucusu diye ileri sürüyor. Bu ayrımlar üç tanedir: Ritm, değinme ve biçim – bunlara düzen, durum ve biçim de diyor. Benzer doğaları gereği, benzer şekilde deviniyorlar ve aynı türden şeyler birbirlerine doğru hareket ediyorlar; bunların her şekli, birbirlerinden ayrı ayrı bileşimler içinde düzenlendikleri zaman, ayrı ayrı koşulları üretiyorlar. İlkeleri sonsuz olduğuna göre, tüm özelliklerin ve maddenin değerini, nasıl ve hangi nedenle var olduğunu akla uygun yoldan açıklıyor. İşte bu nedenle, sonsuz elementleri yapanların, şeylerin akla uygun değerini ürettiğini söylüyorlar. Atomlardaki şekillerin sayısının sonsuz olduğunu, çünkü onların şöyle ya da böyle olmaları için artık neden bulunmadığını söylüyorlar. Onların kendileri, bunu sonsuzluğun bir açıklaması gibi yapıyorlar.

(*agy*, 28.15)

Demokritus'un 'benzerin benzer şekilde devinmesi' idesi, aşağıdaki metinde de betimlenmiştir:

Daha önce de dediğim gibi, doğal bilimciler arasında uzun zamandan beri geçerli olan ve benzer benzeri tanır diyebileceğimiz eski bir görüş var. Demokritus bu görüşün doğrulandığını düşünmüştür ve Platon, *Timaeus* adlı yapıtında buna değinmiştir. Demokritus kendi kanıtlarını hem canlı, hem cansız şeyler üzerine kurmuştur. Hayvanlar için, aynı tür hayvanların toplandığını söylüyor – güvercinler güvercinlerle, turnalar tur-

nalarla, böylece diğerleri akıllı olmayan hayvanlarla. Cansız şeylerdeki benzerlikleri, bir bilmece gibi olan tohumlarda ve deniz kıyısındaki çakıl taşlarında görebiliriz. Kalburu çevirerek, mercimeği mercimekle, arpayı arpayla ve buğdayı buğdayla bir araya getiririz. Başka bir durumda, dalgaların hareketiyle yumurtamsı çakıl taşları, yine yumurtamsı çakıl taşlarıyla aynı yerde, yuvarlak çakıl taşları, yuvarlak olanlarla bir yerde toplanır; şeylerdeki benzerlik, adeta şeyleri bir araya toplamak için bir güç içerir.

(S. Empiricus, *Matematikçilere Karşı,* VII)

Daha sonraki metinler, Demokritus'un dünyanın niçin atomlar ve boşluk içerdiğini düşünmüş olduğunu bize açıklamıyor. Aşağıdaki Aristotelesçi yazı, Demokritus'un gerçek kanıtları anlamına gelmiyor, ama genelde, Demokritusçu materyallere uyarlanmış olduğu varsayılıyor.

Demokritus, uygun ve bilimsel kanıtlarla ikna olmuşa benziyor. Benim demek istediklerim, tuttuğumuz yolda açıklık kazanacaktır.

Eğer bir kimse, her yerde bölünebilir bir cismin ya da bir hacmin bulunduğunu, bu bölünmenin olasılığını varsayarsa, bir güçlük çıkar. Bölünmeden kaçabilecek ne vardır? Eğer her yerde bölünebilirse ve bölünme olası ise, o zaman bölünmeler aynı zamanda olmasa bile, bir ve aynı zamanda olabilir. Eğer bu (bölünme) olabilirse, olanaksızlıkla sonuçlanmaz. Eğer doğası gereği her yerde bölünebilirse, o zaman bölünmüştür, böylece hiçbir olanaksızlık ortaya çıkmaz. Her şeyden sonra, eğer biz bin kez bir parçaya bölecek olursak, gerçekte hiçbirisi bölünmemiş olsa, hiçbir sonuç olası değildir.

Buna göre, cisim her yerde bölünebilir olduğuna göre onu bölünmüş varsayabiliriz. Geriye ne kalacaktır? Bir büyüklük mü? Bu olası değildir. Burada geriye bölünmemiş bir şey kalır, ama biz onu her yerde bölünebilir varsayabiliriz. Bununla birlikte, eğer geriye bir cisim ya da hacim kalmamışsa ve bölün-

me gerçekleşmemişse, iki ucu olacaktır ve bileşenlerinin bir büyüklüğü olmayacaktır ya da hiçbir şeyden bir şey ortaya çıkmayacak, oluşmayacak ve tüm cisim bir görüntüşten başka bir şey olmayacaktır.

Benzer şekilde, eğer uçları olursa, bir nicelik olmayacaktır. Uçlar birbirine dokunurken, bir tek büyüklük ve birlikteyken, tüm genişlikleri bütünü oluşturmaz. Eğer iki ya da daha çok parçalara bölünecek olursa, bunların hepsi daha öncekinden daha üç ya da daha çok olmaz; böylece eğer tüm uçlar bir araya toplanacak olsa, herhangi bir büyüklük oluşturmaz.

Eğer cisim bölündüğü zaman, biraz bıçkı tozu ortaya çıkarsa, eğer bu yolla cisimden biraz fire verilirse, aynı kanıt uygulanır: *Bu* cisim nasıl bölünebilir?

Belki bir cisim değildir, ama kaçan ayrılabilir bir biçimdir ya da özelliktir; hacim böyle bir özellikle uçlar ya da dokunma noktası içerebilir mi? Bununla birlikte, hacmin, hacim olmayanları içerdiğini düşünmek saçmalıktır.

Ayrıca bu noktalar nerede olacaktır; hareketli mi yoksa hareketsiz mi olacaktır?

Bir tek dokunma her zaman iki şeyi içerir; böylece dokunmadan, bölümden ve içten başka bir şeyler vardır.

Eğer bir kimse, herhangi bir hacimdeki büyüklüğün, her yerinin bölünebilir olduğunu ileri sürerse, tüm bunlar olagelir.

Ayrıca eğer ben bir kütüğü ya da başka bir şeyi önce bölersem, sonra bir araya getirirsem, yine aynı hacmi kazanmış olurum. Ben bir kütüğü neresinden kesersem keseyim, bu böyledir. Böylece demek ki, gücül olarak her yerinden bölünebilir. O halde bölünebilir olmasından başka nesi vardır? Diyelim ki var, cisim bunlarla nasıl bölünebilir ve bunlardan yeniden nasıl oluşur? Ve nasıl ayrılırlar? böylece hacimler için dokunmalar ya da uçları içermek olanaksız ise, bunlar zorunlu olarak bölünemez cisimler ve büyüklüktedir.

(Aristoteles, *Oluşum ve Çürüme Üzerine*, 316)

II. Bilgi

Demokritus'un atomculuğu, içinde dünyanın doğasını anlamaya çalıştığı şebekedir. Aynı zamanda güçlü kuşkucu içeriklere sahip bir kuram olarak görünmüştür. İçinde Plutharkhos'un kaydettiği ve Epikuros'un öğrencisi Colotes'in Demokritos'a karşı iki itirazı eleştirdiği bu konuya yaklaşmak en iyisi olacaktır.

[Colotes], önce [Demokritus'u] her nesnenin şöyle ya da böyle olanından daha fazla olmadığını ve bunun yaşamı belirsizliğe atacağını söylüyor. Ama Demokritus, her nesnenin şu ya da bundan daha fazla olmasım düşünmekten uzak olarak, sofist Protagoras'a karşı inandırıcı birçok şeyler yazarak ona saldırdı. Bu yazılardan en küçük bir haberi olmayan Colotes, Demokritus'un sözlerini yanlış anladı: Şu şeyin öteki şeyden daha çok var olmadığını söylediği zaman, 'şeylerle' cismi ve 'hiçle' boşluğu anlatmak istiyordu; bu ikincinin de (hiç'in) bir tür doğası ve kendine özgü bir varlığı olduğunu söylemek istiyordu.

(Plutharkhos, *Colotes'e Karşı*, 1108)

İkinci suçlamasında ileri giden Colotes, Epikuros'u Demokritus ile birlikte yaşamın dışına sürdüğüne dikkat etmiyor. Demokritus'un gerçekte ileri sürdüğü boşluk ve atomlar –renklerdeki, tattaki ve bileşimlerdeki– duyulara bir saldırıdır; bu kanıtları destekleyen ve kullanan herhangi bir kimse, kendisinin bir insan ve canlı olduğunu düşünemez diyor.

Peki Demokritus ne diyor? Nicelikte sonsuz, bölünmez, parçalanamaz olan ve ayrıca niteliksiz ve duyarsız olan maddeler, boşluk içinde saçılmışlardır. Bunlar birbirlerine yaklaştığı ya da çarpıştıkları ya da iç içe geçtikleri zaman, bu toplanma, su ya da ateş ya da bitki ve insan gibi *görünür*, ama gerçekte her şey, bu bölünemez biçimler dediği şeylerdir ve başka bir şey değildir. Var olmayandan bir şey oluşmazken, olan şeyler-

den de, gerçeklik gereği hiçbir şey doğmaz, çünkü katılıkları yüzünden, atomlar etkilenmediği gibi, değişmezler de. Öyleyse, renksiz şeylerden renk ortaya çıkmaz, niteliksiz ve duyarsız şeylerden de doğa ya da ruh ortaya çıkmaz.

(*agy*, 1110)

En önemli metinler Sextus Empiricus'ta bulunuyor. En çok yazı parçalarını bunlar içeriyor.

Kimi kez Demokritus duyumlarla ortaya çıkanları ortadan kaldırıyor ve bu gibi şeylerin gerçekte ortaya çıkmadığını, ama yalnız düşüncede ortaya çıktığını söylüyor; şeyler arasında var olan gerçek, yalnız atomlarda ve boşlukta bulunuyor. Şöyle diyor:

Gerçekte atomlar ve boşluk tatlı ve acı alışkanlığıyla, sıcak ve soğuk alışkanlığıyla, renklerin alışkanlığıyla (vardır).

Bununla demek istenilen şey, algı nesneleri, düşüncedir ve var olduğuna inanılır, ama gerçekte yokturlar – yalnız atomlar ve boşluk bunları üretir.

Destek adlı yapıtında, her ne kadar duyulara güvenilir bir güç vermeye kalkışsa da, onları suçlayacak bir şey bulamıyor. Şöyle diyor:

Gerçekte biz hiçbir şeyi sağlam bilmiyoruz, ama yalnız cisimlerin koşuluyla uyum içinde ve içine giren şeylerle ve direndiği şeylerle değişiyor.

Ve ayrıca söledikleri:

Gerçekte biz, her bir şeyin hangi yoldan göründüğünü ya da görünmediğini bilmiyoruz.

İdealar Üzerine'de söyledikleri:

Ve bir insan gerçeklikten uzaklaştırılan bu kuralı kabul etmelidir.

Ve yine:

Gerçekte herhangi bir şey hakkında hiçbir şey bilmediğimizi bu kanıt da gösteriyor, ama her durum içindeki inancımız bir şekil değişimidir.

Ve yine:

Her bir şeyin gerçekte nasıl bir bilmece olduğunu bilmek açıklık kazanacaktır.

Bu pasajlarda, açıkça saldırmış olduğu yalnızca duyular olsa bile, gerçekte tüm bilgi siliniyor. Bununla birlikte, *Kurallar*'da, bilginin iki biçiminin olduğunu söylüyor, birisi duyular yoluyla, ötekisi anlama yoluyla. Anlama yoluyla olan, gerçeğin seçim yapma yeteneğine göre güvenilebilir olan asli adını veriyor. Duyumlar yoluyla olana karanlık adını veriyor; bu karanlık, gerçek olanı seçmeye göre yanılmayanı yadsır. Bunlar onun kendi sözleridir:

Bilginin iki biçimi vardır, birisi asli (saf), ötekisi karanlık. Tüm bunlar karanlığa aittir: Görme, işitme, koku alma, tat alma, dokunma. Karanlık şunlardan <...> ayrılır.

Sonra asli olan karanlığın üzerine yerleştirirken, sözlerini şöyle sürdürüyor:

*Karanlık artık daha ince olanı duymadığı, koklamadığı ya da tatmadığı ya da dokunarak algılamadığı zaman, *ama daha ince bazı şeyleri* <...>.*

Demek ki Demokritus'a göre, asli bilgi dediği akıl, gerçekliğin ölçüsüdür.

Bununla birlikte, Diotımos'un dediğine göre, o üç ölçü varsayıyor: Açık olmayan (şeyin) kavranılması için ölçü görünmüştür (Anaxagoras'ın dediğine göre görünür olanlar, açık olmayanların görünüşüdür – Demokritus bu nedenle onu övüyor); araştırma, kavramdır ('her durumda dostum, bir ilke, araştırılanın bilinmesidir' – Platon, *Phaedrus*); seçim yapma ve sakınma, tutkudur – bu nedenle, aynı nitelikte bulduğumuz, seçilmiştir ve yabancı (uyumsuz) bulduğumuz, sakınılmıştır.

(S. Empiricus, *Matematikçilere Karşı*, VII)

Diogenes Laertius, düşüncelerin benzer sonuçlarını daha kısaca dile getiriyor:

Kuşkucu olan Xenophanes, Elealı Zenon ve Demokritus'a göre... Demokritus şu sözleri söylediği zaman, nitelikleri ortadan kaldırıyor:

Sıcak olduğuna karar verdiğimiz, soğuk olduğuna karar verdiğimiz:

gerçekte atomlar ve boşluk. [cf B 125]

Ve yine:

Gerçekte biz hiçbir şey bilmiyoruz – gerçeklik derinlerdedir.

(D. Leartius, *Filozofların Yaşamları*, IX)

Demokritus kaynaklı birçok diğer metinler, 'renklerin uyumu' vd. iddiasıyla ünlüdür.

Herhangi bir kanıta karşı en büyük suçlama, açık seçik olanla çatışmadır. Kanıtlar, kendiliğinden açıklık olmadan başlayamaz: Eğer kendi başlangıçlarına saldıracak olurlarsa, o zaman nasıl güvenilir olurlar? Demokritus bunun iyice bilincindeydi: Duyulara saldırdığı zaman işte söyledikleri:

Renk alışkanlığıyla, tatlı ve acı alışkanlığıyla: Gerçekte atomlar ve boşluk,

o zekâya yanıt verecek duyulara sahipti, şöyle ki,

Zavallı akıl, kanıtını bizden alıyor, sonra da bizi devirmeye mi çalışıyorsun? Bizim devrilmemiz senin düşüşündür.

Bir kımse, yola çıktığı açık önerileriyle girmiş olduğu çatışmaların en inandırıcı bölümü olan kötü bir kanıtın güvenilmezliğini mahkûm edebilir.

(Calinos, *Tıbbi Deneyim Üzerine*, XV)

Tüm bu insanlar, ilk öğenin niteliksiz olduğunu, doğal beyazlığa ya da siyahlığa, ya da herhangi bir başka renge sahip olmadığını, tatlılığı ya da acılığı, soğuğu ya da sıcağı, ya da genelde başka herhangi bir niteliği bilmediğini varsayıyorlar. Bu nedenle Demokritus'un söyledikleri:

renk alışkanlığı ile, tatlı ve acı alışkanlığı ile: Gerçekte atomlar ve boşluk.

Onun düşüncesine göre, tüm algılanabilir nitelikler, atomların bir araya gelmesinden doğar – bunlar, algılamaya göre görecelidirler; doğada ak ya da kara, sarı ya da kırmızı, acı ya da tatlı yoktur. 'Alışkanlıkla' terimiyle, 'âdet gibi' kimi şeyleri demek istiyor; 'bize göre göreceli' ile de 'şeylerin kendilerinin doğaları gereği değil' demek istiyor. Buna karşılık, 'gerçek' sözcüğünden türemiş 'gerçeklik' ile de, 'doğru' demek istiyor.

Böylece onun kuramının anlamı bütün olarak alındığında şu olabilir: İnsanlar, ak şeyler, kara şeyler, tatlı şeyler ve acı şeyler vardır diye düşünürler – bu onun tam olarak kendisinin demiş olduğudur; atomları 'şeyler' ve boşluk'hiç' diye adlandırıyor. Buna göre tüm atomlar, nitelikleri olmayan küçük cisimlerdir. Boşluk bir tür uzamdır, içinde tüm bu cisimler her zaman aşağı yukarı devinirler, biri diğerine dolaşır ya da çarpar, sıçrar ve bu karşılaşmalarda toplanırlar, dağılırlar, bizim bedenimizin algılamaları ve özellikleri de içinde olmak üzere tüm bileşimleri yaparlar.

(Calinos, *Hippokrates'e Göre Elementler* I, 417)

Demokritus gerçekte yalnız atomların var olduğunu, geri kalanların alışkanlıklara dayandığını söylediği zaman, kendine yakışmayan bir yanlışlık yapıyor. Sizin kuramınıza göre Demokritus ateşe ve ölüme karşı önlem almadan, yalnızca gerçeği ortaya çıkarmada yetersiz kalmıyoruz, ayrıca yaşama yeteneğinde de değiliz <...>

(Oenoandalı Diogenes, *Yazı Parçaları,* 6 II)

Aristoteles, Demokritus'un yanlışları dediğinin kısa ve bilmeceli bir analizini yapıyor:

Diğer birçok hayvanlar, aynı şey için bizim tersimize bir izlenim ediniyorlar, gerçekte şeyler bir bireyin algılamasına her zaman aynı şey gibi görünmüyorlar. Böylece onlara göre ger-

çek mi, yanlış mı, açık değil. Bunun ötekinden daha gerçek olması için bir neden yok –eşit düzey– deler. Bu nedenle Demokritus hiçbir şeyin gerçek olmadığını ya da en azından bizim için açıkça bilinmediğini söylüyor. Genelde algılamış olmayı anlamak ve değişimi algılamak diye alıyorlar, algılamada ortaya çıkanların zorunlu gerçek olduğunu söylüyorlar.

(Aristoteles, *Metafizik*, 1009b7)

Son olarak, Demokritus'ta her şeyin son sayfalardaki kuşkucu düşünceyle iyi oturmadığını vurgulamamız gerekiyor.

Edinilmesi zor olanın gereksizliğini ve gerekli olanın da, Tanrı'nın cömertçe edinilmesini kolaylaştırdığım biliyoruz. Bu konuda Demokritus'un yerinde söyledikleri:

Doğa ve öğrenme benzerdir,

ve nedenini kısaca ekliyor:

öğrenmek için bir insanın şeklini ve doğayı değiştirmek,

şekillerin değişimiyle etkili olur.

(Clement, *Miscellanies*, IV)

Ve Protagoras'a saldıran yazılar, göreceliğe karşı etkili bir kanıtın ilk olayıdır:

– Demokritus ve Platon'un Protagoras'a verdikleri yanıtta gösterdikleri gibi – her izlenimin geçerliğini yitirmesi nedeniyle gerçek olduğunu söyleyemezsiniz. Eğer her izlenim gerçekse, o halde her izlenimin gerçek olmadığı da gerçek olacaktır (bu da bir izlenim olduğuna göre), öyleyse, her izlenimin gerçek olduğu yanlıştır.

(S. Empiricus, *Matematikçilere Karşı*, VII)

III. Bilimsel ve Edebi İncelemeler

Dendiğine göre Demokritus, Iran'a hükümdar olmaktansa, nedensel bir buluşu ortaya koymayı yeğlediğini ileri sürer-

miş – isterse açıklamaları boş bir ilkeden ve yanlış hipotezlerden hareket ettiği kadar, yararsız ve temelsiz olsun.

(Dionysius in Eusebius, *İncil İçin Hazırlık*, XVI)

Demokritus da, kendi öncelleri gibi, doğal dünyanın çeşitli olaylarını anlamaya ve açıklamaya çalıştı. Onun yazılarının katalogunun gösterdiği gibi, bilimsel konularda çok genişçe yazdı.

Onun bilgi ve duyarlı nitelikler üzerine görüşlerini verirken, duygu-algılama doğasına kendini çok vermiş olmasını öğrenmek bizi şaşırtmamalıdır. Onun bu konu üzerine düşünceleri, Theophrastus'ta ayrıntılarıyla betimlenmiş bulunuyor. Aşağıdaki iki pasaj, yalnızca temsil edici bir örnektir.

Demokritus algının karşıtlarla ya da benzerlerle yer alıp almadığını saptamıyor. Eğer o değişimin olmasıyla algılamayı yaptırıyorsa, buna göre birbirinden ayrı şeyler yer almış görünüyor – benzer benzerle değişmiş olmaz. Ama eğer algılama –ve genelde değişme– etkilemeyle yer alıyorsa, ve yine onun dediği gibi, eğer şeyler için aynı etkilenme olmaksızın, buna göre benzerler yer almış görünebilir. Buna göre biz onu iki yoldan da alabiliriz.

Bu duyuların her birini sırasıyla açıklamaya çalışıyor. O yansımayla olan görüşe sahip, ama o yansımadan özel bir şekilde söz ediyor. Yansıma hemen gözbebeğinde yer almıyor, ama daha çok, hava görünenle gören arasında sıkıştığı zaman, gözle, görünen nesne arasında iz bırakıyor. Böylece katı ve ayrı bir renge sahip olan hava, nemli olan gözlerde yansır. Katı olan onu (havayı) almaz, ama nemli olan arasından geçmeye izin verir. Bu nedenle nemli gözler kuru gözlerden daha iyi görür – yeter ki dış zar son derece ince ve sıkı olsun; iç kısımlar ise elden geldiğince süngerimsi, yoğunlukça boş, güçlü etten olsun; kalın ve yağlı sıvısı bulunsun; göze giden kanallar, izlenimini aldığı nesnelerin şeklini alacak kadar doğru ve kuru olsun – her şey kendine benzer olanı daha iyi tanır.

(Theophastus, *Duyular Üzerine*, 49-50)

Eğer şekilleri (yani onları oluşturan atomları) köşeli, pürüzlü, küçük ve ince ise, tatlar keskin olurlar. Sert olmaları nedeniyle, her yerden doğruca geçerler; kaba ve köşeli olmaları nedeniyle, şeyleri toplar ve bir arada tutarlar. Cisimlerin içinde boşluk yaparak, bu nedenle onları ısıtırlar – en boş olan, en kolayca ısınır.

Tatlı lezzetleri çok küçük olmayan yuvarlak şekiller oluşturur. Bu nedenle bedenin içinden şiddetle ya da hızla geçmeden onu tümüyle gevşetirler. Diğer şekilleri alt üst ederler, çünkü içlerinden geçerken, başka birikintiye yol açarlar ve onları nemlendirirler. Bunlar nemlendiği ve yoldan çıktıkları zaman, birlikte midenin içine akarlar – içi en boş bölüm olduğu için, girişi en kolaydır.

Ekşi tatlar, çok köşeli geniş şekillerden oluşur ve elden geldikçe yuvarlakları azdır. Bunlar bedenin içine girdikleri zaman, organın yolunu tıkarlar ve durdururlar, şekilleri birlikte akmalarını engeller. Bu nedenle barsaklara yerleşirler.

Acı tatları küçük, düz ve yuvarlak şekiller oluşturur, yuvarlaklıkları pürüzleri de içerir. Bu nedenle akışkan ve yapışkandırlar.

Tuzlu tatların oluşturdukları şekiller yuvarlak olmadığı gibi, *düz de değildir, ama köşeli ve pürüzlüdür* – birbirlerine dolaşan bu şekillere düz değildir diyoruz. Tuz yüzeyi kabarttığı için geniştir – eğer küçük olsalardı ve şekilleri yüzünden birbirlerine çarpsalardı, birbirlerine karışırlardı. Yuvarlak değillerdir, çünkü yuvarlak olanlar düzken, tuzlu olanlar kabadırlar. Düz değildirler, çünkü birbirlerine karışmamışlardır, bu nedenle ufalanabilirler.

Keskin tatlar küçük, yuvarlak ve köşelidirler, ama düz değildir. Keskin tatlar, köşeli olduklarından, bu kabalıkları nedeniyle ısıtırlar ve küçük, yuvarlak oldukları için de gevşeticidirler. Bu nedenle köşeli gibidirler.

Diğer her şeyin gücünü, onların kendi şekillerine indirgeyerek aynı yoldan inceliyor. Tüm şekillerin hiç birisi saf olmadığı gibi, diğerleriyle de karışmamış değildir, ama birbirlerinin

içinde çok vardır – aynı tat düzü, kabayı, yuvarlağı ve sivriyi içerir. Ağır basan şekiller, bizim algılarımıza ve etkilerine göre çok önemlidirler – bizim içimizde de bu koşullara sahiptirler. Kimi kez aynı şey karşıt etkiler, karşıtlar da aynı etkiler yaptığına göre, tüm bunlar pek önemli değildir.

Onun tatlar konusunda söylemiş oldukları bunlardır.

(*agy*, 65-67)

Daha sonraki birkaç sayfa, Demokritus'un diğer bilimsel ve edebi ilgilerini sınavdan geçiren bir ya da iki pasajı içeriyor. Bunlar matematik, coğrafya ve biyolojiyi içeriyor:

Demokritus'un canlı ve bilimsel bir tarzda ortaya koyduğu bilmeceye [Chrysippus'un] verdiği yanıtı düşünün: Eğer bir koni kendi tabanına paralel olacak şekilde (ortadan) kesilecek olursa, parçaların yüzeyi için biz ne diyebiliriz? – Bunlar eşit midir, değil midir? Eğer eşit değilse, düzensiz koni oluştururlar; çok sayıda çentikler ya da kalabalık görülür. Eğer eşitse, o zaman segmentler de eşit olurlar ve koni tümüyle bir silindirin özelliklerini alır, çünkü birbirine eşit çemberler içerecektir – ve bu son derece saçmadır. Burada [Chrysippus], Demokritus'un bilgisiz olduğunu bildirir...

(Plutharkhos, *Ortak Kavramlar Üzerine*, 1079)

Daha sonra Demokritus, Eudoxus ve diğerleri dünyanın çevresini dolaşma ve gezme üzerine yazılar yazdılar. Eski düşünürler yeri yuvarlak şekilde resimlediler, Yunanistan'ı onun merkezine ve Delfi'yi de Yunanistan'ın merkezine yerleştirdiler (Delfi dünyanın göbeğindedir). Çok deneyimli bir insan olan Demokritus, dünyanın uzunlamasına olduğunu değerlendiren ilk kimseydi; uzunluğu genişliğinin bir buçuk katıydı.

(Agathemerus, *Coğrafya*, I)

Dölyatağı içine düşen tohumları alır, onları korur ve tohumlar kök salar – Demokritus'un dediği gibi, dölyatağında

önce göbek büyür, tıpkı denizin çalkantılarına karşı bir çapa gibi; doğan ve büyüyen bir meyvenin sapı gibi.

(Plutharkhos, *Çocuk Aşkı Üzerine*, 495E)

Demokritus, ayrıca insanın doğal ve toplumsal tarihi içinde, kendi türüne de büyük bir ilgi duydu. Daha sonraki bir kaynak, genelde Demokritus'un düşüncesini yansıttığı söylenen çarpıcı pasajları kapsıyor (Demokritus'u açıkça anmamış olsa bile).

Dendiğine göre ilk insanlar, bir tür hayvan gibi yaşayan anarşist (toplum dışı ve düzensiz) bir yaşam sürüyordu; bireysel olarak yiyecek aramaya çıkıyorlar, lezzetli otları ve ağaçlarda büyüyen meyveleri topluyorlardı. Sonra vahşi hayvanların saldırısına uğrayınca, birbirlerine yardımcı oldular (kendi öz ilgileriyle yetiştiler); böylece korku yüzünden birlikte yiyecek aramaya çıkınca, ağır ağır birbirlerini de tanıdılar.

Çıkardıkları seslerin bir anlamı yoktu ve belirsizdi, ama derece derece sesleri anlam kazanmaya başladı, her çeşit nesne için kendi aralarında simgeler kurdular, yorumlarını her durumda kendileri için anlaşılabilir yaptılar. Her küme, oturulan yerlerde kendi varlığını buldu, ama her küme kendi anlatımlarını rastlantıyla oluşturduğuna göre, tüm insanlar aynı dili kullanmadı. Böylece her çeşit dil var oldu ve ilk var olan insan kümeleri, birbirinden ayrı tüm soyların kurucusu oldu.

O zaman ilk insanlar zor bir yaşam sürüyordu; yaşamlarında kullandıklarından hiçbirisi ortaya çıkmadı: Giyecekleri yoktu, oturulacak yer ya da ateş diye bir şey bilmiyorlardı, bir tarıma dayalı üretim bilmiyorlardı. Yabani yiyecekleri harman etmesini bilmiyorlar, sonradan tüketmek için meyveyi bir kenara koymuyorlardı. Böylece onların çoğu kışın soğuktan ve yiyecek yokluğundan öldü.

Daha sonra yavaş yavaş deneyimle öğrendiler, kışın mağaralara sığındılar, korunabilecek meyveleri biriktirdiler. Ateşi ve diğer kullanışlı şeyleri bir kere tanıyınca, el sanatlarını ve ortak yaşam için yararlı olacak başka ne varsa, yavaş yavaş or-

taya çıkardılar. Genelde her şey için eğitilmiş, iyi donanmış, her amaç için akıllı ve keskin zekâlı bilgi sahibi insanlara gereksinim vardı.

(Diodorus, *Evrensel Tarih,* I)

Aşağıdakı metinler, Demokritus'un antropolojik incelemelerinin çeşitli yönlerini temsil ediyor.

Zeus'un sesiyle karşılaştırılan ve bu yolda her şey üzerine konuşan Demokritus, [insan] kavramını açıklamaya çalıştı, ama iddialı bir amatörden daha ileri gidemedi; şöyle diyor:

İnsan, tüm bizim bildiklerimizdir.

(S. Empiricus, *Matematikçilere Karşı,* VII)

Demokritus'un haklı olarak söyledikleri:

Akıllı insanlardan birkaçı, biz Yunanlıların hava dediği yere ellerini kaldırıyor ve şöyle diyor: 'Zeus her şeyi elinde tutuyor, her şeyi biliyor, veriyor ve alıp gidiyor; ve o her şeyin kralıdır'.

(Clement. *Protreptic,* VI)

Demokritus'un yaptığı gibi, karga sesine, horoz ötüşüne ve çöplük içinde didinen domuzlara dikkat etmek, bunları rüzgârın ve yağmurun işareti saymak saçmadır...

(Plutharkhos, *Sağlığın Korunması Üzerine,* 129A)

Her ne kadar Demokritus tüm önemli şeylerde bizim hayvanların öğrencisi olduğumuzu ileri sürse de, bilgileri için hayvanlara hayran olmamız bizim aptallığımızdır örneğin örümceklerin ağ örmesi ve iyileştirmesi, kırlangıçların yuva yapması, kuşların ötmesi gibi (kuğu ve bülbül).

(Plutharkhos, *Hayvanların Zekâsı Üzerine,* 974)

Eskilerin yalnız en bilimsel adamı olmayan, ama aynı zamanda anlattıklarımızın en çalışkanı da olan Demokritus, mü-

ziğin genç bir sanat olduğunu söylüyor; bunun bir gereklilikten değil, aşırı bolluktan ortaya çıktığını açıklıyor.

(Phlodemus, *Müzik Üzerine*, IV)

Demokritus'un benzer şekilde söyledikleri:

Şairin coşku ve kutsal esinle yazdıkları şeyler çok güzeldir.

(Clement, *Miscellanies*, VI)

Demokritus'un Homeros üzerine söyledikleri:

Tanrısal bir niteliğe sahip olan Homeros, her türlü sözcüklerin dünyasına biçim verdi,

bu sözler, tanrısal ya da insanüstü bir niteliğe sahip olmadan, bu denli akıllı ve güzel dizeler üretilemeyeceğini dile getiriyor.

(Prusalı Dio, *Homeros Üzerine*)

Demokritus'a göre, çocuklarınız (oğullarınız) kötü bir dilden uzak durmalıdır; söz işin gölgesidir.

(Plutharkhos, *Çocukların Eğitimi Üzerine*, 9F)

Demokritus adların âdet gereği oldugunu söylüyor ve bunu dört kanıtla yerleştirmeye çalışıyor:

Sesdaş olanlar: Birbirinden ayrı şeyler, aynı adla çağrılırlar; buna göre adlar doğal değildir.

Çokadlılar: Aynı şey ayrı ayrı adlarla çağrılır ya da tersi: eğer adlar doğal olsaydı, buna olanak olmazdı.

Üçüncüsü, adların değişmesi – eğer adlar doğal ise, o halde biz niçin Aristocles'e 'Platon' ve Tyrtamus'a 'THeophrastus' diyoruz?

Benzer biçimlerin eksikliğinden – biz 'adalet' sözcüğünden başka bir şey türetemediğimiz halde, niçin 'düşünmek'ten, 'düşünme'yi türetiyoruz? Demek ki adlar rastlantıya bağlıdır, doğal değildir.

O birinci kanıta polysemy *(çok anlamlı), ikincisine* equippollence *(denklik), üçüncüsüne* metonymy *(adların değişimi), dördüncüsüne* anonymy *(adı olmayan) diyor.*
(Proclus, *Cratylus Üzerine Yorum*, 6.20)

IV. Ahlak Felsefesi

Demokritus'un ahlak ve politika felsefesi üzerine yazı parçaları yaşayakalmıştır. Bunlar iki noktada insanı şaşırtıyor. Birincisi, birçok durumda, Demokritus'a mal edilenlerin güvenilirliği kesin değil. İkincisi, yazı parçalarının, sistemli bir ahlak kuramının geri kalanlarını ne ölçüde temsil ettiği ya da kuramın (eğer varsa) Demokritus'un atomculuğu ile ne ölçüde ilişkili olduğu açık değildir.

Yazı parçalarının çoğu iki koleksiyonda korunmuştur. Ben önce geri kalan dağınık yazı parçalarını aktaracağım, sonra koleksiyonun kendisini aktaracağım.

Abderitler de, eylemin bir amacı vardır diyorlar. Demokritus, *Amaç Üzerine* adlı yapıtında, bunun memnuniyet olduğunu söylüyor, ayrıca gönenç olduğunu da ekliyor; sık sık dikkatimizi çekiyor:

Sevincin varlığı da, yokluğu da sınırlıdır < yararı ve zararıyla. [B 4]

Bu, diyor, yaşamda hem genç > hem yaşlı insanlar için amaçtır. Hecataeus için amaç, kendi kendine yeterliliktir. Cyzicuslu Apollodotus'a göre hoşça vakit geçirmedir. Nausiphanes için dinginliktir – ve ona göre Demokritus buna sarsılmazlık diyor.
(Clement, *Miscellanies*, II XXI)

Tutkuları aşan beden ile ruh arasındaki tartışma, eski bir tartışmaya benziyor. Mutsuzluğu ruha bağlayan Demokritos'un söyledikleri:

Eğer beden ruhu acılardan ve üzüntülerden kurtarmaya çalışsaydı, tüm yaşamı boyunca buna dayanırdı; sonra

eğer biz bunun için hakeme başvursaydık, bedenin tüm üyelümlerini azımsayarak ya da sarhoşlukla dağıtarak ve zevk peşinde bir kısmını perişan ederek, kırıp geçirerek yıktığımız kadar, oyumuzu da ruhtan yana kullanırdık. – Bir aleti kötü koşullarda dikkatsizce kullandığımızda ayıplandığımız gibi.

([Plutharkhos], *Acı ve Arzu Üzerine,* 2)

Demokritus:

İnsan kendini kaşımaktan zevk duyar – cinsel ilişki kuranlar da aynı zevki duyarlar.

Haydi İnsan, senin bedeninin kendi doğası gereği birçok hastalıkları ve üzüntüleri ürettiğini söyleyelim; eğer kendi içini açacak olursan, Demokritus'un dediği gibi, içinde çok miktarda ve birçok çeşit hastalığın hazinesini ve deposunu bulursun; bunlar dışarıdan içeriye gelmezler, ama doğal olarak kaynakları içeridedir.

(Plutharkhos, *Aklın ve Bedenin Üzüntüleri,* 500)

Demokritus, bizi en büyük öneme sahip olan savaş sanatı üzerine eğitilmeye ve çalışmaya teşvik ediyor, çünkü bu insanlar için büyük ve onurlu bir iştir.

(Plutharkhos, *Colotes'e Karşı,* 1126A)

Bir insan kendi görüşlerine göre yaşarken ve kötü şeyler değil de, gördüğü iyi şeylerin güvenir tanıklığını ve seyirciliğini yaparken, Demokritus'un dediği gibi, aklın kendi içinde beslendiğini ve kök saldığını gösterir ve akıldan zevk almaya alışıktır.

(Plutharkhos, *Erdemde İlerleme,* 8)

Demokritus'a göre doktor, bedenin hastalıklarını iyileştirir, akıl ruhun tutkularını arıtır.

(Clement, *Eğitimci,* I)

Stobeaus'un Antolojisi, *iki etiksel yazı koleksiyonunun ilk kaynağıdır. Ben bunları* Antoloji'*de göründükleri sıraya göre alıyorum. Birçokları çok kuşkulu olmakla birlikte, ben Demokritus'tan bilinen tüm metinleri alıyorum.*

Demokritus:

Her şeyin bilgisizi olmayasın diye, her şeyi öğrenmeyi arzulama.

(II i 12)

Demokritus:

Akıl, güçlü bir ikna edicidir.

(II iv 12)

Demokritus ve Platon, her ikisi de ruha mutluluğu yerleştiriyor. Birincisi şöyle yazıyor:

Mutluluk ve mutsuzluk ruha aittir.

Mutluluk ayak takımı arasında oturmaz, altın içinde de bulunmaz:

Ruh bir insanın kendi kısmetinde bulunur.

Erince, uyuma, derli toplu olmaya ve rahata o mutlu yetingenlik diyor. Bu, zevkler arasında seçicilikle ve ayrım yaparak kurulmuştur; insan için en soylu ve en yararlı şey budur.

(II vii 3i)

Demokritus:

İnsanlar, şansın imgesini kendi düşüncesizliklerinin bir özürü gibi biçimlendirdiler. Şansın akılla dövüştüğü pek seyrektir, zeki bir insan kendi öngörüsüyle kendi yaşamında çoğu şeyi dosdoğru saptar.

(II VIII 16)

Demokritus:

İyi şeylerin bize geldiği aynı kaynaktan, biz kötü şeyler de alabiliriz; ama biz kötüden kaçınmalıyız. Örneğin derin

su birçok amaç için yararlıdır, ama yine de kötüdür – boğulma tehlikesi yaratır. Böylece bir tavsiyede bulunabiliriz: İnsanlara yüzmeyi öğret.

Benzer şekilde:

Bir insan iyiyi nasıl yöneteceğini ya da onu beceriklice korumayı bilmediği zaman, kötü şeyler iyiden gelir: Bunlar iyidir, ama bir kimse için iyi şeyleri kötü amaçla kullanması da olasıdır. İşlerini adil ve yasal olarak yürüten mutlu bir insan, gece gündüz sevinir, güçlenir ve kaygıdan uzaktır. Oysa adalete aldırış etmeyen, yapılması gerekeni yapmayan bir insan, yaptığı işlerden birisini anımsadığı zaman, bir zevk duymaz, korkar ve kendini kınar.

Geçmişteki ve şimdiki tanrılar, kötü, zararlı ve yararsız olanların dışında her şeyi insanlara verirler. Ne geçmişte, ne şimdi tanrılar bunları (kötülükleri) insanlara vermiştir, ama insanların körlüğü ve akılsızlığı yüzünden bunlar ortaya çıkarlar.

Şans insanlara çok armağan sunar, ama bunlar kararsızdır.

Doğa kendine yeterlidir, bu nedenle, küçük ama dengeli şey, umudun daha büyük gücünü elde eder.

(II ix)

Demokritus:

Çoğu insan en çirkin şeyleri yapar, ama en güzel sözleri söyler.

(II XV 33)

Demokritus:

Bir insan erdemli işleri ve edimleriyle başkalarını geçmeye çalışmalı, sözle değil.

(II XV 36)

Demokritus:

Ne güzel sözler çirkin işleri gizlemeli, ne de iyi bir iş karaçalan sözlerle kirlenmelidir.

(II XV 40)

Demokritus:

Hoşgörü gençliğin eğitimi için en kötü şeydir; çünkü bu kötülüklere kaynaklık eden zevklerin doğmasına yol açar.

Yine o:

<...> başıboş bırakılan çocuklar, ne harfleri öğrenir, ne müzik, ne de beden eğitimi –erdemi destekleyen ey iyi şey– utanma duygusudur; utanmanın genelde bundan geldiği açıktır.

Yine o:

Eğitim, talihli insanın donanımı, talihsiz insanın sığınağıdır.

Yine o:

Aklın teşvikle ve iknayla kullanılması, erdem için yasadan ve gereklilikten daha güçlü bir ikna edicidir. Yasa yoluyla haksızlıktan korunan bir kimsenin gizlice yanlış yapması olasıdır, oysa ikna yoluyla görevini yerine getiren bir kimse, ne gizlice, ne kamu önünde uygun düşmeyen bir şeyi yapmıyordur. Bu nedenle akılda ve bilgide dürüstçe davranan bir insan, aynı zamanda hem yüreklidir, hem doğru düşünüyordur.

(II xxxi)

Democ:(*)

Bilgi, ekim yapmakla birlikte güzel şeyler üretir: Kirli şeyler, çalışmadan kendiliğinden meyve verir.

Bir kimse arzu etmeden önlemeye çalışsa da <...>

(II xxxi 66)

*) Democ (ritos).

Democ:

Öğrenmediğin surece ne hünere varılabilir, ne akıla. Kuşkusuz gençler arasında zekâ ve yaşlılar arasında zekâ yetersizliği vardır; bunlara sağduyu öğretme zamanı değildir, ama yetiştirme ve doğayı öğretme zamanıdır.

Yine o:

Tutarsız konuşan ve gevezelik eden insan, öğrenmek için kötü donanmıştır.

(II XXXI 71)

Democ:

Hep zayıf büyüme, kötülüğe bir hazırlıktır.

(II XXXI 90)

Democ:

Eğitimin verdiği umutlar, bilgisizliğin getireceği zenginlikten daha iyidir.

(II XXXI 94)

Demokritus:

Birbirine benzer akıllar kendi aralarında dostluk kurar.

(II XXXIII 9)

Demokritus:

İnsanların ruhlarına değer vermesi, bedenlerine değer vermesinden daha uygun düşer; ruhun yetkinliği, bedenin zayıflığını düzeltir, ama bedeni düşünmeden güçlendirmek, ruhu asla daha iyi etmez.

(III I 27)

Demokritus:

Yasa, kurallar ve usüller çıkarmak uygun düşer

Yararı ve zararı sınırlamak, hem sevinçtir, hem de sevincin yokluğu. [B 188]

Demokritus:

Bir insan için kendi yaşamını elden geldiğince mutluca ve en az üzüntüyle geçirmesi, en iyisidir. Eğer o insan ölümcül şeylerden zevk almazsa, bunlar olacaktır.

(III I 45-47)

Demokritus:

Bir insan kötücül şeylerden söz etmekten bile kaçınmalıdır (kötü şeyler yapmak bır yana ç.n.).

(III I 91)

Demokritus:

Bir insan korktuğu için değil, ama görevi gereği yanlış yapmaktan kendini alıkoymalıdır.

(III I 95)

Demokritus:

İnsanlar sevinçte ölçülü, yaşamda ılımlı olmaktan kazançlı çıkarlar: Yetersizlik ve aşırılık, değişme eğilimi gösterir ve ruhta büyük hareketlere yol açar; içinde büyük hareket olan ruhlar ne dengelidir, ne mutlu. Öyleyse kendi yargını olabilecek şeyler üzerine kurmalısın ve sahip olduğun şeylerle yetinilmesin; kıskanılacak ve hayran olunacak şeylere kendini az vermelisin; bunlara kafanı takmamalısın; böylece kötü yoldan yaşamını kazananları gözlemeli, onların neden acı çektiklerini, senin nelere sahip olduğunu, sahip olduğun şeylerin çok ve arzu edilir olduklarını düşünmelisin, artık daha çoğunu istememelisin; o zaman ruhunda acı duymazsın.

Çok şeylere sahip olanlara ve başkalarının kutsadığına hayranlık duyanlar, her saat bunlara kafa yoranlar, her zaman yeni şeylerin planlarını yapmaya zorlanırlar, çünkü bunların arzuları, kendilerini zararlı ve yasaların yasakladığı şeyleri yapmaya zorlarlar. Bu nedenle belli şeyler arama-

malısın ve diğerleriyle yetinmelisin; onların yaptıklarından daha çok yemek ve daha iyi yaşamak için nelere katlandıklarını düşünerek, kendi yaşamını daha kötü şeyler yapanlarla karşılaştırmalısın. Eğer bu yargıyı sıkı tutarsan, daha büyük bir hoşnutluk içinde yaşarsın ve yaşamın önemli yıkımlarından, kıskançlıktan ve kötü arzulardan uzak durursun.

(III I 210)

Demokritus:

Övmek de, yermek de bir insan için kolay bir şey olmamalıdır, ama bunlar zayıf bir karakterin işaretidir.

(III II 36)

Demokritus:

Başa gelecek adaletsizliklere karşı uyanık olmak, sağduyunun işareti olduğu gibi, böyle bir şey olunca da bir kimsenin kendini savunmaması, duyarsızlıktır.

(III III 43)

Demokritus:

Büyük sevinçler, soylu işleri düşünmekten ileri gelir.

(III III 46)

Demokritus:

Resimler, giysileri ve süslemeleriyle göze görkemli görünürler, ama içlerinde yürekleri yoktur.

Bir insanın kendi şanssızlığını unutması, onu cesaretlendirir.

Aptallar, servetin armağanlarıyla şekillenirler, böyle bir şey ancak aklın armağanlarıyla anlaşılır.

Gereksinim içinde olan, bu gereksinimin ne kadar olduğunu da bilir: Gereksinim duyan, gerçeği kabul etmek istemez.

Aptallar yaşamdan nefret etseler bile, Hades korkusuyla yaşamak isterler

Aptallar, yaşamın tadını çıkarmadan yaşarlar.

Aptallar uzun yaşamak isterler, ama uzun ömrün tadını çıkarmazlar.

Aptallar, olmayanı arzular: Elde olanlar, geçmişte kalanlara göre çok daha yararlı olsa da, boşa harcanırlar.

Kaçan ölümü insanlar izlerler.

Aptallar, kendi yaşamlarının tümünden zevk almazlar.

Aptallar, ölümden korkar, yaşamı arzular.

Aptallar, ölümden korkarlar, yaşlanmak isterler.

Çok şey öğrenen insanların çoğu, duygusuz olur.

Zekâ olmadan, üne ve servete sahip olunmaz.

(III IV 69)

Demokritus:

Bir kimse her zevki seçmemelidir, ama soylulukla ilgilenmelidir.

Haklı aşk, soylu olmak için şiddete başvurmayı arzulamaz.

Bir babanın ılımlılığı, çocukları için en büyük ahlaksal kuraldır.

Kendi kendine yeterli şekilde yetiştirmiş olanların geceleri asla kısa değildir.

Mutlu insanın masası zengindir; ılımlı insan kendine yeterli birisidir.

Ilımlılık sevinci artırır ve zevkleri çoğaltır.

(III V)

Demokritus:

Kimi insan bir kenti yönetir, ama kadınların kölesi olur.

Gündüz uyumak bir beden hastalığının ya da ruhsal rahatsızlığın ya da aylaklığın ya da eğitim yetersizliğinin işaretidir.

Cinsel ilişki tatlı bir deliliktir; insan insandan ürer.

(III VI)

Demokritus:

Cesaret şanssızlığı artırır.

(III VII)

Demokritus:

Cesaret yalnız düşmanını ele geçirmek değildir, ama aynı zamanda zevklerin de üstesinden gelmektir: Kimi insan bir kenti yönetir, ama kadınların da kölesi olur.

(III VII)

Demokritus:

Adaletin şanı, yargının ve sarsılmazlığın güvenidir: Haksızlığın ödülü, yıkım korkusudur.

(III VII)

Demokritus:

Sarsılmaz akıl daha çok onur kazanırken, her şeye değer.

(III VII)

Demokritus:

İyi olmak, yalnız haksızlık yapmaktan çekinmek değildir, ama aynı zamanda haksızlık yapmak istememektir. Tanrılar yalnız haksızlıktan nefret edenleri severler.

(III IV)

Demokritus:

Servet kötü etkinliklerden geldiği zaman, daha belirgin yüz karası olur.

(III X 36)

Demokritus:

Kendini akıllı sananlara tavsiyede bulunmak, boşuna nefes tüketmek olur.

Yine:

Doyum bilmeden para arzulamak, en büyük erkten daha ağırdır; büyük arzular büyük gereksinimleri yaratır.

Demokritus:

Kötü kazanç iyiyi götürür.

(III X 42)

Demokritus:

Kötü kazanç umudu, yitimin başlangıcıdır.

(III X 58)

Demokritus:

Kendi çocukları için aşırı para biriktirmek, bir kimsenin özel karakterini sergileyen açgözlülüğü için bir mazerettir.

Yine:

Bedenin gereksinim duyduğu şeyleri, herkes üzülmeden ve yoksulluk çekmeden kolayca bulabilmelidir: Üzüntü, yoksulluk ya da yaşamı çekilmez yapan şeylerin gereksinimi, bedenin isteği değil, yanlış yargının işidir.

(III X 64)

Demokritus:

Daha çok istemek, eldekini de götürür – tıpkı Aesop'un köpeği gibi.

(III X 68)

Demokritus:

Bir insan gerçeği söylemelidir, sözü uzatmamalıdır.

Başkalarından önce kendi yanlışlarını düzeltmek daha iyidir.

Demokritus:

İçtenlik, özgürlüğün bir işaretidir, ama doğru bir fırsatı sezmek, rastlantıya bağlıdır.

(III XIII 46)

Demokritus:

Bir insanı soylu bir işinden dolayı övmek, soyluluktur; ama kötü işinden dolayı onu övmek, aldatmanın ve yalan söylemenin işaretidir

(III XIV 8)

Demokritus:

Arılar gibi tutumlu davranmak ve hiç ölmeyecek gibi çalışmak.

Yine:

Bilgisiz ama tutumlu insanların çocukları, dizlerini büken dansçılar gibidir – ayaklarının kalması gereken yere basmayı başaramazlarsa, ölürler (ve yalnız ayakların sığabileceği bir yere basmak zordur). Benzer şekilde, eğer babalarının dikkatli ve tutumlu karakterlerini edinemezlerse, bunlar da ölebilirler.

Yine:

Tutum ve perhiz iyidir: Gereğinden çok şey, yeri geldikçe aşırıya kaçabilir: Fırsatı tanımak, iyi bir insan için işarettir.

(III XVI 16)

Demokritus:

Perhiz yapılmayan bir yaşam, konaklamasız uzun bir yoldur.

(III XVI 22)

Demokritus:

Doğru yargıya sahip bir insan, sahip olmadıklarına üzülmez, ama sahip oldukları için sevinir.

(III XVII 25)

Demokritus:

Çok seyrek karşılaşılan zevkli şeyler, daha çok sevinç verir.

Yine:

Eğer ölçüyü kaçırırsanız, en çok kıvanç veren şeyler, en az sevindirici olur.

(III XVII 37)

Demokritus:

İnsanlar tanrılara yakarırken sağlık isterler: Bunu başarma gücünün kendilerine bağlı olduğunu kavrayamazlar: Kendini denetme eksikliği, tersine eylemleri gerçekleştirir ve kendi arzularına ihanet eder.

(III XVIII 30)

Demokritus:

Zevklerini yalnız karınlarında bulanlar; yemede, içmede ve cinsellikte aşırıya kaçarlar. Zevkler kısadır ve kısa ömürlüdür, yeniliği ya da içildiği sürece tat verirler, ama üzüntüleri çoktur. Benzer şeyler her zaman benzer zevkleri verirler ve arzu edilen zevkler elde edilince, hemen uçar giderler; bunlarda kısa süren bir sevinçten başka bir şey yoktur; benzer gereksinimler yeniden ortaya çıkarlar.

(III XVIII 35)

Demokritus:

Öfkeye karşı durmak zordur: Ona egemen olmak, ancak akıllıca düşünülen bir insanın işidir.

(III XX 56)

Demokritus:

Hırs her zaman aptallıktır: Zararlı olan şeylerde gözü olmak, kendisi için yararlı olanları göremeden onun düşmanlığı olur.

(III XX 62)

Demokritus:

Kendini en iyilerle karşılaştıran kimse, sonunaa kötü bir üne kavuşur.

(III XXII 42)

Demokritus:

Zorlamayla yapılan antlar, bir kez kaçınca, artık kötü adamlarca yakalanamazlar.

(III XXVIII 13)

Demokritus:

İsteyerek yapılan işler, istemeyerek yapılanlara göre daha kolay korunur.

Yine:

Sürekli yapılan işler, alışkanlık kazanarak daha hafifler.

(III XXIX 63)

Demokritus:

İnsanların çoğu doğadan değil, işte iyidir.

Yine:

Her zaman planlanmış edimler, asla tamamlanmazlar.

(III XXIX 66)

Demokritus:

Bütün çalışmalar, insanlar çalışmalarını sonuçlandırdıkları ya da neyi başardıklarını bildikleri zaman, dinlen-

*meden daha zevklidir. *Bununla birlikte, eğer çalışmaktan uzak durur ya da başaramazsan, o zaman her şey* hem acınacak durum alır, hem üzücü.*

(III XXXI 7)

Demokritus:

İnsanlar her şeyi söylemek isterler, ama hiçbir şeyi dinlemek istemezler.

(III XXXVI 24)

Demokritus:

Yalnız olduğun zaman bile, ne kötü şey söyle, ne de yap: Başkalarının önünde utanmaktan çok, kendine karşı utanmayı öğren.

(III XXXI 7)

Demokritus:

İnsan ya iyi olmalı, ya da iyi birine öykünmelidir (onu örnek almalıdır).

(III XXXVII 22)

Demokritus:

Eğer karakteriniz düzenliyse, yaşamınız da iyice tertipli olacaktır.

(III XXXVII 25)

Demokritus:

İyi bir insan, kötü birinin eleştirilerine aldırış etmez.

Yine:

Kıskanç insanlar, kendi kendilerinin düşmanıymış gibi, kendilerine üzüntü verirler.

(III XXXVIII 46)

Demokritus:

Eğer bir insan başkasına zarar vermezse, yasalar herkesin kendi zevkine göre yaşamasını yasaklamazdı. Kıskanmak, kavgayı başlatır.

(III XXXVIII 53)

Demokritus:

Paralı askerlik hizmeti, yaşamda kendi kendine yeterli olmayı öğretir; yalnız ekmek ve ot şilte, aç ve yorgun insan için ilaç gibi gelir.

Yine:

Akıllı bir insana her yer açıktır; iyi ruhlu birisinin kendi ülkesi, tüm dünyadır.

(III XI 6)

Demokritus:

Yasaların anlamı, insanların yaşamına yararlı olmaktır: İnsanlar böyle istedikleri zaman, böyle olur – yasalara uyanlar, kendi erdemlerini ortaya koymuş olurlar.

Yine:

Kırıp geçirici kavgalar her iki yan için de kötüdür: Yenen de, yenilen de aynı yıkıma uğrar.

(IV I 33)

Demokritus:

(İnsanların) uyumundan büyük işler doğar, ama devletlerin birleşmesinden savaşlar çıkar – bunun başka yolu yoktur.

(IV I 40)

Demokritus:

Demokrasi içindeki yoksulluk, tiranlar arasındaki gönence yeğlenebilir – bu özgürlüğün tutsaklığa yeğlenmesidir.

Bir kimse devlet işlerinin iyi yürütülmesini, herhangi bir şeyden daha çok düşünmelidir. Devletin iyi yönetilmesinin en yerinde anlamı, onun başarısıdır: Her şey buna bağlıdır, eğer bu tutum korunursa, her şey korunmuş olur, eğer bu yıkılırsa, her şey yıkılır.

Yetkin insanların kendilerini ihmal etmeleri ve başka şeylere bakmaları yararlı değildir; yoksa bunların kendi işleri de kötü gider. Bununla birlikte, eğer bir kimse kamu işlerini ihmal ederse, isterse bir şey çalmasın ya da bir haksızlık yapmasın, kötü bir ün sahibi olur. Dikkatli davransa ve yanlış yapmasa bile, kötü ün yapma tehlikesi yine de vardır – gerçekte işi kötü gider; yanlış yapmak kaçınılmaz olur ve insanlar için bağışlamak kolay değildir.

Kötü insanlara görev verildiğinde, en değersizleri en dikkatsizleri olur ve bunlar daha çok delilik yapar, daha aceleci olur.

İktidardaki insanlar yoksullara yardım elini uzattıkları ve onlara yardım ettikleri, onları korudukları zaman, ortada bir acıma duygusu vardır, yalıtılma yoktur; vatandaşlar arasında dostluk ve karşılıklı yardımlaşma ve uyum olur, ayrıca benzeri birçok şey.

(IV I 42)

Demokritus:

Delilerin yönetilmesi, yönetmelerinden daha iyidir.

Yine:

Adalet, yapılması gerekeni yapmaktır; adaletsizlik, yapılması gerekeni yapmamak değil, dönüp gitmektir.

Yine:

Kimi hayvanların durumunda, öldürme ve öldürmeme vardır: Bir kimse bunları öldürdüğünde ya da öldürmek istediğinde, ceza değil haksızlığın cefasına katlanır.

Adalete karşı suç işleyen ne pahasına olursa olsun, öldürülmelidir; ve bunu yerine getiren bir insan, her toplumda en büyük mutluluğu, adaleti, cesareti ve mülkü paylaşır.

Tehlikeli hayvanlar üzerine yazdıklarımın, insanlar için de geçerli olmasını düşünüyorum: Bir insan düşmanını, hangi toplumda olursa olsun, yasaların izin verdiği geleneksel anlayışa göre öldürmelidir, çünkü ayrı ayrı ülkelerde bu kutsal törelerle, antlaşmalarla ve antlarla yasaklanmıştır.

Bir kimse bir haydutu ya da korsanı öldürdüğü zaman, cezadan bağışık olmalıdır; isterse bunu kendi eliyle yapsın, isterse bir buyruğu yerine getirsin ya da kura çekimi ile üstlensin.

(IV II 13)

Demokritus:

Bir insanın kendi astının yönetimine düşmesi zordur.

(IV IV 27)

Bir insan uğradığı haksızlığın elinden geldiğince en iyi karşılığını vermelidir ve boş vermemelidir; böyle davranmak yerindedir ve iyidir; yapmamak ise haksızlık ve kötüdür.

Demokritus:

Sürgüne gitmeyi ya da içeri atılmayı hak edenler ya da ceza giymesi gerekenler, mahkûm olmalıdır, aklanmamalıdır; kazanç için ya da zevkle yasaya aykırı davranan herhangi bir kimse, adaletsizce davranmış olur – ve bu onun yüreğine çökmelidir.

Yine:

**En büyük görevleri gereği gibi yerine getiren insanlar,* adaletten ve erdemden en büyük payı almalıdır.*

Yine:

Kendi önünde, başkalarının önünden daha çok utanmayı bil; kimse bilmese yine de kusur işleme: Herkesten önce kendinden utan ve bunu kendi yüreğine bir yasa olarak yerleştir, böylece uygunsuz bir şey yapmamış olursun.

Yine:

İnsanlar doğrulardan çok yanlışları daha iyi anımsarlar. Hem bu yerinde bir davranıştır, çünkü borcunu ödeyen bir kimse övülmez, oysa borcunu ödemeyenler ayıplanır ve buna katlanır; kural böyledir.

İnsanlar haksızlıkla değil, haklarıyla seçilmelidir.

Şeylerin şimdi kurulduğu şekliyle, uygulayıcılar iyi insanlar olsalar bile, kuralların adaletsizlikten korunmasına olanak yoktur. <...> Sanırım bu şeyleri de adaletsiz işler yapmayanlar düzenlemelidir. Eğer adaletsizlik yapan ciddiyetle sorguya çekilse bile, kendi erkinin altına düşürülmemelidir: Hüküm ya da başka bir şey, daha ziyade adaletle davrananların elince korunmalıdır.

(IV V 43)

Demokritus:

Yönetmek, doğal olarak üste aittir.

(IV VI 19)

Demokritus:

Korku dalkavukluğa yol açar: İyi istem kazandırmaz.

(IV VII 13)

Demokritus:

Cesaret, eylemin başlangıcıdır: Talih, sonu denetir (getirir).

(IV X 28)

Demokritus:

Kendi bedeninin bölümlerini hizmetçi gibi kullan, birini bir görev için, ötekini başka bir görev.

(IV XIQ 45)

Demokritus:

Sevilen bir kadın, sevişmeye düşkün diye kınanamaz.

(IV XX 33)

Demokritus:

Demokritus diyor ki, iyi bir damada sahip olan, bir evlat kazanmış şanslı bir insandır, şanssız olan ise, kızını yitirir.

(IV XXII 108)

Demokritus:

Aptalca öğüt vermeye gelince, kadın erkekten daha etkilidir.

(IV XXII 199)

Demokritus:

Bir kadına biraz süs eşyasından söz etmek – ve onu süslemekten (daha) iyidir.

Demokritus:

Bir erkek için en son küçümsenme, onu bir kadının yönetmesidir.

(IV XXIII 38)

Demokritus:

Çocuklara sahip olmak tehlikelidir: Başarıları baş ağrısı ve endişe verir; başarısızlıklarını aşacak başka bir üzüntü bulunmaz

(IV XXIV 29)

Demokritus:

Bir insanın çocuk sahibi olmamasını düşünüyorum; çocuk olmasında birçok büyük tehlike, birçok üzüntü ve az yarar görüyorum – ve bu az ve zayıf bir yarardır.

Yine:

Çocuk gereksinimi olan bir kimse, daha iyi bir yol tutmalıdır; bence dostlarından çocuk almalıdır. Böylece istediği gibi bir çocuğa sahip olacaktır – böylece istediği gibi çocuğu seçer, bu onun için doğası bakımından en iyi arkadaş olur. Ortada büyük bir ayrım vardır: Birçok çocuk arasında gereksinim duyduğun bir tanesini seçer alırsın, ama eğer sen kendin dünyaya bir çocuk getirirsen, bunun birçok tehlikeleri vardır – kendi yaptığın çocukla yetinmen gerekir.

Yine:

İnsanlar doğal olarak ve aynı zamanda kimi eski kurumlar gereği çocuk yapmanın gerekli bir iş olduğunu düşünüyorlar. Oysa diğer hayvanların da çocuk sahibi olduğu açıktır; onlar doğa gereği çocuk sahibi olurlar, yoksa herhangi bir yararlı amaçla değil – çocuklar dünyaya geldiklerinde, ana babalar çocukların en iyi şekilde yetişmesi için üzüntüye katlanırlar ve büyüyünceye kadar onların üzüntüsünü çekerler; eğer çocuklarına bir şey olursa, acı çekerler. Tüm canlı varlıkların doğası böyledir; bununla birlikte, insanlar bir de âdet geliştirmişlerdir, bunların bir bölümü gerçekte çocuklar içindir.

(IV XXIV 31)

Demokritus:

Elindeki malları elinden geldiğince çocuklarınla paylaş ve aynı zamanda ellerindekiyle kötü bir şey yapmasınlar diye onlara dikkat et. Sonra böylece aynı zamanda hem çok daha tutumlu olurlar, hem daha çok para peşinde ko-

şarlar, hem de başkalarıyla yarışırlar. Ortak harcamalar, özel harcamalar kadar bizi üzmediği gibi, ortak edinimler de bizi hoşnut etmez – ama çok daha az (hoşnut eder).

Yine:

Çok para harcamaksızın çocuklarınızı yetiştirmek, bir duvar çıkmak ve çocukların mallarını ve kişiliklerini korumak, olasıdır.

(IV XXVI 25)

Demokritus:

Hayvanlar için iyi yetişmek, bedenen güçlenmektir: insanlar için karakter inceliğidir.

(IV XXIX 18)

Demokritus:

Zararlı kanserler arasında en kötü hastalık, maldaki <...>

(IV XXXI 49)

Demokritus:

*Para, akıllıca kullanıldığı zaman cömertliği ve iyilikseverliği artırır: delice kullanıldığı zaman bir *ortak giderdir.**

Yine:

Para biriktirmek yararsız bir şey değildir, ama haksız yoldan para kazanmak, tüm şeylerin en kötüsüdür.

(IV XXXI 120)

Demokritus:

Yoksulluk ve zenginlik, yoksunluğun ve doyumun adlarıdır; böylece yoksun olan zengin değildir ve yoksunluk çekmeyen de yoksul değildir.

Demokritus:

Eğer çoğunu arzu etmezsen, az sana çok görünür; güç servet kazandırdığı kadar, küçük iştah da yoksulluk yaratır.

(IV XXXIII 23)

Demokritus

İyi şeyler arayanlar, bunları güçlükle bulurlar; kötü şeyler ise aramayanları bile bulur.

(IV XXXIV 58)

Demokritus:

Tüm insanlar, yaşamın sefilliğinin bilincindedir; tüm yaşamlarında bunun üzüntüsünü ve korkusunu çekerler ve ölüm sonrası korku üzerine yalandan öyküler anlatırlar.

(IV XXXIV 62)

Demokritus:

İnsan yaşamının zayıf ve kısa olduğu, birçok bel ve yetersizliklerle iç içe bulunduğunu tanımanız gerekir: Öyleyse makul şeylere sahip olmalı ve yoksulluk gerekli şeylerle sınırlanmalıdır.

(IV XXXIV 65)

Demokritus:

Eğer yetingen olursan, o zaman birçok etkinlikleri yüklenmezsin, bu etkinlikler ister bireysel olsun, ister diğerleriyle birlikte; böylece kendi gücünün ve doğanın ötesinde de etkinlikler seçmemiş olursun; bununla birlikte, uyanık olmalısın, çünkü talih seni çarptığı ve kendi inancının ötesine sürüklediği zaman, bunu bir kenara bırak, gücünün ötesinde bir girişimde bulunma. Ortalama bir yük, büyüğünden daha selamettir.

(IV XXXIX 25)

Demokritus:

Yoksulluğu paylaşmak, kişisel yoksulluktan daha zordur; bunun ilacı yoktur.

Senin evin ve yaşamın, senin bedeninden daha az hastalık çekmezler.

(IV XI 20)

Demokritus:

Yaşamın gereklerine uymamak akıl işi değildir.

(IV XIIV 64)

Demokritus:

Duyarsız bir ruhun üstesinden gelemediği bir acıyı, aklınla uzaklaştır.

Yine:

Kötü günlerin olabileceğini de düşünmek önemlidir.

Yine:

Yüce gönüllülük, kusurları önemsemeden dayanmaktır. Ilımlı bir insan olmanın işareti, yoksulluğa iyi katlanmaktır.

(IV XIIV 67)

Demokritus:

Doğru düşünenler, umutlarına kavuşabilirler; ama aklı başında olmayanların umutlarına kavuşması olanaksızdır.

Demokritus:

Anlayışsız bir insanın umutları da akıl dışıdır.

(IV XIVI 18)

Demokritus:

Kendi komşularının yıkımından zevk duyanlar, talih işlerinin nasıl ortak olduğunu anlamıyorlardır – bunlar kendi başlarına da mutlu olamazlar.

(IV XIVIII 10)

Demokritus:

Güç ve düzensiz davranışlar, gençliğin iyi şeyleridir ılımlılık yaşlanmayla birlikte çiçeklenir.

(IV I 20)

Demokritus:

Yaşlı insanlar bir kez kendi gençliğini yaşamışlardır, ama gençlerin yaşlanacak kadar yaşayacakları kesin değildir. Buna göre, tamamlanmış bir iyi, tamamlanacak ve belirsiz olandan daha iyidir.

(IV I 22)

Demokritus:

Yaşlanmak genel bir sakatlıktır; o her şeyi elinde bulundurur, ama kusurlu her şeyi.

(IV I 76)

Demokritus:

Ölümcül doğanın yaşamı nasıl ortadan kaldırdığını bilmeyen, ama tüm yaşamlarının sıkıntı ve korku içinde geçtiğinin bilincinde olan kimi insanlar, ölüm sonrası yaşam konusunda yalandan öyküler uydururlar.

(IV III 40)

Biz ayrıca elyazmaları içinde 'Demokritus'a mal edilen uzun bir özdeyişler listesine sahibiz. Bunların kimileri kuşkusuz Demokritus'a aittir ve diğer birçokları da daha sonra ondan türetilmiştir. Her ne kadar bunlardan kimileri Demokritus'a ait

olmasa da, listeyi bir bütün olarak aktarmak ve Demokritus'un yazı parçalarının ekinin yanında yer vermek daha iyi olacaktır.

Herhangi bir kimse, eğer benim bu özdeyişlerimi akıllıca dinlerse, iyi bir adama yaraşır birçok şey yapacak ve birçok kötü işleri de yapmadan bırakacaktır.

İnsanların bedenlerinden çok ruhlarına değer vermesi daha uygun düşer; ruhun yetkinliği bedenin zayıflığını düzeltir, ama düşünmeden bedeni güçlendirmek, ruhu hiç de iyi etmez.

Ruhun arzu edilir şeylerini seçen insan, daha tanrısaldır, bedenin arzu edilir şeylerini seçen, insandır.

Yanlışlığı önlemek, soyluluktur; bunu yapamazsan bile, onunla birlikte yanlışlık yapma.

Bir insan ya iyi olmalı, ya da iyi birisine öykünmelidir.

Bir insan ne bedeniyle gelişir, ne servetiyle, ama doğrulukla ve sağduyuyla gelişebilir.

Korktuğun için değil, ama görevin gereği yanlışlıklardan kaçın.

Kötü günlerin olabileceğini de düşünmek önemlidir.

Yanlış işlerimiz için pişmanlık duymak, yaşamın kurtarıcısı olur.

Yapılan kötü işler için pışmanlık duymak ruhun kurtarıcısı olur.

Bir insan doğruyu söylemeli, sözü uzatmamalıdır.

Haksızlık yapan, hakkı yenilenden daha çok sefildir.

Yüce gönüllü olmak, bize yapılan kusurlara önem vermemektir.

Yasa ve kurallar üretmek daha uygun düşer.

İyi bir insan, kötülerin eleştirisine aldırış etmez.

İnsanın kendi astınca yönetilmesi, dayanılması zor bir şeydir.

Tümüyle paranın kölesi olan bir insan, asla doğru olamaz.

Akıl, çoğu zaman altından daha güçlü bir ikna edicidir.

Kimi insanlar aklın ne olduğunu bilmez, ama akılla uyum içinde yaşar.

Birçok insan delice işler yapar, ama daha akıllıca şeyler söyler.

Aklı olmayanlar, ters işlerden acı çektikten sonra akıllanırlar.

Bir insan işleri ve erdemli eylemleriyle başkalarını geçmeye çalışmalı, sözle değil.

Yeterince hazırlıklı olanlar, soyluluğu benimser ve ona yetişmeye çalışır.

Hayvanlar için iyi yetişmek, bedenin güçlenmesidir: İnsanlar için zarif bir karaktere sahip olmaktır.

İnsan öğrenmedikçe, ne hünerli olur, ne de akıllı.

Kendi kusurlarını incelemek, başkalarınınkini incelemekten daha iyidir.

Çok şeye sahip olmayı öğrenenler, aklı başında davranmazlar.

Sonradan pişman olmaktansa, işi önceden planlamak daha iyidir.

Bir insan çok şey bilmektense, daha aklı başında olmalıdır.

Eğer sağlam bir karakterin varsa, yaşamın daha düzenli olacaktır.

Herkese değil, güvenilir olana güven, herkese güvenen aptaldır, oysa güvenilir olana bel bağlamak akıllıcadır.

İnsanların güvenilir ya da güvenilmez olması, yalnız yaptıklarına değil, ne dilediklerine de bağlıdır.

İyi olmak ve gerçek, herkes için birdir; ama ayrı insanlar, ayrı şeylerden hoşlanırlar

İyi olmak, yanlış işler yapmaktan kaçınmak değildir, böyle eşleri bile istememektir.

Çok şeye sahip olmayı öğrenenlerin sağduyusu yoktur.

Ölçüsüz arzular, çocukluk belirtisidir, yetişkin insanların değil.

Sırasız zevkler, üzüntüye yol açar.

Bir insan sağduyusunu geliştirmeye çalışmalıdır, yoksa çok şey öğrenmeye bakmamalıdır.

Bir tek şeye karşı duyulan şiddetli istek, ruhu başka her şeye karşı kör eder.

Soylular için haklı aşk şiddete başvurmadan özlem çeker.

İnsanın kendi yararına olmayan bir şeyi almaması, hoşuna gider.

Herkese güvenme, ama güvenilir ol; birincisi aptallıktır, oysa ikincisi, bir insanın sağduyusunu gösterir.

Aptalların yönetmektense, yönetilmesi daha iyidir.

Aptallar akıllıca değil, ama ancak başlarına gelen kötü şeylerle öğrenirler.

Akıl olmadan elde edilen un ve servet, sağlam bir servet değildir.

Para sahibi olmaya çalışmak, yanlış değildir, ama kusurlu yollardan elde edilen para, en yanlış iştir.

Kötü insanlara öykünmek, iyi insanları bile örnek almamak, bir kötülüktür.

Kendi işlerinden çok başkalarınınkiyle ilgilenmek ve kendi işlerini ihmal etmek, hiç hoş kaçmaz.

Dedikodu ve ikiyüzlülük, size her şeyi vaad eder, ama hiçbir şey yapmaz.

Eylemlerin her zaman planlanması, hiçbir zaman bitmez.

Mülk ve sağduyu sahibi insan mutludur; o bunları soyluca kullanır.

Yanlışlığın nedeni, daha iyi olanı bilmemekten ileri gelir.

Utanılacak işler yapan birisi, önce kendi kendinden utanmalıdır.

Tutarsız konuşan ve gevezelik eden kimse, öğrenmesi gereken şeyler için yanlış donatılmıştır

İnsanların her şeyi söylemek istemesi ve bir şey dinlememesi onlara zevk verir.

Bir kimse, fırsatları elinden alır korkusuyla kötülere karşı uyanık olmalıdır.

Başkalarını çekemeyenler, düşmanlarına olduğu kadar kendilerine de zarar verirler.

Çoğu insan görünüşte arkadaştır; ama dost görünmeyenler, gerçek dost olabilir.

Sağlam bir karaktere sahip olmayanlar, isteseler de uzun süre arkadaş olamazlar.

Senin düşmanın, sana kötülük yapan değil, senin kötülük yapmanı isteyen kimsedir.

Akrabalar arasındaki düşmanlık, başkalarıyla olana göre daha çok kötüdür.

Kimseden kuşkulanma, ama sakınımlı ol ve güvenliğini sağla.

Eğer daha büyük bir iyilik yapacaksan, o zaman bir iyiliği kabul etmelisin.

Birisine iyilik yaptığın zaman, karşılığında seni kötülemesin ve dedikodunu yapmasın diye uyanık ol.

İyi şeyler arayanlar, bunları güçlükle bulurlar; ama kötü şeyler, aramayanları bile gelir bulur.

Yerinde yapılan küçük iyilikler, bunu alanlar için çok iyiliğe geçer.

Onurlar, onurlandığını anlayan akıllı insanlarca göz önüne alınır.

Cömert insan, karşılık bekleyen insan değil, bir yarar bağışlayan insandır.

İyi bir arkadaşı olmayan, yaşamaya layık değildir.

Arkadaş edinmeye çalışan kötü karakterli bir kimse, arkadaş edinmiş olsa bile, onunla uzun süre kalamaz.

Bir insan zenginlikten yoksulluğa düşünce, arkadaşlarının çoğu ondan kaçınır.

Eşitlik her yerde yüceliktir: Oysa bunun aşırılığı ya da

eksikliği bana aynı şey gibi görünmüyor.

Kusur bulmayı sevenler, arkadaşlık için iyi donanmamıştır.

Bana öyle geliyor ki, hiç kimseyi sevmeyenin, seveni de yoktur.

Eğer yaşlı insanlar hem kurnaz, hem ciddi olurlarsa, çekicilik kazanırlar.

Bedensel güzellik, eğer arkasında bir anlam taşımıyorsa, hayvansal bir veridir.

İyi zamanlarında arkadaş bulmak kolaydır, kötü günlerinde ise hiçbirisi iyi değildir.

Akrabalarımızın hepsi bizim dostlarımız doğuldur, ama bizimle uzlaşma içinde olanlar, yarardan yanadır.

İnsan olmak, diğer insanların şanssızlıklarına gülmek değil, ağlamaktır.

Erkeği kadının yönetmesi, bir erkek için en son hakarettir.

Eğer tanrıların her şeyi gözlediğine inanıyorsan, ne gizlice dolaşabilirsin, ne herkesin içinde.

Bir kadının tartışmasına izin vermemek, korkunç bir şeydir.

Aptalları övmek onlara büyük zarar verir.

Bir insanı başkalarının övmesi, kendine övgü yağdırmasından daha iyidir.

Eğer bir övgüyü anlamıyorsan, o zaman okşandığını varsayabilirsin.

Dünya bir sahnedir: Yaşam bizim (oraya) girişimizdir; geliyoruz, görüyoruz, sonra gidiyoruz.

Dünya bir değişimdir, yaşam bir düşüncedir.

Küçük bir akıllılık, çılgınca kazanılan bir ünden daha onurludur.

(Democrates, *Maksimler*, I-86)

22

APOLLONYALI DIOGENES

Sokrates önce eski ilk filozoflardan birkaçı, Diogenes adını taşır. Apollonyalı Diogenes, ya Girit Adası'ndan gelmiştir ya da Karadeniz kıyısından. Sokrates öncesi doğa felsefecilerinden sonuncusu olduğu söylenmektedir. Yerle ilgili bu işaret, onun çeşitli parodilerinin görüşleriyle birlikte komedi oyunlarından bulunur ve onun İÖ 430 ve 420 yıllarında etkin olduğunu gösterir. (Daha kesin bir tarih için kanıt yoktur)

Theophrastus, Diogenes üzerine bir yaşamöyküsü yazmıştır. Onun yorumlarının genel çizgisi, aşağıdaki kısa pasajda ortaya çıkmaktadır:

Apollonyalı Diogenes, bu konular üzerine çalışan belki de son kimsedir ve kimi kez Anaxagoras'ı, kimi kez Leukippus'u izleyerek karışık bir biçimde yazmıştır. Ayrıca evrenin doğasının sonsuz ve ölümsüz hava olduğunu, havanın yoğunlaştığını ve seyrekleştiğini, özelliklerini değiştirdiğini, böylece diğer biçimlerin ortaya çıktığını söylemektedir.

Theophrastus'un Diogenes üzerine söyledikleri bunlardır ve benim gördüğüm onun *Doğa Üzerine* adlı kitabı, her şeyin havadan ortaya çıktığını açıkça söylemektedir. Bununla birlikte Nicolaus, hava ile ateş arasına onun başka elementleri de soktuğunu yazmaktadır.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 25.1)

Doğa Üzerine'*nin açılış sözlerini, Diogenes Laertius iki kez anıyor:*

Onun kitabı şöyle başlıyor:

Bir kimsenin karşı çıkılmaz bir çıkış-noktası, basit ve saygın bir stil yaratması gereği, bana bir neden olarak görünmüştü.

(D. Laertius, *Filozofların Yaşamları* IX, 57)

Bizim Diogenes'in düşüncesi üzerine bilgilerimizin çoğu, Simplicius'tan türemiştir; çünkü o Diogenes'i ilk yorumlayanlar arasındaki anlaşmazlıkların uzun bir tartışmasını veriyor.

Birçok bilgine göre Apollonyalı Diogenes de, tıpkı Anaximenes gibi, havayı ilk öğe olarak öneriyor. Bununla birlikte, Nicolaus *Tanrılar Üzerine* adlı incelemesinde onun ateşle hava arasında birinci ilkenin olması gerektiğini açıkladığım yazıyor. Filozofların en bilgini olan Porphyry ise, Nicolaus'u izlemiştir. İmdi, Diogenes'in birçok yapıt verdiğini, kendi kitabı olan *Doğa Üzerine*'de doğa bilimcilerine karşı yazdığını kendisi söylüyor (gerçekte o bunlara sofistler diyor); bunun yanında bir *Meteoroloji* (kitabı da) kaleme aldığını ekliyor (kendi söylediğine göre orada ilk ilkeyi ve insan doğasını tartışıyor). Benim görebildiğim tek kitabı *Doğa Üzerine*'de, önerdiği ilk ilkenin çok zekice olduğunu birçok yoldan göstermeye çalıştığını söylüyor. Hemen önsözden sonra aşağıdakileri yazıyor:

Bir tek sözle söyleyeyim, bana öyle geliyor ki, var olan her şey, aynı şeyin değişiminden ileri geliyor ve hepsi de aynı şeydir. Bu nokta tümüyle açık. Şimdi dünyada var olan her şey –toprak, su, hava, ateş ve bu dünyada tümüyle var olan diğer şeyler– eğer olmasaydı; bunlardan biri diğerinden ayrı ve kendi özel doğasında ayrı olmasaydı; yine aynı şey birçok yoldan değişmeseydi, bunlar birbirleriyle de karışmazlardı, ne birbirlerine yararlı, ne de zararlı olurlardı; bunlar aynı şeyden yapılmış olmasalardı, ne gerçekte yerden bitkiler çıkardı, ne de hayvanlar ya da diğer şeyler var olurdu. Oysa tüm bu şeyler, bir tek şeyin değişimidir, ayrı zamanlarda ayrı şeyler olurlar ve aynı şeye geri dönerler.

Ben de bu ilk dikkat çekici sözlerini, yani onun kafasında dört öğeden başka ortak madde düşüncesinin bulunduğunu okuduğum zaman, onlardan birisinin kendine özgü niteliği olmasaydı biri diğeriyle karışmasaydı, ilk ilke olmazdı; hepsi de değişen ortak bir yanları olmasaydı, yine ilk ilke olmazdı, dediğini öğrendim. Ama sonra, bu ilk ilkede bunun çok bilgece olduğunu gösterirken söyledikleri:

Zekâ olmadan her şey ölçüsünü koruyacak şekilde dağılmış (pay edilmiş) olamazdı – örneğin yaz ve kış, gece ve gündüz, yağmur, rüzgâr ve güzel hava. Diğer tüm şeylere eğer kendi zekânı uygulamak istersen, kendini en güzel yolda bulursun.

– sonra insanların ve diğer hayvanların yaşamlarının ve ruhlarının, zekâlarının, ilk ilke olan havaya bağlı olduğunu ileri sürmekte ısrar ediyor. Şöyle diyor:

Ayrıca bunlara ek olarak şu önemli kanıtlar da bulunuyor. İnsanlar ve diğer hayvanlar soluk aldıkları ölçüde havayla yaşarlar. Bu incelemede açıkça gösterildiği gibi, bu hem ruh, hem zekâ için de geçerlidir. Eğer bu (hava) yok olursa, onlar ölür ve zekâ ortadan kalkar.

Biraz sonra şunları açıkça ekliyor:

Bana öyle görünüyor ki, zekâya sahip olan, insanların hava dediğidir ve bununla herkes hem yönetilir, hem her şey üzerinde güç sahibi olur. Bu bana iyi görünüyor, her şeye ulaşmak, her şeyi düzenlemek ve her şeyin içinde olmak diye görünüyor. Ve onun içinde paylaşılmayan tek şey yoktur.

Bununla birlikte, bir şey onun içinde diğerleri gibi paylaşılır: Hem havanın kendisinin, hem zekânın birçok biçimleri vardır. Çok biçimlidirler: Daha sıcak ve daha soğuk, daha kuru ve daha nemli, daha dengeli ve daha çok devinimli ve diğer birçokları –sonsuzca çok– diğer değişimler hem tatlarda, hem renklerde vardır.

Gerçekte tüm hayvanların ruhları aynıdır – hava, bizim içinde var olduğumuz havadan daha sıcaktır, ama gü-

neşteki havadan daha soğuktur. Ama bu sıcaklık birbirinden ayrı hayvanlarda eşit değildir – bununla birlikte, çok büyük de değildir, biri diğerine yakındır. Ama değişen bu şeylerin hiçbirisi, aynı şey olmaksızın, salt bir şekilde ötekine benzemez. Değişim çok biçimli olduğuna göre, çok biçimli hayvanlar da, ne biçimce, ne huylarında, ne de zekâlarında, çoğul değişimlerinden dolayı birbirlerine benzerler. Bununla birlikte, hepsinin yaşaması, görmesi, işitmesi, kendi zekâlarını aynı şeyden alması, aynı şeydendir.

Daha sonra, hayvan tohumlarının da soluk gibi olduğunu ve kanla birlikte havanın da, damarlar aracılığıyla tüm bedeni dolaştığı zaman zekânın ortaya çıktığını gösteriyor (burada damarların kesin bir anatomisini veriyor).

Yine burada insanların hava dediği şeyin ilk ilke olduğunu açıkça söylüyor. Önemli bir şey daha var ki, o da onun (havanın) içinde diğer şeylerin değişimle ortaya çıktığını söylediği zaman, yine de bunun ölümsüz olduğunu ileri sürüyor:

Ve bunun kendisi, sonsuz ve ölümsüz bir cisimdir, ama bununla kimi şeyler ortaya çıkar ve diğerleri yok olur.

Ve başka bir yerde:

Ama bu bana açıkça görünüyor – bu güçlü ve büyüktür, sonsuz ve ölümsüz ve bilinen birçok şeyler

Diogenes için birçokları.

(Simplicius, *Fizik Üzerine Yorum*, 151.20)

Aristoteles, Diogenes'in 'Damarların Kesin Anatomisi'ni koruyor. (Metin, kimi yerlerde belirsiz ve Aristoteles'in alıntısının her zaman verbatim *–söz be söz– olup olmadığı da açık değil)*

Apollonyalı Diogenes aşağıdaki özeti veriyor:

İnsanın damarları şimdi size anlatacağım gibidir. İki tane çok geniş damar vardır. Bel kemiği boyunca karında yayılırlar ve birisi sağ bacakta, ötekisi sol bacakta olur, her biri kendi yanında olur, boğazdan, boyun kemiklerinin

içinden başa geçer. Bunlardan damarlar tüm bedene yayılır, sağdan sağa ve soldan sola; en geniş ikisi, sırt kemiğinin yanından yüreğin içinden geçer ve diğerleri biraz yukarıdan, koltuğun altından göğüsten, ellerin her bir yanından geçer. Bunlardan birisine dalak damarı, ötekine karaciğer damarı denir. Bunların her biri kendi uçlarında bölünür, bir dal baş parmağa, öteki el ayasına gider. Bunların ince olanlarından çok dallı damarlar elin geri kalan kısmından ve parmaklardan geçerler. Diğer inceleri birinci damarlardan, sağ damardan ayrılır karaciğere geer ve soldan dalağa ve böbreklere geer. Bacaklardan geçenler, bitişme yerinde ayrılırlar ve kalçada yayılırlar. Bunların en genişi kalçanın arkasından aşağı doğru yayılır ve kalın görünür. Ötekisi kalçanın içinden geçer ve birinciden biraz daha az incedir. Sonra bunlar dizden incik kemiğine ve ayağa geçer (tıpkı ellerdekiler gibi), ayak tabanına iner ve parmaklara yayılır.

Çok ince damarlar, karın ve böğürler yönünde bunlardan ayrılır. Boğazdan geçip başa geçen damarlar, boyunda genişçe görünür Bunların her biri kendi uçlarında başın içinde birçok damara bölünür, sağdan sola doğru ve soldan sağa doğru bölünenler. Bunların her biri kulakta sona erer. Boynun her bir yanında, geniş olana yakın, ama ondan biraz daha ince başka damar vardır, bunların çoğu başla bağlantılıdır. Bunlar boğazın içinden geçer. Bunların her biri omuz altından ellere geçer ve dalak damarları ile karaciğer damarları boyunca uzandular, ama onlardan daha küçüktürler.

Bunlar derinin altında herhangi bir şey acıya yol açmasına karşı bulunurlar – karında acıya yol açan bir şey olursa, bunun için karaciğer ve dalak damarları vardır. Bunlardan ayrılan diğerleri göğüslerin (memelerin) altında bulunur. Bunlardan ayrılan her bir damar omurilikten geçer, taşaklara iner, bunlar incedir. Diğerleri derinin altından ve etin içinden böbreklere gider, erkeklerde taşaklarda son bu-

lur, kadınlarda ise döl yatağında. Bunlara spermatik damarlar denir.

Damarlar karından ayrıldıkları yerde genişçedir, sonra sağdan sola ya da soldan sağa ayrılırken incelirler.

Kanın yoğun kısımlarını etli bölgeler emer: sözü edilen bölgelere akarken incelir, ısınır ve köpüklenirler.

(Aristoteles, *Hayvanların Tarihi*, 5IIIB 30)

Son olarak, havanın bizim zihinsel yaşamımızı etkilediği yolu, Theophrastus'un 'Diogenes'in Psikolojik Görüşü'nden aktarılabilir:

Zevk ve acı, şu yollardan ortaya çıkar. Önemli miktarda hava kan ile karıştığı, onu doğal koşullarda hafifleştirdiği zaman, tüm bedeni dolaşıyor; işte bu zevktir. Hava doğal koşullarda olmadığı ve karışmadığı zaman, kan yerleşiyor, zayıflıyor ve inceliyor; işte bu acıdır. Benzer şekilde cesaret ve sağlıkla, karşıtı oluyor. Zevkin en iyi yargıcı dediler, bu nedenle çok yumuşak ve çiğ haldedir, tüm damarlar oraya gider. Bu nedenle hastalık halinde dil, çok hastalıkların belirtisi olur – diğer hayvanların renklerini gösterir)...

Biz saf ve kuru havayla düşünürüz; nem aklımızı engeller. Bu nedenle biz uykudayken ya da kafa çektiğimizde ya da (karnımız) dolu iken, daha az düşünürüz. Nemin aklı yıktığına dair bir işaret vardır; bu nedenle diğer hayvanlar zekâca daha zayıftır. Çünkü onların yerden aldıkları hava ve yiyecek nemlidir. Kuşlar saf havayı solurlar, ama onların yapısı kuşlar gibidir. Etleri serttir ve aldıkları soluk bedeni dolaşmaz, karında durur. Bu nedenle yemlerini çabuk sindirirler, ama aptaldırlar. Yiyeceklerine ek olarak ağızları ve dilleri de buna yardımcı olur. Bu nedenle birbirlerini anlamazlar.

Bitkilere gelince, içleri boş olmadığı ve hava almadıkları için, hiç düşünme yetenekleri bulunmaz.

Benzer nedenler çocukların aptallığı için de geçerlidir. Onların içinde hava ile birlikte bulunan çok miktardaki nem,

tüm bedeni geçemez, ama göğüste saklanır. Bu nedenle onlar ağır onlar ve aptaldırlar. Kızmaya eğilimlidirler, ve genelde küçük bedenlerinin içinde çok miktarda hava devindiği için, tezcanlı ve uçarıdırlar.

Aynı zamanda bu unutma nedenidir. Çünkü hava tüm bedenin içine girmeyince, biz de şeyleri anlayamayız. Bunun bir belirtisi, gerçekte biz bir şeyi anımsamaya çalıştığımız zaman, göğsümüzde kasılmanın olmasıdır; başardığımız zaman, göğüs gevşer ve sıkıntı gider.

(Theophrastus, *Duyular Üzerine*, 43)

EK

KAYNAKLAR

Aşağıdaki notlar, bu kitap boyunca adları anılan her yazar için çok kısa bir bilgi veriyor. Bu liste ayrıca daha sonraki yazarların alıntıları aracılığıyla ve yalnız dolaylı yoldan şimdi bizimi çin uygun olan en önemli kaynakları da içeriyor.

Notlar genelde önce kaynağın tarihini veriyor; sonra yazarın doğum yerini (önüne bir 'd.' harfi konuluyor), bundan sonra esas yaşadığı yer belirtiliyor (bu bir okla gösteriliyor). Üçüncü olarak, hangi entelektüel alana bağlı olduğu yazılıyor; dördüncü olarak, Sokrates öncesi çalışmaların en kalıcı olanı veriliyor.

Ayraç içindeki 'D' harfi, kaynağın bize dolaylı yoldan geldiğini gösterecek. Yine ayraç içindeki 'L' harfi ise, kaynağın Latince'de yazılmış olduğunu gösterecek.

En önemli kaynakları tanıtanlar gözüpek tiplerdir. Bir notun uzunluğu, konunun uzunluğu ile orantılı değildir.

Kaynaklar alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Achilles: III. yüzyıl; astronom.

Aelian: II. yüzyılın ikinci yarısı; d. Praeneste; Roma; yazdıkları: *Hayvanların Doğası* ve *Çeşitli Soruşturmalar.*

Agathemerus: *I. yüzyıl(?); coğrafyacı.*

Albert, Büyük: 1200-1280; ilahiyatçı ve bilgin; Aquinolu Thomas'ın hocası.

Alexander, Afrodiziaslı: 200 yüzyıl; --> Atina; Aristotelesçi filozof; *Aristoteles* üzerine keskin yorumların yazarı.

Ammonius: V. yüzyıl; --> İskenderiye, Proclus'un öğrencisi; Aristoteles üzerine yorumlar.

Apollodorus: (D) İÖ II. yüzyılda; d. Atina; --> İskenderiye; çok yönlü bilgin; *Kronikler* adlı yitik kitabı, Sokrates öncesi kronolojinin en önemli kaynağı oldu.

Apollonius: II. yüzyıl(?); *Olağanüstü Öyküler*'in derleyicisi.

Aristoteles: İÖ 384-322; d. Stagira; --> Atina (ayrıca Assos'ta da çalıştı). Platon'un öğrencisi. Aristotelesçi felsefe okulunun kurucusu; aşılamayan bir çok yönlü bilgin, filozof, tarihçi, öğretmen. Tarih ve bilim felsefesiyle ilgilendi; geri kalan yapıtlarının birçoğu, Sokrates öncesine ait eşsiz bilgiler veriyor; özellikle *Fizik* ve *Metafizik.*

Aristoxenus: İÖ IV. yüzyıl; d. Tarentum; --> Atina; Aristoteles'le birlikte çalıştı; müzik kuramı, yaşamöyküsü; Pythagorasçılarla ilgilendi.

Arius Didymus: (D), İÖ I. yüzyıl ve İS; d. İskenderiye; İmparator Augustus'un arkadaşı, felsefe ders kitaplarının yazarı.

Athenaeus: İÖ 200; d. Naucratis-Mısır; onun *Masa Konuşmasında Profesörler,* masa konuşması biçiminde karma karışık bir ansiklopedidir.

Aurelius Antonius: 121-180; d. Roma; imparator ve stoik; *Düşünceler*'i yer yer Sokrates öncesine anıştırmada bulunur.

Caelius Aurelianus: (L) V. yüzyıl; d. Numidia; Soranus'un tıp çevirmeni.

Calcidius: (L) IV. yüzyıl; Hıristiyan filozofu ve Platon'un *Timaeus*'unun etkili bir yorumcusu.

Callimacus: İÖ III. yüzyıl; d. Kirene; --> İskenderiye; büyük şair ve öğretmen.

Censorinus: (L) III. yüzyıl; --> Roma; dilbilimcisi; *Doğumgünleri Üzerine,* 238'de yazıldı.

Cicero: (L) İÖ 106-43; d. Arpinum; --> Roma; hatip, politikacı, devlet adamı, kendi döneminin edebiyat öncüsü; çok canlı ve bilgili bir filozof.

Clement, İskenderiyeli: 150-215; d. Atina(?); bir Yunanlı olarak eğitim gördü; sonra Hıristiyan oldu; ilk Hıristiyan filozofu-

dur. *Miscellanies* adlı yapıtı, Yunan ve Hıristiyan düşüncesini, zengin alıntılarla karşılaştırır.

Columelle: (L) I. yüzyıl; d. Cadiz; tarım üzerine yazıları var.

Cornutus, Lucius Annaeus: I. yüzyıl; stoik filozof; öğretmen.

Damascius: 458-540; d. Şam; --> Atina; Yeni Platoncu filozof.

Dio, Prusyalı: 40-120; d. Prusya (Bitinya); --> Roma; İmparator Trajan'ın arkadaşı, hatip, üretken yazar.

Diodorus: İÖ I. yüzyıl; d. Sicilyalı; --> İskenderiye ve Roma; *Evrensel Tarih*'in yazarı.

Diogenes Laertius: III. yüzyıl(?); yaşamı; üzerine hiçbir şey bilinmiyor, ama *Filozofların Yaşamları* adlı yapıtı biliniyor. Bu yapıt on ciltlir.

Diogenes, Oenoandalı: II. yüzyıl; görüşleri taşlar üzerine yazılan Epikurosçu yazar.

Dionysius: (D) III. yüzyıl; İskenderiyeli piskopos.

Eudemus: (D) İÖ IV. yüzyıl; d. Rodos --> Atina; Aristoteles'in öğrencisi; filozof ve bilim tarihçisi.

Eusebius: 260-340; Kayserili piskopos; politikada önemli kişi; büyük çalışmaları var, *İncil İçin Hazırlık,* pagan felsefeden de alıntıları içeriyor.

Eustathius: XII. yüzyıl, d. İstanbul, Selanik piskoposu, birçok yazıları arasında Homeros üzerine yorumları bulunuyor.

Galen (Calinos): 129-200; d. Bergama; --> Roma; doktor ve tıp kitapları yazarı; yapıtlarını felsefi açıdan yazmıştır. Çok sayıdaki yazıları ilk folozoflara kaynaklık etmiştir

Gellius Aulus: (L) II. yüzyıl; Roma'dan geliyor; Atina'da yazdığı *Atina Geceleri,* edebiyat, tarih ve felsefe konuları üzerine bir deneme karışımıdır.

Herpocration: II. yüzyıl(?) --> İskenderiye'ye geliyor; edebiyat öğretmeni.

Heraclides· (D) İÖ 390-310; d. Karadeniz kıyısında Heraclea; --> Atina; Platon'un öğrencisi; uğraşısı, edebiyat ve hafif felsefe.

Herakleitus: I. yüzyıl(?), Homeros üzerine alegorik yorumların yazarı.

Herodian: II. yüzyıl; d. İskenderiye; --> Roma; dilbilim ve edebiyat kuramı üzerine yapıtlar.

Herodotus: İÖ 485-420; d. Bodrum; çok gezi yaptı; 'Tarihin Babası' diye biliniyor.

Hierocles: V. yüzyılın ilk yarısında doğdu; --> İskenderiye; Yeni Platoncu filozof; Pythagoras'ın 'Altın Dizeler' denilen yapıt üzerine yorumları var.

Hippolytus: 180-235; --> Roma, sert tartışmacı; papa karşıtı diye biliniyor. Sardinya'ya sürgün edildi. On ciltlik *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi* kitabı, pagan felsefesi üzerine birçok bilgileri içeriyor.

Hisdosus: 1100 doğumlu, Platon'un psikolojisi üzerine yazdı.

Iamblichus: 250-325; d. Chalcis; --> Suriye; Yeni Platoncu filozof; Porphyry'nin öğrencisi. Pythagorasçılık üzerine çok yazdı.

Isokrates: İÖ 436-338; Atinalı; önde gelen bir hatip; politika üzerine yorumları var, eğitimci

Lucian: 120-180; d. Suriye; --> Atina, alaycı skeçler yazarı.

Macrobius: (L) V. yüzyılın ilk yarısı; öğretmen, *Saturnalia* adlı yapıtı edebiyat, bilim ve felsefe tartışmalarını içeriyor.

Nicolaus, Şamlı: İÖ I. yüzyıl, öğretmen ve Aristoteles üzerine yorumların yazarı.

Numenius: (D) II. yüzyılın sonu; d. Suriye'de Apamea'dan; Platoncu-Pythagorasçı filozof.

Olympiodorus: VI. yüzyıl; --> İskenderiye, Yeni Platoncu filozof; Platon ve Aristoteles üzerine yorumların yazarı.

Origen: 185-250; İskenderiye, –> Kayseri; ilk Hıristiyan ilahiyatçılarından en etkili olanı; *Celsus'a Karşı* yapıtı, pagan felsefesine karşı yer yer anıştırmada bulunuyor.

Philodemus: İÖ I. yüzyıl; d. Gadara, --> Napoli; Epikurosçu filozof; yapıtlarının çoğu yaşaya kalmıştır.

Philonopus, John: VI. yüzyılda dünyaya gelmiştir, --> İskenderiye, Yeni Platoncu Hıristiyan, Aristoteles üzerine yorumların yazarı.

Platon: İÖ 428-348; Atina, çok etkili bir filozof; yapıtları genelde Sokrates öncesine anıştırmada bulunur.

Plotinus: 205-270; d. Mısır; --> Roma, kendi çağının öncü filozofu (Yeni Platonculuğun kurucusu); *Enneads,* Sokrates öncesine anıştırmada bulunuyor.

Plutharkhos: 45-120; d. Chaeronea; bilgin ve yazın adamı (tarih, yaşamöyküsü, edebiyat eleştirisi, felsefe).

Polybius: İÖ 200-115; d. Megalopolis; --> Roma (savaş tutsağı olarak), önemli bir tarihçi.

Porphyry: 234-305; d. Tyre --> Roma; Plotinus'un öğrencisi ve yapıtlarının yayıncısı; Yeni Platoncu filozof ve hacimli yapıtların yazarı.

Proclus: 412-485, İstanbul, --> Atina; Yeni Platoncu filozof, Euclides üzerine yorumu, ilk dönem Yunan matematiği üzerine bilgileri içeriyor.

Sextus Empiricus: II. yüzyıl(?); kuşkucu felsefede önemli kişi; onun *Pyrrhonizm'in Özeti* ve *Matematikçilere Karşı* yapıtları, ilk Yunan filozofları üzerine çok bilgi içeriyor.

Simlicius: 500-540; İskenderiye'de öğrenim gördü, --> Atina, (529-534 İran); pagan, Yeni Platoncu filozof, Aristoteles üzerine yorumlarının hepsi de, yaşamının sonuna doğru yazılmıştır ve dikkate değer bilgileri içerir. *Fizik* üzerine yo-

rumları, Sokrates öncesi felsefe için en önemli tek kaynaktır.

Stobaeus John: V. yüzyıl; Makedonya'da Stobi kentinden; dört kitaptan oluşan *Antolojisi,* ilk dönem Yunan filozoflarından seçilmiş bir derlemedir ve konularına göre düzenlenmiştir.

Strobo: İÖ 60 ve 25 yılları; d. Amasya, --> Roma; coğrafyacı.

Themistius: 317-388; --> İstanbul; ünlü hatip, Aristoteles üzerine yorumları var.

Theo, İzmirli: II. yüzyılın ilk yarısı; Platoncu ve matematikçi.

Theodorus Prodromus: XII. yüzyıl; --> İstanbul, öykücü ve çok yönlü yazar.

Thophrastus: İÖ 371-287; d. Midilli Adası, --> Atina; Aristoteles'in önemli öğrencisi ve ardılı; ilgilerinde hocasının düzeyinde oluyor. Yunan felsefesinin tarihinin yazarlığında büyük etki sahibi. Yapıtlarının çoğu yok olmuştur; *Duyumlar Üzerine* adlı yapıtı, Aristoteles öncesi çeşitli kuramları tartışır ve yaşayakalmıştır.

Thrasyllus: (D) I. yüzyıld, d. İskenderiye, --> Roma; İmparator Tiberius'un kâhini; Platon ile Demokritus'un yapıtlarını kataloglamıştır.

Timon: (D) İÖ 320-230; d. Phlius; kuşkucu eğilimli alaycı yazar.

Yazar Adı Bilinmeyen Yapıtlar

Anecdota Graeca: (*Yayınlanmamış Yunanca Metinler*) Bu başlık çoğu zaman adı bilinmeyen metinlerin karışık bir koleksiyonunu veriyor.

Etymologicum Magnum: 1100'de bir araya getirilmiş ansiklopedik sözlük.

Herculaneum Papyrus No. 1012: Lakonyalı Demetrius'un yapıtından yazı parçaları, İÖ II. yüzyıl – Epikürcü.

Anonymus Londinensis: Adı bilinmeyen bir yazarın tıp metinlerine verilen "ad"; papirüs üzerinde bulunmuş, İÖ IV. yüzyılın materyal içeriyor.

Theosophia: İS 500; kehanet üzerine pagan materyallerin Hıristiyanca bir araya getirilmesi.

Takma Adlarla Yazılan Yapıtlar

[Alexander], Sorunlar: En son Aristotelesçi materyallerin daha sonra bir araya getirilmesi.

[Aristoteles], Dünya Üzerine: Aristotelesçi felsefenin kısa bir özeti; I. yüzyıl (?) tarihini taşıyor.

[Aristoteles], Melissus, Xenophanes, Gorgias Üzerine: Açıklama ve eleştiri denemeleri, tarihi bilinmiyor.

[Aristoteles], Sorunlar: Tarihi bilinmeyen Aristotelesçi derleme.

[Iamblichus], Tanrıbilimsel Aritmetik: Sayı-gizemcilik üzerine deneme; *Iamblichus*'un bir çağdaşı olabilir.

[Olympiodorus], Felsefe taşının tanrısallığı ve kutsal sanatı üzerine: Simya üzerine sonradan bir deneme.

[Philoponus], Hayvanların soyu üzerine yorum: Belki de Efesuslu Mikail yazmıştır, XI. yüzyıl.

[Plutharkhos], Apollonius'u avundurma: Tarih bilinmiyor.

[Plutharkhos], Ateş mi su mu daha yararlı?

[Plutharkhos], Arzu ve acı üzerine: Kaynağı belli olmayan yazı parçaları.

[Plutharkhos], Filozofların bilimsel inançları üzerine: Yüzeysel ama değerli bir derleme; II. yüzyılda hazırlanmış olabilir.

Eski Yapıtları Açıklayanlar

Scholia, sadece notlardır; eski yazarların çoğu elyazmaları, saya kenarlarındadır. Bu notlar değer ve tarih açısından çok önemlidir. Aşağıdaki yazarlar da bu yan notları içeriyor:

Euripides, Fenikeli Kadınlar.
Nazianzuslu Gregory (Piskopos, 330-390).
Homeros.
Nicander (Şiir, II. yüzyıl).
Platon.

FELSEFE DİZİSİ

Utopia / Thomas More
Böylė Buyurdu Zerdüşt / Nietzsche
İktidar / B. Russell
Deliliğe Övgü / Erasmus
Felsefe Sözlüğü / İvan Frolov
Din-Felsefe Tartışması / İbn Rüşt
Rönesans Felsefesi / Ernst Bloch
Kant'ın Eleştiri Felsefesi / G. Deleuze
Hegel ve Aydınlanma Yüzyılı
Yunan Düşüncesinin Kaynakları / Vernant
Wittgenstein'in Ardından / Erkut Sezgin
Özgürlük Hukuku / V. Hacıkadiroğlu
Özgürlük Ahlakı / V. Hacıkadiroğlu
İnsan Felsefesi / V. Hacıkadiroğlu
Bilginin Doğası ve... / V. Hacıkadiroğlu
Bilgi Felsefesi / V. Hacıkadiroğlu
İnançtan Bilgiye / V. Hacıkadıroğlu
Kavramlar Üstüne / V. Hacıkadiroğlu
Rönesans ve Laiklik / H. Portakal
Tarih Felsefesi / K. Aysevener
Candide ya da İyimserlik / Voltaire
Küllerde Şölen / Bruno